

LOOMING

Eesti

Kirjanike Liidu

kuukiri

10

Oktoober 1992

Mari Vallisoo, Ott Rauni, Ivar Ivaski,

Indrek Hirve, Triin Soometsa, Varlam Shalamovi,

Ilmar Särje ja Sándor Csoóri luulet.

Andres Vanapa, Kalle Käsperi ja Ilmar Külveti proosat.

Ilmar Vene Saatuslik ÕIGE.

Aleksander Veiderma Minu tegevus haridusministrina.

Hain Rebas Uuenduste strateegiad ja Tartu Ülikool

Kalev Kesküla Mälestusi kirjandusteadusest.

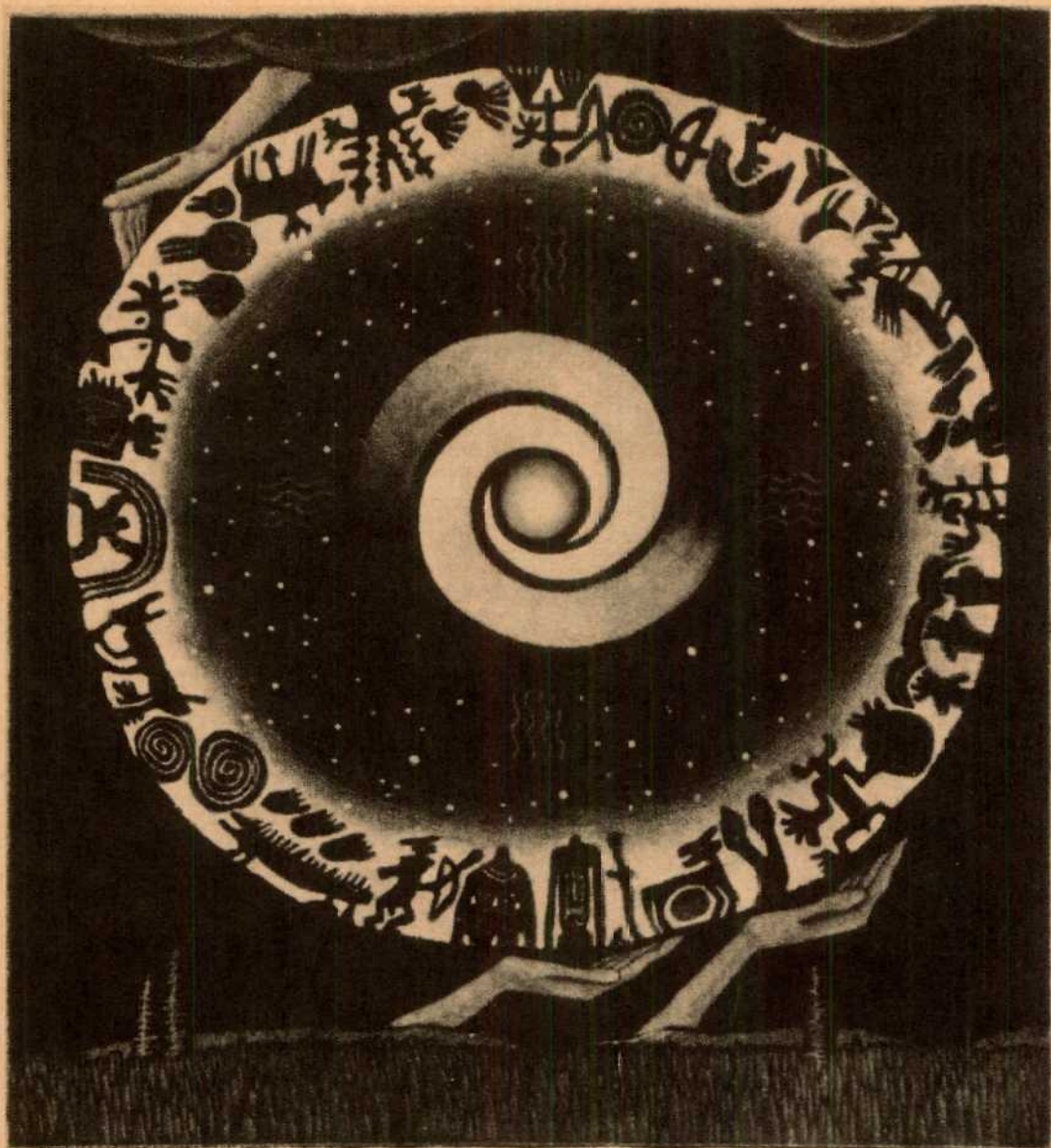
Valter Rand Kirjutan, avaldan!

Arvustused ja ringvaade

Ilmub

1923.

aastast

KALJO PÕLLU. Siinpoolne ja sealpoolne maailm

(Värviline metsotinto)

LOOMING

10

1992

ILMUB 1923. AASTAST

EESTI KIRJANIKE LIIDU KUUKIRI

Mari Vallisoo

Elulugu (eine murul)

Veidi variseb vaagnatelt
rohkeist roogadest rohule,
ja minugipärast see
jäägu lindude nokkida.

Sa mu salalik sõbratar,
jätta mürgiklaas rahule,
ehkki sobib su sõrmisse.
Jah, su sõrmuste särasse.

Tulgu istugu rahuga
kaks — mu vaenlased mõlemad.

Võtku aset must paremal
need, kes jumalaist põlvnevad.

Aga varjuka vahtra all
hoian ruumi ma mõnele,
kes on kaugelt ja koduta.

Jätkub jätkub veel sööjaid suid.
Veedan aegu nii muretuid.

Kuni taplejad taplevad.
Kuni kõikteadja kõneleb.

*

Õhtu jõudnud, päike veernud
nagu lõke üle linna
Valus valus Tahan minna
Polikliinik ukse sulgend
Pikki aegu pole julgend
läänetaeva vaadata

Kus mu surnud sugurahvad
aus ja ilus elavad
Nüüd siis
Eluhetk
ja tunnen
kuidas torkab
rahu rinda

Randmetesse
taevatähed teravad

*

Taevas või maa enam vahet
ei tee ükski inimsilm
Tuleb hoogude kaupa rahet
vastu nägu
Nii armastan pahet
Marutuul on mu lemmikilm
milles elada tahan
Vahel
möödub jooksuga tüdrukuid
Rahel
hõikab üks
Tule meiega
Ei
Ma ei kuule
Teen näo, et ei

*

Nägin tüdrukut kaevul
Ta juus oli must
Ta talled ah helevalged
Nüüd mina ei saa enam unustust
Kas me kohtume veel
Või ei kohtu
Kuhu teel on need karjad
Kust tulevad Kust
viimne lambuke näkitseb rohtu

Nägin plikat üht turul
Ta juus oli must
Ta ostis
Ei šampust
Šampooni

MARI VALLISOO

1300

Kirju kilekott käes
plastpudeleid täis
Aga mingi ja maski ja aegade alt
ma aiman

jah tõesti

tunnen küll

kauni Raheli palgejoni

Seisavad

Kaks naist seisid lagedal.
Ilmas asju ju sadasid,
vaja kõigest neil kõnelda,
igast ütelda midagi.
Ülalt paremalt päikene
korra välgatas põlema,
kustus jälle, nad jätkasid.
Võtsid käekotist lisagi.
Sõnu lendles ja naerusid.
Oli kummalgi kurbustki,
et see rõõmu veel rõhutaks.
Üks, see ilusam, kõheldes
kiskus kaeluse kõvemaks.
Tuuled uuslinnas kõledad.
Aga seista säääl lagedal
leidis veel ettekäände.
Kas nad ükskord ka lahkusid.
Üks lõuna, üks läände.
Surmamõttega mõlemad.

Ürgne

Ürgkeel, milles ürgema ütles
oma õpetussõnad.

Kas

mul on meeles?

Ta valgeid juukseid

läänetaeva näen kasvamas,

linnuparvede vahele.

Näen

ta käsi, ta veresooni.

Kas haned?

Kas lagled?

Või...?

Ei sõna, ei hääletooni.

Kuulatan ennast — ah,

ainult sõnatut huiget.
Vist olengi see, kes kord
ärkab luigeks.

Ei õpetussõnu tea,
mida ütles ürgema.

Suurte lindude lennurütm
on mu oma.

Algolekud

Kes õpetas meile emakeelt
Kes maateadust
Maak
segi kullaga
Aritmeetikat
Rändlinde kooliteelt
Algolekud
Sidemed mullaga
Meie oleme alles
Ei lagune koost
Sest meie koosneme ajaloost
ja algebrast
Millisest õpikust
kes
meile õpetas armastust
Botaanikat
Kuidas muutuda
Nii all põhjas
et ei või puutuda
Nii sügaval igaühe sees
Et öelda ei saa
nõnda alguses
Siis eksam
üksainuke küsimus
Jah midagi aimad võid minna
kolm pluss
Eks mine ja ole osa meist
läbi elukoolide varemeist
Ole see mis jääb
pärast põlemist

Kes õpetas armastust
Sina vist

Andres Vanapa

Riiulid

ROMAANI ESIMENE OSA

I

«Alumisel korrusel oli kummalgi pool ust kaks akent, mis sarnanesid maja kõigi teiste akendega. Nende valgest kivist raamistus lõppes aknalaua all rikkalikult kaunistatud teokarbiga, üleval aga kahe kaarestikuga, mida eraldas raami rist, jaotades akna neljaks ebavõrdseks osaks. Põikpuu andis mõlemale alumisele poolele peaaegu kahekordse suuruse võrreldes ülemiste, võlvkaarest ümardatud osadega. Kahekordne võlvkaar oli ilustatud kolme pealistikku tellisereaga, kusjuures tellised vaheldumisi tungisid esile või taandusid ligikaudu tolli võrra seina sisse, moodustades kreeka ornamendi. Väikesed rombikujulised ruudud olid kinnitatud äärmiselt peentesse, punaseks värvitud raudraamidesse. Valge mördiga seotud tellisseinad olid korrapärase vahemaade järel ja nurkadel toetatud kividest vööga. Teisel korrusel oli viis akent, kolmandal vaid kolm, ja pööningule tungis valgus suure ümmarguse avause kaudu, mis koosnes viiest osast, oli ääristatud liivakividega ning asetsetes keset kolmnurkset frontooni, moodustades nagu gooti stiilis roseti katedraali portaali kohal. Katuseharjal kõrgus tuulelipp kedrusega värtna näol. Suure kolmnurga mõlemad küljed, mis moodustasid viilu, olid laotud täisnurksete sakkide kombel kuni teise korruse ülemise jooneni, kus maja paremalt ja vasakult poolt langesid vihmaveed alla fantastiliste elukate ammuli lõugade kaudu.» (H. Balzac, Absoluudi otsingud.)

Umbes niisugune võis välja näha maja, millele härra Ajao lähenes. See flaami laadis eramu, mis pisut meenutas glasuuritid piparkooki, polnud just päris stiiliühtne. Selles võis veenduda igaüks — nagu parasjagu härra Ajao —, kes sisenes hoone vestibüüli. Tähelepanelikumale vaatajale ei võinud jääda märkamatuks eesruumi juugendlikud sugemed. Kaminat, mida nähtavasti kunagi ei kasutatud ja millele tõenäoliselt oli omistatud üksnes dekoratiivne tähendus, ilmestas kaminavõre sepise taimornament — taimede kooldunud varred mingis närtsimisseisundis. Laia trepi kaudu pääses teisele korrusele. Ka trepikäsi-puu metallpõimingud kujutasid ülespoole väänlevaid ronitaimi. Tollest arhitektuurilisest segaabelust sündinud interjööri ei mõjunud aga heidikuna, ei riivanud silma ega ilumeelt.

Tagasihoidlik, peaaegu olematu garderoob, kuhu härra Ajao jättis oma bareti ja keebi, sajuse ilmaga ka monogrammidega kalossid (ühes kullakarva A, teises millegipärast O), oli täiesti tühi. Härra Ajao mõõdus trümoopeeglist, tippas vaipa pidi trepi poole. Pееgeldus ilmutas rõõsa näo ja sileda lõuaga meest, kelle lapselikult pehmeid põski ehtis sügav ja püsiv puna, mis meenutas puhkevat roosi, pea oli härra Ajaol pirnikujuline ning klantsivalt kiilas. Laheda näoga isand, aga eatu, nagu mõne naise või mehe kohta tavatsetakse öelda.

Poolhämär ülakorrus tukkus. *Fiat lux!* Härra Ajao tõmbas nööri. Villaselõimelised maani ulatuvad kardinaid libisesid lahku. Ja valgus sai. Parkett hakkas läiklema, laed hellemdama, tolmukübemete voost tungis läbi päikesekiir, olematu ruum muutus avaraks saaliks, vahest liigagi avaraks ja lagedaks, sest esmapilgul sisustas seda üksnes massiivne tammepuust laud saali keskel, ümber kõrge korjuga toolid.

ANDRES VANAPA

Ruum oleks võinud tunduda kõle, ja kõledaks ta ju mõneti jäigi, kui seinu poleks kõigist kolmest küljest katnud riulid. Tumedast puust riulid ulatusid laeni. Riulid, riulid, riulid. . . Riulid raamatutega. Niisugune, võiks öelda kummaline vooderdu, mis näis nagu mets peale tungivat, muutis saali koguni ahtaks, andes sellele ühtlasi väarikust ja intiimsust.

Härra Ajao läks kaarja ukseava kaudu ühest saalist teise, kordas siin igahommikust rituaali, tõmbas nõõrist, laskis valguse sisse. «Pole paha, pole paha. . . » pomises härra Ajao. Saal oli ruumi ja sisustuse poolest eelmise sarnane: samas kohas ja samasugune laud toolidega, ning riulid raamatutega, tõsi küll, paiguti kopsakamad, fooliokaustalised köited, mille hulgast asjatundlik silm oleks eristanud mõne geograafilise või entomoloogilise hiidatlase. Näiivselt sümmeetrilised saalid mõjusid pisut tüütavaltki, kuid ometi aitas see ühetaolisus, arvestades raamatuselgade kirevat hulka, üldmuljet tasakaalustada.

Härra Ajao tegi saalidele ringi peale, vaatas valdused üle, jõudis esimesse saali tagasi. Siin oli tal oma nurgake, mis kujutas endast raskepärast kirjutuslauda, mille uksi ehtisid nikerdatud lõvipead. Laua taha istunud härra Ajao nägi oma puust lõvidega välja nagu püha Hieronymus, kes nõjatub leenile. Siis hoidis ta käes tavalisest suuremat ümbrikku, mis oli teda laual oodanud. Härra Ajao ei kiirustanud saadetise avamisega, sest selle sisu oli talle ammust ajast tuttav. Niisuguse kreemitoonilise ümbriku oli ta esimest korda saanud aastaid tagasi. Tollal pidas härra Ajao ametit veel linna haruraamatukogus, käis usinalt tööl, kuid tundis ebamäära igavust. Vahest seetõttu või mingil muul põhjusel oli ta vastanud ajalehekuulutusele, kus otsiti craraamatukogule registraatorit. Peagi oli saabunud juba üksikasjalikum pakkumine samas kreemitoonilises ümbrikus. Temale olid need tingimused vastuvõetavad, peaaegu meeldivad. Sellest ajast peale töötas härra Ajao siin registraatorina ehk loostajana. Oli raamatukogus suverään, teist biblioteekari tema kõrval polnud. Oma palkajat ei olnud härra Ajao kunagi kohanud: oli too mees või naine, vana või noor, oli neid mitu, oli ehk omanik surnud ja raamatukogu testamendi põhjal pärijate talitada? . . . Ei tundnud ka härra Ajao ise mingit huvi oma leivaisa vastu, majandusasju aeti panga kaudu ning palk saabus kindlal kuupäeval ikka ühevärvilises ümbrikus, mis lõhnas hajusalt kanceli järele; jõulude ja teiste pühade puhul oli ümbrik kopsakam. Härra Ajao võttis kätte luust, hobusepeaga paberinoa, pani selle lauale tagasi ning pistis avamata ümbriku põuetaskusse.

Postiga saabusid ka igapäevased ajalehed, mida härra Ajao polnud tellinud, kes tellis, seda tema ei teadnud. Ajalehti härra Ajao ei lugenud, vaid koguni pelgas, kartes nende halba mõju raamatutele, ning tänas jumalat, et enamik köiteid olid kõvakaanelised ja seetõttu vähem aldis välismõjudele. Härra Ajao veendumuse kohaselt külvas ajakirjandus üksnes tüli. Ta nõustus hispaania kirjaniku ja Soome konsuli Angel Ganivet y Garciaiga, kelle teoses «Hispaania ideestik» väljendati pessimistlikku irooniat Euroopa tsivilisatsiooni arenguperspektiivide üle, kuid erinevalt nimetatud autorist, kes sõna ja teo ühtsusest lähtudes lõpetas oma elu enesetapuga, piirdus härra Ajao nädala jooksul kuhjunud ajalehtede toimetamisega keldrisse.

Lahkemat vastuvõttu nägid postiga saadetud raamatud. Mõni vana nahkköide, mis ei pruukinud olla just ehtne Grolier, liigutas härra loostajat hingepõhjani. Täna kooris härra Ajao pakendist välja uuskreeka keelse Sigmund Freudi teose «Ühe illusiooni tulevik». Ta lehitses seda põgusalt. Keeled ei valmistanud härra Ajaole märgatavaid raskusi. Talle meenus loetu, nali, mis oli seotud ühe tõemeeli väljaantud kirjatükiga, kus keegi neeger džunglikülas õppinud vene keelt, ning kui temalt päritud — miks ta just vene keelt õpib, siis vastanud neeger, et seda keelt kõneles Lenin. Härra Ajaole meeldisid poliitiliselt abitud naljad. Mitte posti tõttu, vaid posti kaudu sigines ka pahandusi, pigem küll äpardusi, sest härra Ajao polnud hoopiski tülitseja. Ajad tagasi oli ta vahetuse korras tahtnud saada Lucretiuse «Loomade elu» vastu india anonüümsesse kirjandusklassikasse kuuluvat «Kamasuutrat», mida ju teatud piires võib võtta ka armastuskunsti käsiraamatuna, aga temani jõudis posti teel XVIII sajandi türki kokaraamat, mis võis rahuldada küll sübarii-

ti, kuid jäi härra Ajao tarvis väheütlevaks. Veel saatsid raamatuid ja reklaamibrošüüre alles tegevust alustanud kirjastused ja autorid, kes lootsid oma sõna põlistada härra Ajao raamatukogus. Uuemasse kirjandusse suhtus härra loostaja ettevaatlikult, kuhu segatud annus umbuskugi. Ta võttis saadetud teosest proovi: uuris köidet, mis teda pahatihti ei rahuldanud, sest polügraafiatööstuse mehhaniseerimine XIX sajandil oli põhjustanud trükiste kunstilise taseme enneolematu languse; heitis pilgu impressumile, kust sai andmeid trükkimise kohta, aja ja väljaandja kohta; pikemalt silmitses ta kirjaniku fotot, kui see oli frontispissina raamatu tiitellehele lisatud, härra Ajao meelehärmiks kasutati taolist portreed üha harvemini, mis muutis, ja seda eriti tundmatu autori puhul, teose isikupäratumaks; ning lõpuks luges ta raamatust esimese lõigu, mõnikord terve lehekülje. Siis jäi härra Ajao mõttesse ja pärast mõtlemist pani ta raamatu käest, tavaliselt ajalehede virna kõrvale, kust praagitu rändas kolikambrisse või võimalike eksituste vältimiseks tulevikus adressandile tagastati. Väljavalitud raamatu jaoks oli härra Ajaol eraldi riiul, et uustulnuk võiks tasapisi koduneda, kuni teda raamatukokku sobitatakse. Uuskreeka keelne Sigmund Freud pääses valitute hulka.

2

Härra Ajao sai nüüd hinge tõmmata. Ta avas järjehoidja kohalt raamatu, Helmuth Nimmerkatzi pealkirjata romaani, süvenes loetavasse. Romaan oli hiljaeagu surnud kirjaniku viimane teos, mille väärtusi järeлмаaailm alles hakkas mõistma ning asjassepühendatud hindama, korrates sellega tuntud tõde: poeedi laip annab tema värssidele veenvuse. Sellega seoses meenusid härra Ajaole norra kirjaniku Aksel Sandemose lohutavad read: «Me elame surnute majades ja loeme surnute kirja.» Aga kõnelemata surmast ja Helmuth Nimmerkatzi hilinenud kuulsusest, mis põhjustas kohati tarbetuid vaidlusi tema rahvusliku päritolu ümber, jäi kirjanik isikuna tundmatuks, sarnanedes selles suhtes Bruno, õigemini Torsvan Traveniga, kelle nappe eluloolisi seiku kasutati müstilis-romantilise oreooli loomiseks, mida ei saanud küll öelda Helmuth Nimmerkatzi puhul, sest tema käekäik — vanemad, lapse- ja koolipõlv, elukoht, mida ta ei vahetanud, igapäevased pruugid — oli üksipulgi teada. Helmuth Nimmerkatzi tundmatus põhines pigem tavalisusel, tema elu kulges liiga harilikult, märkamatuult, millestki polnud õieti kinni hakata; samuti, nagu kinnitavad need, kes kirjanikku kohanud, puudus Helmuth Nimmerkatzil too isikupärane võlu, mis pahatihti korvab ande, ning nõndamoodi sulas ta teiste hulka, jäi tagaplaanile, muutudes peaaegu olematuks. Ei leidu ka tema poolt kirjutatus autobiograafilisi sugemeid, koguni mitte olustikulisi viiteid, mis kõneleksid mingil määral autorist, kas või tema vaimsetest huvidest. Üldse torkab silma, et Helmuth Nimmerkatz vältis igasugust ajakajalisust. Kirjanikuna tundmatuks jäämise üks põhjus, peale selle, et teda ei loetud, oli Nimmerkatzi vähene viljakus. Kolmest, pikkade vahemike järel kirjutatud pealkirjata romaanist, mida korda armastavad kirjandusteadlased hiljem nummerdasid, olid esimesed emakeelsed, viimane aga kirja pandud inglise keeles. See tõsiasi meenutas härra Ajaole, kes parasjagu hoidis käes Helmuth Nimmerkatzi viimast teost, iseenesest tühist episoodi Joseph Conradi elust. Too poolakana ka inglise keeles kirjutanud kirjanik olevat koidutunnil, kui ta lõpetas romaani «Lord Jim», mis tõi nii mõndagi uut romaani ülesehitusse, oma koeraga jaganud külma kanapraadi. Helmuth Nimmerkatzi söömistest seevastu ei teatud midagi. Esimest korda vilksatas Helmuth Nimmerkatzi nimi avalikkuses, kui tema romaani kohta võttis sõna oma sardooniilisuse poolest tuntud kriitik, keda tahtmise korral võinuks ju arvata Nietzsche «naervate lõvide» hulka. Lühike arvustus kandis pealkirja «Kuningas on alasti», ning seal tehtud kokkuvõtena jäi kõlama, et Nimmerkatz on tähenduseta kaudu jõudnud mõttetuseni. Seda kummalisem oli sama kriitiku umbes aasta pärast avaldatud essee Helmuth Nimmerkatzist, kus

juttu polnud niipalju kirjanikust endast kui kriitiku südametunnistusest ja süütundest. Sarkasmist küllastunud mehe patukahetsus üllatas kirjandusilma, juhtides ühtlasi tähelepanu tundmatule autorile. Arvustajad olid Helmuth Nimmerkatziga kimpus. Teda ei andnud kirjanduslikesse vooludesse, tuntud koolkondadesse paigutada, olevaisse raamidesse ja vormidesse pressida, tema stiililooka polnud võimalik sirgeks painutada. Hõlpsam oli nentida, mida Nimmerkatzi teostes pole, kui seda, mis seal on. Nenditi, et tema romaani-des puudub too painajalikkus, ja teatav, võiks öelda isegi koketeeriv mõttemäng, mis iseloomustab uusimat kirjandust. Märkati ka Nimmerkatzi hoolimatust, koguni lohakust interpunktsiooni suhtes, mis oluks mõistetavam, sest kirjavahemärkide kasutamine võt-tena polnud ju uudis, kui selles valitsenuks mingisugune süsteem. Kuna Nimmerkatz lükkis oma romaanidesse teiste kirjanike raamatuist võetud lõike, siis süüdistati teda plagiaadis, kuid sellele vaidlesid vastu jälle need, kes leidsid, et ülevõetu on sulanud Nimmerkatzi teose konteksti, muutudes oma tähenduselt tundmatuks. Ikka pöörduti Nimmerkatzi sõnumi tähendusetuse ja mõttetuse juurde, tähendusetus muutus kirjandus-likuks moesõnaks, aga ka kõige kiuslikumad arvustajad ei eitanud enam tema romaanide kummalist mõju, mida ei osatud küll seletada, kuid mille olemasolu oli vaieldamatu. Võib-olla jõudis tõele lähemale too Helmuth Nimmerkatzist kirjutaja, kes lähtus tema romaanide pealkirjastusest, väites, et just viimases peituvat kirjaniku mõistmise võti, sest on nähtusi, mida ei saa piiritleda, neile nime anda, nimi aga paneb alati asjad või inimesed paika. Puuduvad andmed, kas Nimmerkatz ise jõudis neid arvustusi ja tema kohta kirjutatut lugeda, sest ta ei pidanud päevikut. Nii või teisiti, kuid Helmuth Nimmerkatzi poolt kirjapandud iseloomustas tõepoolest kaos, maailma loomise eelne korratus, mis ei võinud jääda märkamatuks ka algelisemale lugejale, kui too ülepea mõne raamatu kätte võttis; tükati viirastus mingisugune tundmatu eluolu, mis paraku ei sarnanenud olemas-olevaga, nagu oleks seda kirjeldanud mõni tulnuk. Helmuth Nimmerkatzi teoseis vohas määramatus, tühjus, mida kattis sõna kummaline rüü.

«Pole paha, pole paha. . . » pomises härra Ajao, kecras uue lehekülje ja luges:

«. . . leidis, leidis, leidis aega. Punaste vurrudega mees haukas tomatit, äärmiselt et-tevaatlikult, peaaegu hoolitsevalt, et seemneid ei pitsiks, vedel sisu maha ei voolaks, nagu oleneks sellest mitte just elu, aga teatav sõltumatus ehk küll. Mehe selja taga laius vaibamaastik: «. . . metsakasvanud mägedest ümbritsetud küla, mis asetses haljendavas luhaorus, mille põhjas voolas loogeldes väike jõgi. Öhtupäike paistis soojalt orgu, korstnad suitsesid sõbralikult. . . » Katke kui äralõigatud pea. Mees sihtis pikksilmaga mööda kindlat telge pimedusse, kaugete tuled poole. Okulaari ilmus naine, kes seisis peegli ees. Peeglist paistis: «Siin kasvas palju okkalisi puid, nende seas tüvelisi akaatsiaid, oma kolmkümmend ja enam jalga pikad ja ilusasti rohelised ning küllaldaselt tamariske ja pehmet põõsastikku, et anda kõigele meeldiv, hoolitsetud ja pargitaoline välimus; hommikuse madala päikese tõttu oli praegu kõik täis pikki, pehmeid varje. Maapind oli nii sile ja puhas, kivikillud nii mitmevärvilised, nende värvid nii rõõmustavalt säravad, et nad andsid kogu maastikule nagu joonistuse ilme, millist tundmust suurendas mägede joonestiku sirgus ja teravus. Nemad tõusid ühtlaselt mõlemal pool — seinad kuni tuhat jalga kõrged, punaselaigulised kaljud graniitselt pruunid ja porfüürselt tumedad. Imeliku juhtumuse tõttu tuginesid need kuumenduvad kaljud põiki ladestatud sajalalasele kivi-alusele, mille haruldane värv tekitas õhukese samblakihi mulje.» Peeglis võis, silmale küll eristamatult, peegelduda ka punaste kulumudega mees. Naine kandis peene valge trii-buga tuvihalli inglise kostüümi, mis kergelt jälgis tema figuuri, pitsžabood kaunistas til-lukese valge pärliga kuldnoel, peas oli väike, kaabut meenutav helehall kübar, jalas sama värvi sukad ja mustad peene kontsaga kingad, käes glasseekindad ning must lakeeritud käekott, kostüümjaki revääri ehtis kannikeste pisike bukett. Naine pööras peeglile selja ning kooris, libistas, tõmbas väga mõõdukalt, koguni rahulikult glasseekindad käest, lasi põrandale kuhilaks langeda. Laps näinuks selles mäge, kunstnik laiku tasapin-nal, leidja leidu. Naine tõstis käed rituaalse liigutusega kukla taha, kohendas siis peente,

mitte kõhnade sõrmedega, mida ei ehtinud sõrmused, üksnes küüned läikisid värvitust lakist, oma paažisoengut, üles nihkunud kostüümjaki varrukad paljastasid mattvalgelt kumavad randmed. Jaa, jaa, jaa, seda oli kaugelt näha, võttis varnast mütsi.»

3

Härra Ajao tippis riulite, õigemini raamatute rivi eest läbi, tõstes paremat jalga tavalisest kõrgemale, nii et parkett tema sammude all kohati naksus. Raamatud defileerisid talle oma nahka, kalinguri või lederiini köidetud selgadega. Härra Ajao jagas riulitele hoomamatuid kummardusi, hommikutervitusi, nagu isa lastele, seejuures hoidus ta liigestest familiaarsusest, et koos heade soovidega säiliks vajalik distants ja autoriteet. See polnud pelk tervitus, vaid suur visiit, kaante vahele pressitud vaimujõudude ülevaatus.

Ajuti jäi lugupeetud loostaja mõne riuli ette seisma, küünitas raamatut võtma. Praegu hoidis ta käes tuhandeaastase pärsia lüüriku Baba Kuhu luulekogu, kes ande ulatuselt ei jäänud alla Umar Hajjamile, küll oli temal aga tuntusega vähem vedanud. Härra Ajao arvates vajasis niisugused raamatud erilist hellust ja hoolt, mis ei tähendanud põrmugi seda, nagu oleksid teised unarusse jäetud. *Habent sua fata libelli*, ja lugejatel oma, lisaks härra Ajao, kes raamatute saatust püüdis jõudumööda siluda.

Vajaliku raamatu leidmisega ei näinud loostaja mingit vaeva. Temale olid raamatute asukohad pähe kulunud, võiks koguni väita, et selles suhtes orienteerus ta pimesi. Paugupealt tabas härra Ajao ära: mis seinas, kus riulil, siin see on. . . Neid, mõnes mõttes fenomenaalseid võimeid võis seletada härra Ajao lugemusega, ehk nagu maarahvas ütleb, näiteks Otto kohta: ta on palju lugenud!, samuti võis saladus peituda ka härra Ajao pea pirnükujulisuses, mis kaheldamatult oleks pakkunud huvi mõnele frenoloogile.

Härra Ajao ei pidanud lugu pärimuslikust raamatute kartoteegist ja katalogiseerimisest, lugedes sellist pruuki militaristlikult kasarmlikuks. Lõppude lõpuks registreeritakse ka kasse ja koeri, inimestest rääkimata, arvas härra Ajao. Vastuväidetele — kui neid keegi esitanuks —, et ilma kartoteegita on lugejal raske soovitud leida, oleks härra Ajao oletatavasti vastanud: seda parem! Vana kaartkataloogi, mille järgi poleks siinsest kogust leidnud ühtegi raamatut, säilitas loostaja üksnes austusest tundmatu omaniku vastu.

Sõnaselge, kuid raamatupidajalikult kuiva katalogiseerimise asemel eelistas lugupeetud loostaja vabade raamatute sõltumatut kooslust. Seda pidi tagama isiklik sobivus: autorite iseloom, individuaalsus, nende roosiline või okkiline elutee, vahel isegi välimus, härra Ajao lahutas kiilad karvakasvanuist, soosides alateadlikult esimesi, aga kõigepealt muidugi teose enda olemus. Niisugune kooslus oli mõistetavalt teisenev nähtus, muutudes ajapikku, kui ilmnisid uued asjaolud, ning lõppes raamatute ümberpaigutamisega. Selliste delikaatsete protseduuride puhul esines härra Ajao tagasihoidliku, heas mõttes kosjasobitaja osas. Vahel torkas härra Ajaole pähe mõte, et oleks tore, kui ta unustaks köidete paigutuse, siis saavutaksid määramatud raamatud tõelise iseseisvuse.

Harmonilise raamatuvennaskonna kujundamine polnud hõlp ülesanne. Härra Ajao nägi vaeva, murdis pead, kahtles, tõdes aga ka meeldivaid lahendusi. Üllatavalt hästi sobisid teineteise kõrvale saksa sõjateoreetiku Clausewitzi paiguti kuivigi teos «Sõjast» ja prantsuse muinasjutuvestja Perrault' «Punamütsike». Mõlemad raamatud õpetasid taktika ja strateegia põhitõdesid: luure, maskeerimine, kaitse, rünnak ning lõpuks abiväe saabumine. Üleüldse polnud muinasjutud oma koletiste poolt moondatud või hukatud õnnetute ning küpsetatud ja õgitud lastega kalgist sõjakirjandusest leebemad, kusjuures kõnealuseid lektüüre lähendas veelgi neis kätkev ja aukohale seatud ennastsalgav ohvri-meelsus.

Riulitelt võis leida teisigi sobilikke kooslusi, sõbralikke naabreid. Lahke pilguga vaatas härra Ajao Balzaci, tema kogutud teoseid, mille kõrval tundsid ennast koduselt

vanad kokaraamatud, teiste hulgas tundmatu autori, võib-olla munga ladina keeles kirjapandud «Kastmeid meie esiisade aegadest peale», mis eeldas selle kasutajalt teatud ettevaatlikku täpsust, et retseptidest kinni pidada, sest proosalise teksti vahele oli pikitud palvesõnu. Suppide, praadide, kastmete ja dessertide üleaedsus Balzaciga polnud juhuslik. Härra Ajao oli nimelt välja selgitanud klassiku alatise rahahäda tegeliku põhjuse, mis lükkas ümber senise tõekspidamise (millele loostaja andis paljalt müüdi tähenduse), nagu oleks Balzaci kui igavese võlgniku seisundi tinginud tema õnnetu tehing trükikojaga. Osaliselt, üksnes osaliselt see nõnda ju tõepoolest oli, ning selline lahendus vastas ka tavapärasele arusaamale, kuid härra Ajao teravale silmale polnud jäänud märkamatuks näiliselt teisejärgulised hälbed Balzaci elus, mis lõppude lõpuks juhtisid loostaja tõe lätteni. Selle kohta oli härra Ajao varuks, muidugi isenda jaoks, piisavalt tõsiasju. 1. novembril 1834 andis Balzac lõuna — arvatavasti tolleaegse Pariisi tuntumas restoranis «Provintsi Veljed» või siis Vérys, külaliste hulgas Charles Nodier, Jules Sandeau, Giacomo Rossini ja teised kutsutud —, mida peoperemees on iseloomustanud: «Pakun neile Euroopa parimaid veine, kõige hõrgemaid roogasid, laua chin haruldasimate lilledega. . . », kusjuures niisugune pidusöök ei olnud esimene ega kaugeltki viimane, ning mis see maksma läks, seda võib ainult oletada. Kui kirjeldatud sündmust võis härra Ajao meelest tõlgitseda veel esinduslikkuse taotlusena, siis hoopis kõnekam oli Balzaci sõprus Rossiniga, sest mõlemaid ühendas armastus, koguni kirk hõrgutava toidu ehk lihtsalt söömise vastu, mis oleks lugupeetud loostajat võinud juhtida mõtteni: kõige kindlamini ühendab inimesi mõni tilluke pahe. Kire rahuldamiseks üürisid gurmaanid oma roogade poolest tuntud restoranis eraldi saali, et söömistulule segamatult anduda. Maiasmokkade ette toodi, veeretati, kanti kirju rida roogi: *hors d'oeuvres, consommé entrée, légume, season, entremets*, dessert; kööki tagasi rändasid mustad lauanõud, määrduvad linad, hunnik paljaks näritud konte. Veini joodi — kalaroogade juurde muidugi valget, liha puhul punast veini — üksnes toidu allaloputamiseks, sest mõlemad eelistasid kangematele jookidele veini, veinile kohvi. Söömisorgia, mis ei kujutanud endast sümposiooni, kui-võrd lauas kirjandusest, kunstist ja muusikast ei räägitud, piirduti vaid mõne asjatundliku märkusega toidu kohta, nii kiitis Rossini Balzaci näpunäidete kohaselt valmistatud taldkala valges veinis (Pariis tundis ka Balzaci-nimelist sufleed), kestis teinekord nädal aega. Kõike seda kaaludes lisas härra Ajao Balzaci ravinud arsti märkusele — ta jõi ennast kohvist pimedaks — täienduse: ta sõi ennast vaeseks. Härra Ajao mõttekäik heitis uut valgust ka Balzaci ja krahvinna Éveline Hanska suhetele, mille kohaselt võis Balzaci, kui ta mõtles mõisaprouale, kangastuda tolle majapidamine ja pudulohused: pardid, haned ja kanakari, mis praetult ja smooritult võtsid oma loomuliku kuju ning mis lugupeetud loostajat, kes võinuks tunda suurte kirgede paralleelsuse seadust, ei pruukinud üllatada.

Kimpus oli härra Ajao Burroughsi «Tarzaniga», mille loostaja leidis raamatukokku ametisse astudes eest ja mida ta ei sõandanud keldrisse pagulusse saata. Õnnetuseks oli ahvide Tarzan, too lihtsameelne looduslaps, sattunud naisluuletajate, nõndanimetatud lamburlaulikute hulka, ning härra Ajao vaimusilma ette kerkis pilt, kuidas kahvatunäolised poetessid, nähes alasti meest, jooksevad kiljudes laiali, kui neist uudishimu just võitu ei saa. Üürikeseks ajaks leidis «Tarzan» koha «Väitlusi teadusist ja kunstidest» kõrval, mis jutlustas tagasipöördumist looduse juurde, kuni härra Ajao hakkas kahtlema, sest tema kujutluse järgi krimpsutas nimetatud teose autor, kes oli kirjutanud ka «Ühiskondliku lepingu», puu otsa roniva ja ahvihõngulise naabri tõttu oma puuderdatud nina. Lõpuks maandus «Tarzan» «Vaga Jenoveeva» seltsi, kellega tal pidi härra Ajao arvamust mööda olema ühiseid palgejooni, kuid lugupeetud loostaja leidis sellegi lahenduse olevat ajutise.

Lahe hommikupoolik, ja muhe vanahärra ei pingutanud — selleks polnud vajadust — millekski tõsisemaks, et midagi vägisi muutä, koguni maailma parandada. Siiski lubas härra Ajao endale täna ühe kohaliku siirde: Friedrich Nietzsche, õigemini temast pa-

rim — filosoofi poolt kirjutatu —, rändas René Descartes'i mailt Baruch d'Espinoza ehk lihtsalt Spinoza manu. Härra Ajao ei sundinud taga mõtlejate vastasseis, sest Descartes'i väitega *cogito, ergo sum* sobis suurepäraselt Nietzsche arutluste ilmne järeldus: ma mõtlen, et mind ei ole, sest milleks muuks oli temal tarvis üliinimese ideaali; pealegi, kui ta omakorda kõrvutas Descartes'i ja Spinozat, lähendas analüütilise geometria rajajat ja «Geomeetrisel viisil tõestatud eetika» autorit teatud matemaatiline mõtlemistava; kaalukausi härra Ajao lahenduse kasuks kallutasid mitte mõistuslikud, vaid moraalsed argumentid: Descartes'i range ratsionaalsusega võrreldes oleks Spinoza naabruse, tema malbus ja moraalne puhtus mõjunud tormakamale Nietzschele rahustavalt.

Härra Ajao ohkas ja härdus. Need riulid kujutasid endast lugupeetud loostaja riiki, kui liialdada, siis tema liha ja verd. Ei saanud härra Ajao raamaturiiki võrrelda küll mõne raamatuimpeeriumiga, näiteks Aleksandria raamatukoguga, kus olnud talle seitse-sada tuhat papüürusrulli, härra Ajao kogus papüürusürükud ja hilisemad rullraamatud koguni puudusid, või olevikku tulles, maailma ühe parema, Vatikani raamatukoguga; pigem võis loostaja valdusi ja härra Ajao isiklikult kõrvutada, omistamata sellele sõnasõnalist tähendust, Platoni ja Aristotelesega, esimeste eraraamatukogude omanikega, ning kui veelgi täpsem olla, Asinius Pollioga, kes rajas napilt enne meie ajaarvamise algust esimese avaliku biblioteegi.

Lahe hommikupoolik, ning muhe härra Ajao, kelle mõte lendles koos valguses veikleivate tolmukübemetega õhemate ja tüsedamate köidete kohal, oleks tahtnud sukelduda, pea ees, raamatute vahele, pugeda nende hulka, tunda küünarnukitunnet, kuid ta ei leidnud enda jaoks sobivat kohta.

4

Sume on saal ja teised, kus härra Ajao ringi käis, mahedavarjuline maja, sest hollandi tüüpi eramu akendest — neid oli teisel korrusel koguni viis — pääses valgus sisse hilju, ühtlase voona ega lõikunud silma — hubaseks äraclamiseks jätkus seda küllaga, kuid lugemise jaoks, eriti kui tegemist mõne peenekirjalisema sõnastikuga, kippus valgust napiks jääma. Tulede probleem, kui päike loomuliku ent tujuka valgusallikana maha arvata, oli härra Ajao ametisse tulekust peale lahendust nõudnud. Pimedamatel aastaagadel tõmbas ilm juba lõunast alates raamaturiulite ette varjuriide. Meelsamini oleks härra Ajao piirdunud küünlavalgusega, sest lõhnavad jn auväärt eas majadki põletatud küünalde ja kassikuse järele, millest viimane olnuks lugupeetud loostaja valdustes küll mõeldamatu, paraku ei sõltunud kõik tema isikust ja soovidest, sest raamatukogu oli mõeldud avalikuks (missugune halvamaiguline sõna!) kasutamiseks. Õnneks rippusid laes väärivad kroonlühtrid, mis heitsid hämarat — märgatav osa elektriküünlaid ei põlenud —, aga härra Ajao arvates piisavat valgust raamaturiigile. Kui pidada päevalgust hüveks, siis leppis härra Ajao kahest pahest halvemaga, eelistades nappi laevalgust laualampidele, olles viimaste suhtes lausa tõrjuv, sest liialt tehnilised, elatud laualambid meenutavat kontorit, ning nende klõpsutamine, sisse- ja väljalülitamine seadvat ohtu püha vaikuse. Nostalgiline vanahärra ütles: kui just midagi paremat pole, lepime kroonlühtrites säravate elektriküünaldega, ning meenutas kadunud aegu. Talle terendus küünlavalguse maailm, kus päeval magati, õhtul käidi külas ja öösel kirjutati. Laual põles küünal, kitsas, värelev valgussõõr, pikad varjud, segamatus, üksnes sule krabin, chtsa sule. . . Niisugusest teispoolsusest sündis romantika, siginesid tondid, sõnade varjulisuus ja laialivalgusus, mis võimaldas ühel suurusel teise suurusel kohta õelda: on näha, et see on kirjutatud küünlavalgel.

Ei võinud ere valgus härra Ajao arvates meeldida ka raamatuile, eriti aga avatud köite lehekülgedele, mida ohustas pleekimine, ning seejärel tõmbas lugupeetud loostaja

pääksepaistelistel päevadel kardinad uuesti akende ette, sellega mõnikord liialdades, justkui olnuks raamatuil midagi keelatud varjata. Täna härra Ajao päikest ei varjutanud, täna võttis ta kukeaabitse kõrvalt pihku kopsaka piibli, kaalus seda käes nagu kaupmees kaupa ning tõmbas. . . Aga sellest juba edaspidi, sest usinal lugejal, kes härra Ajao maailma mingil moel sisse elanud, kui neid lugejaid ülepea leidub, võib tekkida küsimusi piibli ja kukeaabitse veidi kohatust naabrusest — eks tundu ju aabits piibliga võrreldes märksa kergekaalulisema oopusega. Muidugi on piibel raamatute raamat, iidse tarkuse varamu, kirjasõna A ja O; aga ilma A ja B-ta, ilma tähti veerimata, lugemisoskuseta, mis algab aabitsast, ei pääse piiblile ligi, ehk teisiti, suurejoonelisemalt: alguses oli sõna, siis sündis kiri, ning nõnda saime piibli. — Ja seda tõde näikse kuulutatavat ka kirikutorni kikas ja aabitsa kaanekukk.

. . . täna võttis ta kukeaabitse kõrvalt pihku kopsaka piibli, kaalus seda käes nagu kaupmees kaupa ning tõmbas sõrmega üle kõite lõikeserva, uuris tolmuproovi tulemust, näpp jäi puhtaks, mis rahustas, kuid ei rahuldanud härra Ajaod, kes pidas kindluse mõttes vajalikuks veel piibli ja kukeaabitse latrist, raamatuselgadest suletuustiga õrnalt üle käia, sama tuustiga, millega ta oli äsja tolmu tõrjunud noorelt surnud imelapse Raymond Radiguet' romaanilt «Kurat keres», milles võeti vaatluse alla kuuteistkümnendaastase poisi armulugu pisut vanema abielunaiselega. Härra Ajao astus tahtmatult sammu tagasi, tema arvates segas niisugune hooldamine raamatute isolemist, mida ta püüdis korvata hellusega, sest raamatute hügieenist ei võinud nende tervise nimel loobuda. Te peate selle välja kannatama, pomises lugupeetud loostaja olematusse habemesse. Et raamatud elavad ja hingavad, selles härra Ajao ei kahelnud, ning kuna tavalisele lugejale jäi too immanentne elutegevus märkamatuks, siis härra Ajao nägi, koguni kuulis, selle tarvis oli tema kõrv alati kikkis. Härra Ajao hoolitses raamatute tervise ja eluea eest, oli nende usaldusalune ja ihuarst.

Soovitus — koguge vara, mida koi ei söö ega rooste ei riku, usutavasti on niisuguse vara all mõeldud vaimuvara, mille hulka kuulub ka kirjasõna — pole just päris täpne, sest raamatu peale hakkab nii mõnegi hammas, kõnelemata tolmu ja niiskusest. Härra Ajao pidi olema valvas, sest arvatav vaenlane ei maganud. Juba pikemat aega varitses lugupeetud loostaja raamatuskorpioni, ladina keeli *Chelifer cancroides*, missugune peen nimi — härra Ajao arvates — nurjatul; toda suurte sõrgadega, ligi poole sentimeetri pikkust ebaskorpioniliste seltsi kuuluvat mutukat, kellest umbes paarkümmend liiki (kokku üle tuhande) on muide Eestis kodu leidnud, kahtlustas härra Ajao kurjades kavatsustes, vaatamata asjatundjate väitele, et raamatuskorpion toitub raamatukogudes kõdutäidest ning on nõndamoodi koguni kasulik, et valguline köiteliim kui suupoolis jätab mutuka täiesti ükskõikseks, pealegi eelistab raamatuskorpion vanu kõiteid, mis asusid korrus kõrgemal. Härra Ajao ei lasknud ennast segada, tema lootis lehekülgede vahelt leida ebaskorpionide mune — kui leiab, siis ütleb ta ka oma mehesõna, aga tillukesel mutuka veelgi tillukesemad munad jäid raevumehel — see omistus on malbe härra Ajao puhul küll ehk liiast — nägemata.

Momendil härra Ajao raamatuskorpioni ei jälitanud, praegu kujutas loostaja ringkäik endast tavalist, võiks isegi öelda rutiinset ülevaatus, mis ei tähendanud aga sugugi minnalaskmist. Puhuti jäi härra Ajao õhku tõstetud jalaga seisma — tema olnuks nagu sõjatantril: veel üks vale samm, ning astub miinile nagu nüüdki —, vaist ütles härra Ajaole, et siin kõik asjad korras ei ole, midagi oli mäda raamatute riigis. Otsustava liigutusega haaras loostaja riivilt kõite, belgia kirjaniku Georges Eekhoudi romaani «Võlla ring», lõi selle lahti, ning taevast tule appi, avatud 147. leheküljelt vaatas talle vastu hallikaspruun, pulbritaoline plekk, mida võis eksikombel pidada tolmuks. Härra Ajaod ei saanud eksitada, härra Ajao tunnistas selle pleki ühemõtteliselt värskeks hallituskoldeks. Kes on süüdi?! . . . kes andis hallitusseentele voli paberi ja köitekaante liimi süüa?! Härra Ajao silme ette kerkis apokalüptiline pilt, kus hallitus kasvab kiiresti läbi raamatuploki, nakatab teisi raamatuid, lagundab terve raamatukogu elutuks, tsementeerunud massiks. «Kes

on niiske. . . kus on niiske!?)» hüüdis härra Ajao, liikus enda kohta uskumatu kiirusega hügromeetri manu — niiskusemõõduri oli ta ise sepsinud, ohverdades ühe oma viimastest juuksekarvadest —, vaatas parema silmaga mõõdurit, vasakuga kraadiklaasi, pigistas siis parema silma sootuks kinni, ning enne kui härra Ajao õhku ahmis, muutusid tema sügavpunased põsed veelgi punasemaks.

Kuulmatult ilmus uksele madam — ilmus nagu iseenesest, otsekui käsu peale, ent kutsumata —, madam Hermine, kes teadis, millal tulla; tema kõrge rind püsis paigal, aga jalad liikusid, nõnda lähenes ta vääramatult härra Ajaole; sirge rühi ja kahekordse lõualotiga madam kandis näpitsprille, siis jäi ta seisma ning vaatas härra Ajaole otsa, umbes nii, nagu gloobus vaadanuks otsa Kolumbusele.

Härra Ajao vedas ninaga õhku:

«Teil on sooja kuuskümmend seitse kraadi (siin majas peeti lugu isand Fahrenheitist), see teeb välja kolm ja pool kraadi normaalsest vähem.»

Madam Hermine ei liigutanud ennast, seisis tardunult kui kuju, härra Ajaolt pilku pööramata, ning aeg-ajalt puhkis nagu vedur enne väljasõitu, sügavpunastelt põskedelt — selles suhtes sarnanes ta lugupeetud loostajaga — levis puna lõualotile ja kaelale.

«Niiskus on teil tore,» püüdis härra Ajao vapustatud madamit pisut kohmakalt turgutada.

Puh-puh. . . häälitsetes madam Hermine, tegi kannal pöörde ning lahkus samasuguse vääramatusega, nagu oli tulnudki. Tema laskus nüüd alla, maja alumisse regiooni, kesk-küttesse. Teel, õigemini trepil — kosutav, samas veidi pelutav ümbrus, ka küpseid naisi ärritab üksindus — võis ta rahuneda, mõtteid koguda, härra Ajao juhtmõtete üle arutada, neid korrata. Kas ei olnud härra Ajao õpetanud: raamatuile sobivad samasugused tingimused mis inimesele, kui kõnealuseks on niiskus, temperatuur ja tolmu. Oli, mille üle mõelda. Tolmuga talitas madam küll omatahtsi, kasutas vargsi tolmuimejat, kui härra Ajaod silmapiiril polnud, et säästa lugupeetud loostaja hingerahu, lohutades ennast teadmise: raamatuile tuleb see kasuks, ja kuidas muidu tolmust jagu saada, ning küllap härra Ajaogi, kui ta vaid teaks, oleks temaga nõus. Võrreldes härra Ajaod riigipeaga, kujutas madam Hermine endast vägede ülemjuhatajat.

Ei mingit probleemi. Piisas madami tulekust soojussõlme, et paari nupulevajutamise, hoova nihutamisega asi korda ajada, ilma jutu ja ülearuse tänitamiseta. Sõnadeta laul. Siis kõndis madam Hermine oma teed, kütja aga pugest trepi alla madratsile, tema enda poolt ehitatud kotta, see kõlab uhkelt, pigem küll kunkusse. Imelik mees too kütja, ebamäärane kuju, kes elanuks siin nagu igavesest ajast peale, kuid jäänud ikka märkamatuks, sest temal oleksid kui inimlikud küljed — välimus, iseloom ja vaated, mis tavalist inimest ilmestavad — kas või üks külg, ka teeskluse korral, koguni puudunud. Nõnda ta seal elutses ammu enne härra Ajaod, kes polnud meest oma ihusilmaga näinud, kelle teadmised kütjast piirdusid madami suust kuulduga. Too maja põliselanik oli avastatud täiesti juhuslikult, kui valimiste eel tungisid härra Ajao vastuseisust hoolimata raamatukokku valijamehed, sedasi nad ise ennast kutsusid, ning sõelusid maja ülevalt alla ja ristipõiki läbi. Nad olid tundnud oma leiust rõõmu ja imestanud, kuidas võis see valija, kuigi ilma passita, neile aastate kaupa silmapaari vahele jääda, ning et kaotatud tasa teha, ei jätnud nad rahule Ajaodki, kellele aga valimine kandidaatide vahel kippus üle jõu käima, sest ta ei suutnud eristada valitavate häid ja halbu omadusi, ning lõpuks, et sellest piinast vabaneda, hääletas lugupeetud loostaja konservatiivide poolt, sest nemad meenusid temale raamatute konserveerimist. Härra Ajaole mõjus see sissetung nagu sõda, aga ta oli ka pärisõja märkamata jätnud. Suurest tulekahjust, mis põletas maailma, kuulis loostaja pritsimeestelt, kes vaatasid raamatukogus üle tulekustutamise riistu. Pudeli punase veini eest sai härra Ajao lahti küll vahukustutist «Minimax», mida lahked pritsimehed olid pakkunud, ent teadmisest, et maailmasõda peetud, ta lahti ei saanud, ning nüüd asetusid oma kohale ka pimendamised, alarmid ja plahvatused, mida härra Ajao, kes ajalehti ei lugenud, oli arvanud mingisugusteks manöövriteks. Ma olen Taaveti psal-

me lugedes maailmasõja maha maganud, kurtis härra Ajao, kes hakkas raamatuist uuri-
ma, mida see maailmasõda endast õige kujutab, ning pärast oli tal veidi häbi, et polnud
niisugusele sündmusele varem tähelepanu osutanud. Mis puutub kütjasse, siis pärast va-
lija- ja pritsimeeste külaskäiku arvas härra Ajao, et oleks teda nagu vilksamisi näinud,
loostaja meelest vaikivat, alati paljulubavat, kordaminekuid töötava pilguga meest, ning
pärast üürikest mõlgutamist andis ta kütjale nime, ristides ta Mozartiks, sest helilooja
nimi oli härra Ajaole, kes ise täiesti ebumusikaalne, silma hakanud puhtkirjanduslikust
teatmikust. Samal ajal lamas Mozartiks ristitu madratsil, lappas koomiksit ja rüüpas sek-
ka lonksu õlut. Teistkümmend aastat oli ta lugenud kõikvõimalike, regulaarselt keldrisse
läkitatud ajalehtede järjejutte, kuid lõpuks neist tüdinenud ning võtnud ette koomiksid.
Tavaliselt, pärast seitsmendat pudelit, süttis kütja kujutlusvõime, mehele kangastus, et ta
libises, kallim kaenlas, massiivse laearmatuuriga läbi gooti akna, läbi värvilise klaasi ja
raamide vabadusse.

5

Kruvi meenutava keerdtrepi kaudu kerkis härra Ajao pirnukujuline kiilaspea kolmandale
korrusele otsekui läbi põrand. Käes hoidis ta korvi, milles hallitusplekiga raamat. Tõbi-
ne kõide tuli teistest eraldada, hospitaliseerida ja desinfitseerida. Seda ülemist, kolman-
dat korrust, pidas härra Ajao enda pärusmaaks, kuhu kõrvalistel polnud asja; kaks
kambrit — võrreldes alumiste saalidega hoopis kitsamad ent õdusamad, sest valgus pää-
ses mõjule läbi avarate, stiilipäratult katusesse lõikuvate akende —, kaks ärklikambrit,
ühes härra Ajao värkstuba ning ka teine raamatute tarvis. Värkstoas oli hallitusest naka-
tatute jaoks omaette nurgake. Sinna kandiski härra Ajao korvi, mille põhjas lamas ava-
tud kõide, pani korvi maha, tõmbas õhukesed kummikindad kätte, tõstis raamatu lauale
ning hakkas püsti seistes pisikest hallikaspruuni plekki läbi luubi uurima, keeras siis le-
hekülje ja silmitses paberit teiselt poolt. Kahju missugune, kuid mitte parandamatu.
Härra Ajao pihustas nakkuskoldele lahust — rohu oli ta ise seganud —, pani raamatu
kuivama, kui nii võiks öelda, siis toibuma, eks näe, mis pärast saab; igal juhul tuleb hai-
ge lähimad riulinaabrid hoolega üle vaadata, et nakkus ei leviks.

Nüüd oli härra Ajao puhkuse ära teeninud, ning lugupeetud loostaja oskas puhata.
Kõrvaltoas sättis ta ennast istuma seinast seinu ulatuva raamatukapi vastu. Peen kapp —
pähklipuust nurkade ja poleeritud pindade matt läige —, kuid veelgi uhkem oli kapi sisu,
ning seda toredust härra Ajao sihkaski. Klaasustest paistsid kätte kuldkirjalised ja mit-
mevärvilisse nahka köidetud raamatuseljad. Härra Ajao pidas hinge (kui mitmendat kor-
da juba? . . .), tegi siis maia näo, mida ta püüdis enda eest varjata, ning pärast
väljapeetud pausi keeras lahti lukud, avas raamatukapi ukseid — niisugust ilu oluks patt
peita.

Siia panipaika, pigem küll varamusse oli härra Ajao hilju toimetanud kohalikud aar-
ded, nimelt just hilju, sest avaliku raamatukogu korraldus niisugust tava ette ei näinud,
mis omakorda ei vastanud lugupeetud loostaja arusaamisele, mille järgi tuli kaitsta neid,
kes ise ei suutnud enda eest seista. Härra Ajaole oli mõeldamatu, et keegi võiks tema
poolt väljavalitut mustade kätega lapata, puhtale leheküljele midagi kritseldada või ko-
guni mõne pildi köitest välja rebida. Ülikud vajasid omaette residentsi. Vahest poleks
ükskõiksem huviline siit silmapaistvaid rariteete, lausa ainulisi raamatuid leidnud; eksi-
nuks aga noodki, kes härra Ajao poolt valitu — temale oli siin iga raamat kordumatu —
väärtuses oleks kahelnud.

Trükiseid mitmest ajastust: paavsti nuntsiuse krahv Baldassarre Castiglione
«Õukondlane» — visand tolleaegsele ideaalile vastavast inimesest (*homo universale*),
ilusas renessanss-stiili köites, kus kasutatud maarjaparknahka, pimetrükitehnikat, kolo-

reeritud lõiget ja metallsulgureid, millest üks härra Ajao meelehärmiks aegade tolmu varisenud; rokokooramatu kaante vahel, mida kaunistasid õhulised vinjetid, dekoratiivsed lille- ja roosivanikud, nende keskel mänglevad amoretid ja konnakarbid (*rocaille*, 'konnakarp' prantsuse keeles, samast ka tuletis rokokoo), oli endale varjupaiga leidnud anonüümne «Portugali nunna kirjad»; valik piibleid — vanima kõite nurkadel ja kaane keskel vasknupud, et pühakiri ei kuluks, ning vaskpandlad ja rihmad kaante sulgemiseks, mälestus vanadest headest aegadest, kus voorusi hoiti veel luku taga; kuid härra Ajao unistust — seda võiks koguni rõhutada —, Johannes Gutenbergi 42-realist piiblit nende hulgas ei olnud. Raamatud ei pakkunud härra Ajao vaimule üksnes kosutust, vaid ka silmale rõõmu. Tema käis XVII—XVIII sajandi viimaste Louis'de aja kauni kõite harrastajate jälgedes, kes kogusid, kirjapandule tähelepanu osutamata, filigraan- ja pitsustritega, hiljem nahkmosaiiki (matkis tapeedimustreid — pole midagi uut taeva all kui meenutada mõnd tänast raamatusõpra) ehitud kõiteid. Sest üks ole ju rikkalik kõite-dekoor võrreldav kauni naise meisterliku mingiga.

Paljast vahtimisest sai härra Ajaol villand. Lugupeetud loostaja läks kapi manu, võttis sealt raamatu, mida ta pidas raamatukõitjate perekonna Derome'de tööks, avas kõite ning libistas sõrmedega nagu silitades üle tiitellehe, mis meenutas nüüdisaja raamatupealkirja ning kus kursiivtähtedes, mille eeskujuks olevat Petrarca käekiri, anti teada teose nimi ja autor. Ridamisi sarnatuid raamatuid, mida peos hoida ja katsuda! Härra Ajao tõmbas teiste vahelt välja kõite, lõi selle lahti ning jäi imetlema trükitud ornamentide ja käsitsi maalitud miniatuuri. Trükiseid sirvides kandusid härra Ajao mõtted raamatute kujunemise ja kujundamise ajastuile. Selliste, mõneti küll meelevaldsete mõlgutuste järgi asendas kõrgajastut puuaeg, mida iseloomustab puulõikepilt ehk ksülograafia, ning pärast seda tuli vaseaeg, kus puulõikeillustratsioon loovutas koha vasegravüürile. Selle jaotuse kohaselt oli raamatute hiilgeaeg — kronoloogiliselt hiline keskaeg —, mil kõideti ja kujundati veel käsitsi, ammu möödas; miks üksnes raamatuil, võinuks lugupeetud loostaja küsida, kui ta küsis, mis mõningal määral kaldunuks kõrvale käibelolevast ajaloolise progressi käsitlusest. Kummatigi ei takistanud see härra Ajaod, kes hoidis avatud raamatut nagu last kätel, imetlemast meistri poolt pedantse täpsusega tehtud vasegravüüri. Pitoreskne miljöö: kuristiku veerel seisab keerdus sarvede ja pika habemega sokk; taamal lumega kaetud mäetipud; all orus aga ratsutavad metsast välja jahilised, üks mees puhub sarve; lehmad — osa laumast päikse käes, teised mäeseina varjus — söövad aasal rohtu; käreдавoolulisest jõest viib üle kitsas purre; küürus ätt, haokubu turjal, tatsab mööda rada; patsiga noorik ammutab allikast kannuga vett. Pilt oli imetabase selgusega vaskplaati uuristatud, milleks tänapäeva inimesel, olgu tal või tagataskus laser, või kui ta just pole põrunud aruga õnnistatud, vaevalt mahti ja kannatust jagub.

Oskustele mõtles ka härra Ajao, kellele — hoides käes marokkääni kõidetud noodiraamatut — meenus Didot, trükkalite, kirjastajate ja raamatukaupmeeste suguvõsa, pigem juba dünastia, kelle firma tegutseb läbi sajandite tänapäevani. Härra Ajaod hämmastas nende trükkalite järjepidevus, ent ühtlasi tundis lugupeetud loostaja, ei, kadetus oleks siin vale sõna, pigem oli see kahetsus, ja seda esimest korda, et temal pole perekonda, lapsi, järeltulijaid, kes pärast teda — härra Ajao pidi mõnma maise elu kaduvuse seika — oleks orvuks jäänud raamatute eest hoolitsenud. Küllap leidnuks lugupeetud loostaja mõistmist, kaaslast, koguni järelkäijaidki teiste bibliofiilide seast, bukinistidest rääkimata, kuid härra Ajao ei hoolinud seltskonnast ega suhtlemisest, temale piisas sümbioosist raamatutega.

Nagu juba tähendatud, puudusid härra Ajao raamatukogus silmapaistvad rariteedid — esmaselt muidugi Gutenbergi 42-realine piibel —, mille hulka kaheldamatult kuulusid ka inkunaablid, need hälltrükised, mil trükikunst, veel lapsekingades, näis naiivselt süütuna, mitte kellelegi pahandust ja kurja sünnitava leluna. Siiski oli kogusse sattunud paar keskmist kääbusväljaannet, ent härra Ajao ei kandnud neid Maria Antoinette'i kombel kindas, selles suhtes oli lugupeetud loostaja piisavalt mõistlik ja raamatukesed

liiga kogukad. Härra Ajao ise hindas ühte lahti lõikamata — trükikoja hooletus? —, poognaisse jäänud köidet, mis seesugusena, noomimatult sensuaalsena, kätkes lugeja jaoks arvatuid võimalusi. Too, kui nii võib öelda, neitsilikult süütu raamat äratas härra Ajaos tõsist huvi: kuidas käsikirjast kujunes trükis, kes on autor ja mis raamatu sisu? (kaanel puudus pealkirigi), kuid leebe härra Ajao sai kiusatusest võitu, ei kasutanud paberinuga, ning nõndamoodi säilitas köide oma *terra incognita* staatuse. Nimetu raamatu kõrvale oli sattunud — kas kogemata? — üks kullatud lõikeservadega köide, mida ehtis pudrunuia kujutisega eksliibris; aga Gutenbergi 42-realist piiblit, kui härra Ajao oleks seda ka väga tahtnud, ning selles ei pruugi kahelda, väljavalitute seas ei leidunud.

6

See oli üks neist määramatuist õhtuist, kus hingata on kerge ja kõik laabub otse iseenest. Ka loodus, rõhutamata aastaaega, jätab valikuvabaduse oletada talve või kevadet. Kahevahelolek küll, kuid mitte koormav, sest tahtmatult ja tõttamata kõnnid millegi poole, mis tundub olevat käeulatuses, nurga taga. Laias keebis ja baretiga härra Ajao, kelle jalg laskus trepi kivituhvile, oleks võinud meenutada selles vidukalt kollases valguses — mõõdunud sajandi tegumoega laternad hingitsesid vaevu — suurt ja kohmakat nahkhiirt, kui ta poleks kaelas kandnud valget salli: üks ots üle õla seljal, teine ja lühem rinnal tilpnemas. Laternate kuma peegeldus härra Ajao kalossidelt tagasi, pürgides kentsakal moel kõrgustesse, et ühineda üleva tähistaeava säruga, kuna all-linna tuled kujutasid endast selle taevase tulevärgi tagasihoidlikku vastupeegeldust. Härra Ajao puudutas ajuti käsipuud, seadis järgmist sammu targu, sest aegade jooksul olid trepi kiviastmed libedaks ja lohku kulunud. Treppi kaunistasid dekoratiivsed iluvaasid, mille värvi ja õiget kuju oli videvikus võimatu arvata. Need vaasid astanguil saatsid härra Ajaod tema teekonnal, ja kui mõõduja ühte sõrmenukiga koputas, kuulis ta malmi kumedat kõla. Härra Ajao tõmbas raamatukogu atmosfääriga harjunud kopsudesse sõõmu (maamees õelnuks: lõuatäie) värsket õhku, pidas helkeks hinge, nii et sõõrmed liikusid ja ninas kipitas nagu saunas pärast limonaadilonksu, ning laskis selle õhu jälle pahinal välja; seisma jäänud loostaja hingas nõndamoodi mitu ja mitu korda: terves kehas veel tervem vaim! Nüüd võis edasi jalutada — suur jalutuskäik —, kui see just seda oli.

Laskumine, treppide kaudu südalinna. Härra Ajao oleks nagu taeva vaikusest Paabeli segadusse maandunud. See tohuvabohu polnud loostajale küll tundmatu, kuid muutis raamatukogu üksindusest tulnu pisut nõutuks. Esmapilgul täiesti mõttetu saalimine ja melu, milles oma, kõrvalise jaoks tabamatu süsteemgi. Tuli tule sabas ehk auto autos kinni nagu voog, tossavate jaaniusside lõputu rida. Igat masti jõuvankrid, mis jäävad korraga seisma, et ühekorraga jälle edasi kihutada. Valgusfoor: rohelised, kollased ja punased tuled lubavad ja keelavad. Täht tähe haaval süttib reklaam, lahvatab siis põlema ja kustub, enne kui jõuad lugeda, mida seal õieti pakutakse. Suurlinna tuled ehk sinnapoole. Täna teisel korrusel, peade kohal, juhtmete, traatide, torude, karniiside ja räätaste räga otsekui katus, millest pilk, mis aheldatud maisemasse, enam hästi läbi ei tungi, et näha, kas üleval kõrgemate majade aknad on valgustatud või mitte.

Härra Ajao oli nüüd jalakäijate hulgas. Võrdne võrdsete seas. Vastu tulid inimesed — mehed, naised, lapsed, noored ja vanad, üksi, paariti, salkadena —, keda Ajao nägi esimest ja viimast korda. Mõnel kiire, teisel aega küllalt. Asjalised ja uitajad: keegi kellegi käevangus, keegi sülitab kiviparketile, keegi kannab pakke; härrasmees pahvib sigarit; keegi kaupluse pöörduksest sisse, keegi välja; keegi on kõnnitee servale istunud; keegi on purjus ja kakerdab; masajas koer nuhutab posti, endal nahast ohelik (viide peremehele?) taga lohisemas; keegi haukab pirukat, nii et nina rasvane; lapsevankriga noor ema; punapea sokutab hõlma alt midagi kahvatunäolisele, kes ilmselt kannab parukat; nagu filmis aitab sohver boaga daami autost välja — mõõdujad jäävad seisma ja uudistama,

kuidas daam läheb hotelli; poisike kihutab rulluiskudel ja on ime, et ta kedagi pikali ei sõida. Rahvast on tihedalt, peatänav tuubil; teiste vahele kiilutud härra Ajao kuulis tahtmatult tänavamüra, hääletsusi, sõna- ja lausekatkendeid: siin on, siit saab... moens... lähm... onust uskuda... apelsin... mina... olge lahke... ummbrace... täiesti... viimased u-u-u-d-i-s-e-d, kõige v-ä-ä-r-s-k-e-m-a-d! (ajalchenaga); ... oh ... ei tea... sa vaata... kaks kro... ihhii...; pasunarõkatus, mis sumbus esmaabi, tuletõrje või politsei häiresignaali. Härra Ajaol oluks kui mitu kõrva, silma ja nina, et tasemel püsida, enda ning teistega toime tulla, võimalustest parajam valida. Tema ei hoolinud võidunud voodrīga kaabulotist, mille tagasihoidlik omanik ootas almust, ega peaaegu lõhnatuist kunstlilledest, härra Ajao laskis mündi korjanduskarpi ning sai vastu plekkmärgi, millel säras hästi kollane päike. Aga lõhnu polnud temal võimalik valida. — Siin soojad pirukad ja saiaviilude vahel igat, seal keevad mullitavas vees vorstid, liha säriseb pannil — pritsib rasva, teravad võrtsilõhnad, puuviljakioski mahe aroom kui kingitus, muidugi ninale, korraks avanenud uksest imbub tänavale peenimate roogade hõngu, iga kolmas limpsib jäätist või ampsab suhkruvatti, ning kogu see suur suutäis loputatakse alla erisuguste jookidega. Härra Ajao karske kõrisõlm liikus — tema oleks nagu ostnud ja midagi ka peos hoidnud, kuid miskil kombel jäi tehing poolikuks. Ristmikul sattus härra Ajao mustkunstnikke jälgivate pealtvaatajate poolringi. Jässakam võlurist oli tuleneclaja, pigem küll lohesarnane tulesülitaja, sest leegipahvak mehe suust ilmus niivõrd sundimatult ja ehedal kujul, justkui oleks ta sedasi talitanud juba emaihust tulles. Paariline, kavala näoga valgeis kindais isand, kes rahva hulgas sebis, haaranuks nagu mõnel ninast, kolmandal kõrvast ning sorinuks kui võõrais taskuis, ja ennäe! — lausa kogemata sigines leiuna tema painduvate näppude vahele metallveering. Napsti ninast, ja raha kõlkesti plekktoopi! Mees päris lüpsis, ning raha muudkui tuli. Härra Ajao keebist võlus moon-daja välja vana taalri, mis loostaja hinnangu järgi võis kuuluda Gutenbergi aega; ning veel jõudis Ajao terav pilk, mida ei saanud võrrelda küll numismaatiku asjatundlikkusega, märgata oksüdeerunud rahatükile vermitud portreed, mille üks silm — pool nägu oli siledaks kulunud — talle rohelisena vastu vaatas. Silmamoondaja libistas härra Ajao hõlmast nopitud taalri teiste hulka ja keeras siis toobi kummuli. — Ent raha sealt silluti-sele ei pudenenud, toop oli tühi. Pealtvaatajaist üllatunumad viskasid nüüd sinna plekk-nõusse peenraha, et kuulda veeringute kõlminat, ning härra Ajaol oli nähtud taalrist pisut kahju. Korraks peatunud inimesed pudenesid laiali — igauks ise kanti, ja härra Ajao kadus rahvahulka. Vaateaknad, reklaam ning pooltühi põiktänav, kus seisab tõldauto, ja taamal kollaselt kumav latern; siis jälle vaateaknad: maiustused, relvad, ehted, kangad, mööbel. Kellassepaäri aknal seieritega ja seieriteta kellad, mis näitavad karvapealt ühte aega. Seieritega kellade seas öökulli meenutav lauakell. Härra Ajao küünitab käe keebi alla, sai ketist kinni, tõmbab välja uuri ning kuulatas — temal kell ei tiksunud, oli seisma jäänud. Raamatukaupluse uks on avatud, kiri teatab odavast väljamüügist, ent puuduvad ostjad ja müüjaid pole näha, eredalt valgustatud ruumid on tühjad, üksnes raamatud — virnade viisi või laiali laotatult — lettidel, riuleil, vitriinides ning muidugi vaateaknal. Kirjasõna sedakorda aga härra Ajaod ei paelunud, mees kõndis omapead edasi. Reklaam püüab pilku, ei anna silmale asu: tulikiri süttib ja kustub, vonkleb ülevalt alla, põiki ning ringiratast, ei tunne puhkust, kordab ühte ja sama, ronib taevasse või lummas *vis-à-vis*; reklaam koputab klaasile, jalutab vastu, pistab midagi pihku, tirib käisest ja kuuest, kaksab jalast, tõmbab ninapidi kauba juurde, chmatab, trööstib, hoiatab, annab teada ja õn-nistab, pakub söömist, joomist, vaatamist-kuulamist, sõitmist ning ideaalseid matuseid: reklaam kindlustab su elu, ja pärast surma käekäigu. — Igavikuline reklaam võimaldab ka kõige väetimal firmal oma tulckirjas nimega maailma valgustada. Härra Ajao pea kohale kerkis kankaani tantsiva naise priske jalg — neonreklaami illusoorne elu. Värvilised tuled ja pildid pakkusid armastust: roosat, punast ja violetti. Härra Ajao ei lasknud ennast ahvatleda (ta ei tulnud selle pealegi), vaid marssis peibutavast reklaamist mööda, võrgutavate tuled alt läbi.

Härra Ajao jõudis vaiksesse voolu, kus inimesed paistsid talitsetumad: neid oli siin lihtsalt vähem. Jalutaja vaatevälja ilmus allee, põlispuud, mis liiki puud, seda võinuks öelda loodussõber päeva ajal, ning kirik. Vidune valgus langeb pühakojade esisele — kruusastatud platsile ja kividega ääristatud lilleklumbile. Mõjusamalt on valgustatud sissekäiku raamiv suuremõõtmeline perspektiivportaal — siit viib tavalisim uks, kui peauks suletud (uks ukse), otse kirikusse —, mille kohal suur rosetti kahe kõrvalasuva aknaga. Ülejäänud osa kirikust kaob hämarusse, mille tõttu valgustatud portaal mõjub pisut teatraalselt. See valguse ja varju mäng ning pimedusse mattunud pühamu, pilkasus võis kinni katta mõne ebakohagi, andis fantaasiale enneolematu võimaluse näha seda, mida tegelikult võib-olla ei olnud. Gootlikule — nõnda nimetati (gootide hõimu järgi) XVI sajandi Itaalias halvustavalt renessansieelse keskaja kunsti — sakraalhitusele viitab küll portaali teravkaar, kuid ülejäänud jäi oletuste valda, kadus pimedusse. Selle tõttu jäi nägemata ka kiriku grandioosete mõõtmetega torn koos elegantse gooti telkkiivriga, mis kainelt-teravalt sihhib ja lõikub ühte punkti, väljendab piiramatut tungi kõrguse poole. «Mis ma olen ära andnud, on mulle jäänud, mis ma olen saanud, on mind maha jätnud, sellepärast ei tohi keegi ennast liiga kõrgeks pidada, inimelu möödub nagu suits,» pomises härra Ajao. Oletatavaks muutis hämarus ka kiriku valgustamata fassaadi: on seal külgehitisi, kabel, väiksemaid torne, raidkujud tühemeis või koguni mõni kenotaaf — dekoratiivne seinahauamonument? . . . Härra Ajao võinuks seda lähemalt uurida, ehk astuda koguni paar trepiastet, ning ta olnuks kirikus ja kuulnuks seal vahest orelit: Bach, Pergolesi. . . kellest viimane vastab enim gooti vaimule, aga ei, lugupeetud loostajal oli oma tee jalge all.

Seljataha jäi kirik, nagu jääb jätkuvalt minevikku kõik, mis hetk tagasi kujutas endast meie tunnete, tegude ja elu reaalsust, ainumat tõelisust. Võib-olla peeti kirikus, kust auväärt loostaja möödus, õhtust jumalateenistust. Härra Ajao võinuks arutada: Jumal on liiga vägev ja seetõttu ka ohtlik, et Tema otseselt suhelda — aega siis üle ei jää, muuks sina enam ei kõlba —, sest Tema liidab su endaga jäägitult; isehasti muidugi, kui Jumalale pühendab end mõni kutsutu, väljavalitu. Sellepärast kasutab tavaline inimene vahendajana vaimulikku, kes vahemehena Jumala ja lihtsureliku suhteid korraldab, aga iga kord ei pruugi seegi ettevõtmine õnnestuda, sest võib juhtuda, et vaimulik ei ärata Jumala poole pöördujas vajalikku usaldust — kas on tegu karakterite seletamatute erinevuste ehk iseloomude salakaridega, või hoopis mõne esimesel silmapilgul tühisena näiva, koguni naeruväärse pisisajaga: näo kuju, kõnnak, karvane soolatüügas, nasaalne hääldestava ning seda ja teist —, mis segab usklikku hingekarjasele kuuletumast; paraku kipuvad selleks kutsutud ja seatud (loomulikult üksikud) ka ise liialdama, kasutades paa-tose kõrval meelitusi ja ähvardusi, et uusi liikmeid kiriku rüppe värvata. Sestap pakub usk inimesele pigem sisemist tuge kui välist abi, ning selle — kas just kuldse — reegli järgi toimis härra Ajaogi, kes arvas Jumalat teenivat raamatute lugemise, nende eest hoolitsemisega, mis sümboliseerib bibliofiili põldu, õigemini peenart, kui vaimukultuuri pidada mitte kõige olulisemaks inimtegevuse sfääriks. Sedaviisi jäigi härra Ajao vahel Jumalaga kuidagi poolikuks, igatahes ei sõandanud lugupeetud loostaja Kõigevägevamale suisa otsa vaadata, ning kas see olnukski võimalik? Jumalaga näost näkku suhelda, temaga rääkida — seda on aegade jooksul siin ja seal väidetud —, kuid üks kõnele see pigem inimese poolt oma mina ülehindamisest, eksalteeritusest, koguni ekstaasivõimetest, mille tagamaana pole raske märgata hirmu või isegi kaost. Kirikust mööda, patte pihitama: oli härra Ajao kunagi patustanud, ahvatlusi tõrjunud, kahetsenud, sipelnud pahe küüsis, kavatses/kavatsenud kurja? . . . Härra Ajao kõhatas, kohendas baretti ning sammus piki hilise linna tänavat edasi.

Peatus, ooteplatvorm ja pink, millele langeb põlise kastani rohekaskollane kuma, kuivõrd kunstlikus valguses värvid midagi tähendavad; varjudega kirjatud matiilt läiklev rõõpmepaar kaob nurga taha. Sinna on härra Ajao silmad sihitud — oodatakse trammi. Südalinna kohta vaikne sadam, kuid mitte inimtühi. Seda elujõudu, mis esmapilgul näib

olevat talitsetud, jääb ootajail ja ootamisest ülegi. Kärsitumad ei malda paigal püsida, saalivad edasi-tagasi; prillidega onu on ajalehe lahti löönud; teineteise vastu nõjatunud noored, selg kurvi poole, kust peaks ilmuma tramm; aga kaks isandat, ühte kasvu ja pealiskaudsel hinnangul ka ühesuguse välimusega nagu kaks tilka vett, on tülli pööranud. Härra Ajao, kes argielus kaunis saamatu, vaatas ringi, teda hämmastas, et meeste riiele ei osutatud mingit tähelepanu. Mehed olid natinud juba hea hulk aega. Eks tahtnud mõlemad ja korruga trammi peale minna, ning sõidust maha jäänud. Siis lõi üks teisel roosa põhjaga kübara peast ja teine tõmbas esimesel toorsiidist salli kaelast; pärast seda põrnit- sesid ja sõnelesid, kuni hakati teineteist kägistama ning lõpuks klobima. Kolm trammi oli raevuvendadest juba mööda sõitnud, aga nemad ei saanud ikka veel rahu. Täissõõnud mehed — mis nõnda viga kiskuda! Momendil nad puhkasid, tõmbasid hinge: siniseks lõõdud silmaga vastalise palitul nõõbid cest kistud, verd tilkuva ninaga partneril varrukas ära rebitud. Tramm ilmus nurga tagant kui ilmutus ja oli ühtäkki kohal. Nüüd tuli kärmelt trammi astuda, mida muud. Anti kella, tramm hakkas mühinal liikuma. Härra Ajao vaatas aknast välja tagasi, kuid soolasambaks tema ei muutunud, küll jõudis ta aga märgata mehi, kes alustasid otsast peale — jätkasid kaklust uue hooga.

Trammi pakitud inimesed istusid korrapäraselt reas, mitte nagu kured, pead küll kõigil sõidusuunas. Ühes suunas sõit ning isikupäratud, esimesel pilgul peaaegu näota sõitjad, mis võinuks viia mõttele nende inimeste ühesugusest ja ilmetust elukäigust, kui keegi vaevunuks paralleele tõmbama. Peatustes võttis tramm peale — ikka uuesti ja uuesti — tundmatuid, laskis maha tundmatusse kadujaid; seda muidugi edasisõitjate suhtes. Naiseliku näoga meeskondktor, kellel piletirullid rinnal, müüs ja kontrollis sõidutähti. Härra Ajao piletiga jäi ta rahule. Lugupeetud loostaja kombekus kui konventsionaalsusest lähtuda, tegelikult küll osavõtmatu, pigem isegi huvi puudumine ei lubanud tal kaassõitjaid piielda, aga tahtmatult hakkas ka temale midagi silma: kõrvalistujal kasvasid sõrmenukkidel punased karvad; tol, kes pisut liialdatult nina nuuskas, oli sügav lõualohk; veel lõhnas keegi loorberi järele, mis meenutas pühasid ja süldisõõmist; ent seda meest, kes ukse juures seisis, oli härra Ajao kusagil kohanud — nõnda tuttavlik poolprofiil. Võõra juuksed olid tihe-siledalt pea ligi kammitud ja libe soeng läikis õlisel, kuigi hajusas valguses läks nende tegelik värv kaduma; kumer ja küllaltki avar laup, mille valevust rõhutasid tumedad kulmukaared; avara otsmiku ja suurte, veidi punnis silmade kohta üllatavalt pisike tundlike sõõrmetega nina — lausa ninanõps —, ning üldse oli tema näost tähelepanuväärseim selle alumine osa, mis oma lapselikult pehmete põskede ja lõuaga, meela suu ja laialivalguvate näojoontega vajutas mehe ilmele vaevu talitsetud soovide ja tahte jõuetuse pitseri. Missugune mõlakas nägu, nähtavasti alatu tüüp — kipuks mõni juurdlejam oletama. Härra Ajaole aga tuli meelde isik, keda võõra nägemine meenutanud: See ei olnud päris elav inimene, vaid foto luuletajast, kes kirjutas:

Sind armastan roheline.
Tuul rohetab okstesasis.
Ja merel rohetab laev
ja mägedes kabjaplagin.

Härra Ajao polnud just luulesõber, kuid pildil kujutatud poeet sööbis mällu — sensuaalne nägu ning missugused säravad, kõnekad silmad. Nõnda ristusid ja kohtusid härra Ajao peas või peenemalt öeldes teadvuses trammi tundmatu fotol nähtud luuletajaga ning sulasid imelikul kombel üheks kujuk. Kes võis olla tundmatu: mõni varas, niisugune, akna taga seisja? . . . ning kes võis olla poeet? Mingisugune tühine nihe võib ühe tüübi piires sünnitada luuletaja, sest on ju head luuletajad pahatihti meelad, koguni pahe- lised nagu vigastatud merikarp, mis sünnitab pärli. Kas see Onani patt, see tuulde külv, mis on nii tarbetu, ei meenuta luuletamist? . . . Sest mis siis puhub kirjanikule hinge sisse? Eks ikka kired, sest inimest ajab liikvele olukord, kus on millestki suur puudus, või

midagi on üleliia. Aga edukalt tulevad toime ka need, kes kirjutavad raha pärast, pihvides enda, aga veelgi meelsamini võõraid patte. Tramm jäi seisma. Nüüd oli härra Ajao kord maha astuda.

6

(Järg)

Kivist lõvid magavad. Nende vahelt pääseb raudvärava juurde, mida raamistab kõrge müür. Ajao vajutab massiivsele lingile, mille sepise detaile silm pimeduse tõttu ei võta, ning paotaja jahmatuseks on värav lukustamata. Ta surub külm-siledat linki peos hoides raske värava hääletult poikvele ja sobitab ennast ahtast avast teisele poole. Nüüd on see tehtud — tema on siinmail, kohale jõudnud! Ajao möödub peaaegu kikivarvul pimedast ja tummast vahimajast. Ei inimesi ega koeri, kuid kusagil võivad nad ju peituda, ootamatult välja ilmuda. Ajao satub teetsale, valendavale rajale, mis kulgeb loogeldes siluette puude ja põõsaste suunas. Tükk maad lagedat minna. Jäme kruus krigiseb talla all, mille kaja vaikus võimendab — sealt tulen mina! —, ning Ajao astuks meelsasti teelt kõrvale, kui ta ei pelgaks märga rohtu. Kõigele vaatamata ikka edasi. Tihe varjuline park võtab Ajao oma hõlma alla. Liiga pime, et näha, mis siin kasvab, sest nimetud puud sulavad maa ja taevaga ühte. Läbi pargi salapärase soigumise toob tuul kaugelt koerte haukumist. Iga krõbin pargi ja pimeduse padrikus omandaks kui ohtliku topeltähenduse, ning Ajao on varul, ent öökull ei huika. Aga välja tema siit pääseb ja on taas lagedal. Kuu sõidab pilvest läbi või kihutavad pilved. Ajao seisab tiigi kaldal: hull veesilm keset ööd. Tiigist eemal, pisut heledama taeva taustal eraldab silm kõrgete korstnatega inglise stiilis — olusid arvestades võib Ajao ka eksida — härrasmaja kontuure. Kuu, mis on pilve varjus, ilmub uuesti, kui Ajao jõuab maja juurde. Ajao katsub ust, see on lukus; kõrval küll koputi, kuid seda ta ei kasuta. Ajao astub paar sammu tagasi — nagu kunstinaütusel, et leida vaatamiseks sobiv distants. Maja, mille aknaid katavad võreluugid, on pime ja hääletu. Surnud maja. Ajao liigub piki majatiiba, seina ja klumpide vahel; mis lilled need võiksid olla: mungalilled, asalead? . . . Nüüd seisab Ajao klaasmaja ees. Pimeduse tõttu on võimatu kindlaks teha, kas see juurdehitus kujutab endast kasvuhoonet või maja esinduslikkust arvestades koguni talveaeda. Ajao otsib käsikaudu sissepääsu, kuni leiab ukse. See on küll klaasist, kuid suletud. Siis haarab Ajao peenralt piirdekivi ja virutab: klaasiklirin. . . ning tekkinud avast ettevaatlikult kätt sobitades — võti on õnneks teisel pool ces — keerab Ajao vilunud liigutusega ukse lukust lahti. Ta astub üle läve. Niipaljudest, kui silm seletab, nina võtab ja käsi kompab, on see kasvuhoone. Lämmatavalt soe ja niiske, lausa võrtsiselt lõhnav õhk. Kusagil tilgub. Läbi kahvatu kuma paistaksid nagu lehvikutaoliste lehtedega palmid; mis puud või taimed kasvavad neis suurtes tünnides ja pikkades kastides, mille otsa ta alatasa komistab? — Kas magnooliad, loorberid, apelsinipuud ja hiigelsõnajalad? On siin koguni kuldkaladega ojake, ojakese kaldal pink? Tema heitleb liaanidega või mis nad on ning tungib tihnikust välja. Nüüd on ta jõudnud kasvuhoone lõppu. Ikka sile klaassein. Siis satub käsi lingile, ta vaotab selle alla ning uks läheb lahti — see uks ei ole suletud. Ta seisab silmitsi poolpimedas galeriiga. Ega valikut, teist võimalust pole; ei kujuta see härrasmaja ju endast Minose labürinti või on siingi oma Minotauros varitsemas? Aeg-ajalt lööb särema kuuvalgus, mis langeb kaarjaist aknaist põrandale ja ühele seinale, valgustades lapikest lagegi. Galerii seinad ja lagi on kaetud puutahveldisega nagu laevakajutis. Temale meenub suvine koolivaheaeg onu juures väikelinnas. Oli siis nooruk, hea ja kurja tundmise piirimail. Onul sirgus kolm neiuces tüdruki, ning temale tehti ase kõrvalmajja, kus asus vaimulike seminar ja raamatukogu. Tema magas raamaturiivulite vahel. Hubase majakese akna all kasvas põline pinnipuu. Augustiööde kuuvalgus ja vanade raamatute lõhn. Galerii, millel ei paistnud lõppu tulevat, suubus vestibüüli. Pisut narr küll seda pimeduse

ANDRES VANAPA

kus nentida, kuid tema tunneb-teab (üpris veendunultki), et selles ruumis on välisuks, mille taga ta oli kõheldes seisnud; tema jaoks tähenduslik paik, ning pähe tükib tobe, koolipõlves loetud salm: see mees on ikka õigel teel, kes adra järel käib. Õigel teel küll, aga kas pole just siinsamas varitsemas oht? Seinakell lööb valjusti südaõõtunde ja tema võpatab. Kuid nüüd ta vähemalt teab, arvab teadvat, kuhu minna. Mööda keerdtreppi üles, põlev küünal käes (küünla ja tikud leidis ta taskust). Puutrepp naksab, küünlaleek hubiseb, kui ta nõndamoodi astub, pikk vari kannul. Jälle koridor, ning siis juba salong: rasked vaibad, habras kanapee, ja avatud tükkklaver. Hämmastavalt avar salong ning kasiinalt asju. Tema läheb põiki üle parkettpõranda, nagu kõnniks ihuüksi kõrbes. Ikka ukseid ja ukseid, ning lõpuks uks, mille lukuaugus võti. Kui ta seda pöörab, kajab maja vastu. Ukse taga on raamatukogu: nahktugitoolid ja maast laeni riulid raamatutega. Pisut kopitanud, raamatuile nii iseloomuliku tolmu lõhn ja vaevu tajutav, kuid hõrk sigariaroom. Tema ei ole suitsetaja, aga tubakalõhna tunneb nina ära. Pilk libiseb üle raamatute, silm otsib ja valib, et leida see õige, ent talle ei jää märkamatuks ka teised köited: papist ja plastmassist kaantega raamatute hulgas, mida katab kaaneümbrisenä kirju paber, tabab ta asjatundjana käsitsi köidetud ilutrükiseid, kus kasutatud läbipaistvat pärgamenti, naha kuldamist, kus raamatut kaunistavad arabeskid, stiliseeritud taimornament ja põimingud ning oletatavasti kollaseks, roheliseks või koguni punaseks värvitud köite lõikeservad. Nende, rariteetsemate seas võiks ju olla ka too ainuõige; kuid siit suurt G-d ei leia, parem ärgu otsigugi. Tema teadis seda ette, ja on päris nõutu. Aga seal on veel üks uks, mille alt immitseb valgust. Tema hoiab hinge tagasi, ning lükkab siis läbematult ukse valla. Missugune rahulik, sulnis meeleolu selles kabinetis! Kaminas miilavad sõed. Kirjutuslaual rohelise kupliga lamp. Laua taga leentoolis istub mees, kellest on näha üksnes selg ja kiilaspäiselt paljas kukal, ning ees avatud raamat, millesse istuja on süvenenud. Mees ei liiguta ennast, ja tema nihkub lähemale, nõnda lähedale, et on võimalik kiigata üle mehe õla raamatut. Ning siis näeb ta oma silmaga Raamatut — ehsat Gutenbergi 42-realist piiblit! Tema on kaotanud ajataju: ei mõista enam arvata, kui kaua ta selle ainulise raamatuga on tött vaadanud. Mees ei ole ennast ikka veel liigutanud. Ühtäkki haarab teda pime kadetus ja kohe sigineb ka vimm, ei, lausa raev. Ta vaatab ringi, läheb kamina juurde ja haarab pihku sütesegamise roobi; on siis taas leentoolis istuva mehe selja taga ja tõstab roobi pea kohale. Aga enne kui käsi roobiga alla vuhiseb, just samal hetkel, pöörab võõras ennast ringi. Too võõras on härra Ajao, ning tema vaatab otsa iseendale.

7

Kas oli härra Ajao tukastanud, uinunud, magama jäänud ning näinud und; või oli läbielatu lugupeetud loostaja kujutus, rängemaid sõnu pruukides koguni pelk väljamõeldis, meelepete — sellele on raske hinnangut anda, kui ei taheta just üheülbalist lahendust. Too, kes härra Ajaod lähemalt tundis — neid oli üksikuid —, poleks lugupeetud loostaja isikus märganud vähimatki kalduvust vägivallale; pigem vastupidi: ükskord oli härra Ajao trepilt tagasi pöördunud, et välja lasta kahe akna vahele jäänud kärbest. Härra Ajao oli küll bibliofiil, aga mitte bibliomaan nagu tuntud Pariisi notar A. M. H. Boulard, kes raamatuile ohverdas oma elu (mees täitis raamatutega viis maja), või koguni hispaania munk don Vincente, kes mõne inkunaabli nimel ei pörkunud tagasi mõrvast, mille kohta härra Ajao, kes parasjagu hoidis käes temale tundmatu autori romaani «Toaneitsi päevik», tegi ümmarguse kokkuvõtte: Sinu pärast on verd valatud!

Praegu ei olnud küll ulaarutlusteks see kõige õigem aeg, sest härra Ajao istus täie terve juures oma värkstoas, kui nii võib öelda, ja parandas raamatut. Selle tarvis olid lugupeetud loostaja käeulatuses tööriistad: nahasärnuga (muidugi vasakult poolt teritatud), voltluu, silumisraud, naaskel, käärid, joonlaud, vasar, šaabimisplekk, köite-

laud, köitepress, õmblusraam, mitmes suuruses ümaraid ja lapikuid pintsleid liimi ja kliistri määrimiseks, papikäärid, ja köitematerjalid: paber, papp, kalingur, lederiin, riie, niit ja liimid (kontoriliimile eelistas härra Ajao nisu- ja rukkipiülikliisurit) ning veel ühte kui teist. Niisuguse arsenaliga võis vapral meelel kaose — mis ju iseenesest tähendab lõplikku, inimese jaoks küll lohutut korda — vastu sõda pidada, ning seda meie innukas loostaja tegigi. Momendil, nagu juba tähendatud, lappis härra Ajao raamatut, õnnetuse läbi kannatanult esialgu nime ei küsita, kleepides rebendile eriti õhukest paberit. See lihtsana näiv töö nõudis omajagu täpsust ning puhuti ilmus vaevanägija suunurka roosa keeleots. Tasakaalukat iseloomu ja kannatlikkust eeldav, aga samas härra Ajao jaoks ka harjumuslik töö, mida võis võrrelda, vabandust küll, mõne naise kudumise või heegeldamisega ning mis ei takistanud mõtteid heietamast, nagu naised keelt veeretavad. Lastes kätel käia, jõudis härra Ajao mõtterrännakuil oma eelkäijate, raamatuköitjate ja trükkalite manu, kelle suguseltsi (suguharu oleks vahest liiga metsik mõiste) hulka arvas ta uhkusega ka ennast. Härra Ajao tuletas meelde Padeloupide viit perekonda viieteistkümmne raamatuköitjaga, kuid tema lemmikud olid siiski Didot'd, kelle tegemised kentsakal kombel meenutasid talle poisikesena tsirkuses nähtud ja mällu sööbinud elevantide atraktsiooni, kus londilised ridamisi seisid üksteise seljas. Mõelda vaid: François rajas 1713 Pariisis firma, François Ambroise trükkis klassikute teoseid, täpsustas tüpograafilist mõõdusüsteemi, Pierre François asutas paberivabriku, kus võeti kasutusele esimesed paberimasinad, Firmin täiustas antiikvakirja ja stereotüüpiat, ning nõndamoodi läbi sajadite tänaseni — mihandene eeskujul! Selle tööga sai härra Ajao ühele poole. Ta käis paigutatud lehest veel silumisrauaga sümboolselt üle, puudutas nimetissõrme otsaga ettevaatlikult kleebist ning jättis köite parandatud kohast lahti — las kuivab. Härra Ajao ei imestanud, kui läbematu lugeja raamatut lehitsedes mõne lehe katki rebis, sest tänapäeva tselluloospaber, erinevalt vanast kaltsupaberist, on juba iseenesest vähe vastupidav, lausa habras; veelgi pentsikum olnuks masinakõidet kõrvutada vana hea aja individuaalköitega, kus kõik tehti käsitsi, sest need olid lugupeetud loostaja meelest võrreldamatud suurused. Tänapäeva raamatuist johtuvalt tundus ka nende parandamine sama tüütu kui kingsepaameti pidamine, sest ärakantud kingade ja äraloetud raamatute lõppu ei paistnud tulevat. Raamatukuhi härra Ajao töölaual aina kerkis, ja igaüks neist ootas kannatlikult oma järjekorda. Läbisegi igasuguses formaadis köiteid, kusjuures olnuks võhiklik arvata, et kausta suurus ja maht viidanuks raamatu väärtusele, tema vaimsele kaalule. Selles suhtes on õpetlik Napoleoni ütlemine korvpalluri kasvuga marssal Ney'le, kes talle ülevalt riuilult raamatu ulatanud: pidage meeles, marssal, te olete pikem, mitte suurem. Mis puutub härra Ajaosse, siis polnud lugupeetud loostaja platooniline armastaja, tema kinnitas oma kiindumust tegudega, mis väljendus raamatu uues, tõsi küll, pahatihti paigutatud kuues kui kasutada vahest kulunudki metafoori. Härra Ajao oli mihkel raamatuid parandama. Parasjagu võttis lugupeetav köitepressi alt raamatu, uuris, kas paberi kiujooksusuund on ikka paralleelne raamatu seljaga, ja nagu kassikangast kududes ning nurru lüües alustas ta jälle otsast peale: François rajas. . . Ambroise trükkis. . . Pierre asutas. . . Mõnikord, kõige tõsisema töö keskel, hakkas härra Ajao aga raamatu tegemist mängima. Ta võttis puhta paberipoogna — ja sõnadega: saagu sellest rullraamat —, keeras selle rulli, hoidis seda siis näo ees nagu pikksilma, kuid midagi olulist nägemata rullis paberi jälle lahti ning hakkas seda voltima. Saagu sellest üks ilus foolio, ütles härra Ajao ja murdis poogna kaheks; ja sellest üks kena kvartkaust, sõnas lugupeetud loostaja, kui paber oli neljaks volditud. Kolmekümne kuueks leheks murtud poognat kutsus ta hellitavalt 36-kraadiseks palsamiks, kuid samas arvas, et ilma prillideta ei saa seda paljulgenuid raamatusõber pruukida (tema ise imelikul kombel prille ei kandnud). Härra Ajao muudkui voltis ja voltis — niipaljudest kui paberit kokku murda andis, ning kui enam ei andnud, ütles õnnelik loostaja: see on nüüd küll tillem sõnastik, mida maailm on näinud. Siis hakkas härra Ajao paberikägarat lahti harutama ja kui ta sellega valmis sai ning puhast, kuigi kortsunud poognat käes hoidis, pärjas tema südant loomulik, peaaegu

rituaalne rahu, sest kõik oli sündinud koodeksi raames. Siinkohal taipab tähelepanelik ja teadjam lugeja, et juttu pole mõnest protsessuaalkoodeksist võllarogade tarvis, vaid härra Ajao meeles (vahest isegi alateadvuses) mõlkunud koodeksist kui raamatuformaadist, mis on tänapäeva raamatuköite algkuju — üksikud ja lapatavad lehed —, mis esialgu nägi välja küll hoopis primitiivsem, kujutades endast kokkuklapitavaid puutahvleid (lad. *codex* — puutüvi). Mängumaalt pööras härra Ajao pilgu, tavaliselt mäng sellega lõppeski, plokki õmmeldud poognaile ning ta nägu omandas ilme, mis on küsijail Sfinksile otsa vaadates. Poolik töö, kuid probleeme oli liiga palju, et neid korruga lahendada, sest köitest, mis härra Ajaol käsil, pidi ajapikku saama raamatuköite etalon. Aga tahtmine on taevariik ning härra Ajao ei suutnud kuidagi otsustada, millist värvitooni kasutada plokiservade kaunistamiseks, sest ta pidas kulda liiga labaseks. Härra Ajao oli eelistanud prantsuse köidet, mis andis köitjale rikkalikke võimalusi; ent nende võimaluste vahel lugupeetud loostaja rabeleski, otsides ideaalseid lahendusi, ajades taga koguni absoluuti, ning nõnda polnud härra Ajao ka ise päris kindel, kas kavatsetav ei jää mitte igavesti pooleli. Härra Ajao nuuskas nina — sügis on käes ja elu tahab elamist — ning võttis ette järjekordse raamatu. Too nägi õite räbal välja: kaaned lõhutud, nagu oleks selle täitematerjali (makulatuuriks muutunud trükiste lehed) hulgast otsitud mõne haruldase teose fragmente. Raamatuga oli tõepoolest halvasti ümber käidud, köide närakaks loetud, niivõrd närakaks, et härra Ajao kahtlustas: kas ei ole niisuguses pätistumises süüdi raamat ise, teose arvatavasti mitte just esmaklassiline sisu ja selle kaudu ka autor; kas sellist raamatut tasub ülepea raamatukogus pidada? Lugupeetud loostaja otsis teose tiitlit, niipaljukest, kui seda otsida andis, ning uuris asja lähemalt. Ei, siin oleksid etteheited küll ülekohtused, sest karikaturist ja luuletaja Wilhelm Busch pole just nende kehvemate hulgast ning tema «Max ja Moritz», mida lugupeetud loostaja käes hoidis, on ju, kuidas ütelda, terveid põlvkondi kasvatanud, aga samuti lõbustanud. Härra Ajao leebus ja deklameeris:

«Max ja Moritz kahekesi
halvad poisid olivad.

Ata-ata. . . » lisas ta kahjurõõmsalt.

Kuid iga kord ei leebunud härra Ajao mitte ning siis sai otsa ka tema lõputuna näiv heatahtlikkus. Halastust ei leidnud lugupeetud loostaja silmis igasugused raamatulõhkujad ja -rüvetajad: väljalõikajad, rebijad, kärstajad, rasvaste sõrmedega pirukasööjad, ent ka vargad; mõne raamatu kaanel arvas härra Ajao nägevat koguni hambajälgi — mis pähe ei mahu, mahub kõhtu. Raske oli ennast kurjategijate vastu kaitsta, sest härra Ajao biblioteek polnud ju ketiraamatukogu, kus raamat riiuli või puldi küljes ketiga kinni. Lugupeetud loostaja iseloomu ja eetilisi tõekspidamisi arvestades ei olnud temast ka galeerikupja kombel lugejate passijat. Tema koguni ei tembeldanud raamatuid ning selletõttu võib ette kujutada seda meelehärmi ja tuska, kui ta avastas teose lehekülje äärel mõne märkuse või tühisemagi kriipsu. Härra Ajao eitas tsensuuri, aga jaatas tsensust, mida tulnuks rakendada nende suhtes, kes raamatuid rikuvad. Pahadele, vanusele ja soole vaatamata, kehtestanuks tema eluagse lugemiskeelu. Arvatavasti oleks siis suurem osa lapsi jäänud küll kirjaoskamatuks, kuid lugupeetud loostaja oli halastamatu. Härra Ajao kreedot on sõnastanud kõige selgemini Milton oma essees «Areopagitica»: «Tappa hea raamat on peaaegu sama mis tappa inimene» (härra Ajao meelet hulle, sest ta ei kujutanud inimese tapmist ette). «Kes tapab inimese, tapab mõistusega olendi, aga see, kes hävitab raamatu, tapab mõistuse enda, tapab jumala enda võrdkuju.» See Miltoni kirjatöö, mis oli esimene ja senini võimsaim tsensuurivastane rünnak, asendas härra Ajaole katekismust, kusjuures ta jagas Miltoni mõtteid ka tsensuuri kohta. Meelevaldne olnuks küll tänapäeva kontorlikke, koguni väiklasi eeskirju võrrelda omaaegse klassikalise tsensuuriga, sest minevikus tensor *teadis*, mida ta tegi. Sedamoodi seadsid paavstid

sisse *Index librorum prohibitorum*'i ehk keelatud raamatute nimekirja, mis kehtib Euroopas tänaseni. Asjatu oleks siin algatajana süüdistada kirikut, sest tervelt kolmkümmend aastat varem oli katoliku kirikuga suhted katkestanud Henry VIII andnud välja oma keelatud raamatute nimistu, mis härra Ajao meelest oli hoopis tähelepanuväärsem tõik kui valitseja süütuud seiklused naistega. Tsensuuri küpsuse ja sihipärase meelegindluse näiteks on ka lugu kuulsa Frankfurdi raamatulaadaga, mille tsensor maatasa tegi. Nagu härra Ajao ürikuist välja luges, tõi niisugune tegevus koguni kasu, sest mida rohkem raamatuid keelati, seda rohkem neid loeti, ning nõndamoodi pani tsensor oma tegevusega raamatute levikule kindla aluse. Härra Ajao nentis kahetsusega, et tänapäeval — mil kõik on lubatud — keegi enam ei loe; ei huvita isegi omal ajal keelu alla pandud bibliograafilised haruldused, mille koopiad on ometi igapähele kättesaadavad. Kõige rangemate ja tunaste tsensorite pentsikutegi karistuste kõrval, kus autoril tuli hukkamõistetud teos pudruks keedetuna ära süüa, tundusid tänased eeskirjad ja soovitusel, mida võis mingil moel ette kujutada ka tsensori tegevusena, härra Ajaole käsitamatutena. Tundmatu kantseleis koostatud ringkirjas juhiti tähelepanu neile raamatukogus leiduvatele tekstidele, mis oma arvatava sündsusetuse tõttu — umbes sedasi oli kiri sõnastatud — võiksid alaealistes (miks mitte ülealalistes?) äratada ebatervet uudishimu. Tavaliselt järgnes niisugusele ringkirjale mõni aeg hiljem juba üksikasjalikum meeldetuletus, milles tahteti teada: kas nii- ja naasuguseid teoseid ülepea on, missugused, mitmes eksemplaris, millal ja kelle poolt välja antud; ning kui on, siis kus neid hoitakse, külastatavus, kes on lugejad, raamatukogus käijate arv kuude ja päevade lõikes, kusjuures eraldi lahtrites näidata lugejate sugu ja vanus, ning veel teised alajaotused ja nõnda edasi ja nõnda edasi. Lugupeetud loostaja, kes ei saanud aru ringkirjas esitatud pärimiste mõttest, muutus nukralt nõutuks ning ei mõistnud nende lahtrite ja alajaotustega midagi peale hakata. Aga *noblesse oblige!* Härra Ajao sügava, lausa kaljukindla veendumuse järgi ei võinud tema hoole all olevad raamatud küll ühelegi lugejale, east ja soost kõnelemata, kahju teha, kuid viisaka ja täpse mehena ei tihanud ta ka vastamata jätta. Lugupeetud loostaja püüdis kõigest hingest küsimustikust jagu saada. Oh püha lihtsameelsust — tulemused olid nigelad justkui eidekesel Bruno puhul. Täiesti siira vastuse asemel, nagu diplomaatilises kirjavahetuses on kombeks toonitada, nuputas härra Ajao pärast pikka mõtlemist välja küsimuse, millega ta palus selgitust: kuidas tõlgitseda punkt *c* alajaotuse *ü* neljanda rea sõna «enne» ning kas lõiked *r* ja *q* pole kogemata segamini aetud? Härra Ajao oli oma hädapärase vastuse postitanud tõepoolest kõige siirama kavatsusega, kuid oma vastusele jäi tal vastus saamata, mille üle lugupeetud loostaja eriti ei kurvastanud.

Päike sirgeldas härra Ajao selja taha seinale oma kumendava kirja. Jõudis siis laeni. Õhtu oli käes. Päev oli kärmelt lühikeseks kulunud, teda nagu poleks olnudki. Lugupeetud loostaja riputas põlle varna ja puges musta, kaherealise kuube, seljas veel siniste triipudega päevasärk, mida siinmail millegipärast kutsuti juudi särki, ning ees kirev lips, mida kaunistasid värvilised papagoid — härra Ajao ei tahtnud olla päris maotu. Viimane, mis selles toas enne vaikelu ja pimedust nähti, kui olnuks pealtvaatajaid, oli pirnikujuline kiilaspea, mis kadus keerdrepi alla.

8

Härra Ajao marssis ruumist ruumi, kõndis läbi oma valdused kuni riidehoiuni välja, vaatas üle raamatud, mis hoitud lugejate jaoks, võttis ette järjekordse tolmuproovi — madam oleks seda nähes vahest haavunudki — ning jäi rahule, heitis pilgu lakke kroonlühtrite poole, mille pidulikult mahe, lugemiseks küll piisamatu valgus peegeldus värskelt poonitud parketil, ja pilk laes, pani käed selja taha ning ohkas. Ülevaatus oli läbi, külalised võisid tulla, ja lugupeetud loostaja, muidu ju rahu ise, muutus pisut närviliseks.

Lugejaile avas härra Ajao oma raamatukogu, kui nii võib öelda — rõhutades omandi moraalset külge —, kella kuue paiku õhtul, kusjuures lugemissaale võis kasutada kella üheksani ning sedagi ainult sügistalvisel ja kevadisel ajal, sest suvel oli raamatukogu suletud. Lugejate tarvis olid härra Ajaol riulid isiklikult tema enda poolt valitud raamatutega: ühes saalis kauniskirjandus ning teises lugemiseks ja vaatamiseks kunstiraamatud, atlased, entsüklopeediad, erialased teatmeteosed, tervise ABC, raamatud, kus palju pilte, ning veel itaalia ooperilibretod pimedate kirjas, mida küll keegi ei kasutanud. Kauniskirjandust esindasid suurmeeste elulood ja muinasjutud segamini rüütliromaanidega. Viimaste hulka oli tundmatuid teid pidi sattunud Leblanci — sooda tootmise leiutaja Leblanc on teine mees — «Kollase toa saladus», mis loeti kapsaks, ning lõpuks, härra Ajao meeleheaks, läks kaduma. Niisugune, paraku vähenõudlik ja süsteemitu, kuid härra Ajao parima äranägemise järgi koostatud kirjasõna valimik oli iga huvilise käeulatuses, kes võis siit leida sobilikult lugemispala, ent vajaduse korral lahke nõuande saamiseks pöörduda lugupeetud loostaja enda poole. Sellises valgustuslikus tegevuses juhtus härra Ajao hajameelsuse tõttu viperusigi. Ühele külastajale — too oli palunud «Jänki kuningas Arthuri õukonnas» — ulatas ta pahaaimamatult «Jossif Stalin. Sõbrad ja vaenlased». Aga ka nõudlikuma lugeja soove, kellele pakutavast kirjavarast ei piisanud, püüdis härra Ajao kiiduväärse vastutulelikkusega rahuldada, kui tegemist polnud just lausa ainulise eksemplariga. Ta laenutas nimelt neid teoseid, kõheldes küll, mida osati küsida. Tõeline raamatusõber, kellel puhas paber ligi, võis ihaldatud teose koguni koju kaasa võtta. Puhata paberi pani too siis koolipoisi kombel ja lugupeetud loostaja lahke silma all raamatule ümber. Seda privileegi võisid kasutada üksnes härra Ajao usaldusalused, kes seda usaldust aga pahatihti kurjasti pruukisid, sest lugupeetud loostaja — lootes oma mälule ja tegemata laenutamise kohta ülestähendusi — oli unustanud raamatu saajalt aadressi küsida. Niisugune tegu, mis Dante järgi väärrib üheksandat põrguringi ja kõige karmimat karistust, kurvastas härra Ajaod väga, ning mõneks ajaks ta koguni loobus raamatute laenutamisest. — Ja vaevalt oleks lugupeetud loostajat lohutanud ka teadmine, et laenatud raamatud jäävadki tagasi toomata, et see on seadus ja seaduse vastu ei saa, ning et sajandi markantsemaid kirjanikke oli korraldanud tema poolt laenatud raamatutest näituse.

Õnneks külastati raamatukogu harva. Külastajaid, tõtt öeldes, peaaegu ei olnudki. Kuid kes võib tänapäeval üldse kiidelda lugejamenu või kirjanikueduga, selle, ühe viimase käsitööalaga? Värviline telepilt, mille kaudu jõuab tuppa universum, on terav ja ruumiline ning veel paremaks tema läheb — lõhnani ja kompamiseni välja. Digitaaltehnika andis videomaailmale ilmse trumbi, lisaks arvutimängud, mille kõrval lihtlugemine tundub primitiivsena, lapse veerimisena. Raamatud hävivad ja kaovad lõplikult, kui neid ei loeta, ning see aeg on saabumas või juba käes. Aga õnneks — sedasi me seda lõiku alustasime — need mõlgutused härra Ajaoni ei jõudnud.

Uudistajad — kuidas neid juhukülalisi teisiti nimetada, välja arvatud paar alalist lugejat, kellest juttu tuleb edaspidi — sattusid raamatukogu katuse alla kas igavusest või oli ilm sant: valas vihma, tuiskas, ning mööduja tuli siia peavarju otsima. Juhtus ka eksitusi, nagu kerjusega, kes lugemist teeskles, ning kui härra Ajao kaltsaka riietusest häirituna ligi astus, küsis too lugupeetud loostajalt paar senti prillide ostmiseks. Härra Ajao kinkis talle mahaunustatud prillid, mille peale kerjus pahasena biblioteegist lahkus.

Lugejate nappuse pärast härra Ajao ei muretsenud. Pigem tundis rõõmu, et raamatukogu külastatavus lähenes nullile. — Sest kui lugemine just ei riku, siis ikkagi kulutab raamatut, ning inimesed ei ole veel nii täiuslikud, et häid raamatuid lugeda. Lugupeetud loostaja oletas — kas mitte halval hingeõhulgi pole oma toime, kõnelemata silmadest, mis põhjustavad vaakumi ja, imendades teose fluidumit, võtavad tekstilt ära värsksuse. Selles suhtes oli härra Ajao eelkäija olnud lausa hoolimatu ja jätnud pärandusena maha virna rikutud raamatuid, mille parandamisel ei paistnud lõppu tulevat. Seda vana suppi pidi nüüd härra Ajao helpima. Mis inimene too eelkäija küll oli? Lohakas ilmtingimata!

Vist jättis raamatukogu ukсед avali või, härra Ajao kujutlust mööda, olid need koguni eest ära tõstetud. Lugupeetud loostajat vaevas kuri kahtlus, et mees oli sportlane.

Asi selleks, aga lugejaist härra Ajao ei pääsenud, kuigi temale piisanuks, et kujutada endast ühes isikus raamatukogu hoidjat ja lugejat. Nüüd tuli — mineviku vigu mitte korrares — külastajail silm peal hoida. Ent õigeaegselt ja kõikjale ei jõudnud ka härra Ajao ning õigupoolest polnud tal seda tahtmiski. Nurjatu jäljed avastas lugupeetud loostaja valvas silm paraku alles siis, kui oli juba hilja. Mõnel tüübil paistis olevat vastupandamatu vajadus trükisõna omalt poolt täiendada ning need lisandid raamatu leheküljele kirja panna. Tundmatu tahtnuks nagu jäädvustuda, ennast kaasautoriks teha. Teisendina kohtame niisugust inimlikku soovi plankudel, seintel (näiteks: Agu on loll), ent ka puutüvedesse lõigatud nimetähtede ja südamete näol. Kas pole reklaam mitte siit alguse saanud? Raamatukogus langesid selle tumeda tungi ohvriks kõigepealt sõnastikud, teatmikud, entsüklopeediad, aga samuti kauniskirjanduse teosed. Mida napim ja kompaksem oli mõni teatmik, seda kirjumaks ta täiendustest muutus. Inimlik tarkus on lõputu! Härra Ajao kummastas tundmatuid sodijaid, kes jätsid raamatuisse arusaamatuid märke. Oli neil kriipseldajail ikka tahtmist ja jaksu! Keegi oli tundnud sügavat huvi käimlate vastu ning «The Encyclopaedia Britannica» kahekümne seitsmendas köites avaldatud vastavasisulises artiklis igale teisele sõnale nõeltrava pliitsiga juti alla vedanud. Teda oli punase pliitsiga ja lohmakas käekirjas täiendatud: Jälle midagi rabavat välja kaevatud! Ja edasi. Muusikaleksikoni lehekülgedel võis jälgida kahe isanda vaidlust oreli üle, kusjuures üks neist kasutas selleks tindipliitsit, mida enne tarvitamist suus niisutatud, nagu seda tegid kunagised vürtspoodnikud, kes võlgu võetu märkisid vihikusse. Tindipliitsi omanik oli lehekülje puhtale äärelle kirjutanud: Minu jaoks on orel kõigi pillide kuningas. Ning lihtpastakat kasutanud oponent: Sa nüri jäärapea! Upsakas kreitiin! Orel on kõigi pillide kuninganna!! Mõnikord püüdis tüdind härra Ajao lagastajaid koguni õigustada, et nood on nagu püromaanid või tänavale sülitajad, kes ei saa teisiti, ning võib-olla on niisugusel käitumisel mingisugune kolmas tähendus, kus kõnelevad põlvkondade vaistud ja süütaja soovib ürgaja kombel tuld säilitada. Samas adus härra Ajao pähe turgatanud oletuste meelevaldsust, sest oleks ju pentsik kujutleda, kuidas tänavale sülitaja kustutab välgust süüdatud metsa. See tõlgitsus ei pidanud vett. Ei, ainult tõtt, karmi tõtt! Milleks silmi sulgeda tuleriitade ees, kus raamatud leegitsevad, kus köited timuka kombel kirvega peeneks hakitakse. Härra Ajao mõlgutuses sulas raamatulõhkuja püromaaniga üheks tüübiks.

Kokkupuuted elu pahupoolega lõimetusid härra Ajaos pessimistlike kõhklustena, mis kippusid laienema kogu inimkonnale, inimeksistentsile tervikuna. Kas ei olnud vanal heal Anatole France'il viimaks õigus, kui ta väitis, et tema «... pole kaugel mõttest, et elu, vähemalt sellisel kujul, nagu ta avaldub maa peal, see tähendab aktiivsusseisund, milles organiseeritud matera taimedes ja loomades esineb, pole midagi muud kui meie planeedi majapidamises tekkinud häire, leepira, midagi eemaletõukavat, mida ühel tervel ja normaalselt arenenud taevakehal ei leia». Lugupeetud sõnameistri järgi oleks õiglane, kui keegi niisuguse maailma, kus kõik söövad kõiki, õhku laseks. See ei muudaks küll kõiksuse korda, ent korratust oleks ivake vähem. Aga mis saab siis raamatukogust?! ehmatas härra Ajao. Nagu teistelgi silmapaistvatel bibliofiilidel, idanes ka tema südamesopis soov parandada hästihoiitud raamatukogu, mida ei saanud võrrelda küll Morgani või Huntingtoni biblioteegiga, endasugustele raamatusõpradele avalikuks kasutamiseks. Härra Ajaole kangastus pilt, kus paarkümmend või pealt sellegi Ajaod laua taga loevad või edasi-tagasi riulite vahel jalutades imetlevad vanade köidete selgi. Pelk luul ja pisut hull, kuid ääretult tore! Ei, see mõte oli juba liiga õdus. Härra Ajao sulges mõnuledes silmad.

Sedapsi nokkis kellakägu aega — päevast päeva ja märkamatu —, kui see aeg siin midagi tähendas, sest härra Ajao elas raamatute elu. Seda idüllilist arkaadiat oli püüdnud väärata keegi härra Mueller, kelle eestvedamisel kogunesid igal neljapäeval raamatuko-

gu katuse alla valusa suuga ätid. Vanakesed seadsid ennast sisse lugejate saali ning neil oli kaasas toru ja vändaga grammofon. Isehakanud muusikahuvilised väntasid antiikse pilli vedru pingule, panid peale plaadi ja helipeasse nõela, ning krigina ja kahina saatel kuulasid õhtu otsa puhkpillimuusikat, mis koosnes kahest loost: «Vanad sõbrad» ja «Ameerika on avatud». Kui vanakesed ühe ja sama plaadi teise poole keerasid ja grammofon taas jutti käima läks, pani härra Ajao raamatu käest ja silus oma olematuid juukseid; madam Hermine põskedele siginesid aga punased laigud, mis ei kõnelnud just esimesest noorusest. Lugejaid see muusikapidu ei häirinud sel tühisel põhjusel, et neid lihtsalt polnud. Raamatukogu rahu oli rikutud, ent valusa suuga vanakesi keelama minna härra Ajao ei sõandanud. Ootamatu liitlane leiti kütja, tolle ebamäärase mehe näol. Ühel heal õhtupoolikul ilmus ta saali uksele, kus vanakesed grammofoni kuulasid — ikka «Vanad sõbrad» —, ning rõhatas. Pärast seda oli saal nädala jagu küll õllelõhnaline, kuid vanakesed läinud ja vaikus majas.

Egas raamatukogu küllastajate poolest päris tühjaks jäänud. Selle eest kandsid hoolt paar alalist käijat. Üks noorusest nõder, teine vanadusest väeti, kui taas tohletanud ja lihtsustavat metafoori kasutada, aga üks üks õige metafoor just niisugune olegi. Rahu tema põrmule. Nood, noorem ja vanem nimelt, olid raamatukogu isekeskis ära jaganud, asutanud ennast eri saalidesse, kus võis lugemisele või piltide vaatamisele segamatult anduda. Nende mõlema vastu tundis härra Ajao, kes võõraste vastu lausa tõrjuv, koguni õrnust, need olid temale peaaegu kallid külalised, mis viitab ka erandliku isiksuse ühiskondlikule loomusele ja vaistudele, ning õhtuti ihkas ta salamisi oma tundmatuid tuttavaid põgusaks pilguks näha. Nagu tänagi. Seenior oli loomulikult kohal. Kõõmase kraega igerik mehike kummargil raamatu taga. Ruumikas saal, raskepärane mööbel ja kirevate köidetega riulid oleksid nagu omakorda mehe tühisust rõhutanud. Lähemale astuja märganuks võõra vesiseid, punetavate äärte ja raskete laugudega silmi, mis teksti kiindunud. Kuid härra Ajao ei teinud mehe poole sammugi, sest temal oli vaatamatagi teada, mis meest paelus, mida ta luges. See oli päevast päeva, õhtust õhtusse ikka üks ja sama teos: Emil Ludwigi «Napoleon». Aeg-ajalt kiskus mees ennast raamatust lahti, ajas kaela sirgu, ning pilk kaugel, alustas omal viisil kaeblikku laulu:

«Napoleon, miks läksid Venemaale,
kui terve Euroopa oli sinu käes?»

Lauldes muutusid mehe muidugi vesised silmad niiskeks, läksid päris veekalkvele ja mõnigi raske pisar langes tema võidunud kuueväärile. Mis oli sellel kingsepal, kui ta kingsepp oli, asja Napoleoniga, ehk nagu too igavene kahtleja küsib: «Mis on tal Hecubast või temast Hecubal, et tema pärast nutab?» Härra Ajao oli mehega paar sõna vahetanud ja üirikest selgust saanud. Mehel olnud enne Napoleoni teine iidol — Makedoonia Aleksander, kes aga talle muutunud vastumeelseks, sest kuulduste järgi toodud kuninga surnukeha kodumaale tagasi meega täidetud vaadis. «Teate, ta muutus mulle vastikuks, ja mett ei võta ma enam suu sisse. Napoleonil oli vähemalt arseen juustes,» seletas võõras. Tema näis esindavat neid tundmatuid tunglakandjaid — kui keegi viitsinuks mehikesele hinnangut anda —, kes ootamatult ilmuvad peidikust: katlamajast, kolikambri või õllesaalist päevavalgele ning püstitavad mõnele ülimumusele altari, või muutuvad, haruharva küll, ise ebajumalaks.

Härra Ajao jättis vesistaja sinnapaika ja tõttas oma tippival sammul teise saali, kuid jäi uksele peale pidama. Nagu oletada võis, oli juunior — nõnda tohiks nime puudumisel vahest noormeest kutsuda — juba kohal. Lugupeetud loostaja oli tõepoolest kiirustanud, et õigeaegselt, hoides ära halvimat, jõuda oma murelapse manu. Härra Ajao oli nimelt märganud nooruki juures küll mõistetavaid, ent siiski teatavaid lugemishälbeid, kui lehtede lappamist ja piltide vahetamist sai üldse lugemiseks arvata. Torkas silma nooruki poolt valitud köidete ühekülgus, nende samalaadsus, mis piirdus kunstiajakirjade ja

-raamatutega ning teatud kunstnike monograafiatega. Seda võinuks ju tõlgitseda kunsti-huvina, kui murdealine nooruk poleks ülemäärase õhinaga keskendunud piltidele, kus kunstnik oli järelepõlvedele jäädvustanud palja või poolpalja naise ilu. Nagu härra Ajao oli jõudnud tähele panna, celistas noormeese barokselt lopsakale alastusele juugendlikult rafineerimat nudistlikku romantismi ning kunstnikest (üllatav valik) vulgaarset dadaisti George Groszi, kelle graafika lähenes peldikukunsti primitiivsetele kritseldustele. See süütu silmalõbu ei äratanud härra Ajao ausameelses hinges ranget moralisti — eks ole just patust pöördunud need kõige hullemad hukkamõistjad ja kombekuse nõudlejad —, küll aga muret, et nooruk võiks siivutu käitumisega avalikkust šokeerida. Härra Ajao arvas kuulvat, kuidas saalides, mis kihavad lugejaist, levib pahameeleümin. Samas ehmatas lugupeetud loostaja tema kujutluses elavast lugejate tulvast ning ta mõtles hirmuga, mis saab siis tema kallitest raamatutest. Õnneks viibis saalis üksnes nooruk ja härra Ajao meelde sigines mõistev leplikkus. Noormeest, kes aseainena või abiventiilina kasutas pildiraamatuid — härra Ajao oleks celistanud lugemist —, tuli muidugi isalikult valvata ning õigel ajal ja märkamatu korraks kutsuda, et ta äärmustesse ei kalduks. Nõndaviisi oli härra Ajao siin ukse vahel nii mõnelgi õhtul seisnud, jälginud, et nooruk käsi, mis arvatavasti higised, viisakalt laua peal hoiaks. Õrnas eas, kui härra Ajao veel koolijüts, oli usuõpetaja neile tunnis moraali lugenud ja süüdsusele manitsenud. Tema oli toonud näite veel õrnemas eas poisist, kelle taskus olnud viis auku näppude tarvis. Sama õpetaja jutustas neile ka Taaveti ja Koljati tülist, kus Koljat jäänud maha nagu hunnik sitta väljale. Veidrik ja täitsamees too lonkurist usuõpetaja. Need meenutused härra Ajaod paraku ei avitanud, sest täna oli ta tõesti hiljaks jäänud. Näost äraolev nooruk lappas kiiresti lehti, teine käsi laua all. Ülikonnast väljakasvanud poiss, kes alles hakkas juukseid koolutama, seilisse kammima, oli veel väga noor. Ta hingas katkendlikult, tõmbas ninaga sisse, ning härra Ajao, tahtmatult küll, kõhatas. Sellest piisas. See oli otsekuu päästikule vajutamine. Poiss tõmbles, seeme purskus püksi — viljatule pinnale, kus midagi ei kasva. Härra Ajao tõmbus tagasi. Armastajaid ei segata. Kui lugupeetud loostaja hiljem saali naasis, oli poisist jäänud lauale avatud raamat. Tema siia enam oma nägu ei näita, mõlgutas nukrameelne härra Ajao nagu kadunud pojast. Heitis siis pilgu raamatule, tundis huvi, mida poiss oli nõnda agaralt vahtinud. «Primitiivsete rahvaste kunsti» väljaande leheküljel oli pilt algelisest puuskulptuurist — puust riist teise puust riista sees. Härra Ajao ohkas. Tema oli kunagi lehitsenud kolmekõitelist «Erootika ajalugu», sattunud karikatuurile, kus mehed ühe- ja paarikaupa ning koguni salkadena nagu liliputid looduslikku prakku kaovad, justkui kuristikku libisevad, kuigi mõni neist püüab vastu punnida, jalgadele tuge leida. Härra Ajaol olid seda vaadates käinud külmavärinad üle selja. Kogumikus toodi hulgaliselt näiteid mitmesugustest ajastutest: kiviaja fallorest ja Rembrandti graafilistest lehtedest tänapäevani välja, kus abstraktsioon varjutab rõveduse. Ka erootikal on oma ajalugu nagu sõjal ja kokakunstil. Härra Ajao oleks noorukile soovitanud — üleminekuks erootikalt tõsisemale ellusuhtumisele — prantsuse naisluuletaja Louise Labé proosadialoogi «Meeletuse ja armastuse vaidlus», mis aga oletatavasti osutunuks antud olukorras asjatuks ponnistuseks, sest loodus nõuab oma, nõuab seda senti-metri ja kaaluga. Ja mis on poisikese murdeiga, oi kaimud, küpse ea puberteedi, mida tagasihoidlikult ka üleminekueaks kutsutakse, kõrval — üks linnu sulg, ebe, mida heljutab tuul. Kust see sigimise lõbu, kas juba amööbi pooldumisest peale? küsis endalt härra Ajao. Ja mis on siis naistel varjata, mis meeste silmi magnetina kindla keskme poole ki-sub? Kas see pole mitte valedel jälgedel juhtimine — varjatakse seda, kus pole midagi varjata, arutas härra Ajao elumeeste mõõdupuu järgi asjatundmatult edasi. Lugupeetud loostaja luges moraali, ja sedagi mõtteliselt, paljastele seintele, mis ongi selleks otstarbeks kõige sobivam paik.

Härra Ajao tuli siia maailma öökulli tunnil, tuli nagu vastu tahtmist, tangsünnituse teel, millega võiks seletada tema pea pirnitaolist kuju. Teda võttis vastu juudist arst, tõmmu kui saatan, kes andis tulnukale laksu vastu tagumikku. Vastsündinud härra Ajao

kiiksatas, ahmis õhku, aga lõugama ei pistnud, ilmutades juba tollal seletamatut tasakaalukust. Tohter olevat mõõtnud maimukest pika pilguga ning lausunud siis ennustuslikult: «Iks liha võib veel sõnaks saada. Iks me näe.» Neid varajasi aegu ei üritanud härra Ajao hiljem mälus taastada — kas see olekski õnnestunud? —, sest tema tõekspidamise kohaselt algab inimese lugu kirjasõna tundmisest peale. Aga seda ei maksa mõista, nagu poleks härra Ajao olnust midagi talletanud, kõrva taha pannud. Kätki kohal oli seinalinik väljaõmmeldud lillede ja kirjaga: Armastus puistab lille eluteele. Kui tulevane loostaja ennast püsti ajas, võis ta läbi võre oma roosade sõrmedega kombata lõngast kirja. Nõndamoodi, piltlikult väites, puistas seinavaip härra Ajao eluteele juba selle alguses lillede asemel sõnu. Ja mis sai edasi? Aga mis siis ikka sai, kui härra Ajao oli sündinud kohe täiskasvanuna, väljakujunenuna, täpsemalt öeldes peaaegu valmiskujul, sest tema füüsilise ja vaimse küpsuse tundemärgid, nende saabumine, mille järgi hinnatakse inimese iga, oli paljalt formaalsus. Piisas tühisest juhusest, et härra Ajaod kohastesse rööpmeisse juhtida. Selleks ristmikuku kujunes härra Ajaole tema kohtumine raamatuga ehk, suurelsemalt öeldes, kirja valatud sõnaga. Siinjuures viitavad ühed ettemääratusele, teised jälle vanemate kasvatuslikule mõjule. Need seisukohad väärivad kahtlematult tõsist tähelepanu, ent miks peaks ettemääratus olema targem määramatusest — mõlemad mõisted käivad pigem üle jõu kui ahvatlevad mõtisklema —, ning kas maksab vanemategi rolli antud juhul ülehinnata. Härra Ajao isa oli auväärt käsitöölise, kõva ajalehelugeja küll, ning ema jutustas ahjusuust põrandale langeva kuma paistel teki all lebavale pojale muinasjutte, kuid suhetes, mis härra Ajaol kujunesid raamatutega, olid nemad süüdimatud, sest see, mis härra Ajaod tabas, polnud mitte pärilikkus ega kasvatus vili, vaid nakkus. Nakkus see oli, aga nakkuse kollet meie ei tea, kui lugeda sõna selleks pisikuks ning küsida, vastust leidmata — jätkates igivana vaidlust —, kust see sõna ilmub: kas paljast õhust, tühjast ruumist, kusagilt kaugelt? Aga Ajaoga juhtus nõndamoodi, et oli see kolmanda ja neljanda eluaasta vahel, kui lahke tädi kinkis härra Ajaole pildiraamatu, kus mõni rida ka suurte tähtedega teksti. Jõngerman Ajao vaatas pildid ära — lõvi ja lammas —, mis paistsid kaunis sarnaste elukatena, ning jäi siis temale arusaamatuid vigureid, salapäraseid moodustisi jõllitama. Põlvepikkune Ajao pidas oma avastust liiga tähtsaks, et täiskasvanuid küsimustega tülitada. Ta jättis teised mängud sinnapaika, otsis ja leidis varjulise nurga ning hakkas pildiraamatu lehekülgedel pesitsevaid, temale seletamatuid märke uurima. Seal tema põrandal istus, pildiraamat põlvede peal. «Küll meil on ikka hea laps,» tähendas ema ja skeptilisem isa lisas: «Kas ta ei ole juba liiga vagune?», mille peale ema lahke nägu tõmbus päris naerule. Terane poiss märkas pea, et nood vigurid või märgid, vähemalt osa neist, korduvad ning et ajalehes, mida isa mõnikord valju häälega luges, on umbes samasugused ussi ja reha moodi kriipsud. Ning siis luges veel ema, mitu ja mitu korda, kingitud raamatust ette. Ning nõnda sündis, et härra Ajao õppis isenesest, ilma teiste abita lugema, võttis tähed nagu õhust. Esimene lugemiskogemus oli lausa rabav. Ehtne nõiatemp. Prauhti, ja käes! Hoopis hulluks muutus lugu, kui selgus, et kokkuveeritud tähtedest sündinud sõna tähendas ka veel midagi. Ta luges ikka uuesti ja uuesti, lõputult, sõnu kokku, ning iga kord sai ta tähtede ja hiljem sõnade reast erineva tähenduse. See oli Uue Maailma avastamine. Tulemus oli tema tillukesele südamele liig. Härra Ajao kippus minestama. Siitpeale muutus raamat väikse Ajao askelduste nabaks. Muutusi ka poisi mängud. Ta tegi endale ise raamatu — kopeerides püüdlilikult naisteajakirja, kaanest kuni mustrilehene, mille peale hammas ei hakanud ning mis võttis silmad kirjuks ja pea valutama. Vastu ootusi, silmas pidades noore Ajao lugemishuvi, osutus ta koolis võrdlemisi keskpäraseks õpilaseks, kes täitis oma ülesandeid korrektselt, kuid mitte rohkem. Võimlas oli härra Ajao koguni püstihädas: ta võttis meeletu hoo, jooksis, hüppas ning maandus, õigemini potsatas alati ja täpselt hüppepuki ehk kitse selga kaksiratsi istuma. Eelistades humanitaarteadmisi, suvatses meie sõber reaalinete tundide ajal koolipingi all lahti hoida raamatut, millel polnud õpitavaga mingit pistmist. Füüsikatundides luges ta sel moel läbi Blaise Pascali essee peenus- ja geomeetrilisest

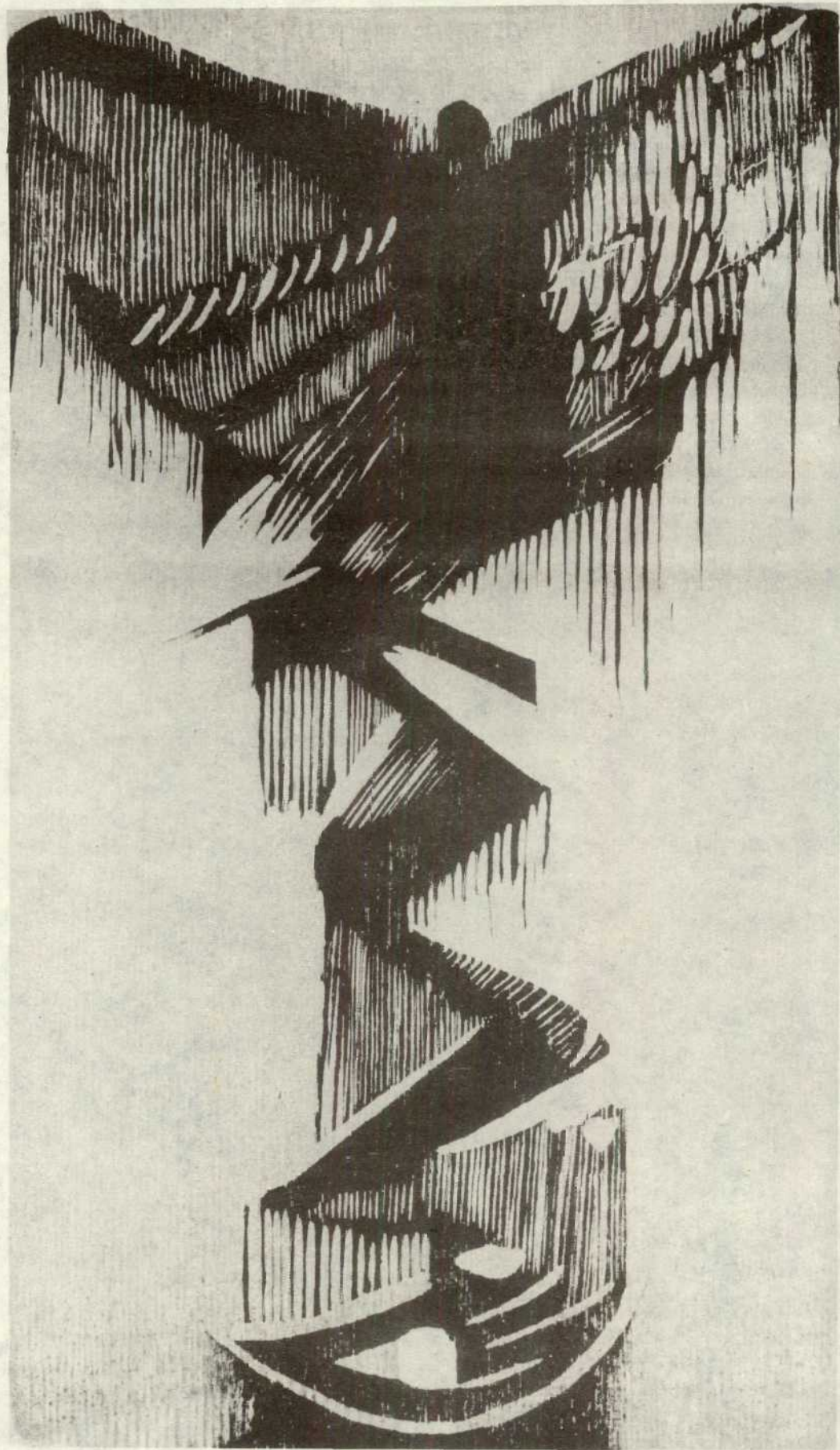
inimesest, mis, arvestades Pascali saavutusi füüsikuna, polnudki ehk päris kohatu huvi. Keeli õppis härra Ajao püüdliselt, sest iga keel oli otsekui võeti vastsesse raamatuilma. Kirjandusringist hoidus härra Ajao kõrvale, temale paistis, et seal lugemise asemel lihtsalt lobisetakse. Mõtet ise kirjutada pidas härra Ajao tühiseks; tema ei saanud aru ka teistest, kes kirjutada üritasid. — Aga kõik on juba olemas, tavatses ta öelda. Paradoksaalne küll, kuid ülikooli härra Ajao ei astunud liiga sügava kiindumuse tõttu raamatuisse. Et lugemine oli härra Ajaole selge, siis ei jätnud ta seda võimalust kasutamata. Noor Ajao luges kõikvõimalikes paigus: keldris, katusel, kuuse ladvas, valges ja pimedas, tule- ja kuupaistel, vihmase ja kuiva ilmaga. Öeldakse, et magas maha — härra Ajao luges maha sügisvarjulised hoovid, vaeslaste korjanduse, pritsimeeste peo ning hiljem, juba küpses eas, ka maailmasõja. Vahepeal võeti tema küll kroonut teenima. Seal, riviõppuse ajal, tõstis aga härra Ajao, kelle kiilaspead juba tollal polnud mõtet sõdurlikuks pügada, vasakut jalga paremast kõrgemale, ning vaatamata veltveebli jõupingutustele, ei suutnud vastutulelik härra Ajao sellest halvast harjumusest lahti saada. Et tulevase loostaja marsisammul oli kahjulik mõju teistele noorsõduritele ja riviõppusele tervikuna, siis tuli ta kui kõlbmatu sõjaväeteenistusest vabastada. Erariides Ajao — loomulikult härra — lugemismaraton jätkus. Tollal luges ta valimatult, mis aga ette juhtus: väärt- ja kollast kirjandust, seiklusjutte, kriminulle, reisikirju, ent ka erootilist lektüüri. Seksika koha leidis ta raamatust leheküljelise täpsusega plaksti üles. See oli otsekui hookuspookus. Hiljem, juba lugupeetud loostajana, oli tal sellest andest kasugi, ning siis pruugiti seda looduse kingitust hoopis väärikamalt. Otsis tema raamatuist küll niisuguseid kohti, kuid poisikese tasemele ei langenud. Isepärane, nagu teisest maailmast, kaasasündinud hoiakuga nooruk, kas varavana või iginoor. Aga ihu läks imelikuks temalgi, kippus punguma. Looduse vastu ei saa — ära parem püüagi. Noor Ajao nägi und. Ta lendas. Algul ükski, siis inglisa koos. Lendas kõrgele, päris taevasse. Sinises laotuses seisid korrapäratult mustad ampiirstiilis toolid. Ajao istus, ning ingel istus tema sülle. Raske ingel, raske ja sooja tagumikuga. Ingel rapsis tiibadega, ning Ajaole paistis, et tool vajub läbi pilve või põranda, tema ise jääb paigale, aga osa temast lendab läbi lae tähtede poole. Härra Ajao ärkas ligedana, tundis häbi, ent ka lõõgastust. Pikka aega soovis härra Ajao unenäo kordumist, seda samal ajal peljates, kuni leidis mõistlikuma lahenduse. Linnas leidis asutusi, pigem küll majapidamisi, millega lugupeetud loostaja nüüd tutvus. Igal kolmandal laupäeval, ning pärast seda läks tema sauna. Ei unustanud härra Ajao kirjasõna siingi. Raamat, kuhu vahetevahel pilk heideti, lebas avatuna Lonny või Minni seljal. Aga teatud hetkel jättis härra Ajao lugemise katki ja hüüdis: Hõissa!! Nõnda möödus härra Ajao õiekuu ja ka naisevõtuastad, ning kus võinuks meie sõber oma oletatavat tulevast kohata, kui ta seltskonnas ei käinud, sest tema ainuseltskonnaks olid raamatud, kulda ja karda köidetud teosed.

*

Härra Ajao tippis riulitest mööda lüliti juurde, heites korraks veel nii-öelda üleõlapilgu raamatuile. Kõik paistis olevat korras, ning kuna rulood olid juba varem alla lastud ja rasked kardinad ette tõmmatud, siis koos lüliti klõpsuga muutus saal nõnda kottpimedaks, et pimedus, arvestades ka oletatavate raamatute hulka, muutus peaaegu kombatavaks. Pime tühjus lõhnas vanust kõiteist. Tummad kõited hakkasid hingama. Härra Ajao käis ringi ja kustutas tulesid. Väljas, maja ees seisja võis arvata tulede kustumise järgi härra Ajao marsruuti, mis suundus korrus-korruselt allapoole. Lugupeetud loostaja istus viivuks veel töölaua taha, kuid ei leidnud asu. Päev oli pöördumatult hilisõhtusse veerenud. Garderoobis sobitas härra Ajao jalga monogrammiga kalossid, libistas keebi õlgadele, pani bareti pähe ning astus üle läve niiske ilma, soolaka õhu kätte. Otse ukse kõrval kumas vana tänavalatern.

Umbes samal ajal sättis madam Hermine ennast minckule — kuhu mujale kui koju. Ta riputas töökitli varna, ja võta või jäta: hõltsist koorus prink noorik, peaaegu emand. Madam Hermine tegi omakorda saalides tiiru, valgustas taskulambiga teed. Valgussõõr hüples nagu mingisugune fluorestseeruv olend põrandalt lakke, scintele ning sealt riulitele ja raamatuselgadele. Valgusvihku sattus tugitool, kus härra Ajao tavaliselt istus. Madam Hermine hardus. Ta oli näinud midagi püsikindlat, igikestvat, millele võis loota ja toetuda. Hiljem keeras madam massiivse välisukse lukku: keeras kaks korda võtit, mis pehmelt, otsekui õlitatult liikus südamikus, nagu see on korralikele majadele sünnis, ning pani siis raske võtme ridiküli. Tagasi madam Hermine enam ei vaadanud.

Mees trepialuses unkas keeras külge. Aseme ümber kummuli pudelite lasu. Tema oli parasjagu lõpu peale teinud kolmeteistkümnele õllele. Oleks teinud otsa ka neljateistkümnele, kui seda kraami jätkunuks. Oli ühe käega pudelit kummutanud, teisega hoidnud silme ees koomiksita kausta. Jõllitas pilti, kus lumeinimene oli süütutele reisijatele kivi kacla veeretamas. Mehele viirastus lumeinimese asemel madam Hermine, kes teda ainiti seiras ja tolmuproovi tahtis võtta. Mees pillas kausta, hakkas madamit kahe käega tõrjuma ning lõpuks pistis pea võidunud padja alla.

ENNO OOTSING. Tõus

(Puulõige-bokashi) 1992

Ott Raun

*

MA NÄGIN UND
surmamõistetud und
ellumõistetud und
valestimõistetud und
mõistetamatut und
timukas ju ta oli
timukas
torkas mu käsivarde süstla
mürgiga mis tapab
ja mina olin vist
näitleja kes pidi mängult hukkuma
tõelisest mürgist
ärkasin võpatades
mõtlesin sulle armsam
sina mu äratasid
polnuks sind väljaspool und
oleksin mõistnud end surma

*

NAINE KES JAGAS ARMASTUST JA SURMA
armastust nagu surma
surma nagu armastust
viis ühel ööl armastuse ära minu juurest
jäime kahekesi surm ja mina
et armastust enam ei olnud
siis surm ei armastanud mind
ta ei pakkunud mulle ei mõõka
ei piiki ei püstolit
ei pihhiisa ei armsama viimast suudlust
ei lapsi voodi jalutsis
kellele jagada vara ja nõu
oleksin pidanud kokku vajuma
nagu tolmunud ülikond purunend riidepuult
vihastusin
nii ei jäänudki mulle muud
kui ma luuletasin su tagasi armsam

armsam maailmas ju pole
 ka mina suudeldes *cousine'i*
 või klassiõde
ei taibanud kohe et olen vaid suudelnud sind
sind kes sa oled minus
 väljaspool mind pole midagi

Täiskuu

Armsaim ma nälgin sinusse
 sinuga sinuni sinus
 sinuta sinuna sinuks
 sinust sinule sinumaks

su kleit õõtsub põrandal
sinu rinnad kõnelevad minuga
sinu huuled kuulavad mind
sinu jalad kuulavad mu sõna
sinu juuksed kõnelevad tuulega
mis paakil aknast jahutab me ihusid
hinge ei jahuta ammu enam miski
sinu silmad on kinni
minu silmad on kinni
et näha paremini
see hetk ei ole viimane
see hetk ei ole esimene
kummatigi olen ma nälginud
ja mida enam sind endasse haaran
 sinusse kustun
seda enam nälgin ma
või polegi teekond teineteisesse
 teisega teiseni teisena
 teisetult teisemaks
iseendast muud kui nälg

Vanakuu

Kui vanakuu kustub lõpuni
siis kustume ka meie
vahi tumma tuuletusse tõmmusse õhtusse
kus ei ole näha ei kedagi ei midagi
ei ole kedagi ei ole midagi
kes võttis endale jultumuse kuulutada
et mina olen olemas et sina oled olemas
kus sa siis oled kui ma sind ei näe
kus olen siis mina kui ma ennast ei näe
peegel kui oleks peegel

mis tähendaks too vilkuv mänguasi
päikesegi käes
see on vaid kokkulepe väljamõeldis viirastus
see mina
mille võib hetkega kildudeks loopida
sina
vaid valges tunduksid sa olemas
aga pimeduses
kui mind ei ole
ja ma emban sind kes sa tundud soe
ja sa ütled just sedasama minule
siis kuna mind ei ole
siis pole ka sind
kedagi ei ole
on vaid armastus on vaid elu
aga nemad kokku on nagu tuul
mis peatub kõrkjais
ja magamistoas
ja rohtunud kivil ja tähtedel
miks neid tähti siis täna pole
ka luuletusi pole
või tahab keegi öelda
et need read siin on luuletus

Kalle Käsper

Kolumbuse süda

MIGRANDI ÜLESTÄHENDUSI

Keel eesti keeruline, aga keeles mis Eestimaast kirjutada, ega venes ometi? Inglises muidugi võiksin, halvemini kui eestit seda küll ei oska, aga Shakespeare lati, nagu öeldakse, liiga kõrgele tõstnud, pärast teda inglanegi vaid geeniusena emakeeles õigust omab mõtteid avaldada, mis siis veel tübla. Vene keeles aga mina ei tohi, siis eestlane solvub — nemad kergesti haavuv rahvas, peaaegu nagu grusiinid. Ja ega vene keel kõlbakski, temal teine kõla, blagovest, õigeusukellade hääl, nagu öeldakse, selle tämbriga eestlase hinge kallale ohtlik minna, sest ilus tema kumin küll, aga vali, liiga vali — üks väär, nagu öeldakse, liigutus, ja juba kõrvad lukus ning ninast veri väljas suuremalgi rahval kui eestlased. Vene keeles jutustatagu Venemaast, karjutagu temast nagu kops lubab — las kandub Tšuudi järve idakaldast kuni kolmanda Kurili saareni heal juhul, või kui esimesed kaks kah Jaapanile tagastatud, siis Sahhalinini ikka, üle Valdai ja Uurali, tšuh-tšuh-tšuh mööda lollide enamlaste ehitatud raudteed ussuuri tiigriteni, lõunast ehk Krimmi ranniku lamamistoolideni, kuigi seegi kahtlane, paljaspäine Nikita kinkis Venemaa maiuspala, tema meloniviilu, palmitatud ekstatari kaunitari, Tarass Bulba järglastele, aga isegi kui Romanovite pere hauast tõuseks ja Jalta kaktused Moskva mulda taas ümber istutaks, minu kirjutusmasin sellest vaikiks, mina temalt kaant isegi iidsetest vene aladest pajatamiseks ei eemalda, sest mis minul enam Tambovi või Jaroslavluga, nagu öeldakse, pistmist, mina juba kuraditosin aastat Kolõvani elanik, Eestimaa kubermangu asukas, ilma e-ta emigrant. Reisinuksin ühe hooga Bostonini välja, kutsutaks mind praegu vähemalt immigrandiks, aga siin — migrant ja aamen. Fidel Castro moodi *repatria o muerte* mina samuti küsimust püstitada ei saa, nelikümmend viis ainsa elu aastat karuturjal, talvekoobas raiutud Eestimaa dolomiiti, karumemm eestlanna, karupojad-tütred eestlased, kui isegi veel ei päris, siis kasvavad kindlasti, selle peale võib Niguliste tornist alla hüpata, ainult kolmveerandvenelastest saavad veel paremad eestlased kui poolvenelastest. Mis minul niisiis enam Venemaaga ühist, ei tea õieti sedagi, palju ise venelane ja palju juba eestlane, eestlased ütlevad loomulikult, et venku, aga venelastel asjale teine vaade, lausuvad, kohanenud, sunnik, soome-ugri mentaliteediga, viina joob ainult koos sakusmendiga, naist ei peksa, lapsi ei peksa, isegi armukesi ei peksa, hing kokku kuivanud, ei enam avarat suurvene hinge, välja ei tee, viimast nailonsärki seljast ei anna, sääranane korralik, kasitud ja soetud väikene eesti hing. Ja mis oskangi, nagu öeldakse, kosta, isegi tunnen, et omadele, ühistest susisevatest häälikutest hoolimata, juba natuke võõras, aga kogu kurb küsimus selles, et võõrastele koos pitsi tühjendadeski mitte oma.

Nii mõtlen mina, ärgates üksi oma puhtas eesti kodus, vahtides eesti naisega koos valitud mööblit ja kuulates eesti kajakate kisa, kes akna taga prügikaste ründavad, mõtlen pisitasa, sest kuhu minul selles võõras maailmas enam kiiret. Naine läinud tööle, minusugustele barbaritele peent eesti keelt õpetama, lapsed jooksnud kooli — eesti kooli —, ainult mina ei tõtta. Töö, nagu öeldakse, pole hunt, kui keskpäevaks muuseumi jõuan, keegi mind ära ei söö, nii mina siis ei ruttagi ilmaasjata, kui püsti tõusen, lähen kõigepealt akna juurde, silmitsen eemal laiuvat rasket, põhja vajunud, taeva koorma all otsekui küürus merd, päikese poolegi heidaks pilku, aga ei näidata, tsensuur, mille Vanajumal põhjarahvaste jaoks sisse seadnud, ei luba. Punumas mind, arvan, aga ei nähtaks isegi siis, kui Peterburi rongist maha jäämas, ei kaifita mind enam tsaari käsul sohu

KALLE KÄSPER

rajatud linna dekadentlik uim, mina nüüd vene karu cesti viiskudes, kuhu sääraistes jala-varjudes ikka sibad.

Omal ajal minulgi suurvene unistused, veel suurvenelikumad kui imperialistlik, nagu õeldakse, mõttelaad, ääretumad kui kalmõki stepp ja soojemad kui Musta mere lained, helesinised, nagu õeldakse, unistused, helesinised kui soome-ugri standardneiu silmad — minagi marssal Jazovi keppi kooliranitsas kandnud, kuigi Jazoviks küll kunagi ei tahtnud, isegi Korniloviks ei igatsenud, Judenitšiks samuti mitte, mina kunstnikuks ihkasin, Petrov-Vodkiniks, aga välja kukkus ainult Vodkin. Enne seda mina maailma-meistriliitlast unistasin, Cassius Clayks pürgisin, aga see soov õbikuid kuulates varsti ununes, islam ikka üldse mitte minu maailmavaade, mina eelmises elus võib-olla peapiiskop Avvakum ise, pärast seda isegi Martin Lutheri selja taha ei poe peitu, Muhamedi mäest rääkimata. Nüüd kõik ilusad plaanid maetud sinna, kuhu minu esimese õpetaja njuufaundlandi koergi, kartulimaale, mina nüüd rahul selle vähese sakusmendi ja vodkiniga, mida poest saab, päeva ega nädalatki ei püüa, selle asemel armastan kõiki roogasid vanade Madalmaade meistrite maalidelt ja kõiki jookke, mis purju teevad, armastan linalakku eesti tüdrukuid ja sekka mõnd temperamentset slaavitari, tõi, rohkem pildi peal, sest kes üht neljakümne viie aastast ilma välismaa autota meest ikka tahab. Teinekord, kui mõni Saskia väga silmi juhtub pilgutama, pingutan minagi oma islami-ajast järgijäänud biitsepsed, aga tavaliselt lõpeb see kui mitte Waterloooga, siis Borodinoga kindlasti, sest selles vanuses juba autoga rohkem sõita armastatakse, isegi kui see kõigest «Moskviitš». Kõige rohkem mina aga oma karupoege armastan, Mihklit ja Mašat, mina nendest rohkem ehk ainult Eiffeli torni armastan, ja sedagi üksnes seepärast, et kunagi muidu kui fotol ei näinud. See minul juba nagu mingi jonn, see Eiffeli torni armastus, selle poolest mina tõeline soome-ugrilane, sest nemad kah kõike jonnist pärast teevad, ja minagi siis jonnakalt Eiffeli torni üle kõige armastan, et lollide enamlaste tõttu teda ihusilmaga ei näinud — kui piirid lahti, mina loomulikult kubermangulinna Kolõvani asemel Pariisi sõitnuks.

Kuraditosina aasta eest, minul hea mälu, kõik üksikasjadeni meeles, väljusin rongist, suurem sakvuajaaž käe otsas ja väiksem üle õla — vahetuspesu, Chagalli album, värvid ja pintsel, kogu minu maine, nagu õeldakse, varandus —, sõitsin läbi poole Tallinna kümne minutiga Kustavi juurde, naljakas tunne pärast Peterburi, otsekui üldse mitte linn, vaid teatridekoratsioon, butafoorsed majad, butafoorsed tänavad, butafoorsed inimesed, eestlased, aeglase, kohmakate liigutustega, nagu rikkis robotid, aga ilusad rõivad seljas — teatris ikka head rätsepad töötanud. Esimesel kursusel lollide enamlaste korra kohaselt kolhoosis mina kartuleid võtmas käinud, vaat Tallinn mulle seda kolhoosikeskust meenutas, väiksuse kui ka unisuse poolest. Siin kui seal inimesed, kes ei tea veel, et nendel üksainus elu. Kustavi majagi nagu mingist teisest ajast, teiselt planeedilt, kahekordne puumaja nagiseva trepiga, raudahjuga, mida ise kütta tuli, ja käimlaga koridori peal, aga toas kuumas nagu kesksuvel Krimmi rannikul ja laual seisis nagu natüürmordis pudel «Gamzat» punutud iluümbrises ja Kustavi teine naine praadis härjasilmi, nagu eestlased ütlevad, ja mina mõtlesin, näotu nõukogude pintsaku taskust «Priimat» otsides, hüvasti, sirged prospektid ja tsaaripalee, hüvasti, Ermitaaž, Iisaku ja Kaasani kirik, hüvasti, lollid enamlased, kes sundisid mind Suveaia jaoks «Au NLKP-le» -loosungeid maalima, tere, vaikne maarahvas, nagu Kolõvani elanikud end tänini kutsuvad, tere, gootika, tere, teine, parem, õnnelikum elu!

Kustaviga mina juba Artekis ühise rahvustevahelise suhtlemise keele leidsin, oleandripõõsas suitsutegemist rivimarsile eelistades, vahepeal temast tuntud inimene, näitleja saanud, mis minu emigratsiooni arvestades väga tähtis, mina küll vähenõudlik, aga Eesti kliima silla all õbbimiseks siiski mitte kohane ja veini ning värvid ostmiseks natuke kõige lollima enamlase pildiga pabereid kah vaja. Asutuses, kuhu Kustav mind tööle sookutas, kõik kenad inimesed koos, natsionalistid, samasugused nõukogude korra veendunud vaenlased nagu mina ise, selles mõttes minul vedas, hakkasin ühes nendega eesti mõisaarhitektuuri uurima. Küsite, mis venelasel asja baltisaksa krahvide chituskunstiiga.

Niisuguseid küsimusi tollal esiteks ei esitatud, üksipuha ülemuste jaoks, kes sellega tegeleb, nagunii kukub kõik kokku. Teiseks, mõisaarhitektuur kahtlane eriala, ega natsionalistid ilmaasjata tema ümber kogunenud, seepärast neile isegi kasulik, et venelane juures, mina neile justkui alibi eest, et ideoloogiliselt kõik õige. Veidi suspcktseks isikuks neile muidugi jäin, siia mitte midagi parata, mina ju nagu kindral Vlassov Hitleri armees, ja ega Hitler kah Vlassovit lõpuni usaldanud, rindele ei lasknud, mind isegi rohkem omaks tunnistati, aruanded puha minu kirjutatud — mina ikkagi hea spetsialist, Peterburi haridusega, ega muidu enne Ermitaažis töötanud, kus mind lõpuks sellepärast lahkuda paluti, et Suveaia jaoks, nagu ütlesin, loosungeid ei tahtnud joonistada. Arhitektuuril õnneks oma keel, ei eesti ega vene, ajastu ikka ajastu ja stiil ikka stiil, ja kuna niisuguseid asju mina natsionalistidest natuke paremini teadsin, siis nemad minusse isegi väikese austusega suhtusid. Minule endale eesti mõisaarhitektuur peale Rossit ja Rastrellit muidugi umbes sama mis Eesti meistrivõistlused poksis Cassius Clay jaoks, aga mulle see just meeldis, sest nii jäi rohkem aega Petrov-Vodkini karjääri tarvis, millise mõttega mina Peterburist ju ära põgenesin, ometi lõppes kõik paraku üksnes Vodkiniga. . .

Kui palju Inglise süüd, et minust, Sergei Danilovist, Salvador Danilovit ei saanud, kellega vuntsidega kuju peagi Petrov-Vodkini perspektiivi minu eest varjutas, seda kuraditsin aastat hiljem raske, nagu öeldakse, hinnata, aga küllap Vanajumal mind maalides teist kompositsiooni ette ei näinudki, sest kui juba Peterburist lahkusin, siis Tallinnas paratamatult kõige lollima enamlaste pildiga paberite nimel mõisaarhitektuuri pidin hakkama uurima, ja kui juba seda tegema asusin, siis kohtumine Inglise sajaprotsendiliselt ära määratud, sest tema tihti õde käis kohvikusse kutsumas, kes enne mind selles osakonnas ametis, kuhu mind suunati. Kord Inglise näinud, mina aga enam temata elada nagu Chagall oma Bellata ei võinud. Mina ennast Eestis küll rohkem Gauguinina Tahitiil pärismaalastüdrukute keskel tundsin, see õigus, aga Inglise siiski mingi eriline külgetõmme, tema vanaema mustlane, millega muidu seletada, et üüritoas, mille Kustav mulle ühe lõbusa lese juures leidnud, õige varsti Inglise tiibade plaginatki kuulda võis.

Lõbus lesk ise küll mitte lesk ja isegi mitte lõbus, vaid vallasema ja närviline, aga tema elulaad mulle lõbusat leske meenus, iga õhtu restoranis ja pärast seda uue mees-terahvaga koju, alles vähehaaval mina taipama hakkasin, et see justkui kujund eestlaste kommetele üldse. Siin kõik, kel viitsimist, Aadama ja Eeva mängu mängivad. Minul endal perenaiega midagi seksuaalset ei juhtunud, mina küll slaavi barbar, aga ilma romantilise tundmuseta veidraid kehaliigutusi, nagu öeldakse, teha ei oska, mina perenaist ainult mõned korrad riidest lahti võtsin ja magama talutasin, kui tema restoranist kogemata üksi koju tuli ja koridoripõrandale magama tahtis heita, aga ega seda sageli ei sündinud, tavaliselt temal ikka keegi kaasas. Nüüd küll kardan, et perenaisel tihti linoleumiga diivani asemel vaja leppida, sest hiljuti mina teda bussis kohtasin, parem ei räägi, missugune välja nägi, pärast mitu ööd unes viirastus, nii et karjatusega ärkasin.

Inglise minu lõbus-närviline lesk-vallasema esimesest pilgust peale, nagu öeldakse, ei meeldinud ja tema meile varsti uue üürikorterit otsis, kus mina niikaua, kuni Mihkli siiputuspuhkete küürimine pintsliitunde sõrmedest võttis, natüürmorte naistepesuga, tiivulisi akte ja muid põnevaid pilte sain maalida, aga see pool aastat perenaiese katuse all minusse, nagu öeldakse, juba sügava jälje jätnud, sest mina pärast seda tervet Eestimaad otsekui teiste silmadega, nagu öeldakse, vaatama hakkasin, ja peale Eestimaa isegi Soomet, tänu Kustavilt ostetud vanale televiisorile. Muinasjutumaailm, mida Hans Christian Anderseni kombel endas ehitanud, varises kokku nagu Taani riik pärast prints Hamleti surma. Kolõvan perenaiese kujul mulle oma tõelist, nagu öeldakse, palet näidanud, ja see minu valvsaks tegi, kuigi alguses mina siira sooviga saabunud kõiki eestlasi tingimusteta armastada.

Esimestel töökuudel mina criti ei imestanud, nähes kolleege-natsionaliste õhinaga Prado albumit lehitsemas, aga kui mina Ermitaaži albumist neile mõnda pilti näitasin, nemad üksnes ükskõikselt mühatasid, mina mõtlesin, et Ermitaaži maalid neil muidugi ammu viimase kui pintsliilöögini peas, aga Prados meie lollide enamlaste tõttu keegi ei

käinud. Tasapisi ometi minu kõva slaavi kolu taipama hakkas, et nemad Ermitaaži vastu huvituseta mitte seepärast, et igat madonnat paremini kui oma lihast naist tunnevad, vaid et see Venemaa muuseum, Prado aga ei Venemaa, ja kohe hoopis teine lugu — umbes nagu viis täрни hotelli küljes. Leonardo, Raffael, Velázquez, Matisse Ermitaažis justkui teisejärguline kunst minu kolleegide-natsionalistide jaoks, aga Prados — esmaklassiline.

Teine, mida imestasin, Kustavi, Ingli, kõikide tuttavate vaimustus tollal veel mustvalge pildi vastu, mis Soome lahe põhjakaldalt otsekui imeväel otse sinu Kolõvani korteri nurgas seisvasse kasti lendas. Ise Kustavilt, nagu öeldud, samuti vana «Rekordi» ostsin, õigus, häid filme vaatasin, Buñueli, kuidas rikas abielunaine igavusest võõraste meestega raha eest Aadama ja Eeva mängu mängib, uudiseid kohe lausa iga päev Inglil endale tõlkida lasksin, oma silmaga nägin, kuidas Bukovski Corvaláni vastu vahetati, aga samal ajal minul meelest ei läinud, et Soome ikka omaaegne Venemaa provints, ja provints, teate, jääb provintsiks ka pärast seda, kui metropolist vabanenud, või isegi provintsistub veel enam. Nii et minule küll samuti meeldis, kui mõni järjekordne linalakk viiking sinisilmsel standard-soome-ugri neiu tundras kleiti üle pea hakkas kiskuma, jutust muidugi aru ei saanud, aga mis tarku mõtteid Aadama ja Eeva mängu juures ikka kuuleb, samas aga mina sekunditki, nagu öeldakse, ei kahelnud, et ilma lollide enamlasteta meil Venemaal samamoodi võinuks renessanslikke liikuvaid pilte näidata, ja need palju rohkemgi erutanuks, sest slaavi ilu ikka slaavi ilu.

Ingel muidugi juba siis vihastas, kui mainima juhtusin, seitse venda, keda üheskoos nõiapildilt vaadanud, siiani elus ja terved, nagu öeldakse, mis sellest, et Jukola metsadest väljunud, ülikonnad selga ajanud ja kikilipsud ette. Ingli jaoks Venemaa barbarite maa ja soomlased-estlased kultuurrahvad, kellest esimesed vabad ja õnnelikud ja teised orjuses ja õnnetud. Et Scrov natuke parem kunstnik kui Gallén-Kallela ja Vrubel kohe tüki maad etem kui Kristjan Raud, see Inglile vähetähtis piasia, igatahes mitte nii oluline kui see, et mina külla minnes kingi esikus ei tahtnud jalast võtta, sest minu arvates sokkides mees naeruväärne vaatepilt ja selles, et eestlased jalavarjud sünnipäevapeolgi toakse taha jätavad, süüdi nende lakeiminevik, kui saksa parunite parketile viiskudes ei lubatud. Pisarateni niisugused vaidlused teinekord, nagu öeldakse, viisid, ja Ingel siis küsima, miks mina üldse Eestisse tulin, kui tema kaasmaalastesse nii halvasti suhtun, alles pärast seda rahunes, kui seletasin, Riias ja Vilniuses minul pruudid, Tallinnas aga sõber Kustav, sellepärast mina Kolõvani valisin, vene mees isegi folkloorse seeliku sabas ei jookse. Kuigi Inglil enesel samuti rahvariided, mida laulupeol kanda, hoolimata minu ninakrimpsutamisest, sest minu arenenud maitsele kõik need vöödilised seelikud, valged tanud ja kirjud põlvsukad umbes nagu Jaani kirik Rossi või Rastrelli jaoks, temale minu sõnad vene mehe suhtumisest naissoosse tegelikult meeldisid, mis veel kord tõendab, et kui mees oma küljeluule, nagu öeldakse, isand oskab olla, siis rahvus vähetähtis. Ja kui mina Inglit veel kiitsin, et Mona Lisa tema kõrval peletis ja rinnus minu naisukesel, nagu eestlased ütlevad, Carmen'i süda, siis kindel, et peseb nõud ise ära ja Aadama ja Eeva mängu mängib innuga. Tavaliselt mehed komplimente teevad ainult siis, kui vodkin veres hobused punaseks värvinud ja tagajalgadele tõusevad, mis muidugi suur viga, sest mees peab oskama valetada.

Mona Lisa eriskummalise iluga Inglit võrrelda liialdus, tunnistan, Carmen'i iseloomuga õnneks samuti, aga suured malahhiitrohelist silmad, millega Ingel minu hinges ekspressionistlikku kunstiteost meenutava segaduse tekitas, tõesti nii efektsed, et päris Salvador Danilovgi neid nähes, arvan, vuntse keerutanuks, tavalisest Danilovist rääkimata. Temperament Inglil salakaval nagu vodkini segu mõne Tahiiiti saarelt pärineva tsitrusvilja mahlaga — algul malbe, lausa süütuna näib, aga kui plahvatab, siis nõrganärvilistel parem molberti taha peitu pugeda. «Sinul jälle ei Belmondo väljanägemist ega Kolumbuse südant,» nähvab Ingel mõnikord, kui mina mõnd geometrilist kompositsiooni maalides unustanud Mihklit potile panna. Belmondo näolapi kohta võtan õigeaks, minul tõepoolest Jaroslavli venelase kirvelõust, aga mis Kolumbuse südamesse puutub, siis siin minul eriarvamus. «Ingel, sina eksid, minu elukäik just näitab, et minul Kolum-

buse süda,» sisendavalt lausun, «kui minul mõni muu, näiteks Diogenese süda, siis mina tänaseni Peterburis ja oma toastki nina, nagu öeldakse, välja ei pistaks. Selle asemel mina kodumaa maha jätsin, rongi peale istusin, nagu Kolumbus laevale, ja siin mina nüüd olen.» — «Miks sina siis Ameerikasse ei purjetanud, kui sinul säärane maadeavastaja veri?» küsib Ingel lahtisi ruugeid juukseid siludes, mis mulle van Goghi päevalilli meenutavad, aga sellega vaidlus harilikult lõpebki, sest kui naisterahvas kiharatega mängima hakkab, see kindel märk, et Aadama ja Eeva ajast pärit tegevust alustada.

Ameerika tegelikult minu jaoks valus sõna, pistab otse, nagu öeldakse, südamesse, Ingel küll teab, et minul esimene naine Peterburis kolmveerand juuditari, aga seda mina talle ei rääkinud, meie Racheliga sageli arutasime, korrata Kolumbuse teekonda või mitte. Minul hea mälu, üksikasjadeni meeles, kuidas Suveaias jalutades korra ütlesin: «Mina ilma ingli märguandeta ei sõida. Tuleb ingel ja ilmutab, et pean põgenema, kohe pakin vahetuspesu, Chagalli albumi, värvid ja pintslid sakvuajaaži ja padavai, nagu öeldakse, «Aerofloti» lennuki peale, aga ilma — ei.» Nii mina venitasin ja venitasin, kuni lõppes kõik sellega, et kui mina Vilniuses komanderingus, üks täisjuut minu naise nagu Potivari naise juurde sisse murdis, tema ühte käevangu ja minu tütre teise käevangu haaras, ja niipaljukest ma neid nägingi. Nüüd saadab tütar mulle kõikidel pessah'del ja muudel nende jaoks riiklikel, nagu öeldakse, pühadel kaardikesi New Yorgi vaadetega ja mina lähen nõukogude kitsasse kemmergusse ja nutan seal nagu Nutumüüri ääres, sest esimene naine, nagu vanasõna ütleb, Jumalast, mis sest, et tema nimi ei Ingel.

Ilmutust mina Peterburis ei näinudki, ometi peale Racheli lahkumist miski sealt ära tõukas, rahutuks muutusin nagu Anitškini silla hobused, aga miks just Eestisse traavisin, see eneselegi arusaamatu, pruute minul Riias ja Vilniuses küll ei, see jutt Inglise narrimiseks, aga sõpru sealgi, ometi mina Tallinna valisin ja siin oma Inglise kohtasin. Vilnius ehk tõesti liiga kaugele jääb Peterburist, sealt Nevski prospektile jalutama sõita keeruline, aga Riia Tallinnast igatahes paremini pidanuks sobima, ilus rikas juudi linn prantsuse mõjudega arhitektuuris, tornikesed, rõdukesed, liigendatud fassaadid, katused otsekui kalasoomusega kaetud, siiski mina vaesemasse, provintslikumasse Kolõvani sattusin, ja siin ma nüüd olen.

Tallinna kui linna vastu mina praegu ebaõiglane, keskaja osa siin tõeline, nagu öeldakse, pärl, Niguliste suurepärase kirik, Iisaku või Kaasani katedraaliga muidugi ei kõrvuta, aga Niguliste ilu teistsugune, tema nendega võrreldes otsekui männipuu magnooliate seas. Kustav minu peale isegi vihastas, kui elukutse, nagu öeldakse, ohvrina ükskord laususin, näe, sõjast mõnikord kasu kah, ei pommitanuks nõukogude naislendid Harju tänavat maatas, Niguliste praegu majade taha varju jääks ja temale halvem vaade.

Kustav ei mõistnud, mina üksnes Niguliste imetlemiseks seda ütlesin, mina igasuguse pommitamise vastu, sama ründelennuga õnnetu Niguliste ise ju samuti torni minetas, mida pärast minugi väikesel osavõtul taastati, kuni siiani tuvastamata isikud, kelleks mina lollide enamlaste kõige jälestusväärsemat osa, julgeoleku töötajaid arvan, tulekahju korraldasid ja torn uuesti kokku kukkus. Nagu kägistatud hani kõlkus kaelapidi allapoole. . . Minul, täiskasvanud, nagu öeldakse, mehel tulid pisarad silma, palju kibedamad kui need, mida käimlas valan, kui tütrelt New Yorgist pessah-kaardi saan, sest kultuur minu jaoks püha. Aga kus Goya, seal, nagu öeldakse, ka inkvisitsioon. Kui Mihkli ja Maša siputuspiüksid sõrmedest pintslitunnest ei võtnuks, mina nüüdisaegse piinapõrgu pilti tahtnuks maalida, umbes nagu Bosch, aga moodsat — telefoniühendusega katelde vahel, lasertangidega, hispaania legginsitega. . .

Armastan Tallinna tegelikult selle iselaadse hellusega, millega täiskasvanud mees armastab oma naist. Mina hoopiski iga tänavat Tallinnas ei armasta, nagu mina Inglise kõike ei armasta, minu tunne mõlema vastu nõudlik, ilu soosiv ja inetust tauniv, mina usklik inimene, kuigi patune, ja arvan, Jumal inimese oma näo järgi loonud, seepärast inimene Jumalale häbi teha ei tohi. Mis eesti inimesesse puutub, tema usk muidugi teistsugune, Jumal temale, nagu mina mõistnud, umbes otsekui rikka ameerika onu eest, kel-

leht head viljaõnne ja muid kingitusi oodatakse, aga kui onu pakki ei saada, tema peale lausa pahandatakse. Kõrtsi ehk restorani eesti inimene minu arust palju rohkem usub kui Jumalasse, maailma Loojasse, ja veel vähem kui Jumalasse eesti inimene Jeesusesse Kristusesse usub, sest Loojaga kuidagimoodi võib leppida, eks humal samuti Jumala vili, aga Jeesuse Kristusega lugu keerulisem, temasse lausa ohtlik uskuda, sest siis Jeesuse moodi käituma samuti peab, või vähemalt iga sigaduse järel end patusena tundma, aga kas siis rikka ameerika onu poole palvetav inimene suuteline end milleski patuseks pidama? Mina oma kolleege-natsionaliste, kellesse alati suure sümpaatiaga suhtusin, sest nemad lolle enamlasti vihkasid, vaadates tihti mõelnud, mitte Jumal neid, vaid nemad Jumala oma näo järgi loonud, niisuguse Eesti Jumala, kes nimelt nende, nagu öeldakse, rahvuskassalasi peab hoidma ja kõiges heas kui halvas toetama, aga mitte kõiki hea tahte inimesi maailmas, nahavärvist ja keelest hoolimata. Kui aga eestlastel niisugune Jumal, mis nendel siis veel Jeesusega pistmist, Jeesus ju ei eestlane, aga Jumal eestlane, või vähemalt eestimeelne, nagu öeldakse. Mina väga vabandan, et sääraseid asju oma jõledatest slaavi lõuapäradest tulla lasen, aga mis mina parata saan, kui eestlased ise Eestimaad maapealse paradiisina kujutavad ja eestlasi kõige heatahtlikuma rahvana, kes kunagi eksisteerinud, peab siis ju keegi Eestimaast ja eestlastest nii ka kirjutama, nagu nad tegelikult, kas või venelane, kui paremat ei võtta. Mina ei usu, et eestlased pahatahtlikult oma puudustest, nagu öeldakse, vaikivad, küllap nemad lihtsalt kõike ei märka, või kui märkavad, siis ei saa aru, või kui isegi saavad aru, siis välja öelda häbenevad ja seepärast prantsuse vestlust eelistavad.

Tänu purjus perenaisele, keda küürisin ja teki alla toimetasin, mina niisiis tähelepanelikumalt eesti inimesi uurima hakkasin, aga nende kinnisus ja kidakeelsus nii silmatoruvad, et siin isegi erilist, nagu öeldakse, vaatlemisoskust vaja ei läinud. Kustavi sõbrad, näitlejad ja haritlased, needki vähese jutuga, kalapüügist nemad veel võivad rääkida, landi värvi üle arutleda, aga mida nemad tunnevad, mis hingel, kas elul mõte või ei ja kui, siis milles, seda eestlaste suust ei kuule. Handid-mansid minu võõrustajarahva sugulased, ja tõesti, sarnasus suurem, kui esimesel pilgul paista võib, teatris kulisside taga vaikides liikuvaid lavatöölisi silmitsedes minul mõnigi kord, nagu öeldakse, tunne, nemad praegu vist jahil, karu või soobli jälgi ajamas. Eestlased linnades paiknedeski otsekui tsivilisatsioonist väljas elavad, trammiga sõites näiteks tardunult istuvad, justkui kardaksid, see haabjas, mis kergesti ümber võib minna. Natsionalistidega sünnipäevi pidades minul algul mõte vodkiniga nende kinnisust ja kidakeelsust ravida, aga ehmatusega, nagu öeldakse, avastasin, see eesti inimesele hoopis vastupidi mõjub kui teistele mulle tuntud rahvastele, ei tohterdagi hinge, vaid veel tõbisemaks teeb. Pudelit inimesed minu arust ikka selleks tühjendavad, et südametunnistust praktilise mõistuse saastast puhastada, üleaurust arvestamist vältida ja vahetevahelgi, nagu öeldakse, ilma mõjuva põhjuseta ligimesele head teha, aga eestlased, nagu handid-mansidki, tähele panin, vodkiniga suheldes lahkemaks ei lähe, ümberpöörduvalt, sellest veel süngestuvad ja teinekord koguni asja eest, teist taga määratsema kukuvad, otsekui koerapöörirohtu söönuks sakusmendi pähe. Säärane mürgeldamine, mina ükskord mõelnud, kui Ingli onupoeg, luuletaja, kodus kristalliöö korraldas, kas see tõesti eesti inimese sisemine olemus, mida tema kaine peaga endas maha surub? On tema tõepoolest nii üksi oma soome-ugri maailmas, laika temale siis rohkem sõber kui inimene, linnulaul armsam kui lihane naine. . . ? Mina natsionaliste ja teisi eestlasi silmitsedes tänu perenaisele vaatlejaks muutudes tähele panin, mina neid näen, aga nemad mind otsekui ei märkagi, justkui mina vaim, nähtamatu olevus, aga mitte nende kolleeg, Rossi ja Rastrelli uurija. Kustav mulle palju head teinud, aga temagi, anna Jumal andeks patused mõtted, minu sünnipäevale tulles mind otsekui ei näe, ainult «Noh!» ütleb pitsi tõstes ja pidulikult küll minuga kokku lööb, sedagi samas küsimata, kuidas minul elu läheb, kas minul muresid ja kui rõõmus tema, et mulle õnne saab soovida, nagu kõikide tsiviliseeritud rahvaste juures kombeks sel puhul. Mina kahtlustan, Kustav järjekordse armukesega sängi üles tehes temale kah ainult «Noh!» ütleb. Kordan, Kustav mind palju aidanud, mina talle tublisti,

nagu öeldakse, tänu võlgu, aga iga kord, kui meie kohtume, minul, vabandust, tunne, et tema mind inimesena ei hooa, vaid ainult hästi reguleeritud robotina minu signaalidele vastab, mis teda paljudest rikkis robotitest heas mõttes eristab.

Eestlaste purjuspäi määramist nähes endalegi, nagu öeldakse, ootamatusena selgusele jõudsin, nemad sõjakas rahvas! Tavapärase ettekujutuse järgi põhjamaalased kõik tasased, rahumeelsed, aga kuidas kasutada niisuguseid sõnu rahva kohta, kes pärast vokiniga suhtlemist laulma hakkavad «Eesti piir käib vastu Hiina müüri, Venemaa peab vahelt kaduma!» ja siis õue lähevad jahipüssist pauku tegema, nagu mina mõnigi kord natsionaliste toimimas nägin? Minu arvamus eestlaste vagurusest niisiis varsti kummutus, sest mina nendel südames tuha all hõõguva tule avastasin.

Minule see natsionalistide laul ja püssipaugutamine, tunnistan, alguses nalja tegi, aga siis mina mõtlema hakkasin, hästi, praegu eestlasi vähe ja nemad parima tahtmise, nagu öeldakse, korral oma piiri Hiina müüri ühendada ei suuda, aga kujutage ette, kui neid sadakond korda rohkem? Pange siis eestlaste sõjakas ühte nende pimedusega, kui nemad enda kõrval ligimest otsekui ei märkagi, ja küsige endalt, mis sellest segust välja tuleb. Eestlaste ristimine kolmeteistkümnendal sajandil väevõimuga sündis, vabatahtlikult nemad ristiisku tegelikult siiani ei vastu võtnud, mis kristlikku halastustki siis nendelt oodata? Kinniseotud silmadega mees, kes — õnneks — puust mõõgaga ümberringi vehib, niisugune minu nägemus rahvast, kelle seas kuraditosin aastat elanud.

Mina kord Inglisele ütlesin, kui tema tädi juubelil, kus küll püssi ei lastud ja ainult leplikke laule lauldi, ükski sugulane minuga peale «tere» ja «head aega» sõnagi ei rääkinud, mitte põhimõtte pärast, et mina venelane, vaid et mind jällegi otsekui ei nähtud, see eesti inimese pimedus äkki sellest, et tema alles hiljuti paksust metsast välja tulnud. Ingel hüsteeriasse sattus, lausus, mina ise metsast tulnud, asjata püüdsin kannatlikult seletada, tema eksib, venelased stepirahvas ja lisaks sellele veel õigeusrahvas, nendel blagovesti kõla kõrvades ja korralagedust küll palju, aga teisi inimesi enda kõrval nemad eristavad hästi, eestlased seevastu puhas metsarahvas, mine jaluta suvalisest külalt kümme minutit asfaltteed pidi välja, vasakul ja paremal mets. Mina sõna «metslased» muidugi valjusti ei öelnud, aga Ingel küll naine, kuid mitte nii rumal, et ise sootuks ei oskaks järeldusi teha, tema minu sõnade peale kohe vannituppa läks ja ukse enda järel haaki pani. Mina küll püüdsin läbi dušisahina täpsustada, et «metsainimene» ja «metslane» mitte üks ja sama, tänapäeva barbarid sõidavad autoga ja kannavad «Adidase» dressi, aga Ingel mulle see õhtu enam ainsatki sõna ei öelnud ja Aadama ja Eeva mängust võisin kah, nagu öeldakse, mitte unistadagi.

Küsimus niisiis selles, et autot ega «Adidase» dresse ei eestlane leiutanud, tema üksnes teiste rahvaste saavutused, nagu öeldakse, üle võtnud, aga kas ka päris omaks teinud, see üsna kahtlane. Mina arvan, et «Mercedese» eest üle magistraali silkav põder eestlasele lähedasem kui terve euroopa kultuur, kartulimaa ülestuhninud metssiga mõistetaavam kui Jeesus Kristus ja lepavõsa teisel pool jõge hingele armsam kui Püha Vaim. Kui ikka iga teine teaduste doktor lapsepõlves karjas käinud ja kolm kunstnikku neljast oja kaldal ahvena püüdmist van Goghi albumi lehitsemisele eelistavad, siis metsast väljatu-lemine järelikult veel kaugel, isegi hoolimata sellest, et lapsed enam ahvenat ei püüa, või kui, siis kompuutri peal.

Teine raske jutuaine, kus Inglise alatasa tüli puhkeb, eestlaste ajalugu. Mina ütlesin, mina usklik inimene, sellepärast sakslasi mõistan, et nemad kolmeteistkümnendal sajandil siia metsainimestele maailmast õiget arusaamist, nagu öeldakse, tulid õpetama, mis küll tänini ei päriselt õnnestunud, aga Inglise jaoks kõik, kes mujalt ilmunud, mina kaasa arvatud, vallutajad. «Kui eestlased nii tark ja lahke rahvas, nagu sina arvad, siis nemad ju vabatahtlikult pidanuksid Jeesuse Kristuse edumeelse mõtteviisi omaks tunnistama, kas ei?» räägin Inglisele. «Aga kui eestlased seda ei teinud, ehk nemad siis ikkagi metsikud?» Selle peale vastab Ingel, et metsikud või mitte, rahule tulnuks nad oma põlisel kodumaal ikka jätta. «Aga kui nemad näiteks üksteist tapsid, ja mitte ainult üksteist, vaid, oletame, rahumeelseid meresõitjaid, kaupmehi samuti, ühesõnaga terroristid, nagu mõni

tänapäeva metsik rahvas, kas tsiviliseeritud hõimud kohustatud seda lõpmatuseni, nagu öeldakse, taluma?» veenan edasi, aga kui leebelt ka ise ei arutle, Inglil hakkavad ikka pisarad nagu purskkaevust voolama ja Aadama ja Eeva mängust võib jälle suu, nagu öeldakse, puhtaks pühkida.

Mõni teine kord Ingel ennast vaos hoiab ja ütleb, mina vaadaku maailma, nagu mina tahan, aga temal oma pilk, temale suitsusaun armsam kui Niguliste kirik, mis sakslaste ehitatud, ja Sassi Jaani talu, mis ainsagi naelata püsti seisab, suurem kunstiteos kui Jumalaema kirik, ehk Notre Dame, nagu prantslased ise kutsuvad. Mina selle peale lausun, näed, nüüd sina ise tõestad, et eestlased alles metsikud, kui sina ilu ei oska hinnata, äkki väidad veel, et kaera-jaan vene balletist kah suurem kultuurisaavutus?

Nüüd hakkab Ingel kapist kleite välja loopima ja ütleb, tema pakib kohvrid, nagu öeldakse, kokku ja läheb Mustamäele ema ja isa juurde. «Kuhu?» küsin salakavalalt. «Mustamäele,» kordab Ingel pahaaimamatult, nagu naissoost, naiivsele looduslapsel kohane. «Mustamägi,» teatan seepeale pidulikult, «üldse mitte mägi. Mont Everest mägi, Kilimandžaarõ mägi, Ai-Petri mägi, aga Mustamägi, mis viie meetri kõrgusel merepinnast, isegi mitte kungas.» See ainult nimi, kaitseb Ingel heleda häälega, nagu tundes, et tiivad teda enam hästi ei kannu. Siis mina temalt ümbert kinni võtan ja isalikult, nagu öeldakse, seletan, keel täpsust nõuab, keeles mõiste tihedalt sõnaga tõtt peab vaatama, sest muidu säärast keelt rääkivate inimeste mõtlemisega samuti midagi korrast ära, niisiis pangu tema kleidid kappi tagasi ja visaku see Mustalagendik peast, ja niisugusel õhtul mina tean, Aadama ja Eeva mäng minu jubedast slaavi päritolust hoolimata üksjagu naudingut mõlemale valmistab.

Maša siia, nagu öeldakse, hädaorgu just pärast üht säärast tülijärgset Aadama ja Eeva mängu tekitatud sai, Mihkel siis juba kolmene ja Ingli vaiksed vanemad meile just kooperatiivkorterit ostnud, aga palju, nagu öeldakse, ei puudunud, kui Maša, kuigi tema nimi ei Ingel, varsti peale sündimist pilve peale lennanuks. Eestimaa kliima nimelt ehk ainult lumeinimesele paras, Ingel ise küll harjunud ja Mihkel ilmselt Inglesse, aga Mašal minu geenid ja minule Kolõvani tuuled hullemad kui Tšernobõli päike. Nõus, kopitanud õhk ja konservatiivne mõttelaad vajavad tuulutamist, aga mis elu seegi, kui sajandite kaupa tuuletõmbus, ülekanud kui ka otseses tähenduses. Peterburis küll samuti Boreas Anitškini silla hobustel lakkasid, nagu öeldakse, sasib, aga siiski mitte nii vahetpidamata nagu siin, kus Vanajumal justkui ainult sellega tegelebki, et vihma, tuule ja teiste eba-meeldivate, nagu öeldakse, loodusnähtuste abil inimestele osutada, nende esivanemad rumalad, kui säärase paiga elamiskõlblikuks tunnistasid. Üks eesti poetess, tean, Ingel mulle pulmaõõl tema luuletusi luges, lausunud kunagi, maailm otsekui masendav teatri-
logu, mina arvan, et kui mitte terve maailm, siis Kolõvani linn igatahes niisugust justkui lollide enamlaste ehitatud teatrit meelde tuletab, kus katus laseb läbi, seinte vahelt, nagu öeldud, puhub ja kolm neljandikku valguspargist läbi põlenud. Eestis, ütlen teile, pime nagu Rembrandti maalil.

Küllap see pimedus ja niiskus Mašalegi, nagu öeldakse, saatuslikuks tahtis saada, minu tütar nagu Pöial-Liisi muti koopas üha kahvatumaks näost läks ega kosunud enne, kui kolm suve järgemööda pere Ingli vanemate vastuseisust hoolimata Krimmi palmide alla viisin. Ingli vanemad muidu igatpidi armsad, tasased inimesed, aga nagu kõik eestlased, nii nemadki mõista ei suutnud, milleks puhkuse ajal kodumaa kauni looduse asemel kuhugi jubedate slaavi barbarite maale reisida. Mina neile Musta mere soojade lainete imelisest ravimtoimest terveid Hamleti monoloogid pidasin, enne kui ingliema ja ingliisa tütre lubasid tiivad välja sirutada. Kui mina siis nägin, mismoodi valgus ja soojus Mihklit ja Mašat mitte üksnes tervemaks, vaid ka heatahtlikumaks, lahkemaks muut-
sid, alles seejärel mina mõistsin, miks maailm eesti inimesele kuri tundub ja tema ümberringi kõiki oma vaenlaseks peab. Seltsimees Andersenilt mina küsiks, mis tema arvab, kui Pöial-Liisi muttide seas sündinukski, kas temal siis kah nii õrn, nagu öeldakse, hing? Mina väga vabandan, et niimoodi kaudseltki eesti inimese elu muti eksistentsiga sõندان võrrelda, aga mulle peale esimest perenaist tähelepanelikuks muutudes

tunduma hakkas, minu võõrustajarahvas ennast tõemeeli niisuguseks õrna hingega Pöial-Liisiks peab. Mina muidugi aru saan, peegliki ei eestlased avastanud, vaid üksnes teiselt rahvastelt üle võtnud, aga nemad ju ikkagi inimesed, mitte ahvid, kes oma heiaastust vahtides vaimustust tunnevad, et nemad nii ilusad, võiksid siis eesti inimesedki oma näolt kas või mõne väikese sünnimärgi leida, kui suuremaid paiseid silm ei seleta. Meist, inimestest, ainult Vaskratsanik, nagu öeldakse, puudusteta.

Mina eesti inimese ihsusest halba ei taha rääkida, iga rahvas katsugu ise oma vigadega hakkama saada, kuigi siis, kui Inglise tädimees kilemajas ükshaaval tomateid Maša ja Mihkli jaoks murdis ja mina nägin, tema käed värisevad ja tema kõige viletsamaid otsib, minule tema tõesti mitte isegi mutti, vaid rotti meenutas. Aga küllap seegi halvast, nagu öeldakse, kliimast tingitud, nii et mina Kolõvani arhitektidel sirgeid tänavaid rajada ei soovita, mida mõõda jäistel iilidel hõlbus kiirust koguda.

See tomatilugu, kui Inglise tädimees haige Maša ja Mihkli jaoks omakasvatatud vilju noppis ja tema käed seejuures nagu alkohoolikul värisesid, ehkki tema karsklane, minu tundeelu siiski nii segi paiskas, et mina mõistusega enam oma vastikut vene keelt hammaste taga ei suutnud pidada ja Inglisele tema sugulase sarnasusest ühe mitte kõige meeldivama loomaga teatasin. Selle peale Inglise malahhiitrohelistesse silmadesse tõesti kivine, nagu öeldakse, helk ilmus ja tema sellest hoolimata, et eesti keeles susisevad häälikud sama hästi kui puuduvad, siiski just sisinaga lausus, minul hea rääkida, Venemaa ääretu ja rikas, venelased harjunud priiskama, aga tema rahvas vaene, algul sakslaste, nüüd slaavlaste orjad, nendel kokkuvõttes, nagu öeldakse, veres. See sõna «ori», mis mõistest lahkulõõnuna samuti vastutustundetult ühe kui teise rahva suus ringi hulgub ja kurjust ainult juurde sünnitab, minu enesest päris välja viis, homeerilisel, nagu öeldakse, naersin, teie siin võrreldes venelastega Venemaal nagu parunid elate, lollide enamlaste abiga ennast teiste kulul täis söönud ja üles mukkinud, Rockefelleri läheds kadedusest näost siniseks nagu Balti meri üks kord suve jooksul, kui Vanajumala põhjarahvaste tsensuur Päikese läbi laseb, kes siis tegelikult kelle ori? Meie teilt seda ei palunud, karjus Ingel, meie vaikselt omaette elasime, kellelegi ei teinud kurja, aga teie tankid kolmekümne üheksandal üle piiri, kas nii õige väikese rahvaga ümber käia? Mina ei tankiga, mina rongiga, karjusin vastu, tankiga enamlased ja enamlastel rahvus, nagu teada, puudub. Sinu tädimees, muide, kes haigele lapsele tomateid ei raatsinud varre küljest lahutada, samuti enamlane! Nüüd Inglise silmist malahhiitrohelist, jumala eest, pisarad purskasid ja enne, kui mina tagasi enesesse jõudsin, temal kleidid kohvril, Mihkel ja Maša teine teise tiiva otsas ja viie minuti pärast mina jälle poissmees.

Keel eesti keeruline, aga siiski mitte nii keeruline, kui minu elus Inglise lahkumisega alanud väliselt *nonchalant* epohh. Üksi jäädes mina uuesti Salvador Danilovi elu tahtsin hakata elama, aga ehmatusega, nagu öeldakse, avastasin, mina ehk veel maalriks kõlban, aga mitte kunstnikuks. Tööl mul samuti paluti lahkuda, natsionalistidega mina küll tülli ei läinud, selleks meil liiga palju ühist lollide enamlaste vastu tuntava viha näol, kes mind Pariisi ei lubanud ega neid ainult eesti keeles poesilte võõbata, aga Inglise öde, kes minuga ühes osakonnas juba enne mind töötas, ülemustele kaebamas käis: mina harrastavat amoraalset eluviisi, ja see tollase riigikorra juures, koristajad välja arvatud, kõikidele teistele ühiskonnakihtidele karmilt, nagu öeldakse, keelatud.

Viis, mismoodi mina sellel ajajärgul elasin, ehk tõesti mitte kõige kõlbelisem, aga mina siis ikka juba neljakümne aastane mees ja vistrikkudega näol ammu ei enam harjunud. Aga ühel eesti inimesel minule niisugust etteheidet teha siiski pisut kohatu, sest siin nagunii kõik, kel viitsimist, nagu öeldud, Aadama ja Eeva mängu mängivad, ja hullumatki veel.

Üks komme, mis minule esimestest Eestis käikudest rabava, nagu öeldakse, mulje jättis, segasaun. Nudistid kõrvale jättes, kas võimalik mõne kultuurirahva juures, et mehed ja naised, kes üksteisele ainult natuke tuttavad, aga mõnikord isegi päris võõrad, koos ennast ihualasti võtaksid ja lavale kõrvuti higistama lähöksid? Eestis niisugust tava koguni haritud inimeste seas ette tuleb, kunstnikest ja muidu boheemist rääkimata.

Niisiis võib siin vabalt, nagu öeldakse, juhtuda, et näiteks sõbra sünnipäeval, mida tähistatakse saunas, terve hulk noori naisi teie silme all ennast paljaks koorib. Seegi mitte võimatu, et osa nendest oma meeste nähes säärase amatöörstriiptiisi toime paneb, kui abielupaariti sünnipäevale tulnud. Mina küll ei mingi eriline donžuan, aga tunnistage, pärast niisugust vaatamängu lausa loomuvastane mõne kaassaunatariga mitte Aadama ja Eeva mängu mängida.

Eriti tahan, nagu öeldakse, toonitada, eestlased mitte niisugune metsrahvas, kes loomanahkades ringi käib ja toorest liha sööb. Siin nendel naistel, kes ennast saunas võõraste meeste nähes alasti võtavad, moodsad euroopa rõivad seljas, kleidid, seelikud, kampsunid, peen pitsesu ja siidsukad. Mina ühe armukesega saunalaval tutvusin, sellepärast hakkasin tema vastu, nagu öeldakse, huvi tundma, et temal higilõhna kõrval eht Christian Diori ihust õhkus. Tema väga meelitatud minu tähelepanust eriti seetõttu, et mina temal seal saunas kõrvuti paljalt istudes tutvumise puhul kätt suudlesin, mis muide originaalsete sirelilillaks lakitud küüntega. Hiljem selgus, tema näitlejanna, Opheliat kui Maria Stuartit, ehk nagu Kustav ütleb, Maria Stjuardessi mänginud, aga crootilise ärkamise eest siiski tema alles minule tänu võlgu. Eesti mehed, nagu öeldud, Aadama ja Eeva mängu eel naistele suurt midagi peale «Noh!» ei ütle, mina oma armukestega ikka rohkem juttu ajasin, nende välimust kiitsin ja hinge, nagu öeldakse, vastu huvi tundsin. Minule teinekord mulje jäänud, eesti mehed justkui ei teegi veel vahet, et maailmas kaks sugu, ega eesti keeleski ilmaasjata sootunnus puudu, siin maal söömine kui ka Aadama ja Eeva mäng veel natuke justkui ainult bioloogilised toimingud. Sellepärast ei midagi imestada, et mina küll slaavi barbar, aga eesti naised siiski minuga nagu Tahiti aborigeenitarid Gauguiniga meelsasti armurõõme, nagu öeldakse, jagasid. Enamik nendest nagu mainitud näitlejannagi erootiliselt veel üsna välja arenemata, tõsi, aga andekad, kiireid, nagu öeldakse, edusamme tegid. Eestlannadel tihti väikesed hirmunud silmad, aga kui neid kohelda mõnda aega meheliku, nagu öeldakse, õmusega, ühel hetkel vaatad, pelgus pilgust kadunud ja pupillidki justkui suurenenud. Eestitarid, selle teemaga lõpetades, mulle niisuguseid handi-mansi tüdrukuid meenutavad, kellel Yves Saint-Laurenti rõivad üll ja Eiffeli torni kujulised hõberõngad kõrvas.

Pärast Ingli lahkumist mina üksindusest tihedamini Kustavi pool hakkasin käima, kes küll ammu vanast puumajast tehnokraatliku uushoone kuuteistkümnendale korrusele kolmetoalisse sooja vee ja keskküttega korterisse kolinud. Selle, nagu öeldakse, elamispinna tegelikult sai Kustavi esimene naine, aga kuna Kustav temast veel ei lahutatud, kuigi eraldi elas, siis temal korterile samasugused õigused ja tema koos oma teise naise-ga ühe toa endale võttis. Õige pea Kustavil muide kolmas naine, kes ka sinna elama tuli, nii et nad nüüd neljakesi ühte korterisse ära pidid mahtuma, lapsed pealekauba. Nii palju naisi isegi Kustavile vist liiast, ehkki tema üle Eesti tuntud kui Aadama ja Eeva mängu agar harrastaja, sestap tema igal teatrist või filmivõtetest vabal, nagu öeldakse, hetkel maale sõitis, kus temal üksinda seisev talumaja saksa ohvitseride rollide eest saadud honoraridega ostetud. Naisi ja isegi armukesi Kustav sellesse maamajja kaasa ei võtnud, vaid üksnes kõige lähemaid sõpru, kelle hulka minulgi au, nagu öeldakse, kuuluda. Mina niisiis mõnigi kord näinud, kuidas Kustav vanas palkmajas, mis mulle viieteistkümnenda sajandi talupoja onni meenutab, diivanil pikutab ja Kafkat loeb, samal ajal kui laest vett silmapesukaussi tilgub, mida Kustav aeg-ajalt õues tühjendamas käib, sest temal ei viit-simist katust parandada. Kustav, tõele au andes, kuigi minu sõber, aga keskpärane näitleja, Peterburi teatris tema suuremat rolli kui «Tee laual!» teatamine kunagi ei saanuks, ainult Eestis võimalik, et tema Hamletit mängib, kuigi silmnäo poolest rohkem hauakaevajaks kõlbaks. Sellest hoolimata Kafka Kustavi lemmikkirjanik, mis minule suur mõis-tatus, nagu öeldakse, sest kui mina Kustavilt pärin, mis nimelt teda Kafkas köitnud, tema ainult «Noh, maru!» või «Noh, kihvt ju!» vastab.

See kontrast palkmaja ja Kafka vahel umbes niisama suur nagu segasauna ja Eiffeli torni kujuliste kõrvarõngaste vahel. Eesti inimene ligimest enda kõrval ei märka, aga sa-mas nii palju Kafkasid ühe elaniku kohta nagu siin kindlasti kusagil mujal maailmas ei

leidu. Mina isegi neljanda klassi cesti keele õpikust ühe Kafka jutu avastasin, mis küll järgmine kord, kui Inglise seda samuti näidata tahtsin, kuhugi kadunud, aga mina ei usu, et vodkinlike hallutsinatsioonid nägin, küllap lihtsalt raamatud segi ajasin ja pärast õiget üles ei leidnud.

Kui Kustav järjekordselt Krimmi lendas tänu sellele, et venelaste jaoks eestlased ja sakslased üht nägu ja seega isegi hauakaevaja välimusega kindral Pauluse rolli võib saada, mina tema asemel palkmajja jäin silmapesukausiga vett välja tassima, sest parajasti sügis ja vihma veel rohkem kui tavaliselt. Igavusest mina pikkadel pimedatel õhtutel, nagu öeldakse, eestikeelse Kafka lahti lõin ja lugeda püüdsin. Minu jaoks keel mitte püha lehm, vaid suhtlemisvahend, millega inimesed üksteisele end mõistetavaks, nagu öeldakse, katsuvad teha, sellepärast mulle meeldib, kui sõnu palju, iga maailma asja ja mõiste jaoks, aga lausestus nõrke ja käändeid nii vähe kui võimalik ja kõige parem kui üldse mitte. Eesti keel mulle selles mõttes, vabandust, pettumuse valmistas oma vaesuse ja eriti oma kohmakusega, mis küll kõik hea tahtmise, nagu öeldakse, korral parandatav, aga kurb see, et Kustav mulle pärast selgeks tegi, lihvida siin enam midagi ei vaja, ainult puhtust tarvis hoida, muidu see eestlaste suhtlemisvahend juba täiuslik ja valmis. Tallinna linn, ütlesin Kustavile, isegi see kunagi valmis ei tohi, nagu räägitakse, saada, muidu Ülemiste vanake tuleb ja linnale järvest vee peale tõmbab, kuidas siis keele kohta niisugust asja võib öelda, see ju inimeste looming samuti ja iga uue põlvkonnaga arenema peab?

Kustav ainult käega, nagu öeldakse, lõi ja kohmas, ah sina ikka venelane ega mõista. Mina ütlesin, minul ükskõik, sina, Kustav, eestlane või hispaanlane, tšuktši või bantu neeger, minu jaoks kõik inimesed esmajärjekorras ja alles siis venelased, poolakad või soomlased. Minu jaoks, ütlesin juba üsna valjusti, sest meie mitte kahekesi, vaid kolmekesi koos vodkiniga palkmajas videvikku, nagu öeldakse, pidasime, vabadus tähtsam kui rahvus, ja kui mina midagi kahetsen, siis seda, et mina eelmisel sajandil ei sündinud, sest siis vähemalt taevaski eikellegi oma, aga nüüd juba ühe või teise õhuruum.

Mina muidugi siin ennast natuke paremana näitasin kui tegelikult, ega hinges mullegi väga meeldi, et minu järeltulijad niisuguse emakeele saanud, kus maks nagu maksa käändub, samal ajal kui paks nagu paksu, taks nagu taksi ja kaks koguni nagu kahe, aga mina mõtleva inimesena sellega juba leppinud, et mina kaks väikest eestlast maailma juurde teinud. Armastus ja õnn mulle samuti rahvusest pisut olulisemad, võite uskuda, kas kahekümne aastaselt, ei oska öelda, aga siis, neljakümneselt juba tingimata, mida ilmekalt asjaolu tõestas, et mina Kustavi palkmajas nõudepesust väsides ühel küll mitte ilusal, sest Eestis hilissügisel ilusaid päevi ette ei tule, kuid siiski, nagu öeldud, päeval Mustalagendikul Inglise vaikselt vanemate korteriukse taga seisin ja kella andsin, Eiffeli torni kujulised hõbekõrvarõngad taskus, et need oma Inglise kõrva riputada. Mina selleks ajaks jälle kindla, nagu toona, lollide enamlaste aegu öeldi, töö- ja elukohaga, mis Canossa tee võimalikuks tegi, sest Kustav mind uude töökohta, cesti kunsti muuseumi sokutanud, kus mina tänaseni. Unistused minul selles elus niisiis täide ei läinud, aga mina arvan, küllap Salvador Danilovilgi omad mured, nii et mina väga ei kahetsegi, et tema ja mitte mina «Kodusõjamälestuse» autor. Ja vähemalt ühes asjas mina tema, usun, üle trumbanud, Niguliste tornist küll alla hüppama ei hakka, aga mõelge ise, soome-ugri segasaunas Salvador Danilov vaevalt et vihelnud.

Ivar Ivask

lirimaal kirjutatud laule

Fountainstown/Allikala 1992

Merevaigu sügavusist
tõuseb tasa liri saar.

Lendad üle mere sinna,
leiad uue koduranna,
kodu nimeks paned Baltica.

Sinipurje värvid räästa alla,
pihlakad palud punama,
kaski kutsud lehtima.

Oklahoma, Minnesota,
tohtu Ameerika
vajub taevapiiri taha.

Naasnuna Euroopasse,
kajab meieni meritsi
teiste randade vastukaik:

merevaigu meenutusi
Saaremaalt või Kuramaalt
töötamas tõus ja mõõn.

Alaliselt Allikalas
nirisevad allikad.

Viikingi märkidest

Viikingi märkides
ristiti meid,
kui vanemad valisid
eesnimedeks meile
Ivar ja Astrid,

IVAR IVASK

1346

mis on «Ambur»
ja «Ratsur
jumalate kaitse all».
Ratsud on viinud
Riiast liri —
suure kaarega
Uude Maailma —
tuttavad paigad
viikingeile.
Kas säärane
elu geograafia
oli alguste algusest
nimedesse kätketud?
Vanuses mõtleme,
vaadates merd,
mis seob küll
lainet lainega
maakera embavas
ahelas?
liri ja Riia,
Riia ja liri,
see on
saledate laevade
saladus.

1992

Indrek Hirv

*

mu elu see on kala elu veeta
ma janunen — teadmata täpselt mida
kui vaikne öö on pilvitu on see ta
ja pole siiski — mul on veel üks rida

ma ootan armastust mu süda vajab —
et aega aega pumbata — ka seda
võin astuda öö all kui tähti sajab
hing avala — ja siiski januneda

liig lihtne olnud mõni viis mu meelest
liig lihtsameelne mõni vana naine
nii mõni lihtne sõna kadund keelest
mu pää on klaar — kuid südamel on paine

mu elu see on kala elu veeta
ma janunen — teadmata täpselt mida
kui vaikne öö on pilvitu on see ta
ja pole siiski kui on kurgus kida

*

öö läbi minu huulte kohal hingad —
palg vastu palet — isa taevane —
sest küsimata homme keeran kingad —
ja taevatee on kaunis vaevane

sa usu — olen tuhandetel öödel
silm taeval õppind sinu kirjakeelt
eks ole märk sest ka mu enda töödel —
need olen maha pannud linnuteelt

mu hetked — kui ma loen su musti lehti —
on luuletused — aastad sõnad neis
su vorm on peen — kuid värsimõõt ei kehti —
mõõt tuksub aega meie südameis

on hetked luuletused — ööd on read
ning aastad sõnad neis — ja mis on elu
kas on see täht või pole — sina tead —
üksainus väike täht kesk tähiskelu

*

ükskõiksel ilmel hoida silmad maas
ja peita armi alla vana valu —
päev lendab peagi kildudeks kui klaas
ning iga kild mu soontes sunnib talu-
tavuse tunnistama ületatuks —
ja ometi — pean allaandi patuks
ja lõppeks — valus on mu päristalu

kui hooman raskemeelse inimtõu su
päähoiu järgi oled kummastund
liiv imeb mere põhjast — mõõnast tõusu
ning varjudeta valgus surmaund
ei lase tõusta luuletaja pääs —
me masenduse kaev on ammu jääs —
jääl valge paber katab külma lund

*

ma võppun unes suudeldes su nime —
hull kullake sa jood kui vett mu und
öö on mu hing — niisama pilkalt pime —
sääli sinu silmad valgustavad lund

su kurbust reedab arm mu unenäol —
see koondab kogu valu enne koitu
ning haihtub lahvatades tuleloitu —
saad selle päranduseks suitsu näol

ning — nagu marjakobarast saab vein —
saab minust mürk su soojas siniveres
me kummalises surmas laulab lein —
sest viisist murenevad rahnud meres

*

kord peeglis mille möödunud elu laenab
näed kurde naha koldseis parkides
ja ometi — ükskõik kuis aeg meid vaenab —
me jalutame kaugeis parkides

ka kanalite peegel värvub paatjaks
kui tuuled jahutavad madalmaid —
jääb oma naeru nukrameelseks saatjaks
veel seniks kuni jätkub unelmaid

näe linnud tiirutavad kastanite ümber —
Linn elab iga linna hommikuis
ta kostab meie eest kui aeg on ümber —
me lahkume koos valges pargituis

*

mu peegelpilt on pisut pikem must
ma lepin taga kurjas kui ka hääs
mu meel on nonde teiste pärast must —
mu vaenlased end varjavad mu pääs

see elu-surma pääle heitlus endas
on pannud paljud vangutama päid
ka peegelpilt on tumm kui kogelen tas —
ja palju sõbralt ikka tahta täid

nüüd püüan unedes neid tabada
kuid iga sunnik sääl on nõnda kaval
et päeviti mu pääs on vaba ta —
ja pea siis ilumaski elulaval

ma mõtlen ühel päeval lõhun kapsa —
ja tapan kõik kes täidavad mu pääd
siis peegli varjus võta kõva naps sa
hää sõber kes sa sinna maha jääd

*

öist kõrbe täitev tume ajuliiv
münd mõneks tunniks päästab sellest seegist —
siis pragiseb mus jälle iga viiv —
aeg toitub silmis hubisevast leegist

see siin on luuletaja hooratöö
mis täidab siiski tühja elukeste
pea haihtun aega nagu õhe öö —
sääl vaikus vehib oma tummažeste

tean — mõni valguskiir ei tunne varju
ja mõni sõna muudab inimtõu —
kõu murendab kord linna kiviharju
ning paljastab õõtaeva vaikusjõu

Turg ja ruupor

1

Kus see lihalaudade rida võis omal ajal ollagi? Kalevi aiast see vist kaugele ei jäänud, aga planguga piiratud spordiplatsi polnud ju enam ja koordinaate tuli arvestada «Viru» hotelli järgi. Mälu ja kujutus püüdsid omavahel vaieldes mõõta ja oletada, kuid ei jõudnud mingisse kindlasse paika välja. Kui õige katsuks kellelki küsida, ärgitas mõte pooleldi muigeliselt, meenutades hiljutist kimbatust taksosabas. Seal oli ta tükk aega olnud sunnitud teisi vahele laskma, enne kui sattus ette sõitma juht, kellele tal õnnestus sihtkoht eesti keeles selgeks rääkida. Ja ometigi viibis ta omaenda sünni- ja noorusmaal, mis pidi pealegi varsti uuesti vabaks saama niikuinii. Muidugi võis omamaalast näo või tegumoe järgi nüüd tänaval kohates tõenäolisemalt ära tunda kui ennist autoaknast sisse vaadates, ja vanemad inimesed vahest teadsidki, et siin oli kunagi turg olnud, aga vaevalt nad selle alajaotust temast palju täpsemalt mäletasid. Ja pärimist lihalaudade järele võinuks nad koguni taktitundetuks pilamiseks pidada.

Tammsaare mõistagi teadnuks, aga tema oli nüüd pronksi valatud ja keset seda tühjust käed vaheliti istuma pandud, paar lillekimpu nagu lohutuseks sülle visatud. Olles mõne hetke silmitsenud sümboliks põlistatud kirjanikku, kelle loomingust ta vististi niisama palju-vähe teadis kui läbilõike päriseestimaalane, tundus talle justkui Tammsaare enese tehispvast tulnud mõttena, et eks siin olegi jälle turg idanemas. Viimaks seesama vabaturg, millest nüüd nii tihti kõneldi-kirjutati, mis töötas olla nagu külluse sahvriivõti, sõnajalaõis või misasi? Aga muidugi oli sellel oletusel irooniamaik juures. Tühja see mingi vabaturg oli, ehkki miilitsamehi parajasti nähtaval polnud. Siia, suure hotelli lähedale oli lihtsalt tekkinud väikeärikate hangelduspaik, kus paar närvilise olkuga noorukid olid püüdnud ta valuutat soodsalt rubladeks vahetada või muid teenuseid pakkuda. Milliseid täpselt, jäi selgusetuks, sest teda kõnetati soome keeles, mida ta ei osanud, ja kui ta inglise keeles vastas, tegid kaubamehed minekut. Omaks nad teda ei pidanud, kuigi need ajad olid möödas, kus turisti sai riietuse järgi otsemaid eraldada. Miski pidi tema mittekuuluvuse reetma. Mis võis see küll olla? Ta vaatas nagu küsivalt mõtiskluspoois kuju, kuid sai sellest ainult meenutuse, et kirjanik oli harva lihtsaid vastuseid pakkunud, eelistades neid pigem peita pikkadesse aruteludesse, millest kärsitum lugeja kippus üle hüppama.

Kuskil üsna lähedal olid turulihunikud kindlasti omal ajal paiknenud, sest ta kuulmismälu tundusid nagu valjenevat nende lihakirveste täksiv rütm ja omavahelise kõnnepruugi rämedus. Ta püüdis mäluatukese viimast välja pingutada, häälitusviimendada, tundes kergendust sellest, et lähedal polnud hetkel kedagi, kes oleks teda võõristavalt vaatama jäänud, võibolla näitlejaks pidanud, kes õppis nõnda edasi-tagasi vantsides oma rolli. Kaks teatrimaja olidki ju kohe käe-jala juures. Siis läks ta järsku üsnagi julgeks ja veidraks, hakates pooleldi lauldes kuulutama:

«Kärbsepüüdjad Aeroxon. Ae-rox-oon! Kihvti- ja liimpaberid! Kellele läheb veel ära? Kellele läheb veel ära?»

Sõnad olid selged, samm hakkas peagi järgima õiget rütmi, kuid kõrvus kõlas sootuks midagi muud kui toonase nooruki kiledavõitu tiiskant.

«Hei, poja, tule siia!»

Kas keegi siiski kuulis teda? Kas ikkagi olid nähtamatud jälitajad kannul?

Aga muidugi oli see jälle vaid minevikukaja. Nüüd oleks «Hei, poja» asemel vahest «Kuule, papi» hüütud, ja mõlemad olid ebameeldivad, kuigi tabaksid märki.

«Poja» oli mehehakatisele alandav. Seda tulnuks lihtsalt ignoreerida. Aga tal oli olnud pappkarp kärbsepaberirullidega kaenlas ja kaubast tuli enne turu lõppu lahti saada. Mis parata, kui mõned ostjad olid ülbed ja häbematud.

«Jah, kas soovite liimi või kihvti omi?»

«Ei, mis ma nendega teen? Tahtsin ainult ütelda, et kui ta sul ära läheb, siis katsu kähku sabast kinni krahmata.»

Ta arvas end koguni mäletavat, kuidas see jõhkard oma mageda ja kulunud nalja peale muginal naeris. Ei, meeldiv polnud turupoisiamet talle kunagi, teinekord oli koguni vastik. Kohe seejärel oli aga juhtunudki see väike ime, mis tal kõigi nende aastate järel ikka veel meeles seisis, samal ajal kui mõndagi tähtsamat oli ähmunud või täielikult ununenud. Ta mäletas veel sedagi, et ühekroonine rahatäht, mida ta lihalettide vahekaiku pöördunult järsku oma jalgade ees silmas — tänu ehk sellele, et ta polnud solvangu järel seekord pead tavalisel kombel trotsivalt kuklasse visanud, vaid silmad maha löönud —, oli ühest otsast krunni keerdunud ja võibolla juba mitmest talleastest määrdunud. Ta tõstis selle välkkiirelt ja ruttas siis kõrvale vaatamata edasi, enesel süda põksumas õnnest ja kartusest, et viimaks oli omanik ta leidu märganud ja tuleb seda tagasi nõudma. See oli ju ometigi terve kroon! Alles siis, kui oli jõudnud «Estonia» teatrihoone külje alla, kus pagarid müüsid aleksandrikooke kaks senti odavamalt kui poodides, vabastas ta kokkumuserdatud raha vasaku käe rusikast ja pistis lühikeste pükste taskusse. Nüüd oli see päris kindlasti tema oma, aga mida selle rikkusega ette võtta? Turult teeb ta sääred, see oli kohene otsus. Turg oli ebameeldiv koht, kuhu ta ei tulnud kunagi vabatahtlikult, vaid ainult tungiva tarviduse tõttu pisut raha teenida. Ema oli asjad sedasi korraldanud ja eks ta teadnud ka ise väga hästi, et mis õigust temal, vaese lesknaise ainsal võsul, oligi algkooli vaheajal aega niisama surnuks lüüa. Nüüd oli ta aga järsku rikas ja ega edasine plaan suuremat peamurdmist nõudnudki. Ta läheb sinna, mis oli temale turu vastand. Sinna, kus ta kõige meelsamini tahtis olla, ja selleks oli Kadrioru staadion. See oli talle armsam kui kodu, mis polnud ju rohkemat kui röskevõitu keldrituba Kassisabas.

Ta mõtles hetke, et võiks ehk nüüdki Kadrioru poole teele asuda. Päevakava oli aga juba teisiti seatud ja kuigi taksoga jõudnuks reisi ära teha, oleks see ikkagi olnud ülepeakaela ruttamine. Pealegi võis siitsamast näha, et ootajate saba oli taksopeatuses üsna pikaks veninud. Seepärast istus ta pingile ja mälestused jäid talle seltsiks. Nostalgia see muidugi oli ja Sven oleks selle üle muianud. Noored püüdsid üldse nostalgiat odavaks ja naiivseks tembeldada. Ta lootis siiski, et Sven kaatatulekut ei kahetse. Nende igapäevased teerajad olid Tallinnas varsti lahku läinud. Teab, kus see poiss praegu oligi või mis asju ta ajas? Eks see selgu hiljem ja mis poiss ta üldse enam oli. Omal ajal sai selliseid kolmekümneohtu juba keskealisteks peetud. Näiteks siis, kui ta selle rahaleiu tõttu turupäeva pooleli jättis ja Kadrioru poole vantsis. Tookord oli ta mõtelnud kõigepealt emale, keda teised «eideks» kutsusid, ja kui nüüd arvestada, kas ema toona palju vanem oligi kui Sven praegu.

Ta mäletas, et staadionil ei olnud tookord mingit tegevust, nagu argipäeva ennelõunasel ajal ikka, kuid sellest polnud lugu. Kuigi peavärav oli avatud, ei läinud ta sealt kohe sisse, vaid suundus esmalt väljaku teisele küljele, kus nädalapäevad tagasi ühest puudevarjulisest nurgast paljutöötava plangupiletikoha avastanud. Staadioni ümbritseva tara kavalalt sissepoole lüüa seatud pealises olid nimelt okastraadiliinid lonti vajunud ja sealt ei olnud arvatavasti mingi kunst üle ronida. Aga sindrima sinder! Väljakukorrastaja oli selle koha vahepeal avastanud ja teravaogalised traadirööbikud jälle pingule tõmmanud. Ometigi olid tulemas suured kergejõustikuvõistlused, mida ta lihtsalt pidi vaatama pääsema! Soome pikamaajooksjad ja kaks jaapani teivashüppajat, mõlemad kindlad nel-

jameetrimed. Siit küll enam sisse ei saanud, vaid tuli midagi muud välja mõelda. Peita end näiteks paar tundi enne algust tribüüni alla? Ei, kõik sealsed urkad otsiti hoolega läbi. Kogu taravaheline ala võeti nagu kammiga üle. Igavesed kiusajad, just nagu oleks see temasuguseid pennita vennikesi piletiostjaks teinud. Mõnikord juhtus küll, et Puhk või keegi teine rahamees andis korralduse kõik poisid prii sisse lasta, tema maksab välja. Sellist heldust tuli aga harva ette ja sellele ei saanud lootma jääda.

Siis, staadionivärvast sisenedes valdas teda järsku kiirema iseloomuga probleem. Mida teha müümata jäänud kärbspaberitega? Karp, mille põhjas veel mõned rullid kõndimisel ühest otsast teise veerlesid — viis või kuus võis neid ollagi —, oli talle tülinaks uues vabaduses. Ja kui ülejäänud hiljem koju tagasi viia, küsiks ema kindlasti, et tohoh, kas siis sellise ilusa ilmaga tõesti nii nurit ostjaid leidis, et kogu kaubast lahti ei saanud. See olnuks küll vaid imestus, mitte etteheide, aga kuidas ta mallanuks ütelda, et oli maast kroonilise leidnud ja siis enesele lihtsalt päeva meelepäraseks teinud. Vaid viivuks kahevahele jäänud, pöördus ta otsustavalt kõrvale, kust sissetallatud rada viis läbi rohu ja ümber põdsaste käimlakuurialuste juurde, astus sisse poikvele jäänud uksest ja viskas kogu kupatuse laudsest istumissõõrist alla lehkavasse pimedikku. Sooh, see asi oli joones. Nüüd võis ta ilma seletuseta terve karbitäie eest raha emale üle anda ja mõned veeringud jäid veel enda tarbeks järelegi.

Alles siis, kui ta tribüünile ronis ja selle keskel, tavaliselt riigivanemale ja teistele ülikutele reserveeritud loožis istet võttis — number nulliga paljaks püगतud peaga klutt, nagu tähtsusetu kübe keset seda pinevusest läbiimbunud ja mõirgamisest väljapuhkavat tühjust —, valdas teda korraks süütunne raiskamise pärast. Ta teadis väga hästi, et see ei andnud end õigustada, et vist mitte keegi teine poleks samas olukorras selliselt toiminud. Aga tehtud see nüüd oli, mis seal ikka.

Ega õigupärast palju igavamata kohta polnudki kui staadion võistluste vaheajal. Siin kõrgel, kust avardus vaade jalgpallimurule, valgejoonelisele jooksurajale ja kaugushüppekastile, oli tal aga mõnus olla, lugeda rahu magusamaid kohti Narva maantee kioskist ostetud «Spordilehest» ja lasta mõtetel pärast turulärmi puhkavalt omatahtsi olla. Korraks tekkis mõte vaatama minna, et järsku on kõrgushüppepuude juures latt välja unustatud ja ta katsuks nagu südamerahuks oma tavaline meeter kakskümmend üle hüpata. Siis aga silmas ta väljakuvana samas ringi luusimas ja see teinuks talle kohe sõidu sisse. Temasuguseid siin suuremat ei sallitud, kuigi aina räägiti noorte sportlaste pealekasvu tähtsusest. Tühja nendest keegi tegelikult hoolis. Kust nad pidid tulema, kui ei lastud trennida, võistlustele sisselaskmisest rääkimata. Ega ta ise tippsportlaseks saamisest unistanudki. Kõige kehvemate hulgas ta koolis polnud ei jooksudes, hüpetes ega jalgpallis, mida koolihoovis tennisepalliga poriti. Ent leidis temast paremaid. Kuskil, mis soovitatavalt kuidagi oli spordiga seoses, pidi aga temalgi mingi koht olema. Selle oli ta kindlalt oma sihiks seadnud. Ei, ta ei hoolinud piletikontrollija ametist staadionivärvast, need olid poiste silmis jõhkrad ja vihatud mehed. Ei tõmmanud suuremat ka stopperiga ajavõtja ega meetrilindiga mõõtja töö. Neid tegelasi peaaegu ei märgatud ja ta mõttelenus oli ometigi ka väike edevuse liblikatiib olemas. Palju tähtsam oli juba mees ruuporiga, teatamas rahvale, kes asuvad stardijoonele siserajalt alates, kui kaugele ulatus kellegi kettakaar, kas tulemuseks oli uus rekord, ja kui oli, üks siis tundunud, nagu oleks osa juubeldustest kuulunud ka selle kuulutajale. Sellele oli ta varemgi mõtelnud ja tol imelisel rahaleiupäeval, mis võis olla noore vabariigi kaheteistkümnendal aastal, ütles ta oma soovi valjusti välja: «Ma tahan saada ruuporimeheks!»

Vanapoolne mees Tammsaare kuju lähedasel pingil, kelle nimi oli Allan Tuulepoeg, naeratas pisut nukralt.

Mis ikka sai tollest Entelmannist, kelle eesnimegi ta võibolla kunagi teadis, kuid nüüd enam ei mäletanud? Talle meenus, et sama küsimus oli temas tärganud kord aastaid tagasi, kui ta Niagaara jõe Kanada-poolselt kaldalt jälgis trossilkõndijat, kes end oma tasakaalupuuga näis päris koduselt tundvat seal kõrgel vahuste veekeeriste kohal. Seejärel ei olnud ta vist enam kunagi mõtelnud Entelmannile, sest mis temast ikka saada sai. See oli ju olnud selgesti ette näha. Ja üldse oli Entelmann ta elus kõrvaltegelane, ainult statist.

Kuid siiski oli Entelmann olnud omal ajal ainus, kellele ta sõandas usaldada oma ruuporimeheunistuse. Vähemalt ainus, kes ta jutu päris mõttikult ära kuulas. Muidugi oli ema ikkagi esimene, kellele ta püüdis sellest rääkida, aga ema oli tal vaid pead silitanud, ja siis kõik naljaks keeranud: «Misjaoks sulle ruuporit vaja? Sul selletagi hele hääl, mis kundedele juba kaugelt kõrvu kostab. Teine asi selle mehega, kes turul edasi-tagasi seerib ja «Häda tuleb! Õnnetus tuleb!» kuulutab. Temal oleks küll häälekõvendajat tarvis, et rahvas teda kuulda võtaks. Aga eks olegi ta oma hoiatusega juba ajast maha jäänud. Kust need enam tulevad? Häda ja õnnetus juba ammu otsaga siin.» Siis oli ta aga kähku osa oma jutust tagasi võtnud ja ütelnud, et ega tohi nuriseda. Võiks ju kõik palju sandimgi olla. Selliselt oli emal ikka kombeks oma juttu tõe, nalja ja lohutusega läbi põimida. Nagu köit punudes, millest saaks kinni hoida sellel ahtakesel ja libedal rajal, millel tuli päevast päeva vastutuult rühkida.

Et elu oli üldiselt ju turg, seda tarkust kuulis ja luges ta alles palju hiljem. Ent turg valitses sellegipoolset nende igapäevast elu — hallit, halastamatult ja omakasupüüdliselt: müügiturg, tööturg, orjaturg. Juba enne hommikuvalgust, millal tema alles magusat und põõnas, tõusis ema, et keeta ära eelmisel päeval ostetud vorstid ja ajada kuumaks plekutäis piima. Siis kõndis ema selle kandamiga turule, mis polnud õnneks criti kaugel. Varakult kohale jõudnud maamehed pidasid mõnikord lugu pruukostist ja maksid selle eest veeringute või vastukaubaga. Seejärel kohe tekstiilivabrikusse, et teha oma kaheksatunnine meena masina taga, mida kutsuti kaltsuhundiks. Ning õhtuti tuli veel sakstele pesu pesta, mida ta tegi hoovipealse pesukuuri lämbes aurupilves. See ühtekokku pidi andma mingisuguse elatise, kuid ikka ja jälle ei tahtnud otsad kuidagi kokku klappida. Teda ei pühendatud kuigi palju rahahädadesse, kuid ta koges seda asjadest, nagu näiteks kaheks-kolmeks päevaks tuppajäämise paratamatusest, kui ainus jalavarjupaar juhtus kingsepa juures tallutada olema, või alalistest üürimaksimise muredest. Nende elupaigaks oli ühe toa ja köögi keldrikorter kolmekorruselise ookerkollase puumaja all. Sinna ta nüüd enam sisse ei pääsenud, sest korter oli ammu elamiskõlbmatuks tunnistatud, kuid ta mäletas selle sisemust niigi enam-vähem kõigis üksikasjades: endistest aegadest pärit reformpõhjaga abieluvoodi, kus ta magas ema kõrval, kuigi pidas end selliseks voodijagamiseks juba liiga suureks poisiks. Laud keset põrandat tundus olevat üsna uhkeldava tegumoega mööblitükk ja olnuks mingil hädahetkel vististi juba ammu mõne krooni eest ära müüdüd, kui selle üks nupuliseks treitud jalgadest poleks ühel päeval lihtsalt pooleks murdunud koide tõttu, kelle vargsest oleskelust nad midagi ei teadnud, ja see tuli asendada kuskilt leitud tühika jupiga. Sellises invaliidiseisundis näiski laud oma keskkonna palju paremini kokku sobivat.

Toas oli veel kaks kitsast raudvoodit kaastüüriliste jaoks, kes vaheldusid võrdlemisi tihti ja kellega tal erilist tutvust ei tekkinud. Ühel päeval oli mingisugune magamisase üles seatud ka kööki, mille sisustusest talle polnud rohkem meelde jäänud kui primus, millel ema toitu valmistas, ja solgipang, mis kippus imalalt lehkama, kui see kojas asuvas kemmergus õöseks tühjendamata unustati. Ema pidi oma rahaasjadega küll eriliselt puntras olema, et veel kolmandatki kaastüüriolist otsida, ja esialgu tundus, et tahtjaid ei tulegi, sest vaatajaid oli vaid kaks või kolm ja needki taganesid kohe põlastavalt välja. Siis aga ilmus ühel päeval keegi peaaegu härrasmees, kes tundus, tõsi küll, kuidagi luitunu-

na, kuid kellel oli must kõvaküber peas ja üldse parasjagu selline olek, et ema teda esimese ähmiga sanitaarinspektoriks või mingiks muuks tülikaks tegelaseks pidas. Selgus aga, et ta otsis tõepoolest ulualust ega põlanud kööginurka imelikul kombel sugugi halvaks. Ta maksis ette esimese nädala tüüri ja see oli vist ka kõik, mis ema talt kunagi sai. Ikka tõi uus tüürnik välja mingi vabanduse, et rahatšekk välismaalt peaks igal hetkel saabuma või et kapital juhtub ettevõtmiste all kinni olema. Ta ei olnud kuigi veenev valetaja, kuid oli kõigest hoolimata nende elamisele ikkagi nagu mingisugune aukõrgendus. Küllap see oligi põhjus, miks ema teda otsemaid välja ei visanud.

See siis oli olnudki Entelmann.

Entelmann läks enamasti hommikupoolikul välja ja tuli alles hilisõhtul tagasi, keerates end kohe koikusse. Mis ametit ta pidas või kas ta üldse kuskil tööl käis, ei selgunud mõnda aega, sest ta ei rääkinud rohkem, kui just hädapärast tarvis läks. Kord nägi Allan teda võõrkeelset ajakirja uurivat ja uudishimu märgates andis Entelmann seda tallegi vaadata. Selles oli pilte klounidest, läbi leegitsevate rõngaste hüppavatest lõvidest ja ühest pikkade, otstest ülespoole keeratud vurrudega nuiadepildujast. Siis hakkas nende vahel jutt edenema ja tuli välja, et Entelmann oli mingis tsirkuses kõietantsija olnud. Ühel esinemisel olevat ta aga kukkunud, ja ehkki ta võrku langenult suuremat häda ei saanud, võtnud see edasise esinemisjulguse. Ei, selle ametiga oli nüüd lõpp ja ega Eestis ju tsirkuseasjandust suuremat põlnudki. Seepärast uuris ta kohapakkumiskuulutusi selles Saksamaalt tulnud ajakirjanumbris, mis paraku küll ei olnud kuigi värske. Suurtes tsirkustes pidi ju ometigi leiduma tema kogemustega mehele muidki töövõimalusi. See oli vaid aja küsimus. Allan ei olnud oma elus veel kedagi isiklikult tundnud, kes oli midagi sellist saavutanud, ja see tõstis Entelmanni ta kujutluses kõrgele, mis sellest, et ta oli tsirkusetelgi lae alt alla kukkunud ega saanud nüüd ka üürimaksimisega kuidagi hakkama. Paaril korral leidis Entelmann siiski ajutist tegevust oma vanas keskkonnas. See oli siis, kui rändtsirkus Balti jaama lähedal mõned nädalad kõrge planguga piiratud platsil palagani tegi. Ta oli seal klouniks riietatud ja grimeeritud, ning selliselt ringi tolgendades tuli tal visata peoga liiva otse vastu silmi nendele pahaaimamatutele muiduvaatajatele, kes olid plangulaudadesse taskunoaga väljastpoolt augud uuristanud ja püüdsid nüüd sealt sisse piiluda. Hiljem oli ta jälle tolamundris tegev, kui «surmasõitjad» Matto või Kala oma mootorratastega tohutu suure tüüri sisekumerustel ragistasid, mis mõnda aega moekarjena tõmbas rahvast ligi.

Seejärel luusis Entelmann ilmselt niisama ringi ja kord juhtus Allan teda kohtama lähedal asuvas pargis. Entelmann lamaskles pingil ja hüüdis:

«Hei, ruuporimees! Ma võtan su oma tsirkusesse tööle. Sa passiksid hästi välja kuu-lutama, mida Tsirkus Entelmannil kõik näidata ja pakkuda on. Noh, kas tuleksid?»

«Ma tahan olla spordiruuporimees,» oli tema vastanud.

«Minu tsirkuses tuleb kah igasuguseid spordinumbreid,» ütles Entelmann. «Pommi-tõstjad ja rammukatsujad. Isegi paljad pikkade blondide juustega tüdrukud tahan panna porilompi maadlema. Nii et mõtle ikka järele.»

Mis ta oskas sellise jutu peale vastata? Võis ju kohe näha, et Entelmann oli tublisti seatud, kuid mitte niivõrd porujommis, et ta üldsegi ei teadnud, millest rääkis.

«Kus see tsirkus teil siis on?» maldas Allan nüüd küsida.

«Praegu veel ei ole, aga tuleb. Sa tahad kindlasti teada, et kust ma need rahad võtan, aga ega rahad maailmast otsas ole. Mul hobused jooksevad,» ütles Entelmann, vaatas korraks hiilivalt ringi ja lisas siis pooleldi sosistades:

«Iirimaal.»

Allan ei saanud sellest midagi aru, kuid tal oli sellegipoolest heameel, et see ruupori-jutt, mida ta talle kunagi rääkis, oli Entelmannile meelde jäänud, ja üldse oli tore, kui selles igihallis igapäevas järsku mingi lootus esile kerkis, olgu see siis nii veider ja ebatõenäoline kui tahes. Ta hakkas seda koguni uskuma. Mine tea, mis sellest võib veel välja tulla.

Aga ei tulnud muud midagi kui vaid see, et ühel hilisõhtul tassis neli meest Entelmanni koju ja üks nendest ütles emale:

«Meil on siin laip üle anda, aga küllap ta magab hommikuks enesele jälle eluvaimu sisse. «Eeslitallis» läks väikselt võtmiseks, kuid sõber väsis ära. Sa, mammi, vist vaevad teda ülearu ega anna küllalt palju süüa. Viisime ta esimese uhaga «Kuld Lõvisse», aga seal ei juhtunud väärilist numbrituba parajasti saada olema. Ega siis jäänud muud üle kui ikka oma koju tuua, kuigi andis tirida.»

Ema meestega sõitlema ega vaidlema ei hakanud, kuid vististi ainult lõõbina mõeldud vihje, et tema võis selle joodikuga kokku elada, solvas teda ilmselt sügavalt ja hommikul oli Entelmannil sõit sees. Mees oli ka ise nii vaevas ja uimane, et ei hakanudki suuremat vastu punnima ja palus vaid, et ema kui üldiselt tunnustatud hea inimene täidaks surmamõistetud viimse soovi ja otsiks talle kuskilt klõmaka peaparandust. Siis saab ta jalad alla ja kaob jäljetult tühja õhku, just nagu poleks teda kunagi olnudki.

«Mul pole muud kui ainult priimuse jaoks tinakat,» oli ema ütelnud ja Entelmann kinnitas, et hädaga ajab lilla-prilla kah asja ära. Ja nii oligi Entelmann rüübanud kannu-urdest leitud soome kalja päraga segatud denaturaati, enne kui ta sõnatult minema kohmerdas, vineerkohver käes ja pisut mõlkis oktoober peas.

«Mis tast nüüd saab?» muretses Allan. «Kuhu ta läheb?»

«Kuhu päätt ikka läheb,» ütles ema halastamatult. «Päris muidu ei lasta isegi Veerenni tänava linnaöömajasse. Tuleb minna Kalaranda paadi alla või siis sinna suurde pahnakuhja Kristiine heinamaal, mis olevat seest igasuguseid käike täis uuristatud nagu Kitse põrgu.»

Talle oli siis tundunud, et ema toonist kostis põlastuse ja ehk hoiatusegi kõrval nagu mingit eneselohutust. Vististi kogemisest, et leidus neidki, kes olid selles armetus võitluses temast veelgi rohkem elule alla jäänud. Entelmanni ei näinud ta kunagi enam. Kodutute koloonia Kristiine heinamaa hiigelsaos põles ühel ööl maha ja sissejäänute arvu ega nimesid ei saadudki teada. Allan vaid lootis, et Entelmanni nende hulgas ei olnud ja et hobused seal Iirimaal hakkasid talle soodsalt ning meelepäraselt jooksma, mis iganes see võis tähendada.

3

Allan Tuulepoeg tõusis ja püüdis linna poole kõmpides end minevikumeenutustest lahti raputada. Mõistlikum oli ikkagi olevikku jääda. Olevik oli elu, tulevik lootus, möödaniik aga ainult album mitmesugustes selgusastmetes mälestuspiltidest. Selle sirvimiseks ei olnud tarvis tulla siia, nende ammusesse jäädvustuskohta. Seda võis niisama hästi teha kodus. Kas see õige kodu oli siin või seal? Ta ei teadnud veel päriselt, kuid lootis sõita tagasi kindla vastusega. Aga minevikuasjadest ei suutnud ta üksinda noorpõlvelinnas kõmpides nii kergesti vabaneda, kuigi tubli pool sajandit oli ikkagi tükk ajalugu oma lademetega, laikude, mälupetete ja ümberhinnangutega. Ta ei leidnud küll, et kauged kontuurid oleksid siin kuidagi selgemaks muutunud, kuid ikka ja jälle lipsas kuskilt välja mõtteid ja üksikasju, mida varem meeles polnud. Selles suhtes oli see natuke ka unenäo moodi.

Vabaduse väljakule jõudes tärkas talle järsku uuesti meelde tsirkus, sest tsirkus oli see tema meelest ju lõpepoolest olnud. Teadagi polnud see kuidagi ühenduses Entelmanni õhulossitsirkusega ega rändtsirkustega Balti jaama lähedasel platsil või Politseiaia suures telgis, kuigi võrdlus võis olla sealt tuletatud. Ta mõistis selle all muidugi seda, mis algul ainult hiigelveiderdusena tundus, tõmmates oma keerisesse kogu linna ja maa ning mille kõige pöörasemad spektaaklid ning tulevärgid olid just siin, keskuses enim märgata olnud. Nüüd tundus koguni sündsusetu sellele kui tsirkusele tagasi mõelda, kuid too-

kord oli see talle oma algjärgus mõjunud tõesti pigem võõra ja tobeda vaatamänguna kui millegi muuna. Mitte aga muidugi enam siis, kui sai selgeks, et Kastrozzade mustkunstist tuletatud valimistulemusi ei pööratudki naljaks, vaid need jäid rahva tahte sildi all püsima. Kui seati välja võrke kõigeiks muuks kui allakukkuvate köietantsijate elu päästmiseks. Kui need, kes kadusid, ei ilmunud enam Houdini kombel uuesti nähtavale. Kui elukad, kes algul ohutuna tundusid, söötsid kiskjatena rahva hulka ning taltsutajate piitsaplaksud ei olnud mõeldud nende ohjeldamiseks, vaid ergutamiseks. Kui klounid võtsid kätte ruuporid ja kummutasid surmtõsiste nägudega kõik senised tõesed.

Siis oli otsitud ettekirjutatud tekstist vääramatult kinnipidavaid ruuporimehi. Värbamise peaaegu ainsaks tingimuseks seati sobiv sotsiaalne päritolu. Teda, ehkki ta oli alles poisikeseohtu, oleks ehk küll mingi komsomoliagitaatorina tööle rakendatud, kui ta end pakkuma läinuks, sest tema omast «õigem» sai see päritolu olla vaid vabakslastud poliitvangidel. Aga ta ei läinud. Miski hoidis teda tagasi sellest hoolimata, et ta lapsesoovalt spordiruuporimeheks saada oli juba ammu laienenud eesmärgiks leida enesele ükskõik milline kindel koht selles piiratud võimalustega ühiskonnas, kus tal sidemed ja oskused puudusid. Miks ta aga siis nüüd ikkagi juhusest kinni ei haaranud? Selliseid asju oli kombekohane põhjendada eesti noore õige vaistu ja tugeva rahvustundega, aga tõtt-õelda polnud see tema puhul otsustav. Mitte üleminekufaasis, enne seda kui murdjad estraadidilt rahva hulka tormasid. See ei tähendanud, et tal rahvustunne oleks puudunud: kas oli olnud temast valjuhäälsemat juubeldajat siis, kui näiteks Pihlak või Kuremaa palli mingi teise maa võistkonna võrku põmmutas? Ta armastas oma kodumaad, kuid mitte tingimata selle juhte, kuigi ta neid otseselt ka ei vihanud. Samuti ei saanud põhjus seisneda koduses suunamises, sest emal oli liiga palju tegemist igapäevase eluvõitlusega, et pöördeliste sündmuste üle üldse pead murda. Kuidas osanukski lihtne naine pojale mingit nõu anda, mõista seda, mis tuli vabariigi valitsuselegi üllatusena, kuigi kõik oli samas külje all juba pikki aastaid käärinud? Mida pidi tema teadma, kui koguni Päts ise oli — nagu hiljem selgus — peaaegu lõpuni mingisse Mongoolia-variantisse uskunud?

Ei, rahvustunne võis olla vaid kõrvaline komponent otsuse langetamisel. Selle põhi- aluseks oli see, et ta ei vihanud ega süüdistanud kedagi oma vaesuse pärast, et ta polnud selle üle isegi väga õnnetu, sest elu seisis ju ometigi veel ees ja ta oli kindel, et temalegi on kuskil selle pärisosana varutud huvitav ning rahuldust pakkuv ülesanne. See aeg aga ei olnud veel kätte jõudnud sel põhjusel, et põhjakiht oli kerkinud pealispinnale: pätid andsid korraldusi ja juhtisid südalinna tänavatel liiklust ja need polnud sugugi Entelmanni meenutavad sümpaatsed pätid, kui Entelmann üldse pätt oli olnudki, ja ka tähtsamad ruuporimehed uue linnapeaga eesotsas, kelle kõnesid ta kuulis, olid vabrikutest, kingsepalaudade ning trellide tagant tulnuna kidakeelsed, labaselt räuskavad või täiesti abitud. Selliste hulka ta ei kuulunud. Seda oli ta kindlalt teadnud, ning just see sai kõige otsustajaks. Bolševike kaadriprobleem päästis ta kurjast, tõeses Allan Tuulepoeg. Mine tea, mis muidu oleks võinud juhtuda.

Nüüd hakkas see tsirkus vist lõpuks ometigi kolima.

Seda mõtet oli ta avaldanud ka Oss Potterile, kui nad mõned päevad varem Tallinnas kokku said ja Potter oli arvanud, et kihla vedada ta selle peale küll ei tihkaks. Ja kui Tuulepoeg püüdis viia jutu asjadele, mis omal ajal kõik juhtusid, oli Potteri Oss korraks kärsituks läinud ja ütelnud lõpuks: «Mis sellest vanast sitast ikka enam kivi alt välja tustida. Oli mis oli, sellel pole nüüd mingit tähtsust. Neil, kes on viimasel ajal kodus käima hakanud, näib üldse olevat kombeks kas oma elujärgjega suurstada või ennemuistseid asju uurida. Et kas see kask, mis toa taga kasvas, on ikka veel alles, kes nüüd nende kunnagises korteris elab ja mismoodi need hooviväravad ja koridorid välja näevad, kus nad kord pärast kojusaatmist tüdrukuid krabasid?»

Siis ta nagu kohkus pisut tagasi ja lisas rutuga:

«Ei, ei, sõber, ära seda isiklikult võta. Ega mina polegi välisestlastega suuremat kokku puutunud. Mõned ainult räägivad nende kohta sedaviisi.»

Potter polnud talle kunagi mingi lähedane sõber olnud. Mõlemad olid küll turul kaua pakkunud, kuid Potter osutus temast sootuks teistsuguseks müüginimeheks. Kärbsesaperitega ei mallanud ta kuigi kaua jahtida, sest see tõi üsna kasinat tulu. Varsti nuhkis ta välja, et «Riola» vabrik andis kompevekippaaki peaaegu muidu ära, kuigi need kokkusananud karamellikamakad, mida tuli haamriga parajateks tükkideks taguda, maitseid niisama hästi kui päriskaup, mida müüdi poodides läikivast paberist ümbristes või ponksidena klaaspurkidest. See äri läks tal kenakese vaheltkasuga seni, kuni soodne sisseostukoht laiemalt teatavaks sai ja praagi tootmine ka üldiselt vähenes. Hiljem oli Potteril müügilaud Liivalaia taga täikal ja viimati, kui mälu või andmed ei petnud, juhtis ta juba väikest isiklikku kaubandusvõrku. Tema ostis kokku ja sellid käisid müütamas. Turul, mis Tuulepojale jäi lõpuni ebameeldivaks paigaks, liikus Potter koduselt ringi jahimehe instinkti ja kriukamehe lustiga.

Paus keskustelus oli ehk piinlikult pikaks veninud ja Potter hakkas jutulõnga edasi kerima:

«Mõned seal kaugel võivad ju arvata, et meie seisame siin veel ikka ilusti käest kinni nagu Balti keti ajal ja vaatame hardalt, kuidas lipp Toompea tornis laperdab. Aga see rõõm sai juba ette ära kulutatud nagu avansina võetud palk. Eks inimesed nutsid oma väikesed nutud, kui teatris «Pilvede värvid» välja toodi, ja siis lauldi mitu aega nii pööraselt, et karda, kas enam pidama saabki. Nüüd vaatame ringi ja näeme, et muutunud pole suuremat midagi. Vana ja uus tsirkus uhavad kasatšokki ja kaerajaani kahasse. Eks sa loe, mis lehed kõik kokku kirjutavad.»

«Nojah, kõigepealt tuleks piir Venemaaga kuidagi kinni panna.»

«Ei, ei, ära sa seda räägi. See paneks mulle isiklikult ilmatu põntsu. Kurkidel ei ole kuskil paremat minekut kui Leningradi turul.»

Mine tea, kas mees võttis seda nüüd tõsiselt või naljana, aga kurkidejutt ei tulnud Tuulepojale uudisena. Potter oli talle juba kirjast teatanud, et käib Tallinnas vaid tükati, kuna kasvatab kuskil Läti piiri lähedal oma maakodus kurke. See olevat päris suureks perekonnaettevõtteks kasvanud. Rubla jooksvat, kuigi andvat rügada.

«Rahva saatus tuleb isiklikest huvidest kõrgemale seada,» ütles Tuulepöög, ehkki ta poleks tahtnud seda üldsegi nii koolmeisterlikult väljendada.

«Seda muidugist mõista,» oli Potter karme kinnitama. «Aga üks rahva äraclamise aluspõhjaks ole ikkagi turg ja see jääb esialgu Venemaale. Sinna pole midagi parata. Või arvad sa, et meil oleks ka Läände midagi müüa?»

Tuulepöög ei teadnud, kuid talle oli Potteri ennistisest jutust nagu väike okas sisse torkima jäänud. Seepärast nähvas ta:

«Võibolla kõige kasulikumaks valuutaallikaks ongi praegu just see maapagulaste nostalgia. Naeruvääristamise asemel tuleks seda ehk koguni õhutama hakata.»

Potter näis pilkevariandi kõrvale heitvat, kui ta üldse midagi sellist kahtlustas, ja ütles:

«Jah, aga... Kauaks enam neid, kes siit mälestustega ära läksid. Noortele ei tähenda see midagi.»

«Küllap hakkavad ka noored siit oma juuri otsima,» ütles Tuulepöög, kuigi ta polnud selles kindel. Sven oli küll kaasa tulnud, sest teda huvitasid juba ta eriala tõttu kadunud rahvad ja temale oli ka see rahvas ju niisama hästi kui kadunud olnud. Svenil olid koguni mõningad veidi kaugemad plaanid, aga üks aeg näita, kas sellest asja saab.

Sellise jutuga olid nad läinud «Virus» hotelli restorani einetama ja seal võttis Tuulepöög, ühest silmanurgast läbi klaasseina sadama poole vaadates, ise üles põhjuse, miks Potter oli temaga kirjavahetust alustanud ja ta nüüd viivitamatult hotellist üles otsinud.

«Sa tahaksid siis, et ma su külla kutsuksin?»

«Ei, sa said valesti aru,» ütles Potter. «Mitte mind, vaid mu poega. Kustav ise ei saanud Tallinna tulla, sest ta juhtub parajasti kurgikoormaga Venemaal olema. Temal on veel elu ees ja tal oleks kindlasti Ameerika mandril palju kasulikku kõrva taha panna.»

Mina kapitalistlikku maailma jalga ei tõsta. Mul oleks liiga valus vaadata, mis ma oleks seal kõik teha võinud, kui poleks paadist maha jäänud.»

«Jah, eks see olnud, nagu pall kellelgi parajasti pörkas,» ütles Tuulepoeg. «Sinusugune mees oleks seal jõukale järjele jõudnud. Selles ei kahtle ma põrmugi.»

«Seda ma ka ise tagasihoidlikult arvan,» ütles Potter. «Kuigi ma poleks ehk just nii rikkaks saanud kui sina.»

«Mina? Mis jutt see on?»

«Noh, sul oli ju kord suur äri olnud.»

«Kust sa selle võtad?»

«Krupa ütles. Sa olevat talle rääkinud, kui esimest korda siin käisid. Temalt ju ma su aadressi saingi. Krupa ise pani mõõdnud aastal kõrvad pea alla, sa ehk muidugi juba tead?»

Tuulepoeg noogutas. «Jah, ta tütar oli meil sadamas vastas.»

«Ahaa, Merike Kruupender. Noh, kas polnud käre tots? Meil valitakse nüüd ilmast ilma igasuguseid misse. Mis miss või missi asetäitja tema juhtub parajasti olema, ei tule praegu meelde. Aga kas ei hakanud teda vaadates tuline kahju, et ise enam noor ei ole?»

Tuulepoeg naeris.

«Mul polnudki mahti väga mõttlikult vaadata. Kohvritega oli tegemist ja siis viis mu poeg Sven ta minema. Või õigemini tundus, et tema viis Sveni.»

«Soo, soo? Näh, kui Krupal see noor naine ta juurest jalga laskis, käis mees kähku põhja. Krupaga oli üldse raske läbi saada, seda sa tead vististi ka omast käest.» Tuulepoeg teadis. Krupa oli juba koolis ta pinginaabrina olnud norija poiss, kellel rusikad tihti lendama kippusid. Head muljet polnud ta jätnud ka kümme aastat tagasi, millal Tuulepoeg esmakordselt Eestit külastas. Tookord kaheksa-aastane Merike oli aga kontakti säilitanud ja talle mõnikord kaarte saatnud. Nüüd ei tahtnud ta surnu kohta halba kuulata, ehkki Potter ilmselt püüdis veel edasi rääkida. See äriomaniku jutt aga nõudis küll selgitamist. Ta ei tahtnud enesest teenimatult tõusikliku väliseestlase muljet jätta.

4

Eks turg olnud teda omal ajal ees oodanud tolles võõraski linnas, kuhu ta mitmete vahepeatuste järel pärale jõudis. Turu eest, pakkumise ja nõudmise vahekorra eest ei pääsenud kuskile ja kõigepealt tuli hakata pakkuma oma tööjõudu. Inglise keel, millele lõpetamata keskkool oli siiski mingi aluse pannud, sai talle eneselegi ootamatu kiirusega selgeks, aga üks miljonid pärismaalased osanud seda sellegipoolest temast palju paremini. Tööturul polnud tal välja pakkuda muud kui noore mehe keskmist lihastejõudu, sõbralikku ja seltsivat olekut ja sissekasvanud vajadust haarata kinni ka sellest, mis kuigi meelepärasena ei tundunud. Nendest omadustest ei piisanud rohkemaks kui laadijatõöks, aga hea seegi. Nii mõnedki, kes olid Eestist kõrge hariduse kaasa toonud, kuid nooruse sinna maha jätnud, pidid veelgi tagasihoidlikumalt, kas või ainult nõudepesija ametiga uut elu alustama.

Allan Tuulepoja tööpäevamiljööks sai niisiis ilmatu suur laohoonete kompleks, mis ilmetult, koguni pisut eemaletõukavalt moodustas nagu omaette asula suure järve sopolis, kus suurlinna üsnagi imposantne siluett end üles joondas ja mille tuled sealt õhtuti vastu peegeldusid. Ta seisis kõrge kuurialuse betoonpõrandal konveicirilindi ääres, mille valitsejaks oli ruuporimees, kaubalehtede kahmakas käes, kamandamas temale ja teistele laadijate rivis:

«Kolm kotti kartuleid. Seitse kotti hispaania sibulaid. Neli kasti õunu 'Golden Delicious', neli kasti 'McIntosh'. Viis kartongi šampinjone».

Ja nii edasi mitmesugustes variantides ja valikutes kaheksa tundi päevas, viis päeva nädalas, mõnikord ületunde lisakski. Rah, rah, rah raksatasid kastid, kotid ja muud kon-

teinerid raudsele konveierile, mis veeretab need majasuuruste kaubaautode keredesse. Häda sellele, kes kohmitsema jäi või õiget kaubaartiklit virnadest üles ei leidnud. Nende peale karjus ruuporimees päris kurjalt, sest aeg oli ju raha ja tema pidi omakorda vastutama nende ees, kes seda menetlust üldiselt koordineerisid ja mõtsid, võibolla koguni stopper käes. Nii mitmelgi korral, kui laadijad pärast tööpäeva lõppu hanereas kontrollkella eest möödusid, et ajakaarti välja tembeldada, öeldi ühele või teisele, et homme ei maksa enam tulla. Tööotsijatest ei tundunud puudust olevat ja kerge vaevaga ei saanud siin midagi.

Näis, et temaga jäädi rahule. Palk kõige viletsamate hulka ei kuulunud. Selle eest sai möbleeritud toa, toidupoolise ja korralikud riided selga. Jäi kõrvalepanemiseks pisut ülegi. Algul oli töö raske ja tempo harjumatu, kuid mõne aja möödudes hakkas ta kohanema ja siis ta pidas endamisi aru ka edasise üle, jõudmata muule otsusele kui rabada edasi ja hoida samal ajal silmad lahti millegi etema suhtes. Meelepärane see töö muidugi ei olnud, aga küllap võis siinsamaski mingeid huvitavamaid võimalusi tulla. Ruuporimees konveierilindi juures näis juba olevat pensionärieeliku ohtu. Võibolla saab kunagi selle ameti endale. Aga see polnud sugugi see ruupor, mida ta tahtis. Ei, ta ei osanud mingit kindlat sihti seada. Küllap kuskile ikka välja jõuab.

Kui Kadrioru staadion oli talle poisipõlves turule vastandlik meeliskoht olnud, siis uue kodulinna suur siseareen, kus tähtsamad võistlused enamasti toimusid, selle automaatseks asendajaks ei kujunenud. Tal oli vahepeal tekkinud teisi huvisid, mille kõrval sport püsis, kuid enam ei domineerinud, ja ta otsustas hakata end arendama, täiendama teadmisi, mis varem olid unarusse jäänud kooliskäimise lünkade, segaste aegade ja, tõele au andes, ka minnalaskmise mõjuna. Ta käis nüüd muuseumides, kuigi see miljöõ teda tihti igavlema pani. Kuulas mõned kontserdidki kannatlikult lõpuni, tõi enesele raamatukogust igasuguseid teoseid, luges süsteemitult, sageli end sundides, kõike ettejuhtuvat ja koges peagi, et suurimat huvi pakkus talle ikkagi rahvusvaheline poliitika, sest üks võinud just sellest oleneda rahva saatus, kelle elukorralduses ta oli alati enesele mingit osa ihalenud. Sellega koos sattus ta tähelepanu ka pagulasühiskonna tegevusele, mis selles linnas erilise hooga käis ja uhkeldas. Sellele soovinuks ta ise mingil viisil kaasa aidata, kuid ei osanud leida pidet, millest kinni haarata.

Ent just spordihuvi mõningane jätkumine osutus suunavaks pöördepunktiks ja siseareen kohaks, kus selle jaoks semaforitiib üles tõusis. Sven Lundgren, kes olevat omal ajal Osborne'i stiiliga meeter kaheksakümmend kõrgust hüpanud, oli tõepoolest mõneti semaforimasti meenutav vibalik kolge, kellega Allan Tuulepoeg kord rahvusvahelistel kergejõustikuvõistlustel kõrvuti istuma sattus ja erakordse vastastikuse klapi leidis. See sai alguse ühistest teadmistest ja mõistmisest spordi kohta, mille nüanssidega läbilõikevaataja kuigivõrd kodus ei olnud, ja kui nad olid oma nimede eripära põhjal ka päritolude osas midagi lähendavat leidnud (kuigi Lundgrenile kui kolmanda põlvkonna välisrootslasele näis see lähedus ilmsem olevat kui Tuulepojale, kes ikka rõhutas oma poliitilise põgeniku staatust), jätkus rõõmu ootamatu kohtumise üle ka pärast võistlusi kõrvalhoone restoranis õllekannude juures. Seal selgus, et Sven Lundgren oli automüügifirma «Lundgren Motors» ainuomanik, ja kuulnud, et kaaslane polnud enesele uuel kodumaal veel mingit meelepärast ametit leidnud, tegi ta talle ettepaneku hakata tema ettevõttes müügiagendiks.

Ega Allan Tuulepoeg sellega kohe vaimustusega nõus küll ei olnud.

«Ma ei taha kellelegi midagi pakkuma ega kaela määrima hakata,» ütles ta ja Lundgren tundus olevat selle üle pisut solvunud.

«Ega see pole mingi õunakoormismasin või elektri-hambahari, mida tuleb pettusega pooleks kaela määrada. Siin maal peavad igaühel rattad all olema, et elu edasi veereks. Autode müümine on teene, mitte tülitamine.»

«Aga ma olen siin alles võõras. Kust ma oskaksin kundesid otsida ja üldse. . . »

«Kui palju neid eestlasi siin elab?» lõikas Lundgren ta vastulause läbi.

«Arvestatakse, et mitu tuhat,» ütles Tuulepoeg.

«Noh, näete. Mitu tuhat inimest, kes on samuti siin võõrad või veelgi võõramad. Ja kuhu mujale peaksid need võõrad pöörduma kui mitte omainimese poole, kellel mõlemad keeled suus, aus nägu ees veel pealekauba? Ja pealegi oleksid siis vaba mees, praktiliselt ise oma peremees.»

Selle väitlusega oligi Sven Lundgren Allan Tuulepojale oma ettepaneku maha müü- nud, ja ehkki too oli enesele nädala järelemõtlemiseks aega küsinud, võttis ta juba kol- mandal päeval kaubaterминаalist lõpparve.

Selliselt kaupa tehes oli Lundgren Tuulepojale jätnud kaalutleva ja sihikindla ärime- he mulje, ent peatselt selgus, et püsivuse suhtes see küll paika ei pidanud. Oli aegu, mil- lal ta üliagaralt askeldas *showroom*'is ja pruugitud autode müügiplatsil, õpetades ja hurjutades personali nagu treener võistkonda enne jäähokiliiga finaalmänge. Seadis ees- märke, et juba aasta lõpuks tuleb jõuda linna konkurentsitihedal autoturul läbimüügil- t esikümne hulka. Oli see ju ometigi Lundgrenide mainekas perekonnafirma, mille suhtes temal kohustused päriselt ei puudunud. Endale polnud aga Lundgren millegipärast pere- konda soetanud, kuigi oli Tuulepoja meelest juba eakas mees, võinuks selles suhtes kas või tema isa olla. Ent pärast neid innukuse spurte, mida ilmselt ei motiveerinud niivõrd soov või vajadus raha teha kui mingi kombinatsioon kohusetundest ja võistlusinstinktist, tulid pikad perioodid, millal ta ei näidanud üldse nägu. Siis, järsku jälle välja ilmudes, jutustas ta spordivõistlustest, mida oli kuskil vaatamas käinud, mõningatel kordadel ko- guni Euroopas või kaugemateski maailma osades. Eks agendid ja muu personal hoidnud äri sellegipoolest käigus, kuid mõnedki asjad kippusid peremehe äraolekute tõttu parata- matult ligadi-logadi minema.

Allan Tuulepoeg õppis päris kiiresti selgeks uue tööala võtted ning vigurid ja leidis kohalike eestlaste hulgast suhteliselt kerge vaevaga ostjaid. Muidugi muretsesid uustul- nukad endale enamasti pruugitud sõiduriista ja just siin oli ausa omamaalase abi kõige tungivamalt tarvis. Võõras võis ju palju kergemini katsuda mingit nuhtlust kaela määri- da, mille miilimõõtjad olid pettusega madala numbri peale tagasi krutitud ja vanaduse- häired nii kavalalt üle vuntsitud, et need omaniku alles nädala-paari pärast abitult ja ootamatult teele jätsid. Mõni aeg hiljem hakati pruugitud autosid uute vastu ümber vahe- tama ja siis kahe või kolme aasta tagant mudeleid uuendama. Tavalised «Fordid» või «Chevyd» jäeti müügiplatsile vaesemaid ostjaid ootama ja sõideti teiselt poolt välja juba kõigi ajakohaste lisanditega varustatud «Pontiacide», «Buickide» või «Lincolnidega». Tekkisid kahe- ja mitmeautoperekonnad, mõnel läks tarvis veo- või furgoonautot. See oli lõputu ring ja need, kes Tuulepoja vahendusel kord algust tegid, leidsid harva põhjust kuskile mujale üle minna. Tuulepoeg omakorda ei pidanud tarvilikuks eriliselt pinguta- da, et seda ringi laiendada, niikaua kui ta omadega ilusti välja tuli. Ta ei tahtnud kuuluda nende kaasmaalastest müügiagentide hulka, kes seda tööd veel mingile kindlapalgalisele ametile lisaks tegid, kõik õhtud ja nädalalõpud sellele pühendasid, et klientuuri pealetük- kivald läbi helistada või uutele saabujatele kas või otse immigratsioonipunkti vastu tõtata ja neid enne teisi lõdga tõmmata. Turg ei olnud teda küll oma haardest vabastanud, kuid näitas vähemalt oma meeldivamat külge. Ta oli vahepeal ka turuga leppinud, omaks võt- nud turu paratamatu põhilise tähtsuse, tõdenud, et see oli ettevõtlikkuse ja edasipüüdlik- kuse sümbol. Küllap oli see siis ta enese süü, et ta süda sellega rahule ei jäänud ja ikka midagi muud otsis, ilma täpselt teadmata, mis see pidanuks olema.

Nii kestis ligemale kaksikümmend aastat.

Allan Tuulepoeg kohanes oma keskkonnas, sõlmides meeldivaid tutvusi, kuid oma ainsaks tõeliseks sõbraks pidas ta Sven Lundgreni. See kujunes eriliseks teineteisemõist- miseks, mille põhjusi ta ei osanud kindlaks määrata. Ta polnud nende üle põhjalikumalt juurelnudki, kuid tajus, et juured pidid ulatuma kuskile märksa sügavamale nende ühis- huvist spordivõistluste vastu.

Kui Lundgren oma seitsmekümnenda sünnipäeva ära pidas, hakkas ta teda järjest rohkem ettevõtte äriasjadesse pühendama. Tuulepoeg aias, et sõber kavatses oma ettevõtte juhtimise pikkamööda talle üle anda ja polnud üldsegi kindel, kas ta enesele sellist vastutusekoormat sooviks. Siis tulid ajad, millal vana Lundgreni peaaegu ei nähtudki enam oma autoesinduses linna põhjaserval, kuigi esialgu veel endiselt siseareni spordivõistlustel, kui seal juhtus midagi tähtsat toimuma. Varsti enam sealgi mitte. Ta hakkas põdema ja suri kopsuvähki, kuigi polnud kunagi suitsumees olnud. Tema varandusest läks kuuldavasti mõnda spordiorganisatsioonidele, kuid testamendis seisis, et «Lundgren Motorsi» pärandab ta oma sõbrale Allan Tuulepojale.

Mõned kuud hiljem müüs Tuulepoeg selle ettevõtte edasi.
[---]

«Ise siis seda pidada ei hoolinud?» küsis Potter, kes oli mõnda osa ta jutust vist päris hämmastusega kuulanud.

«Ei, see oli tülikas. Tõi mured kaela ja mul polnud järsku enam vabadust. Ma tahtsin teha midagi muud.»

«Nojah, vähemalt said selle eest hea noosi?»

Tuulepoeg naeris.

«Hiljem öeldi, et ma olevat selle esimesele pakkujale poolmuidu ära andnud. Aga sellest polnud midagi, sest mulle enesele langes see ju päris muidu sülle.»

«Noh, kui asja just naljaks keerata. Aga oleksid võinud vähemalt paremat hinda oodata,» leidis Potter.

«Milleks?» küsis Tuulepoeg. «Mul polnud rohkem tarvis. Ma arvestasin enne täpselt välja, kui palju mulle vaja läks, ja pisut kiire oli selle asjaga samuti. Seni olen küll ilusti ots otsaga kokku tulnud. Nüüd veel riigipension kah lisaks.»

«Sa tahad ütelda, et sa. . . siis. . . rikas polegi,» otsis Potter sõnu ja pahvatas välja, et ega ta selle küllakutse nuiamisega talle mingit kulu teha kavatsenud. Lennupileti taob Kustav ise kinni, kui ainult saaks kuidagi õõmaja. Valuutavärgiga kipub kitsaks jääma.

«Ole mureta,» kinnitas Tuulepoeg. «Selle asja ajame joonde. Korter ja kost olgu minu poolt.»

See jutt tegi Potteri meele rõõmsaks ja Tuulepoeg omakorda tundis kergendust sellest, et kaaslane ei hoolinudki küsida, et mida ta siis oma vabadusega tegema hakkas, kui pärandi ära müüs, ja kas see uus tegevus talle loodetud rahuldust andis. Sellele oluks juba keerukam vastata.

5

Hotellis tuli tõusta hommikuti varakult kas või ainult sellepärast, et muidu ei olnud fua-jees ajakirjanduslehtil enam värsket lehte osta. Temale kui ajaleheharidusega inimesele, nagu ta mõnikord end iseloomustas ja mis võis reeta alaväärsuskompleksi poollelijäänud kooliskäimise pärast, olid igasugused ajalehed ja mõningate suunitlustega ajakirjad eriti tähtsaks muutunud pärast seda, kui ta oli oma kapitaliprosentidest elama hakanud ja omas lugemiseks piiramatult aega. Siinsed väljaanded olid sel eriskummalisel perioodil, kus nende sisu küll veel kuskilt kontrolliti, kuid ilmselt vaid harva ja ettevaatlikult tseen-seeriti, talle iseäranis huvitavad. Ta koguni võpatas ikka ja jälle selle peale, millise otse-koheusega selliste keelavate mastikirjade all nagu «Rahva Hää!» ja «Sirp ja Vasar» eilseid pühakuid paariateks ümber hinnati. Sellel kõigel tundus nagu haarangute sisse-prahvatuse ja hukkamismeeskondade kogupaugu oomen juures olevat, kuid keegi ei näinud kartvat, midagi polnud juhtunud. Erilise õhinaga laskis ta silmad üle käia nendest kirjatükkidest, mis käsitlesid väliseestlasi. Väliseestlased olid järsku moes. Tuntui justkui süümepeina selle üle, et samadel veergudel oli neid nii kaua sarjatud, parimal juhul nen-

de tegemised maha vaikitud. Nüüd oli mindud nagu ühest äärmusest teise. Väliseestlased olid head ja õilsad. Kuskil pidid ju ometigi head ja õilsad eestlased elama.

Seekord oli avaldatud intervjuu rahvusliku välisvõitluse juhtiva tegelase August Murgiga. Reporter oli jõudnud temast fotogi näpsata, kui härra Murg, lillekimp käes, pisut kohmetu näoga oma sünnimaad uudistas, kust ta — kui veidi liialdada — oli poolsada aastat tagasi juuraüliõpilasena lahkunud ja nüüd väliseestlaste hulgas hinnatud advokaadina korra tagasi tuli. Tuulepojal hakkasid lugedes meelekohad tuikama, kuigi selles temale mingit uudist polnudki. Murg oli vastanud ajakirjaniku küsimustele talle omase kaalutletusega ja pisut kuivaks see lugu jäi, kuigi faktid olid õiged. Ta tundis aga teatavat kadedusenäkitsust selle väikese edevuse liblikatiiva tõttu, mis oli alati ta olemuses värelnud. Muidugi ei arvanud ta just seda, et teda ennastki oleks tulnud intervjueri. Tema polnud ju midagi saavutanud peale võime omatahtsi elada ja sedagi vaid pimedada juhuse läbi. Ta lootis aga, et kui Sven Tartusse läheb (või oli ta seal juba praegu), otsivad vähemalt «Edasi» mehed ta üles. Oli ju Sven ikkagi doktorikraadiga teadur ja teadaolevalt ainus eestlasest rahvusvaheline ekspert oma eksklusiivsel erialal. Teab, kas temast suuremat prominenti parajasti Eestimaal kodus käimas oligi. Murgist oli Sven selles suhtes küll üle, võta millise mõõdupuuga tahes.

Kuid siis hakkas Murguri meenutus teda sootuks teise nurga alt häirima. Vanad asjad, mis olid ammu nagu vaibaserva alla pühitud, ilmusid uuesti välja närima ja näägutama. Pidi see siis talle siiagi järele tulema, oli nüüd tarvis seda aneemilise trükikirjaga lugu ajalehes, kust see vaatas talle vastu just nagu parastus? Ometigi polnud Murg selles otsestelt üldse süüdi. Ta ei teadnud sellest ise midagi, ei saanud kunagi teada. Ei osanud vahest aimatagi, et oli küllap mitmeski perekonnas kodukäijaks olnud, seal pahandusi põhjustanud, kuid võibolla ka head teinud.

Temal oli Murguri koguni abielu lõhki ajanud.

Sellest ei saanud Murguril enesel jällegi vähimat aimu olla, sest mitte Murg, vaid ehitusettevõtja Kibeda oli talt Mailise üle võtnud. Nad ei olnud nondel aegadel Murguri isegi tuttavad, kuigi kõik eestlased selles suures linnas ja kaugemalgi Murgurit teadsid. August Murg oli uuel asukohamaal kaks aastat kuskil tagamaal jõujaamaprojekti juures töötanud, niipalju ületunde teinud kui võimalik ja kogu teenistuse panka pannud. Siis astus ta ülikooli, et juura õppimisega uuesti otsast peale hakata, sest Tartus õiendatud eksameid ei arvestatud. Viie aasta pärast oli tal advokaadidiplom käes ja eestlasliku visaduse aura ümber. Temast sai eeskujus, mis ärgitas matkimisele, roosk, millega kõhklejaid ja tahtejõuetuid nüpeldati.

Mailis Luidega tutvus Allan Tuulepoeg raamatukogus. Mailis oli keskmiselt kena tüdruk ja kuna ta just raamatukogus töötas, kus palgad olid üsnagi tagasihoidlikud, arvas Tuulepoeg, et küllap oli ajendajaks huvi raamatute vastu. Et Mailis ei pidanud, samuti nagu temagi, dollari tagaajamist kõige tähtsamaks. Eks nad selles arusaamises ühise elujärje sisse seadnudki. Kõik läks mõnda aega suuremate arusaamatusteta, kuid pärast seda, kui sündis Sven, tuli Mailisel mõneks ajaks koju jääda ja ehkki naine hiljem jälle tööle tagasi läks, ei olnud ta nüüd enam mehe sissetulekuga rahul.

«Uusi kundesid pole eestlaste hulgast enam nii kerge leida,» vabandas mees.

«Otsi siis teiste seast. Ega eestlased üksinda ratastel liigu.»

«Mul pole mujal tutvusi ja me tuleme ju omadega välja.»

«Me ei ole enam kahekesi,» ütles naine. «Kas sa tead ka, mis lapse koolitamine maksma läheb? Selleks tuleb hakata aegsasti raha koguma. Ja ega see agenditöö midagi asi olegi. Kas sa ei leia, et sul on viimne aeg mingi õige amet selgeks õppida?»

«Selleks on nüüd juba hilja,» oli ta naisele vastanud ja siis tuligi Mailis oma trumbiga lagedale:

«Kuidas August Murguril hilja ei olnud?»

Seda küsimust hakkas ta sealpeale võrdlemisi tihti kuulma ja sellise turmtule all lõi ta vahepeal pisut kõikumata. Pidas koguni plaani, et võiks pöörduda mingi õppelaenu jutu-

ga Lundgreni poole, kuid see oli talle vastumeelne. See võinuks koguni mulje jätta, nagu oleks ta oma pojale leivaisa eesnime tagamõttega pannud. Pealegi tulnuks enne ülikooli pääsemist keskkooli lõpueksamid õiendada ja see oleks olnud igav ning tülikas. Ja lõpude lõpuks oli tal, kurat võtaks, ometigi omaenese teerada. Seda oli ta alati tähtsaks pidanud ja seda mööda kavatses ta ka edaspidi käia.

Sellest ajast peale hakkasid nad Mailisega teineteisest võõrduma. Kulus aga veel mitu aastat enne kui nende abielu lahutati ja Sven määrati kohtuotsusega ema juurde — sellest hoolimata, et Mailis, kes oli juba hakanud Rein Kibedaga kokku elama, tunnistati süüdlaseks pooleks.

Põhiliseks süüdlaseks jäi aga ikkagi advokaat Mugur, kelle tõttu oli püüdlikkuse lattu liiga kõrgele tõstetud. Hiljem tutvus ta Muguriga lähemalt, sai temaga võrdlemisi hästi läbi ja muidugi võis seda süüdistust ainult naljana võtta.

Nüüd aga meenutas see talle jälle toda rasket ning ebameeldivat perioodi ta elus. Ta oli esimesest šokist küll võrdlemisi kiiresti toibunud, kuid selle järelmõjud jäid temasse edasi elama nagu magavad koerad, kes aga aeg-ajalt mingite raputuste või häälituste peale lõrinal virgusid. Tal ei olnud Mailisest eriti kahju ega teinud talle ka etteheiteid. Nad olid lihtsalt teineteisest liiga erinevad, et üheskoos lõpuni elada. Esialgne vastupidine arvamus oli olnud vaid illusioon ja vabanemine tõi koguni kergendust, kuigi see ei tarvitsenuks toimuda just sellise stsenaariumi järgi. Ta aga kartis, et Mailis võib püüda Sveni temast võõrutada, ütelda, et oma pärisisa poolest oleksid nad võinud sattuda täbarasse olukorda. Et isa poolest oleks Sven võinud üldse kõrgkoolihariduseta jääda. Kuigi kõik poleks just afusetu olnud, ei tulnud see ju hoolimatusest, vaid küllap rohkem veendest, et kuidagi ikka saab, elu toob lahenduse iseenesest kätte. Ja üks asjad tagatipus nii läinudki, kuigi see kõik tuli alles aastaid hiljem.

Sidemed aga säilisid ja ta jäi Svenile väga olulises osas isaks edasi. Kibeda oli praktiline ja kohusetruu inimene, kes hoolitses oma perekonna eest hästi. Svenisse suhtus ta nagu abieluga paratamatult kaasnenud lisandisse, kellega tal ei tekkinud hingelist kontakti, kuigi ka mitte suuremaid lahkelsid. Need saabusid alles siis, kui jõudis kätte Sveni ülikooli astumise aeg ja tuli otsustada, mida ta õppima hakkab. Ei, siin ei olnud poisil enesel mingit valikuõigust. Niikaugale Rein Kibeda sallivus ei ulatunud. Kes maksab, see valib ka muusika, oli tema põhimõte ja ta ei tahtnud kuuldagi sellest, et tema rahadega hakatakse õppima midagi nii kasutat nagu arheoloogia, mille Sven oli valinud kõhklematult oma huvialaks. Väärtuste ja ideaalide mõõdupuud olid eesti pagulasühiskonnas vahepeal muutunud. Enam ei olnud päevakangelasteks August Muguri moodi mehed, kes omal ajal kõigi raskuste kiuste endile tasuvad kutsealad õppisid. Nüüd oli tulnud ettevõtjate ajastu, sest miljonäri staatusesse võis pääseda ikkagi ainult äri ning iseseisva ettevõtlusega. Sellest lähtudes otsustas ka Kibeda, kes ju samuti tagasihoidlikul viisil kuulus uude koorekihti, et tema kasupoeg hakkab ülikoolis õppima äridusala ja Mailis näis sellega kõigiti päri olevat. Kui siis Sven väga kärarikkalt protesteeris ja kinnitas, et teda mingisugune äritegemine põrmugi ei huvita, andis Kibeda pisut järele ja pakkus kompromissina välja arhitektiks, arstiks või advokaadiks õppimise valiku, sest ka need alad andsid end hiljem (kui nooruk pidi ju ometigi aru pähe võtma) kuidagi äriettevõtlusega seostada. Nendeks kutseteks polnud aga Svenil hoolimise puudumise kõrval ka kohasust ja nii ei jäänud tal ikkagi muud üle kui jääda ärilise administratsiooni juurde, mis teda ei huvitanud, kuid siiski üle jõu ega mõistuse ei käinud.

Kui aga Allan Tuulepoeg oma ootamatult süllelangenud pärandi edasi müüs — see toimus juba peatselt pärast Sveni ülikoolitee algust —, viskas ta pojale päästerõnga. Sven Lundgren, kes sõbrusest hoolimata ei olnud tema perekonnaasjade vastu erilist huvi ilmutanud, oli vabastanud ta süütundest. Nüüd võis ta ise muusika tellida ja nii juhtuski, et Sven jättis moodsa aja ärivõtete uurimise kus seda ja teist ning hakkas õppima muinasteadust, mida ta armastas. «Eks ka vanu varemeid välja kaevates või mõnikord kulda leida,» oli ta kasuisale pooleldi pilkemoeliselt ütelnud, kui see ennustas, et sellise

alaga küll keegi elus haljale oksale ei jõua. Aeg aga näitas, et ehkki Sven rikkaks ei saanud, oli ta teadlasena edukas ning õnnelik ja üks õnn olnud ikkagi suurim võimalik kul-
laleid.

Kuidas jäi Allan Tuulepoja enda õnnega? Ammu oli ta tahtnud enesele mingit üles-
annet pagulaseestlaste ühiskonnas ja nüüd, kus leidus piiramatult vaba aega ning keegi
ei saanud enam väita, et ta seda teinuks omakasupüüdliselt uute müügitehingute huvi-
des, otsustas ta oma kavatsuse teostada. Välisvõitluse keskorganisatsioon oli kaua otsi-
nud osajalist töötajat, kes aitaks koostada märgukirju valitsustegelastele, kirjutada
lugejakirju ajalehtedele, kus asju eestlaste arvates nii sageli väärsti nähti, ning täita mõ-
ningaid muid ülesandeid, mis ainsale kasinapalgalisele bürooametnikule käisid üle jõu ja
millele rahva poolt valitud liikmed said oma igapäevatöö tõttu vaid puhuti aega pühen-
dada. Esimees Mugur, kes advokaadina «Lundgren Motorsi» edasimüügitehingut juriidi-
liselt vormistas, arvas, et uus celarve võimaldaks abitöö eest väikest tasugi maksta, kuid
Tuulepoeg lükkas selle kindlalt tagasi. Rahuldus pidi jääma ta ainsaks tasuks, sest raha-
ga koos tulnuks vastu võtta ka korraldusi, pidada kinni kindlatest kantseleitundidest. Sel-
leks polnud tal ei soovi ega vajadust.

Mõningat rahuldust andis uus tegevus talle tõepoolest, eriti kuna see vahetevahel —
peamiselt valimiste eel — tõi vastuvõttudel kokkupuuteid asukohamaa nimekate poliiti-
kutega, viis kokku suurajalehtede esindajatega. Siis ta püüdis selgitada Eesti olukorda,
oma maale ja rahvale tehtud ülekohtu. Ta tegi seda enda meelest paremini kui paljud tei-
sed, kuulajaid liigsete üksikasjade ega paisutatud paatosega tüütamata. Ent kui ta lootis
end olevat lõpuks ometigi vabastanud turuseaduse ettekirjutustest, selgus selle ekslikkus
peatselt. Ta võis näiteks selgitada kõige kaaluvamaid asjaolusid oma rahva saatuse või
õiguste kohta, kui keegi parlamendiliikme pretendendist kuulaja kõik selle mõne viisaka
noogutuse järel läbi lõi ja ütles:

«Üks väike vaheküsimus, kui lubate. Kui palju võiks siin teie rahvusgrupis meie va-
limistel hääletajaid olla?»

Saades siis teada selle umbkaudse ja tagasihoidliku arvu, tekkis hetkeks mulje, nagu
hakanuks küsijas mingi sisemine arvuti klõpsuvalt hinda kokku lööma, ja seejärel oligi
jutt varsti lõppenud.

Tekkis koguni olukordi, kus tal polnud kerge end ohjeldada. Näiteks tol korral, kui
üks ajakirjanik sõandas küsida, et kas selline nii kaua vangis olnud rahvanatuke enam
demokraatiaks küps ongi. Selle peale kaotas Tuulepoeg viivuks oma tasakaalu ja nime-
tas seda nii rumalaks küsimuseks, millele üldse ei tasu vastata. Sellest tuli päris piinlik
vahejuhtum, millest sai teada ka Mugur, kuid ta ei ütelnud selle peale midagi. Tuulepoeg
oli ju ikkagi vabatahtlik tööjõud, kes ei allunud kellelegi ja ehk oli tal põhiliselt õigusk-
kuigi seda õigust tulnuks vahest teisiti jalule seada.

Ta pidas seda ametit, kus rahuldused ja pettumused vaheldusid, mitu aastat. Siis aga,
viibinud ühe ekskursioniga mõned päevad Eestis, sattus ta sellist kodumaaga suhtlemist
tauninud radikaalsete ringkondade pahameeletormi kätte ja otsustas surve all tagasi tõm-
buda. Keskorganisatsiooni juhatus seda küll ei nõudnud, kuid ei püüdnud ka ta meelt
muuta ega võtnud ta kaitseks sõna. See tekitas temas pisut kibedust, kuid põhiliselt pol-
nud sellest midagi, sest see toimus pagulaskonna suurte sisetülide ajal, mida teab kust
õhutati ja kus ta ei tahtnud osaleda. Ta jäi kõrvalseisvaks vaikseks vaatlejaks ja kui pal-
jud nimetasid teda eluvõõraks inimeseks, siis tegelikult püüdis ta elu arenguga igati kon-
taktis olla ja hoolitseda selle eest, et ta kiiresti muutuvast maailmast täiesti mõistmatult
mööda ei elaks.

Sven jõudis Tartu-reisilt «Viru» hotelli tagasi ja oli nagu mingis eufoorias. Ei, tema polnud küll üldse märganud, et ülikoolilinn kuidagi remondi järele karjus, kaupluste riivlid olid tühjad või inimesed vingete nägudega vastu tulid. Tal ei näinud olevat midagi sellest, et ülikoolis kõigi soovitud isikutega kokku ei saanud, ja isa küsimus, kas ajalehemehed olid teda intervjuerinud, pani ta koguni naerma. Taevake küll, Tartus olid ju parajasti kuulsad soome juuksurid külas ja tegid daamidele tasuta uhkeid soenguid pähe. Peamodelliks oli demonratsioonil olnud Merike Kruupender ja kõik ühtekokku hõlmas koos linnarahva tähelepanuga ka kohaliku ajalehe tagasihoidliku esikülje. Sveni meelest oli see kena ja loomulik, ning üldse ei näinud ta Tartust mäletavat suuremat muud midagi kui et seal vastandina Põhja-Eestile juba õitsesid sirelid, ja sellelegi oli tähelepanu juhtinud ta reisikaaslane Merike. Niivõrd kõige suhtes leplik ja sõbralik sai ikkagi olla ainult ülepeakaela armunud noor inimene ja Allan Tuulepoeg ei teadnud otsemaid, kas suhtuda sellesse rõõmu või murega.

Sven oli elanud pikemat aega Yucatanis ja Guatemaalas, seal pärismaalastega hispaania ning töökaaslastega inglise keeles lävinud ja kuigi ta eesti keelt oskas võrdlemisi korralikult, kippus tal mõnikord õigete sõnade otsimisel tõrkeid tekkima. Omavahel olid nad sellise kauba maha teinud, et Eestis olles räägivad ainult eesti keelt, ja kui poeg nüüd oma erilises tuhinas hakkas ingliskeelseid sõnu sisse lükkima, ütles isa:

«Näib, et sul on see maakeel paari päevaga lausa käest ära läinud. Ometigi peaks ju asi sootuks vastupidine olema. Kas sa oma kaunitariga seda siis sugugi ei praktiseerinud?»

«Ei,» vastas Sven. «Tema tahtis minuga inglise keelt harjutada. Vaata, asjad on nii, et ta tuleb võibolla Ameerikasse elama.»

«Tohoh, kas tegid talle abieluettepaneku?» küsis Tuulepoeg ja ootas, et poeg hakkab selle peale naerma. Sven aga ainult muigas õndsalt ja vastas:

«Kas nüüd just otse ettepanekut. . . Aga sinnakanti me jutt korra läks jah. Sa oled ju ka ise ütelnud, et mul oleks juba aeg. . .»

«Seda küll, aga kuidas sa kujutleksid seda blondi Põhjamaa iludust Tikalis või kuskil mujal Kesk-Ameerika džungli pärapõrgus?»

«Ei tarvitse ju tingimata sinna jääda. Ma võin näiteks Carnegie Instituudi pakkumise vastu võtta ja New Yorki minna. Mul on mitmeid võimalusi.»

«Aga seni ütlesid, et oled oma hingega ikka väljakaevamiste juures.»

«Palju, mis ütlesin. Teinekord tuleb ka kompromisse teha.»

Tuulepoeg ei osanud selle peale hetkel midagi ütelda ja Sven lisas:

«Ega kindlat pole veel midagi. Merike on ise kahevahel. Ta ei tahaks Eestist kuigi meeleldi lahkuda. See poleks tal sugugi kerge otsus.»

«Aga sul oli endal mõneks ajaks siia jäämise mõte?»

«Teab, mis sellest tuleb. Ülikoolis ei antud terve semestri suhtes mingit lubadust. Neil pole korterit pakkuda ja üldse ei võta nad seda praeguses olukorras prioriteedina.»

«Peavad ehk koguni halvaendeliseks? Kardavad, et eesti rahvas kaob niisama järsku ja salapäraselt nagu omal ajal maiad?»

«Mine nüüd. Ebausk on teadusele võõras. Ja tegelikult kutsusid nad mind külalisprofessorina tagasi küll. Rääkisime kahest loengusarjast — maiade klassikalisest ajajärgust ja pisut ka järelõitsengust.»

«Tore. Mis Merike selle peale ütles?»

«Ma ei hakanud sellest rääkima. See ripub üldse veel kuidagi õhus.»

«Ma annan sulle nõu,» ütles Tuulepoeg. «Räägi talle oma plaanidest. Mine isegi kaugele ja ütle, et sul on tegelikult kavatsus Eestisse elama tulla.»

Sven pahvatas naerma.

«See poleks ju sugugi tõsi.»

«Räägi sellegipoolest.»

Isa ja poeg vaatasid nüüd kaua teineteisele otsa. Esialgu veel muigenäoline poeg taipas peatselt isa pilgust midagi, mis tõi ta meeleollu pöörangu. Ta surus huuled peaaegu kriipsuna kokku ja ütles:

«So, you think that she is a gold digger? Don't you? Arvad, et ta tahab mind ära kasutada? Selline jutt on mulle vastik. Su peakolusse ei näi üldse mahtuvat, et kaks inimest võivad ka igasuguse tagamõtteta teineteist armastada.»

«Ma ei ole midagi sellist ütelnud. Muidugi on see võimalik,» püüdis Tuulepoeg pehmendada, kuid Sven ei jäänud teda kuulama. Ta läks välja ja lõi ukse tugeva mürtsuga kinni.

Üksijäänult lootis Tuulepoeg, et see väike sõnavahetus manitseb poega oma olukorra üle järele mõtlema. Ta ei tahtnud mingi skeptik olla, kuid isegi isa silmadega vaadates ei suutnud ta tõenäoseks pidada, et Merike Kruupenderi taoline iludus oleks Sveni-sugusse esimesest pilgust armunud. Sven ei kuulunud nende hulka, kellele tüdrukute silmad kohe peatuma jäid. Ta oli läinud kasvult emasse ja isalt saadud kalduvuse tõttu hakkas juba varakult kiila minema. Pikakasvulisest Merikesest võis ta koguni lühem olla. Vaevalt sai ka seda mingiks otsustavaks teguriks pidada, et Eestis respektieriti teadurcid ja ülikooliprofessoreid märksa rohkem kui Ameerika mandril. See oli karm, kuid õiglane kriteerium ja nii otsustades mõtles Tuulepoeg ka sellele, et Merike oli ju Krupa tütar, kellel pidi olema oma isa geene, ja see pani teda veelgi rohkem muretsema.

7

Kohvrid olid pakitud ja teab kui hilja kuskilt tagasi jõudnud Sven magas veel või vähemalt teeskles und. Nad olid viimastel päevadel erinevaid teeradu käinud ja vaevalt teineteisega rääkinud. Tuulepoeg võttis restoranis pisut hommikueinet ja ostis fuajeest ajalehed. Seeasemel aga, et neid tупpa lugema minna, kaldus ta rutiinist kõrvale ja otsustas teha sedapuhku viimase jalutuskäigu läbi vanalinna. Ilm oli pilves ja vihmaendeline ning selle hallid toonid mõjutasid meeleolu. Vastukaaluks aga tundus linn talle nüüd mõneti kodusemana. Soome vodkaturistid kas magasid veel või rüüpasid kuskil vaikse nohinaga peaparandust. Vene keelt rääkijate suhe hõredavõitu tänavapildis võis olla endine, kuid nad ei tekitanud häirivat dissonantsi, sest nii varajasel tunnil olid inimesed sõnadega ahtrad ning jutuga tasasemad. Vanad hooned ja võlvialused olid armsad nagu ikka, kuid pea kohale näis hakkavat kogunema justkui sünget vinetust, mis ei tulnud ainult atmosfäärist. Ja ta arvas end eristavat hõngu, milletaoline võis tema kujutluses sõõrmetesse tungida Dachaus või Belsenis, seajärel kui need paljude jaoks liiga hilja va-
bastati.

Komisjonipoed polnud veel oma uksi avanud ega asutustes tööpäev alanud. Kuskil aga vingerdas juba ootajate saba ja ta pärimise peale mühatas keegi, et varsti hakkavat sealt konjakit saama. Tuulepoeg leidis, et kui ta nüüd siia elama asuks, tuleks tal mingid kursused läbi teha. Muidu ei oskaks ta kõige lihtsamategi igapäevaste asjadega toime tulla. Ta mõtles ka sellele, et kui kõik hakkab arenema lootuste ja loogika kohaselt, muutuvad kaupluste vaateaknad kord läänelikult üksteist ülepakkuvaks, kuid nendes ei oleks mingit tunglemist. Kas ei kandu tammuvate ootajate järjekorrad siis jälle tööbörsi juurde, mis oli kord siinsamas Vene tänaval, või linna hoolekandecosakonna ette, mille asukohta ta enam ei mäletanud? Võibolla mitte, sest minevik ei tarvitsenud tingimata korduda. Allan Tuulepoeg teadis aga kindlalt, et ta olnuks kõige halvemalgi juhul valmis seda kõike uuesti läbi tegema. Kasvama üles koos oma riigi ja rahvaga arengus, kus temalegi leidis mingi vajalik ülesanne, olgu siis nii tagasihoidlik kui tahes.

Hiljem olid nad kahekesi sadamas, vististi ainsatena, kellel polnud ühtki teelestaatjat. Oss Potter oli sõitnud oma kurgitalundisse tagasi ja kui ka Merike Kruupenderit nähtavale ei ilmunud, sõandas ta mõninga kõhklemise järel sellest juttu teha, ning Sven vastas:

«Ah tema? Juhtus nii, et tal tuli juba eile Soome sõita. Mingi modelliagentuur nõudnud kiiruga kohale.»

«Saad siis temaga Helsingis kokku?»

«Kes teab?» vastas Sven ja ta ükskõiksusest kõlas teeskclus selgesti välja.

Siis nad enam sellest ei rääkinud. Võibolla oli Sven siiski nõu kuulda võtnud ja tüdruku kavatsuste siiruse proovile pannud? Võibolla tuli muud vahele, kuid midagi oli juhtunud ja ta näis põdevat seda valu, mida lohutamine oleks ainult hullemaks teinud. Laeval tüüris Sven kohe baari poole, ilma teda kaasa kutsumata. Ta tundis ühtaegu kergendust ja kahju, et poeg pidi sellise väikese piinaga oma isamaalt lahkuma. See aga läheb varsti üle, ta teadis seda omast käest.

Reisijad sõelusid läbiseigi, jutlesid paariti või väikestes gruppides ja kõndisid treppidest üles-alla otsustamaks, millisesse salongi või baari end sõidu kesteks sisse seada. Tuulepoeg tundis mõnda nendest nime, näo või kuulu järgi. Paar tulundustegelast Kanadast ajasid omavahel ärijuttu ja kostis päevakohaseid väljendeid, nagu «Vasalemma marmor» ja «Kunda tsement». Rootsist oli kühmus jässakas mees käinud Virumaal oma metsa üle vaatamas. Jah, see olevat alles, aga kes teab, millal sellest erastamisest asja saab, kui üldse. Eks lapsed või vähemalt lapselapsed jõua ära oodata. Mets aina kasvab, see on parem kui raha pangas. Praktiliselt mõtlevad inimesed. Marginaalsed inimesed, üks jalg ühel ja teine teisel kodumaal. Pärís oma polnud kumbki. Ajalehepildilt meeldejäädud pagulaspoet tammus ühelt jalalt teisele, irdunud ilme näol ja mine võta kinni, kas see, mis astraalselt sinakana ta pea kohal ringles, oli tõesti aupaiste või ainult ta naabri piibust puhutud suitsurõngas. Võõrsil oli laulikuid vaid traditsiooni ja sündsuse tõttu parajasti sallitud. Nüüd aga olid tal loorberipärjad kohvris ja kirjastamisleping põuetaskus. Just nagu suur hilinevad palgapäev. *Ego trips, business trips, sentimental journeys*, liigitas Tuulepoeg, sest ka tema oli marginaalne inimene, kes mitte alati eesti keeles ei mõtelnud.

Muidugi leidis pärisestlasigi, nüüd kus nad polnud küll veel täielikult vabad, kuid mitte ka otseselt enam vangid. Võõrsilt tulnud suguvendade kõrval näisid nad olevat kinnisemad ja ettevaatlikumad, mitte nii valmid võõrale kohe tühjast-tühjast seletama hakkama. Ent seletamatultki oli selge, et nad Soome pealinna ainult Eduskunna hoonet ega Sibeliuse monumenti uudistama ei läinud. Esmajoones mindi ikkagi selleks, et katsuda midagi pärisrahaks teha või kuskilt ajutine töötots otsida. Teadagi kiputi neid nõõrima, kuid vähemalt tehti seda valuuta eest. «Viru valge» oli muidugi kõige kindlam kaup, sellest sai alati lahti. Aga leidus üht-teist muudki pakkuda: hoolikalt peidetud ikoon, mõned graafikatõmmised, näputäis vanu münste taskurätis. Kellelgi oli koguni väike kilpkonn kastiga kaasas.

Turg! Siingi turg! Müügiturg, tööturg, orjaturg. Turu eest ei pääsenud kuskile. Allan Tuulepoeg tüüris end rahva hulgast välja ja läks külgukest tekile. Seal ei olnud näha ühtki inimest. Vidutas vihma ja merel oli tõrjuvalt tusane nägu ees. Ta tõstis krae üles, keeras pintsakurevääríd vaheliti, kõndis sihitult vantide ja paadiseadmete vahel ja hakkas treppe mööda kaptenisilla suunas ronima. Vahetekile jõudnult jäi ta aga üllatunult seisma, silmates ruuporit. Keegi oli jätnud selle sinna presendivirmale, otse reelingu äärde. Ta tõstis oma leiu üles ja uuris seda uudishimulikult, sest selline riistapuu polnud veel kunagi tema kätte sattunud. Ruupor oli peaaegu mere enese värvi terashall ja ajakohase tegumocga, mitte enam selline kooniline hääletoru, nagu ta ähmaselt mäletas Kadrioru staadionilt. Turule oli ta ikka igal pool tahes-tahtmata välja jõudnud, ruuporit polnud aga kuskilt leidnud. Nüüd vaatas see siin talle järsku nagu pilkavalt otsa. Võima-

lus oli saabunud, seda tuli ometigi kasutada. Aga mida selle kaudu kuulutada? Talle ei tulnud seelamaid ühtki vähegi arukat mõtet pähe. Ruttu! Ruttu! Viivitada ei tohtinud. Ruuporeid ei jäetud ometigi kauaks niisama vedelema, isegi nüüdsel uuel ja usalduslikumal ajastul mitte. Ruuporiga oli võimalik palju pahandust ja segadust tekitada. Võibolla laev koguni valele kursile juhtida. Kohe võidi hooletus avastada ja häälekõvendaja tal käest ära krabada. Ta tõstis ruupori ja hüüdis sellesse:

«Kärbsepüüdjad Aeroxon. Ae-rox-oon! Kellele läheb veel ära?»

Sõnad jahmatasid teda, sest need tulid mõtteväliselt, ilma et tal olnuks mingit kavatsust neid lausuda. Ka võimendus kukkus eeldatust valjem välja, kuid kajakate kisakoor summutas osa sellest ja ta oli kindel, et keegi ei kuulnud teda. Siis pani ta ruupori endisesse kohta tagasi, kõndis vööri poole ja mõtles, et ega kärbsepaberitel vist polegi enam mingit turgu nüüdsel hügieeni ja kaitsevõrkude ajastul. Kas ka Eestis mitte? Ta ei teadnud, sest Tallinnas polnud kärbeste aastaag veel kätte jõudnud. Siis meenus talle, et ka selles kauges laanes, kus teda kaljude vahel järve kaldal ootas tagasihoidlik suvila, oli mustade kärbeste terroriaeg veel kaugel. Need tulid alles hilissuvel ja hammustasid kohe vere välja. Olid rohkem parmud kui kärbsed, ehkki väiksemad. Kärbsepaberitega polnuks siin midagi teha, sest neid ei saanud ju ometigi puude otsa ega võsasse üles riputada.

Samas tundis ta kojuigatsust ja imelik — see oli nüüd siiatulekuga võrreldes vastupidise tõmbejõuga magnet. Kodu ei olnud enam siin. Kunagine kodumaa ja asekodumaa olid oma kohad ümber vahetanud. Selles polnud mingit kahtlust. Seda tõdedes tundis ta pisut nukrust, kuid üle selle voogas selgusele jõudmise kergendus. Taamalt läbi uduloori mustendas mingi saar, millel näis plinkivat majakas, kuid ta ei mäletanud selle nime ega osanud oletada, kas see enam Eesti vetes oligi. Sellest kõigest oli ometigi terve igavik möödas. . .

Washington, D. C. 1992

Triin Soomets

*

käes roheline õun,
väikses, õrnas käes hapu, roheline,
õigesti pandud kokku — milleks? —
millest küll tehtud,
rebitud välja millisest päevast, kelle
silmadest? Väikses, õrnas,
puutuda — kelle käsi
juba on rebinud olevaks,
hingavaks, mängivaks —
kael liiga valge,
selg liiga nõtke,
üks jalg katki:
piparmündipõlveke

*

Neid õrnu sõrmi murda vastu põlvi
öö näkku külmi kilde naelutada
üht rinda lepitada teisega
ürgvõõrail lapsejalul põgeneda
vaid tappa osates vaid armastada

just mind miks tähevalgel näkku tabab
klaaskirstu kanajala kulliküüs
ma suudlen lumivalgukest ma magan
just selle unenäos, kes nägemise mulle müüs.

*

Minu vormi otsige tumedas kevadtuules kui otsite
läbi lõhnavate lehtpuumetsade otsige ja läbi roheliste lainete
nimelt merre tuleb otsima minna nimelt raskesse vette
läbi murduva jää edelatuule ja lõhandike

otsige põhja kui otsite siledat karedat rahulikku põhja
sügaval peab see olema ja kusagil siinsamas

poolel teel metsade ja tuulte vahel, vahel kanarbike,
märjas liivas otsige maast kui otsite

maa kannab teid üle kuristike
kui otsite minu vormi õigesti

tuhast ärge otsige ega õunapuu koorest
värsketest õuntest või katuse laastudest

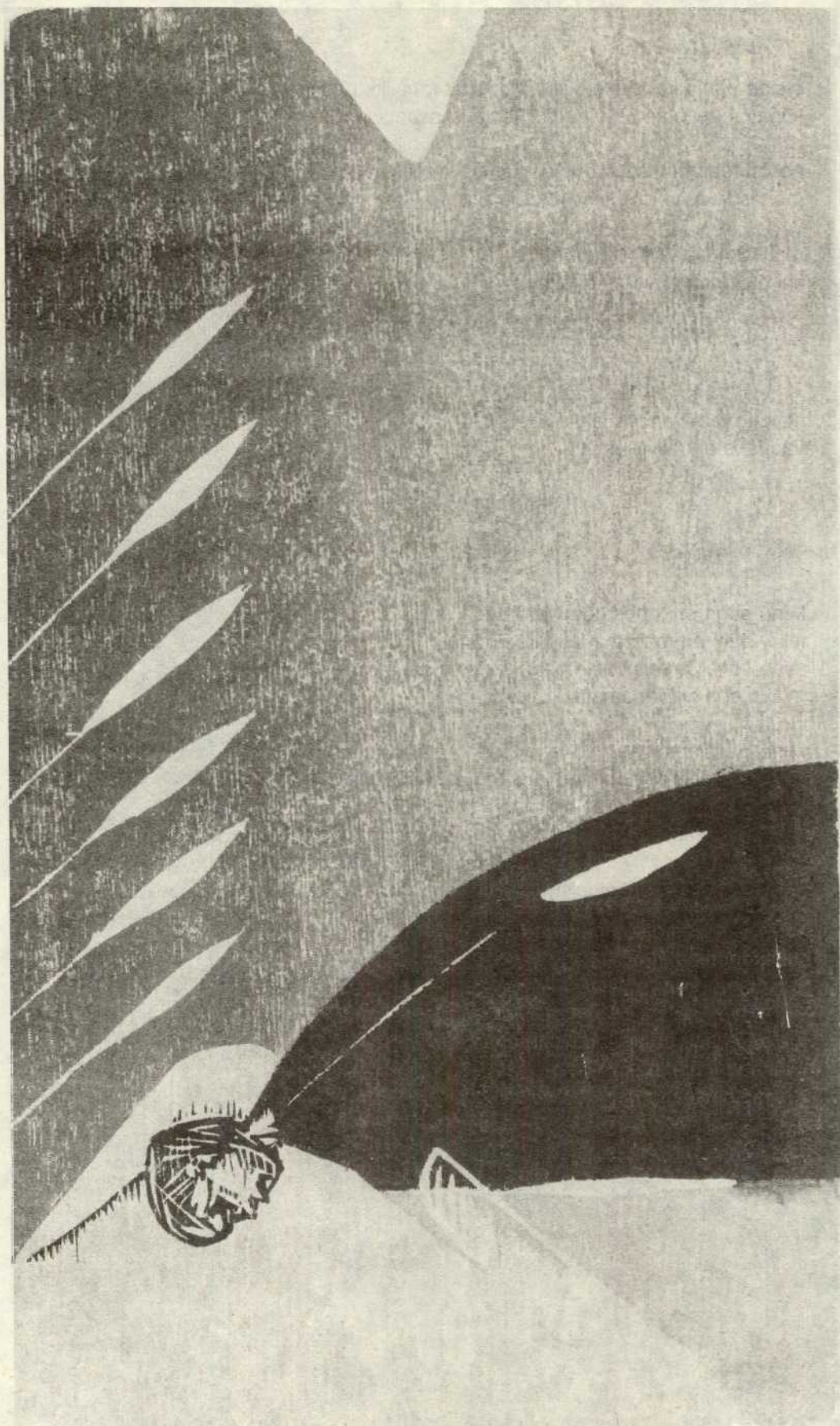
otsige maast enese jalgade juurest
vaadake enne kui astute

*

Minu nuga on tupest tõmmatud,
minu nimi on maailma laubale lõigatud,
minu sõna on teis öeldamatu, unustamatu,
minu keha on varjamatu, kustutamatu.

Mina olen laps, naernud ja nutnud kes armatsemist nähes,
mina olen loom, joobunud kes noore vere lõhnast,
mina olen kohtunik, mõistnud kes süüdi igaühe,
mina olen süüdimõistetud, vaenlane, valetunnistaja, vägistaja, vördjas.

Minu sõna on seniõelduist kõige ilusam ja ilgem,
minu käsi teie kaelal on kõige julmem ja leebem,
minu mõte on kõikidest mõtetest kõige õigem,
sest
mina olen teie ammuoodatu, igatsetu, armastatu.

ENNO OOTSING. Sügav kummardus

(Puulõige-bokashi) 1992

Varlam Shalamov

Luulele

Ei ma asjatult rühi,
ei mu koht ole tühi.
Sina oled mu tahe ning jaks.

Kõik see tähendab laulu,
ainult sõnade kaudu
elu võib muuta siin ülevaks.

Veel ja maal tehes ringe,
seal sa lennutad hinge,
kus on loomad ja linnud ja taim.

Vead mu eemale kuulist,
et ma osa saaks juulist,
muidu talv oli ikka mu kaim.

Mulle pruudiks sa oled,
oled valguseks. Kole
pole minna mul sinna, kus õõ.

Taevalaotuses tähed,
linnulennul ma lähen,
kus mind ees ootab tundmatu saar.

Universumi piiril,
õnnekübemed tüüril.
Sõnad — maardla ja Linnutee-kaar.

*

On ulmad õpetlasel üllad,
ent neilgi küljes mõõt ja arv,
mis seda lõikab, mida külvab.
On ulma lend kõrk, kõrge, karm.

Ja unistustel lokkavatel
on eeliseidki teiste ees:
ei piira ulmas kokka katel,
ei pealpool pilvi olda sees.

On ulma haare kõrge, sügav,
ta kätte lõpeb päikse tiir.
Kui rinnast pihku võetud süda.
siis puudub looduselgi piir.

Ja kuigi füüsiliselt raske
ja kuigi looduse käes tüür, —
mees kasvult ületamas kaske
ja jõult ta pilgust langeb müür.

Känd

Läbilõigatud tüve
biograafiat loeb
karm teras mu süles,
mis mu kätest veel soe.

Polaarvööndi saatus
ja saavutus julm —
see on märklaua jaatus
või laskuri ulm.

Aastaringe on napilt
mul lugeda siin,
kus soojas kõik klapib
ja pakases piin.

Reisipäevik on räämas
ja keerdus kui lont,
okste alla on jäämas,
on kulus kui kont.

Nagu ajalooürik,
mis on torusse keeratud.
Raielangil kui kirik,
mis müüdi on määratud.

Merikarp

Ma olen nagu iidne merikarp,
mis eksind ilma juhuslikult.
Nüüd kogu maailm juubeldades tark:
ürgaeg saab valgust tuletikult.

Näen välja merikarbi haprana,
mis iidsest äraaurand merest,
mil kirjad peal, seal sõnum vaprana
kui makilindiilt lihast-verest.

Ma tahan sosistades teatada
kui merepõhjast iidsest sõnu.
Ei suudeta mind enam peatada,
ei tunne eksimustest mõnu.

Ja ärgu takkajärgi targana
küll nähku välja tulevane.
Kui kirju pole, kardan ma,
eks merikarpi tule vale.

Tõlkinud ANTS REOLI

VARLAM SHALAMOV (1907—1982) on üks paljudest kirjanikest, kelle elust hulk aastaid — ja just need, mis tööaastatena kõige viljakamad oleksid võinud olla — möödusid nõukogude vanglais. Esimest korda vangistati ta 19. veebruaril 1929. a. põrandaaluses väljaandes «Lenini pärand» osalemise eest, mis viis ta Berez-nikovski keemiakombinaadi ehitusele. Vabanemisele (1932) järgnenud kirjandusliku töö periood oli üliaktiivne. Tema enese sõnul on ta siis kirjutanud «ööd ja päevad. Mõelnud jutustusest, selle võimalustest, vormist».

12. jaanuaril 1937. a. arreteeriti ta teist korda samal põhjusel, nüüd aga on vangistuse motiiviks laimu le-
vitamine «Lenini pärandi» nime all. Kümnele aastale Kolõmal eespool nimetatud süüdistuse alusel lisandub
uus karistusae, aga seekord mitte salakaebuse alusel, vaid selle eest, et ta on nimetanud I. Bunin*it* suureks
vene kirjanikuks. Karistusaja lõppedes kohustati teda jääma Kolõmale 1953. aastani, alles 1956. a. saab ta
õiguse elada Moskvas. Seal sünnib põhiosa tema proosaloomingust — kuulsaimad neist on kuus köidet Kolõ-
ma-ainelisi jutustusi ja suur hulk luuletusi.

A. P.

Ilmar Särg

*

Milleks mulle potjomkini küla,
milleks minule kremlis müür.
Iga elatud päev on püha,
kuni kindlates kätes on tüür.

Käed ei värise, kurss ei muutu —
kõigi maade töölisel, heil!
Sina — kõrvutu, silmitu, suutu —
tantsi, keeruta, vodkakest pei.

Ja su ümber kõik teevad niisama,
tõde tõeks, väär polegi väär.
Laev sõidab, tal kõik ükstakama,
võõris helendab maailma äär.

Ei

Ei valede võrratut vaapa,
ei käskude—keeldude keelt,
ei tahmunud tõdede taaka,
ei musta murdunud meelt,
ei hõbevee hommikust hinda,
ei hunnitut hiina halvaad,
ei rahasid rõhuja rinda,
ei mõõgaga mõõdetud maad!

NB!

Hommik olevat õhtust targem?
Hommik on alati targem kui õö.
Nüüd tuleb päästa see lagunud töö,
ajada püsti ennast ja koda.
Annaks taevas sobiva oda,
et teda kaitsta elaja eest.
Aga mõnest ei saagi meest.

Sándor Csoóri

Autoportree auruses peeglis

Paisun nagu see, keda toidetakse
põrsalihaga —
sagris roosipea mu õlal, kui paisun.
Mu veri ei kannu enam kive, habetunud kuuli;
ka kevadisest lumesulamisest
tean vaid seda, mida silmad võivad teada —
tuule plekksonette
kuulan Ungari pikimatel öödel
ja ma elan, sest olen harjunud elama.

Vahel püsti veel ootan ajudest läbi tungivat vilet,
mu vaikselt reedetud kukalt las kõrvetab päike,
vahel ootan, et kord mere
keegi petaks tagasi mu ribide taha
ja seitsme öö pimedas vahuga koos oma suhu eksides laulan.

Leegi vari, tühjus

Mu kontinent on see võõras tuba;
mu kodumaa, sest sinuga uinun seal sees.
Olen rahulik: see voodi võib saada mu surivoodiks.
Leegi vari, tühjus, salongi suhkrunukud,
õue jäetud talve jõulupuu —
armastan sind, sest saabusid pakkidega,
et nutta ja külmetada,
süüa minuga liha,
leiba,
saia,
leotada oma pühadejuukseid lumes —
armastan sind, sest siin möödus
see aasta nagu hellitused toanurgas,
sest puuoksad praksusid tuules
nagu šampusepudelid
või kepikimp kusagil kaugel,
heli lähenes aina ja eemaldus taas.

Helsingi pöörlevast toolist

Pooleldi pööreldes pöördtooliga,
keereldes pehmelt
poolunes ringi,
nägu las peatub Kuuratta kõrval,
neljaks jagatud hotelliakna
püstpuu kohal,
edasi-tagasi ringi,
edasi-tagasi taas —

tornisid, lahtesid poolkeerutades
pöörled sa, valge linn, pöörled sa, Helsingi
minuga koos, Põhja eksinud herilane,
elektri rahutu vari mu peal,
euroopalik kärg —

Leebeks lausunud linn, oled ju hull,
mu piimasse segad mett,
õhtusse pesematut sinist,
puhtaks pühitud taevas harjutab end
heledate tüdrukjuustega: reaktiivlennukitega,
ent kui hämardub ja mere
liikuvatest tantsusaalidest hoovab muusikat,
ajad naised kadedalt tagasi koju,
ajad kajakad kadedalt tagasi koju,
nende asemel
valgeid udusulgi puhud mu silmade ette,
otsekui haavatud oleksid mu puhevad padjad —

ja sa peletad minust ka oma poeete,
maa-alustes keldrites mängivad
kaartidega maha kalevala pärleid
ja joomatõppe koolevad tänagi —
tursunud näoga Saarikoski
astub välja maksahaiguse kahtlasest ööst,
et tänavasillutisele luuletust kirjutada,
ta käsi ruttab mereni,
harjastaeva alla
ja ta Ungarini pendeldava lipsu
virmalised kisuvad valla —

sina ent muudkui pöörled ja pöörled
me verehääle muinaslugude aurust,
edasi-tagasi ringi,
edasi-tagasi taas.

Pirnid ja ploomid

Kuhu kadusid mitte kuningad ja impeeriumi libud,
mitte luust lehvikud ja lämmatavad kasukad,
vaid koos nisuga valmivad pirnid,
muskaatmarjamaiguga ploomid mu keelelt?
Mu käsi seal elas
suviti aias,
lendles
tee poole kaldunud okste keskel.
Vahel sinna õlgadel puusärki kanti,
vahel sahisevat heina; kaua kõlas
kell üle küla, rehealuses
kukk kõndis kuldsetel tellistel
ja mina võisin end unistada suve
rändtentsikuks, kes poolalasti
pendeldab taeva all
ja pidutsevate vapsikute seltsis
end suuremeelselt kostitab.
Oo, mahlaselt voolav pirnimaik mu suus
ja teie, lõhkeva lihaga ploomid, millest
läbi käinud teab mitu liblikatiiba,
lehepõrnika või musträsta oma. Üks amps,
ja päikesepaiste ujutab üle kogu aia. Teie
pripsivast mahlast paduvihm on kui jumalaarm
valgustamas lehtedest läbi. Olin omaette
ja siiski mitte üksinda: õhk oli minuga,
värises kui lassole mõistetud hobuse nahk.
Kaudu teie liha maitsesin maailma,
seda enam üles ei leia,
maitsesin magusat värinat, seda pole enam puudes.

Möödunud on päev

Möödunud on päev. Lihtne ütelda.
Väsinud linnud varjuvad Jumala juurde
ning mu süda, see rakkesse pandud
tööhobune, puhkab samuti.
Lihtne ütelda.

Möödunud on päev. Ja miski pole möödas:
kauged surnud seiravad
tänaagi varemete vahelt,
kui oleksin tänavavõitluses langenud nende asemel
ja võitjad nüüd tallavad mu peal.

Möödunud on päev ja miski pole möödas:
jõuetu hiilgus on õhtuse taeva lael,

tänaval hulkujate ustavates silmades
ja pehastuva metsa haljas peegeldus
püsib põhjatutes silmaterades.

On tund, mil maailma märtrid
ägavad üheskoos maa peal
ja maa raskuse all. Sellal värahtab
õhtune magus kohv mu käes
ning tuul puhub püsti mu hõrenevad juuksed.

Möödunud on päev ja miski pole möödas,
ometi kaduvikku kuhjub me sisse
siinsamas. Hämara kuupaistsid
mulle noorelt surnud naise rinnad
ja nüüd näen nendena tihedaid lõbunaiselikke akaatsiaid.

Oli hea

Hea oli mulle see koht, madratsiga magamisnurk
lohku vajunud voodil
lambikübara alt valguses,
hea oli nagisevalgi asemel magada.

Kuu nagu ajast maha jääv surmahirm
tuli tihti,
temast kasvas välja sein, hulkuva tunni vari, aknaraam,
aga hea oli mul ka ebausklikult karta.

Pariisis sadas lund, Zamolys jäidet, Gruusia
mägedes kotkaste verd valgus orgu,
olin võõras igas kaotuses, igas leinas,
kuid hea oli sellel maamunal võõraski olla.

Hea oli siin heade pilkude valguses käia,
otseku saabuks
see kõhn kiiri pilduv naatsaretlane Linna
õite pühal pulstunud eesli seljas.

Põrisesid trummid, vahele kelluke värises
nagu langetõbine soldat —
mu armastajate surelik ihu pani mind võbisema,
kui õõ äratas ikka ja jälle.

Nende üsk tulitas ja kõrbes
nagu Jeruusalemma liiv,
pole ma ealeski mõelnud aroom-lihtsast lunastusest,
pigem mõtlen nüüd soojast pikajuukselisest vihmast,

mis tuleb rongiga või närvide piinava sõjaga,
teretab, jätab hüvasti.
Tema jälgedes küpsetab päike kui igavene elu
ja teod liiguvad rohu sees aeglaselt lõpmatusse.

Hea oli mulle hea ja ka halb oli hea:
kaudu mu valudegi elu ennast jätkas.
Mu surnud surid, kui vaja, iga päev taas,
ja puud tunglesid aina mu südame ümber

ning aeg, mille sees elas ühe teise,
ühe tundmatu aja poolduv rakk,
viskles krampides, killunes tulevikuks,
ei hetkekski lasknud mu silmadel vananeda.

Ungari keelest tõlkinud ARVO VALTON

SÁNDOR CSOÓRI

Tänapäeva olulisi ungari luuletajaid. Olnud oma teravate poliitiliste esinemiste pärast kaua põlu all — Nõukogude Liidus temast üldse ei räägitud.

Luules kajastub tema poliitilises vähe. Mitmete kogude autor.

Käesolevad luuletused on võetud kahest kogust «Párbeszéd, sötétben» (*Kahekõne pimedas*, 1973) ja «Kézemben zöld ág» (*Mu peos on roheline oks*, 1985), mille võrdlemine näitab liikumist keerukatelt ja ehmatavatelt kujunditelt suurema selguse poole.

Eesti keeles on temalt varem ilmunud vaid üksikute luuletuste tõlked (sealhulgas «Nooruses»).

A. V.

Saatuslik ÕIGE

I

Esimest põhjanevat avastust märgib mõtlemise arenguloos äratundmine, et tegelikkuse keeleline kajastus võib olla niihästi õige kui ka väär. Hinnangute suhtelisuse tõdemiseni jõuti palju hiljem, siis kui otsustes olid hakanud kajastuma üldistused, mis võimaldasid mitmesugust tõlgendust. Lihtsakoeliste nendingute puhul osutub kaksipidi mõtlemine välistatuks. Vihma kas sajab või ei saja ja päike kas paistab või ei paista. Tõtt öeldakse siis, kui veepiiskade sahisedes sadu tunnistatakse; kes tõsiasja eitab, see valetab.

Mõnes keeles on tõe mõiste kujunenud nii omapäraselt, et juba kujunemislugu kannab endas uusi tõdesid. Kreeka *alētheia*, algselt unustatu eitus, suunab Platoni mõttekäiku, kui ta tõeni jõudmist käsitleb meenutamisenä. Kõik keeled nii huvitavaid näiteid ei paku, kuid neis kõigis seostub tõene tegelikuga. Otsus on õige, kui temas väljendub tõeliselt olev.

Mõtlemise arengut saab võtta tõe mõiste järkjärgulise rikastumisenä. Esialgne lihtsus omandab üha suurema mitmekesisuse, igapäevaste nendingute juurest jõuab inimvaim lõpliku Tõeni, kõige loodu algpõhjusenä. Filosoofia ajalugu kirjeldab, kuidas kujutlus lõplikust tõest on aegade käigus uuenenud. Kõige ülevaatlikumalt eritleb ajastute vaimulaadi Auguste Comte. Sellest mõtlejast rääkides peab aga kohe tähendama, et tähtsaimad ideed on ta üle võtnud H. de Saint-Simonilt, kuigi üsna mitmel põhjusel laenuisust ei rõhutata. Usu-uuendajana lõpetanud Saint-Simon kuulutati pärast surma prohvetiks ja utopistlikuks sotsialistiks, kellel filosoofiaga pole suurt tegemist. Seda enam oli siis põhjust pidada Comte'i algupäraseks mõtlejaks, positivismi rajajaks. Ometi osutub tema sõltuvus oma kunagisest õpetajast nii suureks, et ka positivismi mõiste muutub arusaadavaks alles siis, kui ollakse tutvunud Saint-Simoni arusaamadega.

See kõrgaristokraat, ekstravagantne niihästi inimese kui kirjanikuna, kes Karl Suurt oma esivanemaks arvates saatis juba noore mehena tollaseile valitsejale tähtsaid projekte, nägi elu mõtet võimalikult mitmekesisete kogemuste saamises, et vanaduspäevil oleks, mida õpetada järelepõlvedele. Oma eesmärgi ta saavutas: elu kujunes kirjuks ja õpetus harmooniliseks. Ajaloolisest arengust kokkuvõtet tehes näitas Saint-Simon end tüüpilise kristlasena: rauaaegastust alustades on inimkond aina liikunud kuldajastu poole. Määravat osa omistas ta seejuures Vaimule, täheldades selle ülemvalitsust iseäranis selgesti keskajal. Kristluse siht, arvas mõtleja, seisneb alamate klasside ülendamisest, ja kogu keskaja vältel suudeti seda enam-vähem ka järgida; kõrgvaimulikud pärinesid üldreeglina madalamatest seisustest ning mõistuse toel püüdsid nad seista vastu selle maailma vägevaile. Olukord muutub alles viieteistkümnendal sajandil, mil Vaimu hooldajad reedavad oma kutsumuse. Nad ei püüa enam pärssida ilmalikku kõikvõimsust, selle asemel sõlmitakse võimumeestega sobing, milles kohustatakse ohjeldama alamkihte, et säilitada sajandite jooksul kogutud rikkusi. Teadmiste valdkond läheb järjest rohkem ilmalike isetegevuslaste kätte, teoloogilise ajastu asemele tuleb metafüüsiline ehk eelpositiivne ajastu. Positiivsete teadmiste hulk kasvab pidevalt, samaaegselt jätkub ka endise maailmapildi lammutamine, mille viivad lõpule Valgustusajastu entsüklopedistid. Negatiivse saavutusena väärrib see hindamist, kuid arengu suunamiseks on tarvis positiivsete teadmiste süsteemi. Prantsuse revolutsioonis avaldus suurejooneline uuenduskatse, kuid see nurjus

teiste riikide sekkumise tõttu; kodumaa kaitsevajaduse sunnil anti relvad kätte lihtrahvale, kelle ninamehed haarasid peagi võimu. Paremustavat jõudu nägi Saint-Simon üksnes Vaimus, vaimuelu avaldused aga lähtuvad religioonist. Mõistes üha selgemini, et religioon saab ainult teiseneda, mitte kaduda, hakkas ta lõpuks ristiusu uuendajaks, tunnistas ainulist Jumalat ja hinge surematust.

Andunumate jüngrite silmis omandas ta õpetaja koha Kristuse ja Sokratese kõrval, kuid Auguste Comte'i, loomupärase matemaatiku meelet tähendas ristiusu uuendamine üksnes humanitaarset skolastikat. Ta ei tunnistanud enam õpetaja autoriteeti, lähtus aga endiselt tema üldisemat laadi seisukohtadest. Inimvaimu arenguloos tõdes tulevase positivismi rajaja kolme perioodi: teoloogilist, metafüüsilist ja positiivset. Esimene ja kolmas osutuvad ju nii vastandlikeks, et üks saab areneda teiseks vaid vahendava metafüüsilise perioodi kaudu. Olemuslikult ei erine viimane kuigivõrd teoloogilisest, vahe on ainult oskussõnade kasutamises; üks ütleb «Jumal», teine eelistab rääkida «igavesest vaimust»; esimene kirjeldab üleloomulikku otsesõnalise endasunõistetavusega, teine püüab arutluse siluda võimalikult mõistuspäraseks. Metafüüsiliste mõttekäikude kahetsusväärset valdavust täheldas Comte bioloogias, teistes loodusteadustes pidas ta positiivset teadmist juba saavutatuks. Iseäranis käis see hinnang ühtse matemaatika kohta, sellele järgnesid mitmekesisema ainevallaga astronoomia, füüsika ja keemia. Oma kuulsat teaduste hierarhiat aluseks võttes esitaski Comte kuues mahukas köites positiivsete teaduste süsteemi, matemaatikast alustades ja ühiskonnateadustega lõpetades. Ta püüdis taastada keskaegset terviklust, jättes kõrvale Jumala, tollase kooskõla alglatte.

Selle ülesande võimatus saab selgeks, kui eelnevalt mõne sõnaga peatuda kahe mõtleviisi vastandlikkusel. Keskaegne mõtleja lähtus alati algpõhjusest, Loojast, kelle tahe kõike suunab aegade algusest kuni lõpuni. Tollaseis ajaraamatuis alustati ikka maailma loomisest ning lõpetati vihjetega eelseisvale lõpule. Kõiksust mõtestav filosoof tegi oma parima, et suurima selgusega näidata sidet, mis ebamäärasuses kõrguvat Jumalat ühendab madala maisusega. Uusajal alustatakse alt, et järk-järgult tõusta ülespoole. Keskaeglane alustab ülimest, uusaeglane pisimast. Piltlikkust taotledes võiks öelda, et keskaja filosoofias liigub mõte ülalt alla, uusajal alt üles; esimesel juhul on lõplik tõde kõigile teada, taotletakse vaid selle kooskõlastamist üksikasjadega, teisel juhul võetakse vaatluse alla osakesed, et nende järkjärgulise tundmaõppimise kaudu jõuda lõpliku tõeni. Uurijad tunnistasid üksmeelselt kõiges valitsevat jumalust, kuid Ülemjõu mõistusliku tunnetamatuse tõttu suundus nende tähelepanu kergematele ülesannetele. Varakristlased oleksid selle kohta öelnud, et Loojat unarusse jättes hakkasid inimesed huvituma loomest.

Mõõdetava tegelikkuse uurimine edenes jõudsalt, takerduti vaid siis, kui mõisteta-vaid tulemusi püüti kooskõlastada senivalitsenud ülemõistuslike nähtustega. Selgi puhul avaldus kahe maailmakäsituse vastandlikkus. Keskajal lähtuti üleloomulikust ja nii oli kõigiti alust tunnistada selle esinemist ka looduses; kui mõni nähtus osutus mõistetamatuks, esitati kohe seletus, et Jumala teed on äraarvamatud. Uusajal muutub valitsevaks mõistetavuse nõue, seda rakendatakse ka üleloomuliku käsitlemisel. Paraku polnud nii kõrge siht saavutatav, vastandeid lepitada püüdvad arutlused tekitasid ainult segadust. Uurijate indu see ebameeldivus ei kahandanud, raskuse põhjuseks arvasid nad looduse ebapiisava tundmise. Töö jätkudes selgus üha enam, et uskuda tohib vaid mõõdetulemusi, üldisema kehtivusega tõed uuenesid pidevalt. Nõnda selgineb loodusteaduslike uurin-gute põhisuundumus: meelelise tegelikkuse usaldamine ja vaen metafüüsika vastu. Valgustusajastu materialiste ei rahulda enam kõiges kahelnud Descartes, nad usuvad üksnes asju, mida saab oma silmaga näha. Abstraktsete arutluste meelevaldsust näidates arvab Kant, et teaduslikus teoorias on tõde sedavõrd, kuivõrd selles on matemaatikat.

Kanti agnostitsism ja matemaatikalembus saavadki eeskujuks Auguste Comte'ile. Asi iseeneses jääb igavesti tunnetamatuks, niisiis tuleb looduse tundmaõppimisel piirduda üksnes nähtustevahelise seose avamisega. Mida rohkem kasutatakse seejuures mate-maatikat, seda suuremat püsi võib avastatud seadusele ennustada. Tõeliseks muutub

tarkus alles siis, kui ta on sõnastatud arvude keeles. Kõigi nähtuste kirjeldamiseks matemaatika ei sobi, iseäranis käib see inimese tujukate tegemiste kohta, kuid olukord muutub tunduvalt, kui vaatluse alla võtta inimühiskond tervikuna. See suur tervik jaguneb teatavasti rahvasteks ja erinevateks sotsiaalseteks kihtideks, kes kõik võitlevad lakkamatult oma huvide eest, nii et selle elava ajaloo mõistmisel osutub arvutuskunst väga tarvilikuks. Oma «Positiivse filosoofia kursuse» peamist eesmärki näebki Comte «sotsiaalse füüsika» ellukutsumises. «Nüüd, kus inimvaim on loonud taevase füüsika, maise füüsika, olgu mehaanilise või keemilise; orgaanilise füüsika, olgu vegetaalse või hingelise, nüüd jääb tal vaid üle viia vaatlustel põhinevate teaduste süsteem lõpule sotsiaalse füüsika loomise läbi. Selline on tänapäeval, mitmes olulisimas suhtes, meie mõistuse kõige suurem ja kõige tungivam vajadus; selline on, julgen seda öelda, käesoleva kursuse esmane, tema eriline eesmärk.» Selles tõlikult sõnastatud nendingus väljendub üks Euroopa ajaloo pöördepunkte. Autor tõdeb, et looduse tõlgendamisel on kunagine idealistlik käsitlus peaaegu täielikult asendunud materialistlikuga. Ebamäärasus näib ta meelest valitsevat vaid kõige tähtsam, inimsuhteid käsitlevas valdkonnas. Mõtlejail pole ikka veel täit selgust, kas maailma arengut suunab võimumeeste suvaline tahe või mingi üldine, igas põrmlases elav vaim, või miski muu. «Tahte» ja «vaimu» võiks jätta kehtima, kuid eelnevalt tuleks selgitada nende metafüüsiliste mõistete tagamaid. Soovid arvude keeles ei väljendu, küll aga saab matemaatikat rakendada siis, kui iseloomustatakse tegelikkust, mis tahtmist põhjustab. Selgust ihkav mõtleja nendib üha uuesti, et on ülim aeg muuta teaduslikuks ka inimühiskonna käsitlus, kusjuures alustada tuleks hariduselu uuendamisest. «Tõepoolest, juba on arukad vaimud tunnetanud üksmeelselt vajadust asendada meie euroopalik haridus, ikka veel põhilisel teoloogiline, metafüüsiline ja kirjanduslik, positiivse haridusega, mis meie ajastu vaimule kohasena oleks vastavuses kaasaegse tsivilisatsiooni tarvidustega.» Niisiis tõdeti juba üheksateistkümnenda sajandi esimesel poolel, et humanitaarhariduse asemele peab tulema elulähedasem kasvatusteadus. Mõtledjad olid ju teadlikud hariduselu suurimast ebakõlast: Loomislugu ei võtnud keegi tõsiselt, kuid ikka veel õpetati noortele, et maine maailm on kõigest igavese taevariigi üürrike varikuju. Filosoofiliste kurejuttude aeg oli möödas, juba koolilapsed pidid teada saama, et igavene on vaid mõõdetav ja kaalutav tegelikkus. Ajutiseks osutus hoopis too taevariik, eeterjalt hõljuv ja nähtamatu, mille oli usutavaks maalinud kunagine lapsik kujutusvõime. Teoloogial, metafüüsikal ja kirjandusel polnud usaldusväärset alust, seepärast pidid nad oma koha loovutama matemaatikal põhinevaile loodusteadustele.

Oli siiski asju, mis pidid jääma alles, kuigi nad valemitele ei allunud. Inimühiskonna käsitlemisel ei saa kuidagi mööda kõlblusest, see aga tuleneb religioonist. Usundid omakorda püüavad selgitada elu ja surma vahekorda, tegelevad nii-öelda igavikuliste küsimustega. Kõlbluse asjus polnud tundlikumat inimest Auguste Comte'ist, kes noorusest peale tavatses ilmutada mässumeelsust. Ühiselu hädade peapõhjust nägi ta ikka anarhias, mis algas siis, kui vaimulik seisus loobus oma missioonist. Progressi jätkumise nimel tuli taastada teokraatlik elukorraldus, aegunud usundi asemele pidi tulema uus ja positiivne. Hinge surematust ei saa teaduslikult põhjendada, kuid seda polegi tarvis. Juba seitsmeteistkümnendal sajandil oli Pierre Bayle kirjutanud, et veendumus hinge surelikkuses pole üldsegi takistuseks, kui oma nime soovitakse muuta surematuks. Igikestvuse probleem osutub niimoodi lahendatuks, jääb vaid üle määratleda lähemalt jumalust, kes põrmlastele tagab igaviku. Kes muu saaks see olla kui mitte inimkond, Suur Olend? Inimkonna surematuse rõõmustav taju innustuseks, asub Comte sätestama teaduslikku religiooni.

Selleks tööks, mis loomulikumas korras väldanuks sajandeid, kulus filosoofil ainult mõni kuu. Kergus muutub aga mõistetavaks, kui pidada silmas, et positivistliku kalendri koostaja tundis väga hästi katoliku kiriku tavasid ja ajaarvamist. Kõik tarvilik oli seega juba tehtud, jäi vaid üle asendada aegunu aktuaalsega, arusaamatu mõistetavaga.

Läbinisti positiivseks osutub juba määratlus, mille mõtleja annab oma jumalale.

Sealpoolne kõiksuse Looja pole mõistusega adutav, kuid inimkonda suudab kujutleda iga põrmlane. Suures Olendis sisaldub kõik, mis on olnud, mis on ja mis tuleb. Lihtsureliku aeg saab siin maal peagi läbi, kuid mälestus temast kestab igavesti. Ja mida rohkem suudab ta oma elu jooksul kaasa aidata Suure Olendi täiustumisele, seda arvtumalt tuleb tal taassündida järeldõlvede teadvuses. Kas pole ajalugu näidanud, et Homeroose, Aristotelese, Dante ja teiste suurmeeste taaselustumine ei lakka, et iga nende absorbeerimiseks suuteline aju toodab tarkust, mis tähtsuselt sageli ületab ainelise maailma väärtusi? Kultuuriloo suurkujud esinevad positivistlikus kalendris pühakute osas. Comte'i tähtsamatüüstamist taotlevad sotsiaaldemokraadid celistasid võitlevamat vaimu; oma kalendris mälestasid nad esijoones kõiksugu atentaate ja plahvatusi, kuid niisugusest edumeelsusest ei pidanud prantsuse filosoof lugu. Tema pühakuiks jäid ikka need, kes oma vaimuga Suurt Olendit progressile sundides andsid elule mõtte.

Suurimad nendest, kelle nimed kokkuvõttlikult märkisid kogu õhtumaist arengulugu, olid filosoofi silmis Homeros, Aristoteles, Caesar, Paulus, Karl Suur, Dante ja Descartes. Positivistliku kalendri kolmeteistkümne kuu tähistamiseks, mis pealegi pidi kajastama kogu inimkonda, suurest seitsmikust ei piisanud ja seepärast lisas õpetlane äravalitute nimistusse ka Moosese, Archimedese, Gutenbergi, Shakespeare'i, Friedrich II ja Bichat. Nii saavad kõik kuud väärilise esindusnime ja igaüks nendest on pühendatud Suure Olendi ühele osale. Esimene, Moosese nimega tähistatu, on algse teokraatia kuu; igal selle päeval mälestatakse mõnd kunagise religiooni suurkuju, olgu see siis Prometheus, Numa, Zarathustra, Laozi või mõni teine. Aristotelese kuu on pühendatud muistse teaduse esinduskujudele, Descartes'i kuul mälestatakse uusaegse filosoofia suurusi, ja nõnda edasi. Kalendriks lisaks näeb Comte positivistia jaoks chte mitmeid sakramente ja isegi kolm igapäevast palvet. Et tegu on asjadega, mis eelkõige järeldõlvedele määratuna vajavad eelnevat vaagimist, siis osutuvad ta soovitusel enamasti üldsõnaliseks, kuigi mõnikord ei arva filosoof paljaks tutvustada ka omapoolseid kogemusi; muu hulgas mainib ta ära, et juba üle seitsme aasta on tal tavaks pühitseda oma tööpäev sisse peatükiga Kempise Toomast, lõpetada see lauluga Dante poeemist, ja ikka veel ei tundvat ta mingit tüdimust. Comte'i poolehoid väärtkirjandusele tuleb ilmsiks ka mujal. Ajakirjandust üleliigseks pidades arvab ta vajalikuks kirjasõna koondamist ja tihendamist, mille järel ka positivistliku filosoofia kloorik võiks piirduda vaid saja kõite kasutamisega. Tõelise filosoofia kontsentraat mahtuvat kümnesse kõitesse, nendele lisaks olevat tarvis selekteerida kakskümmend raamatut luulet ja sama palju teatmekirjandust; ülejäänud viiskümmend peavad hõlmama väärtteoseid, mis erinevalt mõtlemist eksitava kirjasõna üldmassist tõepoolest vääriivad säilitamist. Kultuurikriitika kõrvale mahuvad ka poliitilise sisuga nõuanded: filosoof soovitab Prantsuse armee asendamist kaheksakümne tuhande sandarmiga, pidades seda jõudu küllaldaseks, kui eesmärki nähakse korra säilitamises. Teised riigid järgivat peagi Prantsusmaa eeskujul ja nii saab progressi lõputul teel astunud väga oluline samm. Tõepoolest, milleks veel armee, kui inimkond on endale saanud ühtse jumala — inimkonna? Ei mingeid religioossete tõekspidamiste lahknevusi, ususõdade oht kaob jäädavalt. Suure Olendi religioon osutub mitte ainult kõige mõistlikumaks, vaid ka — nagu juba tema jumala nime põhjal saaks arvata — kõige inimlikumaks.

Inimlikuma palgega jumala ja religiooni loomine püsis mõõdund sajandil pidevalt päevakorral. Juba aastakümneid enne Comte'i oli Hegel oma «Religioonifilosoofias» teinud suurejoonelise katse anda inimkonnale tõeliselt positiivne religioon. Teda ei rahuldanud Kanti puhta mõistuse kriitika, kõikvõimsale inimtunnetusele pidi ligipääsetav olema ka Jumal. Kant näitas jumalatõestuste kehtetust, Hegel andis nendele taas eluõiguse. Ometi osutus tulemus ebarahuldavaks. Maailmaparandajad pidasid tema religioonifilosoofiat skolastikaks, teoloogid nägid selles ateismi. Ilmselt käis absoluutse vaimu tõlgendamine filosoofile üle jõu, kuid seda paremini sai ta hakkama objektiivsega. Dialektika suurmeister ei suutnud kuidagi täiuseseni jõuda, kui püüdis esitada oma triaadi: subjektiivne, objektiivne ja absoluutne vaim. Absoluutse vaimu (religiooni) jumalikkuses polnud kahtlust, kuid ka objektiivne vaim (riik) ei tahtnud leppida vähemaga ja nii

jäi erinevus kahe ülimume vahel ebaselgeks. Kogu oma kõrgeleenususele vaatamata hoidus filosoof rohkem maa ligi ning sellest johtub, et tõeliselt vaimu täis sai ta alles siis, kui hakkas rääkima riigist. Riik on jumalik idee maa peal, riigi eksistents on jumala liikumine maailmas — nõnda kõlavad mõtleja pateetilised iseloomustused. Häda üksikule, kui tema subjektivismid peaksid sattuma vastuollu objektiivse vaimuga! Riik on suverään, kes oma otsustes jääb täiesti iseseisvaks, ja seepärast pole temale alistumises midagi alandavat. Iseseisev on ka religioon, kuid tema tähendab kõigest alust, millel kõlblus rajaneb, riigis aga väljendub jumalik tahe vahetult. Üksikisik saab oma objektiivsuse, tõeluse ja kõlbluse vaid seeläbi, et ta on osake riigist. Riigi heaolu ei tohi mingil juhul segi ajada üksikisiku heaoluga. Kujutlus arvatavast ebaõiglusest põhineb üksnes pealiskaudsusel, mida ilmutatakse kõlblust ja riigi loomust käsitledes. Täielikust iseseisvusest tuleneb, et riikidevahelisi tülisid saab otsustada ainult sõja abil. Sõja õigustatud põhjused osutuvad seejuures määratlematuks, kuna riik, nagu filosoof tabavalt ütleb, «võib oma lõputuse ja au panna» igaihte nendest. Ajendiks ei tarvitsegi olla tegelikkus, piisab, kui teiselt riigilt tulevat ohtu kujutletakse või aimatakse.

Nõnda kirjeldas riiki Hegel, kuid see suuresõnalisus jäi väheveenvaks isegi tema õpilastele. Riik pole mingi jumal, arvas Marx, ta on vaid vahend nõrgemate rõhumiseks ning peab seetõttu kaduma. Sotsiaalsete kihtide kujunedes riik leiutati, klasside kadumise järel teda enam ei vajata. «Just Marx oli see, kes esimesena avastas ajaloo suure liikumiseaduse, mille järgi igasugune ajalooline võitlus, ükskõik kas see toimub poliitilisel, usulisel, filosoofilisel või muul ideoloogilisel alal, on tegelikult ainult ühiskondlike klasside vahelise võitluse enam või vähem selgeks väljenduseks, kuna nende klasside olemasolu ja seega ka nende omavahelised kokkupõrked on omakorda tingitud nende majandusliku seisukorra arenemisastinest, nende tootmise ning sellest oleneva vahetuse viisist ja iseloomust.» Andes oma klassikalise sõnastuse, nendib Engels kohe, et sellel seadusel «on ajaloo jaoks niisamasugune tähtsus nagu energia muundumise seadusel loodusteaduse jaoks». Seejuures ei kerki küsimustki, kas inimühiskond, hilisem «inimmaterjal», saab üldse olla samasugune passiivne uurimisaines, nagu seda on elutu loodus. Ta lihtsalt pidi olema, sest teadusliku sotsioloogia loomise vajadus nõudis rahuldamist.

Ning see rahuldati. Teoks sai epohhaalne õpetus, mõjuvõimult nii määratu, et iga tema arvustuskatse tundub vaid odava populaarsuse taotlusena. Juba varakult selgusid Marxile «suure liikumiseaduse» põhitõed ja kogu oma elu pühendas ta nende ainuõigsuse tõestamisele. Esialgne prohvetlus taandus, andes maad raskepärast sõnastatud arutlusile ja arvutustel põhinevatele järeldustele, kuigi õpetuse tuum jäi endiselt lihtsaks. Kogu marksismi filosoofia sisaldub tõdemuses, et senise ühiskonna ajalugu on klassivõitluse ajalugu. Võitlus pole loomulik seisund, sellest siis järeldus: filosoofid on maailma ainult mitmeti seletanud, kuid asi seisab selles, kuidas teda muuta. Sajandite jooksul oli ühiskond jäänud iseenesest arenevaks tervikuks, mida vajadustele vastavalt kujundati järk-järgult, kuid üheksateistkümnendal sajandil said inimesed juba nii targaks, et võisid end ülendada kogu inimkonna ajaloo kogemusest kõrgemale. «Suur liikumiseadus» oli selgitanud, et tootmissuhete aegudes hakatakse neid alateadlikult uuendama; mida on selles siis halba, kui endise spontaansuse asemele tuleb sihikindel ja teadusel põhinev ümberkujundus? Kuid teadlik uuendus ei saa enam leppida osalise paremustamisega, ta taotleb jäädavust. Kui maailma üldse muuta, siis juba nõnda, et kaoks kogu senise ebaõigluse juur — eraomand. See Saatan osutub võidetuks alles siis, kui tema kohale on kerkinud jumalik Ühisomandus.

Väsimatult tegevana näitas Marx, et maisest põrgust peab edaspidi saama taevariik, kuigi ta sakraalset leksikat ei kasuta. Teaduste sajand ei tunnista mütolooget ja seepärast peavad uuenema ka oskussõnad: kunagine «õndsakssaamine» muutub «lõppeesmärgiks» ja «viimsepäevakohtust» saab «kapitalismi häving». Selle teostudes istub proletaarne Laatsarus Aabrahami süles, pursui aga vaevleb põrgupiinades. Ihaldatud eesmärgi peab kättesaadavaks tegema töölikklass, teadusliku ajastu lunastaja. Teaduslikud

jumalused ei saa ilmutada kunagist suvalisust, ka nemad peavad arvestama looduseadusi. Suurim osa Marxi vaimujõust kuluski selleks, et tõestada lunastustöö paratamatust.

Marksismi pahupidine religioosus oli nii ilmne, et see hakkas silma ka tema andunud järgijatele. Sotsialismi võidukäigule saluteerides kuulutas Lunatšarski, et marksism on juba viies suur judaismist põlvnev maailmareligioon. Isegi kristliku kolmainsuse sai ta sellest kätte, nähes Jumal-isa tootmisvahendeis, Lunastajat proletariaadis ja Püha Vaimu teaduslikus sotsialismis. Kõik klapib kenasti, ainsana jääb arusaamatuks, kust sai suur revolutsionäär «viis» judaismist põlvnevat maailmareligiooni. Kuid küllap ta teadis neid asju paremini.

II

Aga kui marksismi sarnasus usundiga on nii ilmne, millega siis seletada, et teda peeti ja praegugi peetakse ületamatuks teaduseks? Nüüdisinimese silmis peaksid need kaks tähendama lepitamatuid vastandeid, üks välistab teise. Keskaegne mõtlemine sellist vastandlikkust ei tundnud, religioon algas sealt, kus teadus lõppes; mõlemad vaimutegevuse harud põhinesid arutlusil ning moodustasid ühtse terviku. Uusaegne loodusuurimine võttis appi matemaatika, tõe kehtivust pidid näitama arvutused, mis vaimuteadusis pole paraku rakendatavad. Spinoza küll püüdis esitada oma filosoofiat matemaatilises vormis, kuid niimoodi näitas ta ainult selle sobimatust. Loodusteaduste jätkuv edu muutis teaduslikkuse ülimõisteks, mis võeti kasutusele kõikidel elualadel. Kui literaat soovib oma vastast hävitavalt arvustada, siis ei leia ta «ebateaduslikkusest» mõjusamat etteheidet. Ainult luuletuste puhul see mõiste ei sobi ja seepärast räägitakse seal rohkem professionaalsusest ja diletantismist. Sajandivahetusel, mil neid peenikesi sõnu veel ei tuntud, vastandati «tehtud» luuletusi «looduile». Aga see kõik ei kaota praegust teaduse ja religiooni vastandlikkust. Kuidas seletada, et Lunatšarski võis marksismi pidada niihästi religiooniks kui ka teaduseks? Kas tõesti tähendab selline kahepalgelisus tahtlikku pettust?

Inimloomusele üldomasena kuulub «pettus» kõige arusaadavamate mõistete hulka ning leiab seetõttu laialdast kasutamist. Kaheksateistkümnendal sajandil jõuti niikaugele, et isegi religioonide tekkes hakati nägema vaid preesterkonna kelmust. Hiljem on sellest suurejoonelisest üldistusest loobutud, kuid vähemhõlmavate põhjenduste esitamisel säilitas «pettus» oma tähtsuse. Üsna sageli esineb näiteks katseid kujutada teadlike pettureina kahekümnenda sajandi isevalitsejaid. Kõik kõrgelennulised aated, nõnda arvatakse, kõlbasid nende meelest vaid teistele puru silmaajamiseks; endamisi olid nad kõigest võimujanused kurjategijad, ja nad olid seda teadlikult. Kõlab üsna usutavalt, kuid veenvalt sellist arvamust põhjendada ei saa. Elu teadliku kurjategijana eeldab enese lakkamatut põlgamist, kuid see pole jõukohane isegi raudseile aatemeestele; kui kutselised roimarid sellega hakkama saavad, siis eelkõige seetõttu, et alaliselt jälitatuna ja kiusatuna pole neil enesevaatlusteks mahti. Troonil istuval kurjategijal selline eelis puudub, tal pole enese eest pääsu. Teadlikult kuritegeliku valitseja võimalikkust saaks uskuda alles siis, kui tema surmaeelne käitumine seda kinnitaks. Oma tegelikku väärtust teadev türrann peab ju teadlik olema ka oma surmajärgsest mainest, ja loomulik oleks arvata, et ta lööb vaid hooletult käega, kui lakeid huvituvad tema viimasest tahtest. Aga mitte sinnapoolegi! Isevalitsejad on vændunud oma surmajärgses aupaistes, nad koostavad isegi testamente, milles heldelt jagatakse nõuandeid. Ei, enda meelest pole isevalitsejad kunagi kurjategijad. Mõnikord tuleb küll ette, et nad toimivad karmimalt, kuid see sünnib alati raudse vajaduse survel. Või siis Stalini sõnutsi, kui ta polnud rahul Ivan Groznõist tehtud filmi järjekordse seeriaga: «Julmust võib näidata, kuid ühtlasi tuleks näidata ka põhjusi, mispärast peab olema julm.» Isevalitsejad teavad oma õigusi, nad pole petturid. Ja veelgi vähem oli seda Lunatšarski. Mida halba sai olla selles, et marksism sarnanes religiooniga? Kõikvõimsaks jäi ta ka selle sarnasusega, sest ta oli ÕIGE.

Mõtlemise eripära kuulub kahtlemata inimloomuse suurimate saladuste hulka.

ÕIGET tunda soovivad kõik, vahe on vaid selles, millise ÕIGEGA nad rahulduvad. Mida rohkem ihkab inimene tegutseda, seda tungivamalt on tal tarvis selget teadmist. Harvad on Thomas Manni taolised mõtlejad, kes pika elu lõpul kätt südamele pannes tunnistavad: ei tea; sagedamini esineb hoiak, mida iseloomustab hüüatus noore Rolland'i päevikus: nüüdsest peale mitte mingit metafüüsikat enam! Prantsuse kirjanik oli ju kogunud, et erinevused inimeste vahel ei tulene niivõrd arvamusest või huvidest, kuivõrd just temperamendist. Pessimistid eitavad progressi, esinevad tagurluse liitlastena, niisiis peab nende vastu võitlema. Aga kuidas seda teha, kui pole täielikult selge, mille nimel? Oma tõelise jõu ammutab teotahe veendumusest, et mitteteadmine tähendab kõigest klassivaenlase riugast: teadmatuse kuulutamiseiga püütakse pärssida teadjate hoogu.

Tegutsemiskihk võib kujundada mõtlemisviisi, kuid ta pole määrav. Kultuurilugu tunneb hulgaliselt loomupäraseid vaotlejaid, kes aga mõtestamisel on ikka eelistanud kõige selgemaid tulemusi. Raamatutarkusega hiilanud Anatole France sai kuulsaks ka oma skeptütsismiga. Ei olnud vanal voltäärlasel usku inimloomuse kõrvõimsusse, talle tundus, et põrmlase pärisosaks on teadmatuse. Selline hoiak väljendub tema kirjutiste üldises toonis, lähemal tutvusel kirjaniku mõtteviisiga aga selgub, et tegelikult olid tal teada kõik asjad; ka need, mille lõplikku lahendamist pole üritanud mõtlejad, kes inimese suutlikkust on hinnanud kõrgemalt kui France. Renessanssi ajendanud tegureid selgitatakse sadades raamatutes, kuid prantsuse kirjanik ei näinud kõnealuses ilmingus üldse probleemi; tema meelest määras kõik ära trükikunst, mis Raamatule seadis vastukaaluks raamatud. Ometi pidanuks kirjanik suure raamatuhuvilisena teadma, et ka Raamatuga tegelemise tõstis päevakorrales alles trükikunst. Keskaja lõpupoole oli nimelt piibel jäänud üsna unarusse, algteksti tundmist endastmõistetavaks pidades pöörati tähelepanu eelkõige kommentaaridele. Augustiinlaste kloostri munk Luther pidi nägema palju vaeva, enne kui tal õnnestus kätte saada terve Pühakirja tekst. Tema tõlgendustööst sai alguse usupuhanus, järgmine sajand aga kujunes piibli uurimise ja ususõdade ajaks. Trükikunsti leiutamise oli seega vaid kaasnähe, kuigi soovi korral võib selles täheldada ka põhilist. Kui keskaega võetakse pimedusriigina, milles võimaluste algelisuse tõttu kehtis Raamatu ainuvalitsus, siis jääb ainult arvata, et paljude raamatute ilmumine tegi varasemale hämarikule lõpu.

France ei pidanud oma seisukohtade põhjendamist vajalikuks, ta polnud ju mingi filosoof. Bertrand Russell aga oli, pealegi veel üks tähtsamaid, kes kogu elu kirjutas võrdse kergusega niihästi skeptilisi esseid kui ka tõsiteaduslikke uurimusi. Kuidas seletas inglise skeptik tööstusliku revolutsiooni ilmingut? «Industrialism tuleneb uusaegsest teadusest, uusaegne teadus Galileost, Galileo Kopernikust, Kopernik renessansist, renessanss Konstantinoopoli langemisest, Konstantinoopoli langemine türklaste migratsioonist, türklaste migratsioon Kesk-Aasia veetustumisest.» Russell oli suur kahtleja, kuid põhjendusi kirja pannes muutus ta selgeks nagu kristall. Sellega on seletatav ka tema hiigelmenu. Vaimuerksamad lugejad ei salli doktrinääre, nende poolehoid kuulub tõe otsijaile. Kuid nad ei hooli ka sellistest, kes põhjendust leidmata ainult otsivad. Ja seepärast ei saa Hume ega Kant kunagi muutuda populaarseks, küll aga Voltaire ja tema õpilased. Mingi õpetuse läbilöövus tuleneb eelkõige tema mõistetavusest, see aga on võrdelises sõltuvuses lihtsusest. Võib küll rääkida, et Taassünni märgid ilmnevad juba kõrgkeskajal, nii et mõnikord on kõneldud ka kaheteistkümnenda sajandi renessansist, kuid neis juttudes, nagu teadvuse arenguloo kirjeldus enamasti, on liiga vähe konkreetset. Vaim ei taha kuidagi alluda kokkuvõtlikele määratlustele, aineline maailm alistub kergemalt. Ja seepärast tundub veider, kui reformatsiooni ja renessanssi alustatakse näiteks Assisi Franciscuse tegevusest, küll aga jäävad selgepiirilise mõtlemise eelistajad kohe kuulama, kui neile öelda, et Taassünni peapõhjus seisneb trükikunsti leiutamises või Kesk-Aasia veetustumises.

Selguse eelistamine hakkab mõtlemisviiside kõrvutamisel küll silma, kuid selle põhjused jäävad igaveseks pimedikku. Nii mõnelgi juhul võiks viidata mõtlejate täppiteaduslikkusele — Comte, Marx ja Russell olid sündinud matemaatikud —, tõsiasi, et

heade materialistidena olid nad halvad psühholoogid, kuid see tõdemus osutus mõjutuks, sest täpsuse taotlejate kõrval leidub hulgaliselt ka matemaatikast mittehoollivaid inimhingede insenere. Parimal juhul saaks inimteadvust kirjeldada vaid geomeetriliste kujundite abil. Ring tähistaks sel puhul vaimu jaoks ihaldatavat täiust, kõikehõlmavat teadmist. Ringjas teadvus võtab kõik endasse, püüab seda mõista, näeb osades üha jätkuvat täiendust tervikule. See on ideaal, milleni põrmlase piiratus kunagi ei jõua. Tegelik mõistus suudab ringist hõlmata ainult sektori, mis loomupärastest eeldustest ja püüdlusist sõltuvalt võib olla laiem või kitsam. Sõgedate fanaatikute teadvust näitlikustab vahe kiil; maailma mitmekesisusest valivad nad kitsukese ala, kuulutavad selle ainsana õigeks ning hindavad ülejäänut sellest tähtsaimast lähtudes. Tolles üliselguses seisneb aatemeeste tugevus ja nõrkus. Soovitud täpselt teades jälitavad nad ainiti oma eesmärki, kuid samas osutuvad psühholoogilise abituse tõttu paljustki sõltuvaks. Neid saab otsekohe mõjutada, kui vaid laulda nende laulu. Kuid kõikvõimas ÕIGE, millest nad kõigi inimeste hindamisel lähtuvad, on väga kergesti omandatav.

Teadvuse laad väljendub seda äratuntavamalt, et teda peaaegu pole võimalik olemuslikult muuta. Püüdmine ja enesetäiustamine võib jätkuda lakkamatult, kuid kõik juurdetulev muutub ainult toeks loomupärastele eeldustele. Gorki ei väsinud elu lõpuni õppimast, kuid kõigest sai ta üksnes kinnitust oma ÕIGELE. See aga oli nii selge, et täiendavat raamatutarkust polnud üldse tarvis. «Raamatud õpetavad meid mõistma, et kõigi töörahva kannatuste, kogu elu kurjuse põhjus seisneb rikaste võimuses, kapitalistide võimuses. Inimesed muutuvad vabadeks ja õnnelikeks, kui nad on saanud majanduslikult võrdseks. Seda saab saavutada vaid kollektiivse tööga, mis, olles hävitanud eraomanduse, inimeste rõhumise aluse, hävitab sellega koos ka kadeduse, ahnuse ja tigiduse.

Olen kogu elu töötanud, et jutustada töörahvale seda tõe, ainsat tõe, mida ei suuda kummutada kogu maailma targad. Mida kiiremini omandavad kogu maa töötavad inimesed selle tõe, seda rutem teevad nad maal teoks õiglase, vaba ja kerge elu.» Sellise kokkuvõtte tegi vana kirjanik oma elutööst, ja kes kavatseks eitada tema püüdluste kiiduväärsust? Paraku on nii, et liiga selge teadmise korral võib ka üllaima tahtmisega saavutada soovitud vastukäivaid tulemusi. Teadmine aga, nagu äsjane tsitaat veenab, oli ütlemata selge ja õige. Ja mitte ükski jõud ei suutnud selle õigsust kummutada. Leidus küll raamatuid, mis õpetasid muud, kuid need ei väärinud usaldust, nagu ka piiri taga elavad sõbrad, kelles kirjanik nägi celkõige õnnetu inimesi. Ta oli ka ise üsna pikka aega elanud välismaal, kuid see ei saanud kesta lõputult, sest mõttekaaslasel, olgugi mõnikord riikad, olid kõik jäänud kodumaale. Just vaimne lähedus sundis Gorkit Venemaale tagasi pöörduma, tema põlvnemine töörahva hulgast, mida võiks ju mainida, ei mänginud seejuures mingit osa. Tülisid tuli ette ka bolševike hulgas, kuid peamises olid nad kõik ühel meelel. Ja seepärast äigas kirjanik tillukesed pisarad oma rohekate silmade ripsmeilt ning pühendus üha uuesti lšekistide ülistamisele ja kulakute paljastamisele, kuigi need kolmekümne viiendal aastal ei tähendanud võimule enam mingit ohtu. Ta ei sallinud norutajaid ja inimpõlgureid, aga mida paremat oli tema filantroopias, kui see oli suunatud inimeste hävitamisele?

Ja paraku ei tulenenud see üldsegi klassiteadvusest, vaid lihtsast ja selgest teadmisest, saatuslikust ÕIGEST. Klassid on küll kenad asjad, kuid nad ei kujunda teadvust siiski sellisel määral, nagu teadusliku maailmavaate põhjal võiks arvata. Ristikivi oli päritolult kõike muud kui aristokraat, kuid uue jumala olemuse äratundmisele jõudis ta väga varakult. Iga «Tule ja raua» lugeja märkab kindlasti, et kahekümne viie aastasel autoril olid endastmõistetavuseni selged kõik need asjad, mis Gorkile jäid igavesti arusaamatuks. Siinpoolsuse kummardajad soovivad täit tõe, tahavad, et neid õpetataks, ja muidugi leiavad nad endale kohased õpetajad. Olen viimasel ajal palju lugenud sotsiaaldemokraatilisest kirjandusest, mis inimese alles mõtlevaks inimeseks teeb, teatab Vilde ühes kirjas; miskipärast ta ei ütle: «teeb mõtlevale inimesele lõpu», kuigi nõnda oleks õigem. Pole ju enam millestki mõelda, kui kõik on ära seletatud.

Aga inimene on kord piiratud olend ja seepärast peab ta süsteemi loomiseks eralda-

ma väärtusliku tühisest, õige valest. Mis tahes õpetusest püütakse alles jätta vaid edasi-viiv teravik, tagurlik tõmplus jääb kõrvale. Monarhismimeelset Puškinit pole tarvis, vaja on toda teist, nagu tavatses korrata Gorki. Ootuspäraselt sai siis teoks seegi, et ka proletarise kirjanduse suurkuju ise jagati progressiivseks ja reaktsiooniliseks, kuigi tema kahestamiseks nüüd küll arvestatavaid põhjusi ei olnud. Nood ärritushoos Lenini kohta sirceldatud fraasikesed polnud tõesti seda väärt, et neid ümbritseda pimepilkase saladuskattega. Kuid eelkõige iseloomustab teaduslikkust järjekindlus ja seepärast ei saadud erandit teha ka äravalituile. Juba varem olid Lunatšarski ja Krupskaja läbi viinud üldise selektsiooni, kuigi see polnud täielik. Esimese põlvkonna bolševikud oskasid paljusid keeli ja olid muidu universaaltargad, kuid kogu maailma hõlmamine polnud neilegi jõukohane. Ida kultuuridega näiteks polnud neil üldse kokkupuuteid ja seepärast jäeti need esialgu kõrvale. Hilisema orientalistikavaenu põhjuseks võibki vist pidada asjaolu, et klassikud kõnealust küsimust lõpliku selgusega ära ei otsustanud. Kuid seda põhjalikum eritlus sai osaks euroopa kultuurile. Vana-Kreekast peale löödi kõik kahte lehte: Demokritos progressiivne, Platon reaktsiooniline ja nii edasi. Iseäranis kompetentsed oldi muidugi vene kirjanduse hindamisel, nii mõnegi autori puhul ilmutati lausa diferentseeritud lähenemist: Dostojevski «Sortsid» reaktsiooniline, «Kuritöö ja karistus» aga peaaegu progressiivne; Turgenevi «Eelõhtul» progressiivne, «Isad ja pojad» pigem reaktsiooniline, «Suits» aga täitsa tagurlik. Nii sai tasapisi teoks too positiivne biblioteek, millest aastakümneid varem oli unistanud Auguste Comte.

Inimlikus selgusetootluses poleks midagi halba, kui sellele ei lisanduks mitmed teised, mitte vähem salapärased asjaolud. Kuidas hinnata iseteadvust, millega kogu inimkonna ajalugu kuulutatakse väärarenguks, et näidata sellele käte õige suund? Mida arvata isekusest, kui endale võetakse vastutus kasvatada miljoneid oma ainuõigete tõekspidamiste vaimus? Ometi osutub see kõik päris loomulikuks, kui ammuse mütoloogia asemel seatakse juhiseks ilmalik ja teaduslikult normeeritud religioon.

Minu tegevus haridusministrina

Novembrikuus 1922. aastal ootas mind haridusosakonna [tol ajal koolivalitsus — E.L.] ooteruumis Riigikogu liige, endine minister Juhan Kukk.¹ Mis tal küll võib asja olla, mõtlesin. Aimudus läbibistab pea, oli valitsuse kriis, Juhan Kukele oli tehtud ettepanek moodustada valitsus. . . Võib olla, et teeb mulle ettepaneku tulla valitsusse?. . . Aimudus ei petnud, Kukk teeb mulle ettepaneku tulla haridusministriks. Ettepanek tuleb ootamatult, tarvis on kaaluda, läbi rääkida linnapea Uessoniga², kodus abikaasaga, kes on raskesti haige. Uesson pooldab minu asumist kõrgemale kohale, kuid tingimusega, et ma leiaksin endale järglase linnanõuniku kohale. Kahtlen, kas nõustuda; mine tea, kui kaua valitsuse iga kestab, tuleb uus kriis, mis ma siis peale hakkab. Tuleb kindlustada endale linnanõuniku koht, kui lahkun haridusministri kohalt. Jään peatuma koolinõunik Kuksile³, tema tuleks linnanõunikuks ja jääks samal ajal koolinõunikuks ning kui mul tuleb lahkuda ministrilt, loobub ta linnanõuniku ametist, jäädes koolinõunikuks. Kõnelen asjast Kuksile, ta nõustub minu kavaga. Kuks astub tööerakonda, mina lahkun linnanõuniku kohalt, minu järglaseks valitakse August Kuks. Riigikogu kinnitab uue valitsuse ametisse ning mina kui haridusminister luban Kuksil täita ka koolinõuniku ülesandeid.

Lahkumise puhul haridusosakonnast kogunesid kõik osakonna töötajad ooteruumi, koolinõunik Brüller⁴ pidas pika kõne, milles ta toonitas head läbikäimist ja minu energilist tööd haridusosakonnas. Mul läksid silmad vesiseks, kahju oli ära minna, mõtlesin, et ei tea, mis tuulte kätte ma nüüd satun. Lasksime lahkumise puhul ka ühiselt fotografeerida.

Riigivanem Kukk teeb mulle ülesandeks koostada haridusalane kava valitsuse programmi tarvis. Minu kava on laialdane, selle teostamiseks läheks palju aastaid tarvis. Kukk paigutab selle muutmata valitsuse kavasse. Ta oleks pidanud olema kitsam, napisõnalisem. Riigikogus poleks temast siis mitte palju saanud kõnelda. Mul puudusid poliitilised kogemused. Ma olin paigutanud oma kavasse muu hulgas looduskaitseasutuse

¹ Juhan Kukk (1885—1945), majandus- ja riigitegelane, Eesti Maanõukogu ja Maavalitsuse, hiljem Asutava Kogu ja I ning II Riigikogu liige tööerakonna rühmas, rahandusminister Eesti Ajutises Valitsuses, O. Strandmani ja J. Tõnissoni valitsuses 1918—1920, kaubandus-tööstus- ja teedeminister A. Piibu valitsuses 1920—1921, kaubandus-tööstusminister K. Pätsi valitsuses 1921, riigivanem 1922—1923, hiljem tegutsenud mitmesugustes ametites majanduse alal ning Tartu ülikooli õppejõuna; organiseeris Eesti iseseisvuse väljakuulutamist 1917—1918, töötas välja iseseisvusmanifesti teksti, teostas 1921 kaubandus-tööstusministrina radikaalse reformi vaba-kaubanduse suunas.

² Anton Uesson (1879—1942 Sverdlovsk), omavalitsustegelane, insener, kauaaegne Tallinna linnapea (1919—1934, abilinnapea 1934—1938, 1938—1940 abilinnapea ülemlinnapea kõrval), linnanõunik, Eesti Linnadeliidu juhatuse esimees asutamisest 1920—1940, poliitiliselt kuulunud tööerakonda.

³ August Kuks (1882—1965), pedagoog ja haridustegelane, Tallinna linna koolinõunik 1920—1925, ühtlasi linnanõunik ja koolivalitsuse juhataja novembri lõpust 1922 veebruarini 1924, mil A. Veiderma oli haridusminister, aastast 1925 Tallinna Õpetajate Seminari, hiljem pedagoogiumi direktor.

⁴ Christian Brüller (1877—1950), pedagoog ja haridustegelane, Tallinna linna koolinõunik 1919—1937, Eesti Asutava Kogu liige rahvaerakonna rühmas.

koostamise ja esitamise. Sotside liider Mihkel Martna haaras sellest kinni ja tegi sellest lausest suure numbri ning rääkis pikalt ja laialt, et uus haridusminister tahab taimi ja loomi kaitsta, kuid lastest ei näkse ta hoolivat (sotsid olid opositsioonis).

Valitsuse moodustamiseks olid sõlminud koalitsiooni tööerakond ja põllumeestekogud. Tööerakondlastest võtsid sellest osa peale riigivanema J. Kuke Christian Kaarna (töö- ja hoolekandeminister)⁵ ja mina, põllumeestekogudesse kuuluvad ministrid olid Einbund (siseminister)⁶, Vestel (raha-, kaubandus- ja tööstusminister)⁷, Reichmann (kohtuminister)⁸, Soots (sõjaminister)⁹, Ipsberg (teedeminister)¹⁰, erapooletutest Hellat (välisminister)¹¹ ja Rostfeldt (põllutööminister)¹².

Haridusministeeriumis korraldati ametlikult pidulik lahkumisõhtu endisele ministrile Bauerile¹³, millest ka mina osa võtsin. Meeleolu oli väga sõbralik, tundsin ma ju hästi kõiki Haridusministeeriumi tegelasi, kuna mul oli sageli nendega tegemist.

Haridusministril oli kaks abi — Mikkelsaar¹⁴, kes oli ühtlasi ka riigi koolinõunik, ja Sauer¹⁵, kes oli ühtlasi teaduse ja kunstiosakonna juhataja. Riigikooli valitsuse direktor oli Gustav Ollik¹⁶.

V. Mikkelsaar tundis eesti kooli hästi, ta oli Eesti riikluse algpäevist alates, 1918. aastast peale võtnud energiliselt osa eesti kooli loomisest, olles juhtival kohal Haridusministeeriumis. Ta tundis hästi ka endisi, tsaariaegseid kooliseadusi ja -määrusi, teda võis nimetada elavaks entsüklopeediaks. Töötas kiiresti. Kui oli vaja koostada mõni suurem määrus või korraldus ja see ülesanne anti Mikkelsaarele, siis esitas viimane selle juba paari päeva pärast. Tolleaegsed algkoolide õppekavad on koostatud peamiselt Mikkelsaare poolt. Neis pani ta palju rõhku matemaatikale, mille poolest teda algkooliõpetajad tublisti sarjasid. Administratiivküsimustes otsustas Mikkelsaar kiiresti ja kaunis järsult. Mulle meenub Petseri gümnaasiumi direktor Truusmanni¹⁷ vallandamise lugu.

⁵ Christian Kaarna (1882—?), ajakirjanik, poliitika- ja majandustegelane, I, II ja III Riigikogu liige tööerakonna rühmas, töö- ja hoolekandeminister K. Pätsi ja J. Kuke valitsuses 1921—1923, Fr. Akeli, J. Jaaksoni ja J. Teemanti valitsuses 1924—1925, Eesti Panga direktor 1928. aastast.

⁶ Karl August Einbund (eestistatuna aastast 1935 Kaarel Eenpalu, 1888—1942 Vjatka/Kirov), Eesti riigimees, olnud pikemat aega (1920—1926, 1934—1938) siseminister, 1926—1934 III ja IV Riigikogu, maist 1933 septembrini 1937 V Riigikogu esimees jt. kõrgemates riigiametites, maist 1938 oktoobrini 1939 peaminister, K. Pätsi üks lähemaid kaastöölisi autoritaarse ilmega sisepoliitilise suuna kujundamisel 1930. aastate teisel poolel.

⁷ Georg Hugo Vestel (1882—1933), majandus- ja ühiskonnategelane, Eesti Panga direktor 1920—1921, rahandusminister K. Pätsi valitsuses 1921—1922 ja 1923—1924, rahandus- ja kaubandus-tööstusminister J. Kuke valitsuses 1922—1823, ühulasi riigivanema asetäitja 1921—1924; taotles oma krediitpoliitikaga Vene turust sõltunud tööstusharude arendamist.

⁸ Jaak Reichmann (1874—?), kohtuminister K. Pätsi ja J. Kuke valitsuses 1921—1922.

⁹ Jaan Soots (1880—1942 Ossolje), riigikaitse- ja poliitikategelane, kindralmajor, I, II, III, IV Riigikogu liige, toiminud ka Riigikogu abiesimehena, ühtlasi kaitseminister 1921—1924 J. Jaaksoni ja 1924—1927 J. Teemanti valitsuses.

¹⁰ Karl Ipsberg (1869—1943 Vjatka), teedeminister J. Kuke ja K. Pätsi valitsuses 1921—1924.

¹¹ Aleksander Karl Hellat (1881—1943 Kemerovo oblast), Eesti riigitegelane, välisminister J. Kuke valitsuses 1923.

¹² Bernhard Aleksander Rostfeldt (1885—1948 Karaganda), põllutööminister K. Pätsi ja J. Kuke valitsuses 1921—1923, kaubandus-tööstusminister K. Pätsi valitsuses 1923—1924.

¹³ Heinrich Nikolai Bauer (1874—1927), pedagoog ja ühiskonnategelane, haridusminister K. Pätsi valitsuses 1921—1922, aastast 1923 Riigikogu liige kristliku rahvaerakonna rühmas.

¹⁴ Friedrich Volvrad Mikkelsaar (1886—1930), pedagoog ja haridustegelane, 1918—1930 riigi haridusnõunik ja haridusministri abi, osales Eesti Vabariigi koolikorralduse aluste loomisel.

¹⁵ Friedrich Sauer (1881—1927), pedagoog ja haridustegelane, haridusminister J. Tõnissoni valitsuses augustis-oktoobris 1920, haridusministri abi ning teaduse ja kunstiosakonna juhataja 1921—1923.

¹⁶ Gustav Ollik (1869—1965), pedagoog ja haridustegelane, 1921—1927 Haridusministeeriumi koolivalitsuse juhataja, 1927—1930 riigikoolivalitsuse direktor.

¹⁷ Paul Truusmann (1888—1936), pedagoog, tsensor Jüri Truusmanni poeg, töötas 1920—1923 Petseri Reaalgümnaasiumi juhatajana (direktorina), 1923—1926 Võru Õpetajate Seminari õpetaja, siirdus seejärel Tallinna, kus töötas elu lõpuni Tallinna Õhtukolledžis tunniandjana ja Tallinna Rahvalikooli lektorina.

Truusmanni kohta oli teateid, et ta olevat venemeelne, ei toetavat eesti rahvuslikke algatusi, võtvat osa joomingutest. Tallinnas pandi talle pahaks, et ta käinud siin õpilastega ekskursionil, särk pükste peal, jne. Asi oli Mikkelsaare käes juurdlemisel. Ta tuli otsusele, et Truusmann ei kõlba direktori kohale Petseris ja tuleb mujale üle viia. Mikkelsaare ettepanekul vabastasin ma Truusmanni direktori kohalt ja viisin üle Võru Õpetajate Seminari. Seal tekkisid tal vastuolud seminari direktori Käisiga. Viimane oli tuntud kooliuuendaja. Truusmann oli aga kooliküsimustes konservatiivsete vaadetega. Truusmann lahkus Võrust. Tervis oli tal halb, ta ravis ennast mõni aeg, siis töötas Õhtukolledžis. Direktori kohalt vabastamist ei suutnud ta unustada. Ta lõpetas oma elu enesetapmisega, jättes järele sedeli, milles märkis, et tema enesetapmise kaudseteks põhjustajateks on eeskätt Mikkelsaar ja ka haridusminister Veiderman. Ma olen mõtelnud selle üle ja tulnud otsusele, et oleksin isiklikult pidanud sügavamalt asja uurima enne otsuse tegemist. Mul aga puudusid suuremad kogemused ja usaldas inimesi Mikkelsaart.

Ma tutvusin Truusmanniga isiklikult Tallinnas, kus ta oli lektoriks Õhtukolledžis. Olin selle õppeasutuse eksamikomisjoni juhataja. Truusmann oli endasse süvenenud, sõnaahter ja süngeline inimene, ta õpetusviis oli kuiv ja igav. Mulle sai selgeks, et ta koolijuhatajaks sobis vähe. Koolijuhataja peab olema elav, avara hingega isik, kes reageerib kõigile nähtustele, kes peab püüdma aru saada õpilastest, mitte formaalne isik. Seda Truusmann polnud või oli elu teda selliseks teinud.

Tekkis küsimus, keda määrata uueks direktoriks Petseri gümnaasiumi. Tarvis on leida selline mees, kes oleks autoriteetne Petseri linna enamusele — venelastele, mõistaks hästi vene keelt, kuid teiselt poolt oleks tubli eesti mees. Koolivalitsuse juhataja Ollik soovitas endist Narva linna koolivalitsuse juhatajal¹⁸, kes mingisuguse vastuolu tõttu sealt pidi lahkuma. Nende vastuolude kohta seletas Ollik, et Narvas on kaks ringkonda, kes teineteisega võimu pärast purelevad, ja see mees ongi nende purelemiste ohver. Ta oli kogemustega, tundis hästi vene elu, oli olnud tsaariajal kadetikorpuses inspektor ja täiesti eesti mees. Kutsusin ta välja, tegin talle ettepaneku tulla Petseri gümnaasiumi direktoriks, millega ta nõustus. Pidasin talle pika kõne, mille ma lõpetasin sõnadega, et tema peab selles piiriäärases linnas olema eesti hariduselu tuletorniks, selleks autoriteediks, keda austavad nii eestlased kui venelased. Kuid ma eksisin valikuga, ta pidi Petserist lahkuma. Jällegi joomise pärast. Säh sulle siis «tuletorn»!

Läheme Mikkelsaare juurde tagasi. Mikkelsaar ei saanud kaua tegutseda eesti koolipõllul. Ta haigestus tiisikusse, ravis ennast Lõuna-Prantsusmaal Püreeneedes. Sealt tagasi tulles tundis ta ennast kaunis hästi, kuid see ei kestnud kaua. Haigus murdis ja viis 1930. aastal hauda selle silmapaistva eesti koolimehe parimas meheas.

Teiseks ministri abiks oli F. Sauer, ühtlasi oli ta teaduse ja kunstiosakonna juhataja. See oli konservatiivsete vaadetega paindumatu iseloomuga mees. Mul oli temaga sageli raskusi; ta esitas mulle allakirjutamiseks otsuseid, mis mulle polnud vastuvõetavad. Oma ebakohaste korraldustega viis ta mind vastuollu Kirjanikkude Liiduga jne. See oli põhjuseks, et ma teda hästi ei usaldanud. Kui Rakveres vabanes Õpetajate Seminari direktori koht, tegin talle ettepaneku minna sellele kohale. Ta loobus minu ettepanekust ja seejärel valitsus (K. Pätsi juhtimisel) vallandas ta haridusministri abi kohalt. See konflikt äratas omal ajal ajakirjanduses, eriti Rahvaerakonna häälkandjas «Postimees» suurt tähelepanu. Seda enam, et Kristlik Rahvaerakond soovis näha Haridusministeeriumis mõnda pas-

¹⁸ Selleks oli Johannes (Juhan) Raja (1887—?), kes töötas 1922—1923 Narva koolivalitsuse juhatajana, 1923—1927 (või 1928) Petseri Reaalgümnaasiumi direktorina ja alates 1928 Haapsalu Ühisgümnaasiumi juhataja abina.

torit, kes pidi usuõpetuse õpetamise eest koolis hoolitsema. Kristlik Rahvaerakond nägi Saueri äraminekus nüüd soodsat võimalust oma kandidaati mulle peale pressida. Hiljem, kui ma uuesti Tallinna haridusosakonna¹⁹ juhtimisele asusin, valisime Saueri Tallinna I Tütarlaste Gümnaasiumi direktoriks, kus proua Tõrvand-Tellmann²⁰ oli tagandatud ja läks tarvis «kõva» käega juhatajat. Sauer ei püsinud sellel kohal kuigi kaua, vaid veidi üle aasta. Selgrootüisikus viis ta hauda. Uueks teaduse ja kunstiosakonna juhataja kohusetäitjaks määras valitsus minu ettepanekul haridusnõunik Gottlieb Ney.²¹

Kutsehariduse haridusnõunikuks oli minister Bauer kutsunud prof. Poleštšuki²². Ta oli ühtlasi õppejõuks Tallinna Tehnikumis.

Kutsehariduse küsimused olid aga Haridusministeeriumis täiesti hooletusse jäetud. Prof. Poleštšuk ei liigutanud sõrmegi nende lahendamiseks. Tal olid nähtavasti mingisugused äriarjad ees, teda polnud sageli leidagi Haridusministeeriumis. Kutsusin ta enda juurde ja seadsin ta ette küsimuse, kas ta loobub tehnikumist ja muudest ettevõtetest ja jääb Haridusministeeriumi, pühendades viimasele kogu jõu. Ta loobus haridusnõuniku kohast. Mul oli mulje, et kutsehariduslikud küsimused teda üldse ei huvitanud. Uueks haridusnõunikuks kutsehariduse alal kutsusin ma Johannes Kiiveti²³. Ma ei eksinud oma valikus. Eesti kutsehariduse taseme tõstmisel on Kiivetil suured teened.

Saadet haridusministriks, tuli mul kohe esineda vastusega arupärimisele, mille olid esitanud sotsid lahkunud ministrile Bauerile kellegi kooliõpetaja tagandamise pärast. Viimane oli teinud koolis kihutustööd sotsialismi eest, oli õpetanud neile revolutsioonilisi laule, toonud lapsed ekskursioonile Tallinna «Töölise Keldrisse» jne.

Lugesin juurduse materjali läbi ja kandsin kokkuvõtte Riigikogus ette. Minu ülesanne oleks olnud vaid konstateerida fakte, pealegi oli ministri otsus jõustunud ja uus juhataja ametisse astunud. Ma aga rääkisin liiga palju ja pidasin oma kohuseks oma eelkäija tegevust kaitsta, mille tõttu sain sotside esindaja Gustavsoni²⁴ poolt tublisti materdada. Põllumeeste erakond aga aplodeeris mulle kõvasti. Ma ei tahtnud sugugi viimastelt loobereid vastu võtta. Tulin otsusele, et tuleb rääkida võimalikult vähe, et mitte põhjusetult vatti saada. Olen selle õpetuse vastu hiljemalt sageli eksinud ja iga kord pidanud kannatama. Kuid mis sa teed, loomus on selline.

Tähtsamatest küsimustest, mida mul tuli kohe lahendada, oli äsja kehtima hakanud keskkoolide seaduse elluviimine. Uues seaduses olid seniste põhitüüpide — humanitaar-, reaali- ja kommertstüüpide kõrval ette nähtud uued koolitüübid, nagu majanduse, tehnika, sotsiaalkorralduse, aianduse jt. tüübid. Nende eritüüpide vastu võitlesid vanemad keskkoolide õpetajad. Mina pooldasin neid. Siiski oli tarvis keskkooli lähendada praktilisele elule. Selle sihiga toodi koolidesse ka tööõpetus, neis avati vastavad töökojad. Hiljemini minister N. Kann²⁵ kaotas kõik eritüübilised keskkoolid, nad muudeti kut-

¹⁹ Ametlik nimetus A. Veiderma ametisoleku ajal — Tallinna Linna Koolivalitsus.

²⁰ Anna Tõrvand-Tellmann (sünd. Melk, 1886—?), pedagoog, ühiskonnateadlane, kindral Juhan Tõrvandi abi-kaasa, Tallinna I. Tütarlastegümnaasiumi (1917—1925) ja tema poolt asutatud ning ülal peetud (1932—1940) Inglise Kolledži direktress (juhataja); vangistati Nõukogude repressiivorganite poolt, saadeti Siberisse.

²¹ Gottlieb Peeter Ney (1881—1973 Stierstadt Saksamaal), pedagoog ja kultuuritegelane, 1922—1923 Haridusministeeriumi haridusnõunik, alates 1923 teaduse ja kunstiosakonna direktor.

²² Aleksander Poleštšuk (1863—1944), Saaremaalt pärit arhitekt, 1921—1923 Haridusministeeriumi haridusnõunik, Tallinna Tehnikumi ehitusteaduskonna direktor alates 1921.

²³ Johannes Kiiwet (Kivit) (1879—1967), pedagoog ja haridustegelane, 1919—1920 Haridusministeeriumi kutseharidusosakonna juhataja, 1922—1927 riigi haridusnõunik kutsehariduse alal, seejärel teistel kõrgetel riiklikel ametikohtadel kutsehariduse korraldamisel sõjajärgses Eestis Vabariigis.

²⁴ Oskar Gustavson (1889—1948 Vorkuta), pedagoog ja poliitikategelane, sotsiaaldemokraat.

²⁵ Nikolai Kann (1873—1948 Göttingen), pedagoog, haridus- ja poliitikategelane, haridusminister 1933—1936.

sekkoolideks. Ka laulmisele ja joonistamisele kui tähtsatele teguritele noorte esteetilisel kasvatamisel andsin ma keskkoolide tunnikavades küllaldaselt ruumi.

Asutav Kogu oli usuõpetuse õppekavadest välja jätnud. Sellega ei saanud osa erakondi, eriti Kristlik Rahvaerakond, rahule jääda. Nad viisid küsimuse [1923. a.] rahvahääletusele. Tulemuseks oli, et usuõpetus tehti koolidele sunduslikuks, kuid õpilastele ja õpetajaile vabatahtlikuks aineks. Tööerakond oli olnud usuõpetuse sissetoomise vastu. Mul kui tööerakonna ridadesse kuulujal tuli nüüd seda küsimust lahendada, kõigepealt koostada õppekava. Tegin selle ülesandeks koolivalitsusele, andes vajalikud juhised. Nõudsin, et usuõpetuse aluseks tuleb võtta kristlik moraal, kirikudogmade õpetus tuleb jätta võimalikult kõrvale. Usuõpetusele tuleb anda interkonfessionaalne sisu, usuõpetust õpetagu isik, kes ise pooldab seda. Keskkoolide viimastes klassides tuleb käsitleda ka teisi suuri uskusi, nagu Buddha ja Muhamedi õpetus. Kuna mitmest kohast tulid lastevanemate protestid, et usuõpetust õpetab õpetaja, kes kuulub teiseusuliste hulka kui laste suurem enamus, siis nõudsin, et õpetaja olgu seda usku, kuhu kuulub õpilaste enamus. Kuna apostliku õigeusu kirik nõudis, et apostlikku usku kuuluvatele lastele õpetagu usuõpetust apostliku-usuline, siis viisin ma valitsuse kaudu ellu määruse, et kui on koolis vähemalt 15 last, siis tuleb selle rühma õpetajaks panna õigeusulise õpetaja. Koolidelt küsiti, mida teha adventistidega, kes ei taha oma koolikohustuslikke lapsi saata laupäeviti kooli. Leidsin, et pole mõtet nendega võitlema hakata, kuna karistused siin tulemusi ei anna. Tegin korralduse, et kui vanemad selle eest hoolitsevad, et nende laps õppetöös teistest maha ei jää, siis ei maksaks lapse puudumisest suurt tüli teha. Kirikumeeste pealekäimisel tuli mul siiski neile teha järeleandmisi ja lubada õpilasi tutvustada vastava kiriku dogmadega. Mul on halbu mälestusi usuõpetuse tundidest oma kooliskäimise ajast, sellest piiblitugude ja katekismuse seletuste tuupimisest, paljudest kirikulauludest, mille loojate luulehobu — Pegasus — tugevasti lonkab. Ma püüdsin oma korraldustega neid puudusi kõrvaldada nii palju kui vähegi võimalik. Kui palju see tulemusi andis, ei tea.

Kuidas usuõpetust õpetada, et ta ei satuks vastuollu nende teadmistega, mida õpilane omandab loodusteaduste tundides, on raske probleem. Seda ei suutnud õpetajad teha. Usuõpetus anti harilikult mõne vanema õpetaja hooleks, kes oli harjunud vanu, tallatud teid käima, keda vastuolude küsimus ei huvitanud. Veel halvem oli, kui usuõpetus anti õpetaja kätte, kes suhtus sellesse ainesse eitavalt. Ma olen kuulnud sellistest usuõpetuse tundidest anekdootlikke lugusid. Külalastades Tallinnas usuõpetuse tunde, leidsin vaid paar õpetajat, kelle tundidega ma võisin enam-vähem rahule jääda.

Kas ikkagi õpetada koolis usuõpetust? Kui seda teha, siis mitte selle sihiga, et teha õpilasi usklikeks. Piiblitlood pakuvad suurepäraselt ainet mitmesuguste eluliste moraaliküsimuste arutamiseks. Ristiusk on etendanud ja etendab praegugi suurt osa rahvaste kultuurielus. Kui inimene neid ei tunne, siis ei mõista ta ajaloolisi sündmusi, ei saa aru paljudest kunstiteostest, kirjandusest, muusikast jne. Ei saa salata, et usk annab inimesele suurt jõudu raskete elamuste ületamiseks, annab kindlust ja jõudu. Kuid jääda tõsiselt usklikeks on inimesel, kes uurinud loodusteadusi, kirikuõpetuse järgi võimatu. Siiski kerkivad üles tuhanded küsimused, millele loodusteadused vastust ei suuda anda. Kui ma kuulan Beethoveni vägevat laulu «Kõik taevad kiidavad», siis paljastan hardumusega pea ja mõtlen «Mõistmata suur ja vägevä oled sa, maailma looja, kes on loonud ka inimese, kellele oled annud mõistuse, hea ja kurja tundmise, tungi saada sinu sarnaseks, jõuda talle lähemale».

Koolimajade puudus oli vabariigi alguspäevil suur. Neid tuli chitada. Millistele

nõuetele peavad vastama koolihooned, uurisin ma põhjalikult vastava literatuuri kaudu. Tegin ülesandeks koolivalitsuse juhatajale esitada mulle vastava määruse kava. See osutus aga väga puudulikuks. Tegin selle täiesti ümber; valitsus kinnitas määruse²⁶. Selle määruse järgi ehitati meil palju ilusaid avaraid koolimaju. Ainult Petserimaalt tulid kaebused, et ehitatud koolihooned on külmad, katused jooksevad läbi. Seda väärnähtust ei põhjustanud mitte määrus, vaid halvad ehitajad.

Hiljemini, minister Hünersoni ajal muudeti seda määrust, kuid mitte sanitaartingimuste parandamise, vaid halvendamise suunas²⁷. Palju oli mul maadlemist valitsuse summade nõutamisel õpilaste abistamiseks. Tuli kaubelda rahaminister Vesteliga iga penni pärast.

Tähtsaks vahendiks rahva haridusliku taseme tõstmisel on raamat. Tarvis on raamat viia iga inimeseni. Saatsin ministeeriumi välishariduse alal töötaja Viilupi²⁸ Soome ja Rootsi uurima, kuidas on neil korraldatud avalikud raamatukogud. Tulnud seal tagasi, esitas Viilup avalikkude raamatukogude korraldamise kava. Istusin kaua selle kava kallal, tegin ta täiesti ümber ja koostas avalikkude raamatukogude seaduse, mille ma esitasin valitsusele. Viimases vaidles rahandusminister nende paragrahvide vastu, milles oli ette nähtud valitsuse toetuste andmine omavalitsustele raamatute muretsemiseks. Mul tuli teha järeleandmisi, kuna ilma nendeta poleks seadusest saanud asja. Tallinna Linna Keskraamatukogule tegin ülesandeks laenutada raamatuid ka väljaspool Tallinna elavatele inimestele. Selle eest otsustati talle anda tasuta eksemplar igast Eestis ilmunud trükisest.

Avalikkude raamatukogude seadus²⁹ oli mitmes osas puudulik, kuid ta pani aluse avalikkude raamatukogude arengukäigule ja tegi raamatu kättesaadavaks kõigile kodanikele. Pean siin alla kriipsutama Tallinna Keskraamatukogu juhataja Sibula³⁰ teeneid raamatukogunduse arendamisel Eestis. Olles saanud korraliku ettevalmistuse raamatukogunduse alal Moskvast, asutas ta raamatukoguhoidjate ühingu³¹, mis hakkas andma metoodilisi juhiseid ja korraldas kursusi.

Kirjanike, kunstnike, näitlejate ja muusikameeste majanduslik seisukord oli kehv. Tõsi, riigieelarves olid teatud summad ette nähtud nende toetamiseks, kuid need summad olid juhuslikud. Väga raske on ka erapooletult hinnata kunstnike ja kirjanike töid. Kujutava ala kunstnikud tülitsevad ise omavahel, üks ei tunnustanud üht, teine teist. Moodsad voolud tungisid ka Eestisse, laiem rahvahulk ei mõistnud neid. Ma ise seisin näitusel mõne kubistliku maali ees, mis ei kõnelnud mulle midagi, ei südamele ega mõistusele. Haridusministeeriumi eelarves olid summad kunstnäitustel väljapandud teoste premeerimiseks. Mäletan, et kord oli valitsuses mõtetevahetuse korras juttu näi-

²⁶ Kõnesolev Haridusministeeriumi määrus («Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise erimäärused»), mille valitsus kinnitas märtsis 1924, oli koos Riigikogus 9. mail 1922 vastuvõetud «Koolimajade ehitusfondi seadusega» alustrajava tähtsusega algkoolide arhitektuuri ja ehitustegevuse arengus omariikluse aastail Eestis. 1928, 1930 ja 1936 sisseviidud muudatused üksnes kaasajastasid ehitustegevust.

²⁷ Jaan Hünerson (1882—1942 Sverdlovsk), agronoom ja riigitegelane, haridus- ja sotsiaalminister O. Strandmani valitsuses 1929—1931, J. Teemanti valitsuses 1932 ja K. Einbundi (K. Eenpalu) valitsuses 1933. J. Hünersoni ministriks oleku ajal 1930. aasta novembris kehtestatud Haridusministeeriumi «Määrus avalikkude algkoolide hoonete ehitamise kohta» tugines A. Veiderma ministriks oleku ajal kehtestatud määrusele. Selles leidis sanitaarmormide kitsendusi, kuid oli ka uusi, kaasaja vajadusi arvestavaid ettekirjutusi.

²⁸ Arvatavasti Viktor Viilup (1896—?), pedagoog, kuid on ka võimalik, et A. Veiderma on eksinud nimega.

²⁹ Avalikkude raamatukogude seadus võeti vastu 1925. aastal.

³⁰ Aleksander August Sibul (1884—1981), raamatukogundustegelane, Tallinna Keskraamatukogu juhataja 1921—1950.

³¹ Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing asutati 1923. aastal. A. Sibul oli selle esimees 1923—1940.

tustest. Seal rõhutati, et kui Haridusministeerium teoseid premeerib, siis tehtagu seda nõnda, et ka teised inimesed mõistaksid, miks seda teost premeeritakse. Oli järjekordne kunstinäitus, ma määrasin Haridusministeeriumi summadest kolm-neli preemiat. Premeerimise komisjoni kutsusin Ants Laikmaa (tol ajal Laipman), Paul Raua ja Amandus Adamsoni, kõik tunnustatud suurused. Komisjoni esimeheks määrasin kunsti ja teadusosakonna juhataja Gottlieb Ney. Kuna komisjoni otsus kuulus haridusministri poolt kinnitamisele, siis andsin komisjoni esimehele veel vajalikud juhendid preemia määramisel arvestada ministrite mõtteavaldusi.

Komisjoni koosolekule oli hilinenud Adamson. Kui ta näinud, et juba kolm liiget on koos, pöördunud kohe tagasi, sõnades: «Aitab neist, mina siin nina kõrvetama ei hakka.» Järgmisel päeval esitati mulle komisjoni protokoll kinnitamiseks. Ajasin silmad suureks, esimene preemia oli määratud kunstnik Vabbele³² kubistliku maali eest. Jätsin protokollile I preemia osas kinnitamata ja panin komisjonile ette seda küsimust uuesti arutada. Sain kunstnik Laikmaaga kokku ja seletasin talle oma seisukohta. Laikmaa ei kaitsnudki komisjoni otsust ja seletas, et kui ei meeldi, me võime ju asja ümber otsustada. Komisjon tegi uue otsuse ja määras I preemia kellelegi teisele, millise otsuse ma ka kinnitasin. Kartsin, et komisjoni mõjutamine minu poolt saab kunstiringkondadele teatavaks. Küll ma oleks saanud siis vatti! Õnneks pidasid komisjoni liikmed suu kinni ning kogu see lugu avalikkuse ette ei jõudnud.

Tahtsin kindlustada meie kunstnike ja kirjanike majanduslikku olukorda. Kõnelesin selle üle riigivanem K. Pätsiga. Tema pooldas seda ja koostas ise esialgse kava. Ma töötasin selle Haridusministeeriumis põhjalikult ümber ja esitasin seaduse eelnõuna vabariigi valitsusele. Mul tuli jälle lahingut pidada rahandusministriga, kes kuidagi ei tahtnud nõustuda ühe või teise kultuurkapitali tuluallikaga. See eelnõu jäi esialgu riigivanema paberite hulka peatuma ja esitati hiljemini Riigikogule.

Esialgses kultuurkapitali kavas oli ette nähtud kirjanduse, kujutava ja näitekunsti toetamine. Ma lisasin sinna veel kehakultuuri, valitsuse poolt lisati ka ajakirjandus. Riigivanema Pätsi kavas kippusid kultuuri tuluallikad jääma puudulikuks, ma püüdsin neid tõsta nii palju kui võimalik. Minu ettepanek oli võtta kultuurkapitali jaoks raha peale viina veel tubakalt, lõbustustelt, ka välispassidelt. Kultuurkapitali seadus pandi kehtima 1925. aastal, seega peale minu valitsusest lahkumist. Ta oli tähtsaks teguriks Eesti kultuurielu arendamisel. Hiljemini määrati mind vabariigi valitsuse poolt Kultuurkapitali Nõukogu liikmeks, nn. kultuuritegelasena. Ma pidasin oma kohuseks alati sellest aktiivselt võtta osa.

Looduskaitse seaduse koostamisele ei jõudnud ma J. Kuke valitsuse juures asuda, alustasin sellega Pätsi valitsuse ajal. Pöördusin oma sõbra prof. Piiperi³³ poole ja palusin teda saata vastav kava. Saingi selle, koostas seaduse eelnõu ja esitasin selle valitsusele. Viimane saatis selle kava Põllutöoministeeriumile läbivaatamiseks. Sinna ta vist jäigi. Vahepeal muutus majanduskriis teravamaks, tööerakonnas kujunes vastuolu valitsuse majanduspoliitika suhtes ikka teravamaks ja mul polnud võimalust enam looduskaitse küsimustega tegelda. Hiljem tõsteti looduskaitse küsimus uuesti üles ja [1935] pandi kehtima sellekohane seadus.

Suurimaks seaduseelnõuks, mille ma esitasin valitsusele, oli Tartu Ülikooli seadus. Seaduse esialgne eelnõu koostati Tartu Ülikooli õppejõudude poolt kuraator Peeter Põl-

³² Ado Vabbe (1892—1961), maalikunstnik ja graafik.

³³ Johannes Piiper (1882—1973), zooloog, bioloogiadoktor (1927), professor (1924), töötas Tallinnas õpetajana 1913—1919, Tartu Ülikooli õppejõuna 1919—1959, õpikute autor, töid ka looduskaitse alalt.

luga eesotsas ja esitati Haridusministeeriumile ühes hulga materjalidega teiste maade ülikoolide korralduste kohta. Ma töötasin selle eelnõu hoolega läbi ja tegin mitmeid täiendusi. Käisin ka paar korda Tartus, et nõu pidada selles asjas ülikooli ringkondadega. Minu algatusel võeti eelnõusse kehalise kasvatuse instituudi asutamine arstiteaduskonna juures. Küsimus, kuidas organiseerida üliõpilaskonda, jäi ülikooli enda lahendada. Oli kavatsus, mida pooldas ka riigivanem Päts, kaotada senised seltsid ja korporatsioonid ja organiseerida üliõpilasi maakondade ja suuremate linnade järgi, nagu see on Soomes. Kuid polnud lootust, et see mõte oleks leidnud teostamist. Seltside ja korporatsioonide vilistlasi oli valitsuses ja Riigikogus, nad oleksid ägedalt raiunud seniste organisatsioonide kaotamise vastu. Mul tuli loobuda sellest kavatsusest. Proviisor R. Vallner³⁴ taotles väga galeenilise farmaatsia õppetooli asutamist rohuteaduskonnas. Kuid see ei leidnud ülikoolis poolchoidu. Mul polnud küsimus endal ka päris selge ning loobusin Vallneri ettepanekust.

Ülikooli seadus võeti vastu Riigikogus 1925. aastal, kui ma Haridusministeeriumist olin lahkunud. Mitmed täiendused, mis ma esialgses kavas olin teinud, olid kehtima pandud seadusest kustutatud. Kes need kustutas, kas tolleaegne valitsus või Riigikogu, ei tea.

Kuigi Asutava Kogu seadusandliku komisjoni poolt võeti vastu Polütehnilise Instituudi seadus³⁵, jäi see ellu viimata peamiselt majanduslikel põhjustel. Tallinna Tehnikum, kuigi ta kuulus vormiliselt keskkõppeasutuste hulka, püüdis kõrgema tehnilise õppeasutuse ülesannet täita. Tema töötas mitme osakonnaga, mille programm oli palju laiaulatuslikum kui harilikel tehnikumides. Tehnikumi astusid keskkoolide lõpetajad, selle lõpetajad töötasid täie eduga inseneridena.

Kõrgemat tehnilist ja eriharidust omandasid noored mehed välismaa ülikoolides, peamiselt Saksamaal, Tšehhoslovakkias, Prantsusmaal ja mõnel alal Soomes. Haridusministeeriumi poolt maksti stipendiumi, mis võimaldas neil välismaal õppimist. Teiste hulgas õppis Berliini ülikoolis tuntud ajakirjanik Rasmus Kangropool.

Mulle oli R. Kangropool varemalt kord silmapiirile sattunud. Kui Tartu Ülikool 1919. aasta 1. detsembril uuesti alustas tööd, siis viibisin ma avamisaktusel Tallinna linnavalitsuse esindajana ja võtsin osa ka pärast aktust «Vanemuises» korraldatud pidulikust koosviibimisest. Seal silmasin kahte noormeest, kes ennast täis olid kaaninud. Ma küsisin, kes need on, mulle seletati, et vennad [Rasmus ja Voldemar] Kangropoolid.

Õppides Berliinis, saatis Rasmus³⁶ teateid Saksamaa oludest «Päevalehele». Tol ajal oli Saksamaal suur majanduskriis, Saksa marga väärtus langes katastroofiliselt. «Päevalehes» avaldatud artiklis sakslaste hädadest kirjutades oli Kangropool neid parastanud, et nad ise on viletsuse põhjustajaks, kuna alustasid sõda. Saksa saatkond jälgis hoolega, mis Eesti lehtedes kirjutatakse, ja oli väga pahane ilmunud artikli pärast. Saatkonna sekretär ilmiski varsti minu juurde protestiga ja seletas, kuna artikli kirjutajaks on üliõpilane, kellele Saksa riik on soodustatud tingimustel Berliini ülikoolis õppimist võimaldanud, siis on nad sunnitud kõigilt Saksamaal õppivatelt eesü üliõpilastelt antud

³⁴ Rudolf August Vallner (1879—1950 Augsburg Saksamaal), rohuteadlane, apteegiomanik, apteegiala juhtiv tegelane Eesti Vabariigis, Tervishoiu Peavalitsuse apteegiosakonna juhataja 1921—1933.

³⁵ Siin on kõne all Asutava Kogu poolt 14. mail 1920 kinnitatud Tallinna Tehnikumi (1918—1936) põhikiri. Tehnikum, hilisema Tallinna Polütehnilise Instituudi, praeguse Tallinna Tehnikaülikooli eelkäija, kujunes osaliselt kõrgkooliks juba kõnesõn. ajal. Tehnikute kõrval valmistati seal ette ka diplomecritud insenere.

³⁶ Rasmus Kangropool (Kangro-Pool, 1890—1963), kunstiteadlane ja publitsist, õppis 1920—1923 kunstiajalugu mitte Berliini, vaid Heidelbergi ülikoolis, hiljem (1923—1924) Hamburgi ülikoolis.

soodustused ära võtma. See samm oleks tähendanud õppimise võimaluse äravõtmist suurelt hulgalst eesti noortelt, kuna nad kõrgendatud õppemaksu poleks suutnud maksta. Haridusministeeriumil puudus samuti võimalus nende stipendiume vastavalt suurendada. Ei aidanud muud kui saatsin kõrgema ametniku (vististi oli see G. Ney) Saksa saatkonda vabandust paluma. Asi lõppes sellega, et Saksa saatkond loobus oma kavatsusest, küll aga saadeti R. Kangropool Preisimaalt välja ja ta jätkas oma õpinguid Hamburgi ülikoolis. (Hamburg oli vabalinn ja ta ei allunud Preisi osariigi võimudele.) R. Kangropooliga seotud pahandustega puutusin kokku ka hiljem.

Uue keskkoolide seaduse vastuvõtmisega³⁷ tegi Eesti tähtsa sammu edasi keskkoolide arenemise ajaloos. Teatavasti tunni varemalt peamiselt klassikalist gümnaasiumi, kus peamine tähelepanu oli pööratud ladina keelele ja antiikrahvaste kultuuri tundmaõppimisele. Loodusteaduste võidukäik ja sellega seotud tehnika arenemine ei jätnud puudutamata ka kooli. Matemaatikale ja loodusteadustele tuli koolide õppekavades ikka rohkem ruumi teha; tekkis uus keskkooli tüüp — reaalkool, kus õppekavades olid esikohal matemaatika, loodusteadused (füüsika, keemia, bioloogia) ja võõrkeeled. Reaalkoole ei peetud algul täisväärtuslikeks, nende lõpetajaid võeti vastu vaid kõrgematesse tehnilistesse õppeasutustesse. Ülikooli ukсед olid neile suletud. Sinna pääsemiseks tuli õiendada täiendavad eksamid ladina keeles, kuigi näiteks füüsika-matemaatikateaduskonnas õppimiseks polnud ladina keel vajalik.

Majanduse ja kaubanduse arenemine nõudis ka majanduslikult haritud inimesi. Majanduslikud õppeained tungisid koolide kavas, tekkisid uut tüüpi koolid — kommerts-koolid ja kaubanduskoolid. Tsaristlikul Venemaal tunnistati neid vääriliseks reaalkoolidega. Läänes aga tuli neil tublisti võidelda oma õiguste eest. Eesti Vabariik läks selle poolest kaugemale. Keskkooliseadus nägi ette mitmesuguseid eri laadi keskkooli. Eelmainitud tüüpide kõrval loodi meil põllumajanduse-majapidamise, tehnika- ja sotsiaalgümnaasiumid. Üldhariduslike õppeainete tuum oli kõigil ühine, sellele lisandusid eriained gümnaasiumi tüübile vastavalt. Hulk vanemaid lõpetajaid ei pooldanud neid koole. Direktor Kann rääkis kord mürgiselt isegi «hobuseruunamise gümnaasiumist». Nende mitmesuguste keskkoolitüüpide loomise mõte seisis selles, et kooli siduda igapäevase tööga. Ka toodi keskkoolide õppeainete hulka tööõpetus, mille tundides õpilased õppisid tundma materjale, poeglastele õpetati puu- ja rauatööd, mõnes koolis ka elektrotehnikat, tütarlastele kodumajapidamist ja käsitööd. Mõne kooli juurde asutati päris ceskujulikult varustatud töökojad. Hiljemini, kui haridusministriks sai [1933—1936] direktor Nikolai Kann, kaotati kõik need eri tüübid, osa neist muudeti kutskeskkoolideks, tehnikumideks, tööõpetus heideti koolide õppekavadest välja.

Palju kaalumist nõudis võõrkeelte küsimus. Peamine vaidlus seisis, millist võõrkeelt õpetada esikohal, kas inglise või saksa keelt. Suurem osa meie poliitikategelasi pooldas inglise keelt. Kuid inglise keele õpetamist takistas hästi ettevalmistatud õpetajate puudumine, vähene kultuuriline side inglise keelt kõnelevate rahvastega, ingliskeelse kirjanduse puudumine, pealegi asetsevad inglise keelega maad Eestist kaugel. Saksa keele juures langesid kõik need vastuväited ära. Kuid poliitiliselt on tarvis vabaneda ühekülgsest saksa kultuuri mõjust. Küsimus jäi kooliülapidajate otsustada. Tulemuseks oli, et suuremas osas koolidest jäi esikohale saksa keel, vähemas aga inglise keel. Vene ja prantsuse keel ei tulnud esikohal arvesse. Venemaaga olid kultuurilised sidemed katkenud, Prantsus-

³⁷ «Avalikkude keskkoolide seadus» võeti vastu detsembris 1922.

maa on meist kaugel, ka kultuurilised sidemed temaga olid nõrgad. Võitlus võõrkeelte pärast kestis kuni Nõukogude võimu kehtestamiseni Eestis 1940.

Õppekavade koostamisel on tähtis, kui palju tunde antakse ühele või teisele õppeainele. Minu poolt kinnitatud kavade järgi oli küllalt palju ruumi antud laulmisele, joonistamisele, tööõpetusele. Hiljem, juba minister Hünersoni ajal, kärbiti tunduvalt neile ainetele antud tunde. Laulmine jäi hoopis ära, joonistamine jäi vaid kahte esimesse klassi, tööõpetus vabatahtlikuks. Kooli toodi aga riigikaitseline õpetus. Kõik need alalised muutused häirisid ja võtsid koolitöölt stabiilsuse. Halba olukorda sattusid nende ainete õpetajad. Õppekavade muudatuste tõttu saadeti neid koolist minema, ilma et keegi oleks küsinud, kust nad uut tööd leiavad. Minister Hünersoni ajal lõpetas Tallinna Konservatooriumi juures koolide laulu- ja muusikaõpetajate ettevalmistusklassi hulk noori õpetajaid. Samal ajal aga kustutati laulutunnid koolikavast.

Palju kaalumist nõudis avalikkude keskkoolide võrgu koostamine. Mul õnnestus valitsuses võtta terve rida keskkooli avalikkude koolide võrku. Keskkooliklasside arv tõusis kogu aeg. Mõned keskkoolid hakkasid tööle mitme kõrvuklassiga. Nooremate õpilaste tarvis avati klassid algkoolide juures. Tol ajal, kui juhtisin Eesti hariduselu, polnud alanud veel keskkoolide võrgu kokkutõmbamise tuhin. See algas 1927. aastal, kui ministriks tuli J. Lattik³⁸, ja jätkus eriti minister Hünersoni ajal [1921—1933]. Kokkutõmbamist põhjendati peamiselt majanduslike raskustega ja keskkoolilõpetajate üleküllusega, kellel seoses ülikooli sisseastumise piiramisega oli raske leida vastavat tööd. Minu arvates oleks üldhariduslike keskkoolide klasside koondamisega tulnud avada mitmesuguseid kutsekoole. Muidu võtame noortelt inimestelt võimaluse õppimiseks. Haridustee peab olema igapäevase lahti, kui tahame olla demokraatlik riik.

Avalikkude keskkoolide kõrval töötas meil hulk erakoole. Neist on mõnel tulnud tähtsat osa täita Eesti haridusloos, nagu Hugo Treffneri Gümnaasium ja Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium Tartus, Elfriede Lenderi Tütarlaste Gümnaasium ja Jakob Vestholmi Poeglaste Gümnaasium Tallinnas. Neile tuli juurde mitu erakeskkooli. Nad erinesid avalikest keskkoolidest selle poolest, et nende juures töötasid ka algkooliklassid; üleminek keskkooliklassidesse oli võrdlemisi kerge. Teiseks, erakoolides osutati palju suuremat tähelepanu võõrkeeltele. Vanemad aga hindasid võõrkeelte oskust. Erakoolis õppisid kallima õppemaksu tõttu (ka algkooliklassides) jõukamate vanemate lapsed.

Eriiline kool oli Prantsuse Lütseum. See asutati prantsuse kultuuri levitamise ühingu *Alliance Française*'i õhutusel.³⁹ Ülalpidajaks oli komitee, milles oli esindatud ka Prantsuse saadik Tallinnas. Suurt aktiivsust näitas selle kooli asutamisel üles eriti Prantsuse saadik m[onsieu]r Gilbert⁴⁰. Prantsuse keel algas suure nädalatundide arvuga juba esimesest õppeaastast, peale selle õpetati prantsuse keeles prantsuse [kirjandust], ajalugu ja geograafiat. Muude ainete õpetamine sündis eesti keeles. *Alliance Française*'i (tegelikult Prantsuse valitsuse) poolt maksti palka kolmele Prantsusmaalt tulnud õpetajale; tol

³⁸ Jaan Lattik (1878—1967 Stockholm), kirjanik, usu- ja poliitikategelane, haridusminister J. Teemanti valitsuses 1925—1927.

³⁹ *Alliance Française* — Pariisis 1883 asutatud ühing prantsuse keele levitamiseks aasmaadel ja välismaal, korraldab prantsuse keele kursusi, asutab prantsuse koole välismaal, hoiab välisprantslaste ja emamaa vahel kultuurisidemeid. Selle ühingu algatusel asutati ja töötas 1921—1939 Tartus Prantsuse Teaduslik Instituut (*Institut Scientifique Français*) ja aastail 1921—1940 Prantsuse Lütseum ning *Alliance Française*'i Eesti komitee (1930—1939) Tallinnas.

⁴⁰ André Gilbert, Prantsuse saadik Eestis 1921—1925.

ajal olid nendeks m[onsieur] Cathala, m[onsieur] Debouté ja üks naisõpetaja⁴¹. Prantsuse Lütseumile ehitati hiljem ilus hoone⁴², mille ehitamiseks anti prantslaste poolt 100 000 krooni, muud kulud kaeti Eesti koolimajade ehitusfondist. Prantsuse Lütseumi lõpetajad valdasid prantsuse keelt täielikult.

Prantsuse Lütseumi eeskujul asutati hiljemini Eesti valitsuse otsusel Inglise Kolledž. Sellele ehitati [Narva mnt.] uhke hoone, mis 1940. aastal toimunud riigipöörde järel anti Pedagoogilisele Instituudile [praegusele Tallinna Pedagoogikaülikoolile]. Inglise saadik Inglise Kolledžile sellist poolehoidu ja toetust ei osutanud, nagu seda tegi Prantsuse saadik.

Prantsuse saadik Gilbert tegutses üldse väga energiliselt, et võita Eestis pooldajaid prantsuse orientatsioonile. Ta tegi Haridusministeeriumile teatavaks, et Prantsuse valitsus on otsustanud võtta vastu eesti keskkoolide vanemate klasside õpilasi, kes mõistavad veidi prantsuse keelt, prantsuse internaatkeskkoolidesse (lütseumidesse). Haridusministeerium tegi selle ettepaneku teatavaks neile gümnaasiumidele, mille õppekavas oli prantsuse keel. Leiduski terve rida poisse, kes soovisid õppida Prantsusmaal. Õppida soovijad saadeti Prantsusmaale, kus neid võeti vastu ühte vanemasse ajaloolisse lütseumi Vendôme'is. Poistele aga ei meeldinud sugugi selle kooli režiim. Neid lasti linna vaid üheskoos, kasvataja saatel. Nende päev oli rangelt reguleeritud. Neile ei meeldinud ka prantsuse toidud. Selgus, et need olid kõik jõukate vanemate hellitatud võsud, teiste hulgas oli ka riigivanema Pätsi poeg Viktor. Varsti saabusid vanematele nutukirjad «meid peetakse vangis», «näljutatakse» jne. Mammad-papad jooksid Haridusministeeriumi nõudmistega «tooge poisid tagasi». Eesti saadikule Pariisis Markusele⁴³ tehti ülesandeks kontrollida olukorda. Selgus, et poisid, kellel kodus oli kõik lubatud, ei tahtnud kuidagi leppida lütseumis kehtiva range korraga, ka toit oli küllaldane, menüüs oli vaid liha tagasihoidlikult. Poisid olid hakanud õpetajatele vastu ja pidanud ennast väljakutsuvalt ülal. Kasvataja oli nimetanud neid bošsideks⁴⁴, nagu prantslased halvustavalt nimetavad sakslasi. Viktor Päts olevat prantslastele seletanud, et ta on presidendi poeg, see seletus olevat aga prantslasi jätnud täiesti külmaks. Nad seletanud, et selles lütseumis olevat õppinud palju suuremate meeste pojad, kes kõik ennast kehtiva korra alla painutanud. Suurem osa poisse tuli Eestisse tagasi, ainult mõned jäid sinna, lõpetasid lütseumi ja jätkasid õpinguid Prantsuse kõrgemates õppeasutustes. See aktsioon igatahes päriselt ei õnnestunud ja mitmed poisid ei teinud au Eesti nimele Prantsusmaal.

⁴¹ Algul, kui koolis töötasid nooremad klassid, õpetasid prantsuse keelt kohalikud pedagoogid. Esimene prantslasest prantsuse keele õpetaja, kellele palka maksis Prantsuse saatkond, oli Léon Marchal (õpetas 1925—1927), teine Gabriel Debouté (1928—1939), seejärel Jean Cathala (1929—1933) ja Mourice Kehrig (1930—1935); tekstis nimeliselt mainimata naisõpetaja oli Gabrielle Brenot (1933—1937). Aastast 1933 *Alliance Française*'i Eesti komitee juhatajana töötanud J. Cathala (1905—1991) intermeeriti juunis 1941 ja viidi Venemaale.

⁴² Hoone läks maksma 250 000 krooni; sellest 150 000 krooni oli koolile eraldatud Eesti riigilt. Ehituskruun omandati riigi ja Tallinna linnavalitsuse summadega. Sellest 30 000 krooni tasus linnavalitsus. Arhitekt H. Johanson'i projekti järgi ehitatud nägus ja moodne 17 klassiruumiga koolimaja (praegu Tallinna 7. Keskkool) Hariduse t. 3 valmis 1937. aasta sügiseks. Õppetöö selles algas 20. septembril 505 õpilase ja 32 õpetajaga. Direktorina juhtis lütseumi mainekas koolimees Viktor Päss (1892—1956). Järgnevatel aastatel jätkus koolihoone sisustamine. Muu hulgas saadi selleks Louvre'i kunstigaleriist 80 reprot. Tegevust jätkas sihtasutus «Eesti Prantsuse Hariduskorralduse Asutus» (1928), mille põhivaraks sai nüüd Tallinna Prantsuse Lütseumi maja. Aktiivselt tegutses lütseumi toetajate ühing enam kui 260 liikmega.

⁴³ Siin võib olla tegemist eksitusega ametinimetuses. Johannes (Johan) Hans Markus (1884—1969 Kanada), Eesti diplomaat, peakonsul, hiljem Eesti Vabariigi saatkonna nõunik Berliinis 1927—1931 ja Londonis 1931—1934, alates 1935 Eesti saadik Poolas, oli A. Veiderma haridusministriks oleku ajal 1921—1927 Eesti Vabariigi Välisministeeriumi sekretär, hiljem Lääne-poliitika ja administratiivosakonna juhataja ning protokollilem, kellena ta võiski A. Veiderma poolt kirjeldatud küsimusi lahendada.

⁴⁴ *Boche* — 'bošš', kõnekeelne pejoratiivne väljend sakslase kohta.

Administratiivküsimuste otsustamisel pidasin alati silmas, et ma oma võimupiire ei ületaks. Mõnikord tuli ebatavalisi otsuseid teha. Kord tuli koolivalitsuse juhataja Olliku juurde kusagilt vallast delegatsioon, kes nõudis, et nende kooli õpetaja tuleks vahendada, kuna tal on tekkinud armuvahekord naisõpetajaga ja ta on kaotanud külas igasuguse autoriteedi, jne. Mis teha, küsis Ollik. Tean, et õpetaja isiklik elu on külas peo peal ja kui lood on niisugused, nagu delegatsioon neid kirjeldas, siis on õpetaja oma autoriteedi kaotanud. Teiselt poolt, enne kui midagi siin ette võtta, tuleks toimetada juurdlus. Arutada inimeste armuvahekordi polnud mulle sugugi vastuvõetav. Seletasin Ollikule, kutsugu meesõpetaja kohale ja teatagu talle, et kui lood on nii, siis tuleb tal naisõpetajaga abielluda. Vastasel korral minister tagandab ta. Ollik seletas mulle, et seda me ei saa teha, pole seadusega kooskõlas. Vastasin, tean seda, aga kui õpetaja seda ei tee, eks siis vaatame. Tulnud õpetaja hr. Olliku juurde, kes talle teatanud minu otsusest ja nõudnud, et ta kuu pärast esitaks abiellumise tõendi. Õpetaja olevat hirmsasti vihastanud, protesteerinud sellise ebaseadusliku otsuse vastu ja läinud sõimates minema. Kuu aja pärast esitas ta siiski abiellumise tõendi ja küsimus oli lahendatud. Ma muidugi ei tea, kas selliselt sõlmitud abiellu oli õnnelik.

Raske küsimus oli lahendada Tallinna Konservatooriumis. Konservatooriumi (see oli tol ajal eraõppeasutus) õppejõud pöördusid avaldusega minu poole. Nad teatasid, et nad pole paar kuud palka saanud, ja palusid Haridusministeeriumi appi tulla. Kutsusin ministeeriumi majandusosakonna juhataja enda juurde. Selgus, et konservatoorium on saanud ministeeriumilt suuremaid summasid toetuseks, millest peaks jätkuma kulude katteks. Tuli korraldada konservatooriumi majanduse revisjon. Selgus, et konservatooriumil puudus korralik raamatupidamine. Direktor, helilooja Mihkel Lüdigi⁴⁵, oli maksnud summasid välja, ilma et ta oleks esitanud seda tõendavaid dokumente, ka tulude üle puudus kindel arvepidamine, jne. Kui konservatoorium oleks olnud riiklik asutus, siis oleksin pidanud sellest teatama prokuröridele. Tegin revidentidele ülesandeks, võttes arvesse Lüdigi seletusi tehtud kulutuste kohta, neid kontrollida ja selgitada nende tõepärasust. Komisjon ei suutnud siiski kindlaks teha, kuhu summad olid läinud. Direktor oli mõnikord maksnud palka ilma allkirjata, andnud avanssi jne. Tuntud ärimees Gustav Linkvist, Harju panga kuri ingel, kes Leningradis tegutseva Kalinkini tehase võimalikkude kasude arvel paiskas summasid vasakule ja paremale, maksis puudujääkide katteks suurema summa kinni. Ikkagi jäi järele umbes 100 000 marka. Lüdigi seletanud, et kui asi läheb prokuröri kätte, siis ei suuda ta häbi välja kannatada ja talle jääb üks tee üle — kuul pähe lasta. Asja kaaludes tõsis küsimus, kes on vastutav konservatooriumi korratu asjaajamise eest. Selgus, et juriidiliselt on konservatooriumi eest vastutav komitee, kes selle õppeasutuse omal ajal ellu kutsus. Komitee polnud aga pärast õppeasutuse ellukutumist endast mingit elumärki andnud. Selgus, et komitee esimeheks oli tuntud sotsiaaldemokraatide tegelane August Rei⁴⁶. Viimane olnud üllatunud, saades Haridusministeeriumilt kirja nõudmisega anda seletust konservatooriumi kulutuste kohta. Sekelduste vältimiseks maksnud ta ise puuduva summa pank konservatooriumi arvele. Seekord oli asi päästetud. Revisjoniaktis märgiti, et võlgu pole, muidugi nõuti konservatooriumi raamatupidamise kordaseadmist. Revisjoni tulemusena tuli direktor Lüdigil ja

⁴⁵ Mihkel Lüdigi (1880—1958), helilooja, organist ja koorijuht, oli Tallinna Konservatooriumi (end. Tallinna Kõrgema Muusikakooli) asutajaid ja direktor 1919—1923.

⁴⁶ August Rei (1886—1963 Stockholm), Eesti riigitegelane, jurist, osales Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei asutamises (1917) ja oli selle parempoolse tiiva juhte.

inspektor Lindperel⁴⁷ konservatooriumist lahkuda. Nad mõlemad armastasid napsitada, arvatavasti läks osa konservatooriumi summast kõrtsiarvete tasumiseks. Pärast seda läks Lüdig Lõuna-Ameerikasse. Seal ta kaua olla ei saanud, pöördus Tallinna tagasi ja töötas seejärel organistina ja õpetajana koolides. Kuid joomakirest ei saanud ta lahti. Viimased eluaastad veetis ta oma kodukülas Pärnumaal. Mihkel Lüdigi teened Eesti muusikaelus on niivõrd suured, et need vääratused tuleb talle andestada, kuid tehti viga, et ta pandi suure asutuse majandust juhtima.

Mõni sõna Läänemaa Õpetajate Seminari hoone ehitamisest Uuemõisas. Omal ajal räägiti palju sellest, et maa-alkkoolide õpetaja ettevalmistus peab toimuma maal, kus ta oleks seotud põllupidamisega, ta peaks külaelu armastama. Arvatavasti oli see motiiv aluseks, miks tol ajal, kui otsustati asutada Läänemaa Õpetajate Seminar, selle asukohaks määrati Uuemõis Haapsalu lähedal. Esialgu jäi seminar töötama Haapsalu gümnaasiumi hoonesse. Uuemõisa mõisahoonet tuli ümber ehitada, püstitada sinna internaadihoone, õpetajate korterid jm. ehitused. Tehti plaan ja hoonete ehitamine anti välja ettevõtjale, kes teatud tähtjaks pidi ehituse lõpule viima; lepingu kindlustuseks maksis ta riigipanka kautsjoni. Ehituse ajal aga selgus, et endisel ajal orjade poolt ehitatud paksud seinad polnud küllalt tugevad, nende asemele tuli ehitada uued. Seda polnud arvestanud ettevõtja, ta loobus ehitusest, jättes kautsjoni riigile. Ehitus anti uuele ettevõtjale. See oli ettevaatlikum. Ettenägemata tööde tarvis tuli riigi summaks suurendada. Määratigi uued krediidid, kuid neist ei jätkunud. Kui mina ministriks tulin, olid tööd seismas. Pöördusin valitsuse poole uute summade saamiseks. Paratamatult tuli need määrata. Kui viimaks said hooned valmis, selgus, et kogu ehitus oli läinud kallimaks kui uue maja püstitamine. Seminar kolis hoonesse. Seal selgusid uued raskused. Osa õppejõude ei leidnud kohapeal korterit; nad pidid Haapsalust iga päev tööle sõitma. Suuri raskusi oli õpilaste toitlustamisega. Tekkisid mitmesugused sekeldused õpetajate vahel, kes olid sunnitud elama külge külje kõrval. «Maa hõngust» said seminaristid aga nii aru, et nad kevadel ja sügisel käisid mõnikord põllul.

Seminari avamine Uuemõisas toimus suure pidulikkusega 1923. aasta lõpul. Sõitsin ka ise kohale, väliskülalistest võisid sellest osa Läti saadik⁴⁸, NMKÜ⁴⁹ sekretär mister Orr jt. Ööbisime ühes teiste kaugematelt tulnutega raudteevagunites, mis selleks otstarbeks meile reserveeriti. Hoolitsedes külaliste toitlustamise eest, olin ma kellelegi Haridusministeeriumi ametnikule avaldanud soovi, et Läänemaa inimesed peaksid meid ka toitlustama. Need aga trumpasid meid oma kostitamisega üle. Haapsalu jaamas oodati meid hobustega ning sõidutati Läänemaa gümnaasiumi direktori Üksti⁵⁰ juurde, kus ootas rikkalik õhtueine. Järgmisel hommikul võttis meid rikkalikult kaetud lauaga vastu Läänemaa maavalitsus. Ja pärast aktust uue seminari ruumes jällegi põhjalik sööming. Mul oli nende söömingute pärast külaliste ees päris piinlik.

Avamisaktusel räägiti palju ilusaid sõnu. Ka mina muidugi kõnelesin. Ma kõnelesin tõesti südamest, mulle meenusid endised seminarid Jädiveres, Kuudal, samuti Paslepal rootslaste tarvis, millel oli tähtis osa Eesti hariduselu ajaloos. Arvasin, et uus õppeasutus kujuneb samasuguseks tähtsaks hariduslikuks keskuseks. Mäletan, et mister Orr oma ter-

⁴⁷ Samuel Lindpere (1872—1928), muusikapedagoog ja dirigent, Tallinna Kõrgema Muusikakooli inspektor ja muusikateoreetiliste ainete õppejõud 1919—1924.

⁴⁸ Jānis Seskis (1877—?), oli Eestis täievoliline saadik 1921—1929.

⁴⁹ NMKÜ — Noorte Meeste Kristlik Ühing (Young Men's Christian Association — YMCA), G. Williamsi poolt 1844 Londonis asutatud ühing noormeeste igakülgseks kasvatamiseks ja arendamiseks kristlikus vaimus.

⁵⁰ Anton Üksti (1888—1942 Põhja-Uural), pedagoog, Läänemaa Ühisgümnaasiumi direktor 1918—1940.

vitussõnas mainis, et ükski maa polnud teda niisuguse ägedusega varem kaisutanud kui Eesti ja nimelt Haapsalu. Kuulajad kõik küsisid, kuidas see Haapsalu siis teda nii embas. Pärast selgus, et õhtul jaamast tulles oli saan suure sõiduga ümber läinud ja meie Ameerika külalise lumme paisanud.

Kuid minu lootused Läänemaa seminari tähtsast hariduslikust tegevusest luhtusid. Hiljem, kui hakati seminare koondama, tabas see saatus ka Läänemaa seminari. Ühe põhjendusena toodi Riigikogus ette, et seminarid on muutunud «kommunismi pesadeks». Läänemaa seminaris andis selleks põhjust direktor F.⁵¹ tegevusetus, kes ei osanud vältida ühe õpilase esinemist kooli aulas, kus ta olevat materdanud kehtivat ühiskondlikku korda.⁵²

Minu arvates oleks seminar tulnud avada Haapsalus, endises Krahviaias asuvas hoones. Sellega oleksime säilitanud Haapsalus ilusa pargi, mis hiljem mitmesuguste mahhinatsioonide tõttu hävitati, puud maha võeti ja ehituskruunkideks tükeldati. Suurelt on selles loos süüdi ka toleaeegsed Haapsalu linnaisad, kes selle asemel, et Krahviaed kujundada pargialaks, kinnitasid tükeldamise kava, pisitasa hankides endale sealt isiklikke kruunte. Haapsalu kui suvekuurort oleks vajanud rohkem haljasalasiid ja parke.

Valitsuses oli mitu korda juttu suure Vene-Balti laevatehase edasisest saatuses. 1917. aastal oli püütud suur osa seadeldisi ja masinaid kiiruga Venemaale vedada. Transpordiraskuste tagajärjel polnud need sihtkohta jõudnud ja vedelesid mitmel pool raudteejaamades. Suured materjalide varud veeti Saksa võimude poolt okupatsiooni ajal vaterlandi. Tehas kui peremeheta varandus oli hooldamisel. Varsti leidis aga isikuid, kellel oli endise a/s. Vene-Balti tehase aktsiaid. Nad registreerisid end uuesti ja suur varandus läks aktsiaseltsi kätte. A/s. esimehe ja ühtlasi direktori Ovtšarovi ettevõtmisel hakkaski tehase väikesel viisil tööle. Ajalehtedes ilmusid teated, et tuntud inglise Vikersi laevatehas kavatseb omandada Vene-Balti tehase ja muuta selle oma filiaaliks. Arvan, et Ovtšarov ise levitas neid jutte, et pankadest kergemini laenu saada. Tasapisi hankis ta eesti meestest ka poliitilisi «direktoreid». Üks oli kindral Laidoner, teine kunsttööstuskooli direktor Voldemar Päts⁵³ jne. Seda tehti arvatavasti selle sihiga, et Tallinna pangad heldemad oleksid. Kuid lõpuks olid saadud rahad ikkagi otsas.

Nüüd pöörduti Eesti Panga poole suurema summa saamiseks. (Ei mäleta, mitukümmend miljonit see oli.) Valitsuses kõneldi Vene-Balti tehase tulevikuväljavaadetest. Rahandusminister Vestal, kes alati nõudis Haridusministeeriumi poolt soovitud krediitide kärpimist, pooldas laenu andmist ja selgitas, et laen on kindlustatud tehase kinnisvaraga. Et teha kahtlevaid ministreid pehmeks, kirjeldasid laenu pooldajad tööliste tekkivat viletsust, sest nüüd jäävat nad tööta ja neid pole mujale kuhugi tööle paigutada. Laenu andmine otsustati jaatavalt. Ka mina hääletasin poolt, kuna uskusin, et kõik see, mis teised valitsuse liikmed — laenupooldajad — kõnelesid, vastab tõelikkusele.

Kuid varsti olid saadud summad otsas, tehase jäi seisma, laenuprotsente ei suudetud tasuda ja kogu Vene-Balti tehase läks riigi kätte. Kui palju laenatud summast läks Ovtša-

⁵¹ Alfred Fluss, hiljem A. Teaste (sünd. 1895), Läänemaa Õpetajate Seminari direktor 1927—1931, seejärel Nõmme gümnaasiumi direktor ja õpetaja Tallinna koolides.

⁵² See õpilane oli lõpuklassis õppiv Leonhard Hallop (1909—1968), kes järjekordsel isamaalisel hommikul 14. märtsil 1931 (K. Marxi surmapäeval) kõneles suurest võitlejast, kelle ideid kõige paremini kajastavat järgnevalt esitatav laul. Esitatud laul oli «Internatsionaal».

⁵³ Voldemar Päts (1878—1958 Toronto), K. Pätsi vend, pedagoog, haridus- ja kunstitegelane, 1911—1934 Riigi Kunsttööstuskooli (praeguse Tallinna Kunstiülikooli) juhataja, hiljem Haridusministeeriumi kutseoskuste osakonna direktor.

rovile ja teistele tegelastele, kui palju läks tööliste palkadeks, ei tea ütelda, kuid arvan, et suurem osa läks esimestele. Laenu saamine oli Ovtšarovil vaid mahhinatsioon, et tehase arvel oma taskusse summasid toimetada.

Oli selge, et laevatehasest asja ei saa. Hiljemini anti osa hooneid ETK-le⁵⁴, kes seal asutas põllutööriistade tehase ja seebivabriku, paljud seadeldised likvideeriti, kuna nende kasutamiseks polnud väljavaadet. Tekkis küsimus, milleks kasutada suurt peahoonet. Tallinna Tehnikum asetses sellal Pikal tänaval end. Kanuti gildi ruumides. Kitsad olud takistasid selle õppeasutuse arenemist. Ka seisis kogu aeg päevakorral tehnilise ülikooli asutamise küsimus. Tegelikult küündis tehnikumi õppekava kohati juba kõrgema õppeasutuse tasemeni. Vene-Balti tehase peahoone oleks olnud sobiv tehnilise ülikooli tarvis. Riigivanem Päts oli üleviimisega nõus. Sõitsin koos tehnikumi õppejõudude prof. Maddisoni⁵⁵, prof. Dreyeri⁵⁶ ja teistega Koplisse seda hoonet vaatama. Tehnikumi mehed üleviimist ei toetanud, leidsid hoone juures igasuguseid puudusi, koridorid kitsad, tornis asetseb ohtlikult suur paak, mis varustab veega ka Kopli elamuid, jne. Nad toonitasid, et tehnikumile tuleks linna ehitada uus hoone. Arvan siiski, et peapõhjuseks oli asjaolu, et tehnikumi õppejõud töötasid mitmes kohas Tallinna ettevõtetes, üleminek Koplisse oleks sundinud neid kõrvalteenistustest loobuma. Teiselt poolt oleks mul jälle tulnud rabelda Rahandusministeeriumiga, sest üleminek uutesse ruumidesse oleks nõudnud täiendavaid summasid. Ka valitsuse tähelepanu oli juhitud võitlusele areneva majanduskriisiga. Oli tunda, et järjekordne valitsuskriis on tulemas. Tehnikum jäigi endistesse kitsastesse ruumidesse.⁵⁷

Majanduskriis aina süvenes. Kahekümnendate aastate algul jagati igale poole laene, et üles ehitada Eesti tööstust. Riigi toetusel tekkisid igasugused ettevõtted. Kui oli esimene tööstusnäitus Tallinnas, siis võis imestada, missuguseid esemeid Eestis valmistati. Kuid Eesti turg oli piiratud. Idaturg oli kinni, lääneturul aga ei suudetud võistelda. Valmistatud kaupadele polnud ostjaid. Ka ülejäänud, Vene keisririigi tarveteks ehitatud suurtööstus võitles majanduslike raskustega. Neil polnud oma kaupa kuhugi panna. Maareformi teostamine nõudis riigikassalt suuri kulusid, et uusi asunikke jalule aidata. Kõige selle tagajärjel hakkas Eesti marga kurss langema, elukallidus tõusis. Mitmed ettevõtted piirasid oma toodangut, paljud ettevõtted ei suutnud oma kohustusi Eesti Panga vastu täita. Mida teha? Kutsuti kokku suurem erinõupidamine, millest võtsid peale ministrite osa majandusringkondade esindajad. Nõupidamisel selgus kaks seisukohta. Esimene: tuleb marga kursi langemist vältida, rahamärkide arvu vähendada, selleks aga laenud sisse nõuda. Mitmed elujõuetud ettevõtted peaksid siis oma ukсед kinni panema. Rahamärkide juurdetrükkimisega ei saa küsimust lahendada. See viiks katastroofini, nagu seda näitas tolleaegse Saksamaa olukord. Teiselt poolt väideti ägedusega, et laenude karm sissenõudmine hävitaks Eesti tööstuse, mis suure vaevaga on üles ehitatud. Eriti vaidles laenude sissenõudmise vastu kirjastusühisuse «Päevaleht» esindaja J. Sihver⁵⁸.

⁵⁴ ETK — Eesti Tarvitajate Keskühisus.

⁵⁵ Ottomar Maddison (1879—1959), eesti teadlane, tehnikadoktor (1918), professor (1919), Tallinna Tehnikumi õppejõud aastast 1921, 1922. aastast ühtlasi ehitusteaduskonna dekaan.

⁵⁶ Friedrich Dreyer (1879—1934), keemik, professor (1918), Tallinna Tehnikumi keemia, mehaanilise tehnoloogia ja soojusõpetuse õppejõud 1921—1931.

⁵⁷ Tallinna Tehnikumi ruumide probleem lahendati 1932. aastal tehnikumi paigutamisega endise Vene-Balti laevatehase peakontori hoonesse, kuhu jääd enam kui 30 aastaks.

⁵⁸ Johan Sihver (1882—?), pedagoog, panga- ja majandustegelane, Eesti Panga juhatuse liige, hiljem panga presidendi asendaja 1919—1924.

Kirjastusühisusel oli Eesti Pangale 10 miljonit marka võlgu, mida ta ei suutnud õiendada, sest oskamatu kirjastamise tagajärjel oli ladu raamatuid täis, mis ei leidnud ostjaid. Tööerakondsetest ministritest võtsin sellest nõupidamisest osa. Vana rebane Anderkopp⁵⁹ polnud tulnud, et oma käsi mitte siduda nõupidamise seisukohtadega. Seejärel kutsuti kokku tööerakonna juhatuse koosolek, kus ma andsin aru majanduslikust olukorrast. Polnud ununenud celmise tööerakondlase Juhan Kuke valitsuse materdamine, millest energiliselt võtsid osa põllumeeste erakonna mehed.

Sellest materdamisest lühidalt järgmist. Majanduslik tegevus oli 1922. aastal piiratud paljude sõjaaegsete määrustega, spekulcerimist karistati rangelt. Tallinna ärimees ja tuntud sporditegelane Kiisel oli hankinud mingisuguseid valitsuse litsentse ja seda spekulatsioonist otstarveteks kasutanud. Selle eest karistati teda kohtu poolt kaheaastase vangistusega. Ta kandis osa karistust ära ja pöördus armuandmise palvega valitsuse poole, kellele tolleaegse põhiseaduse järgi kuulus armuandmise õigus. Tava kohaselt läksid kõik sellised palved enne kohtuministri kätte kaalumiseks, sellelt edasi riigivanema kätte, kes palve lõplikuks otsustamiseks esitas valitsuse koosolekule. Palve tuli arutamisele paar päeva enne 1922. aasta jõule. Kohtuministri Reichmanni seisukoht oli järgmine. Rahuaja oludes pole seda määrust tarvis ning Kiiselit ei tuleks karistada. Kuna aga sõjaaegsed määrused spekulatsiooni kohta kehtivad ja tema peab nende määruste kaotamist enneaegseks, olud pole veel normaalsed, spekulandid tegutsevad edasi, siis ei poolda ta palve rahuldamist. Teiselt poolt toonitati, et määrus tuleb kaotada, Kiisel on juba osa karistusaega ära istunud, palve tuleks rahuldada. Esimesel koosolekul jäi küsimus otsustamata. Jõululaupäeval tuli küsimus uuesti ette. Hääleteenamusega otsustati Kiiseliile armu anda. Olles jõululaupäevases meeleolus, hääletasin ka mina jaatava otsuse poolt.

Valitsuse otsustele kirjutasid tava kohaselt alla riigivanem ja vastav minister, kelle valdkonda asi kuulus. Kuid kohtuminister Reichmann seletas, et tema otsusele alla ei kirjuta. Mis teha, valitsus on otsuse teinud, kuidas seda nüüd kehtima panna? Uue aasta vastuvõtul riigivanema juures vesteldi elavalt tekkinud situatsiooni üle. Mina seletasin, et kui kohtuministri südametunnistus ei luba tal otsusele alla kirjutada, siis tuleb tal ministri kohalt lahkuda. Muidu me ei pääse välja ummikust. Seda Reichmann tegigi.

Kiiseli armuandmise küsimus äratas suurt tähelepanu Riigikogus. Sotsid otsustasid olukorda kasutada ja esitasid arupärimise. Küll seal materdati valitsust, tööerakonda ja eriti riigivanem Kuke, kes soodustab spekulante, annab neile armu. Põllumeeste erakonna mehed, kuigi nad olid koalitsioonis ja võtsid valitsusest osa, andsid ka omalt poolt valu riigivanem Kukele. Valitsus pani hääletamisele usalduse küsimuse. Siiski valitsuse vastu ei hääletatud, sotsid ja suurem osa põllumehi jäid erapooletuks. Valitsuse pooldajaid oli rohkem kui vastuhääletajaid. Põhjuseks oli asjaolu, et ees seisid uued valimised, «Kiiseliada» andis nii sotsidele kui põllumeestele head materjali Kuke ja seega kogu tööerakonna materdamiseks, et valimistel endale hääli juurde saada. Ja tõesti, nende arvestused ei petnud neid. Tööerakond sai uutel valimistel tublisti lüüa.

Nüüd kui K. Pätsi valitsus seisis raske majandusliku probleemi ees, leidis tööera-

⁵⁹ Ado Anderkopp (1894—1941), ühiskonna- ja riigitegelane, sõjaminister K. Pätsi valitsuses 1923—1924 ning sise- ja kohtuminister O. Strandmani valitsuses 1930—1931, alates 1919 Eesti Tööerakonna juhtivaid tegelasi (koos O. Strandmani ja A. Piibuga), selle erakonna keskkomitee ja Riigikogu rühma esimees 1923—1929, ühtlasi erakonna häälekandja «Vaba Maa» peatoimetaja 1921—1929.

kond, et on tulnud paras moment tasuda põllumeeste erakonnale salakavala käitumise eest J. Kuke valitsuse kukutamisel. Mõlemad tööerakondlased, Anderkopp ja mina, lahkusid valitsusest. Riigikogule esitati arupärimine vabariigi majandusliku seisukorra kohta, milles põhjuseks tunnistati põllumeeste erakonna ebaõige majanduspoliitika. See oli veebruaris 1924. Ma olin seega haridusministriks novembrist 1922 kuni veebruarini 1924.

Valitsuse kriisi kohe ei tulnud. Haridusministri kohustetäitjaks määrati kohtuminister Gabrel⁶⁰. Viimane tegi mulle ettepaneku tulla haridusministri abi kohale. Ma ei võtnud seda ettepanekut vastu. Ministrid vahetuvad, igauks tuleb ise kavaga. Ministeeriumi poliitika otsustajaks on ikkagi minister. Iga ministriga tuleb kohaneda ja vastavalt oma purjesid seada, mitte alati nõnda, nagu ise õigeks pead. See on teinekord moraalselt vastuvõetamatu. Ka oleks jäänud mulje, et ma sel põhjusel sundisin Saueri Haridusministeeriumist lahkuma, et iseenast sellele kohale upitada.

Et ma ministeeriumist lahkumisel töötatõoliseks ei jääks, olin varem kokku leppinud koolinõunik Kuksiga, kes valiti Tallinna linna haridusosakonna [õieti koolivalitsuse] juhatajaks, et ta oma endisele kohale tagasi läheb, kui ma ministri kohalt lahkun. Seda Kuks tegigi ning mind valis linnavolikogu tagasi linnanõunikuks, haridusosakonna juhatajaks.

Tööerakonna juhatuse poolt tehti mulle ettepanek tulla erakonna sekretäri kohale. Sekretär on erakonna eesvõitleja, kes peab tundma hästi erakonna ideoloogiat, seda arendama, juhtima poliitilist lahingut, tundma hästi ka vastaserakondade poliitilist palet ja ideoloogiat, tundma ja teadma nende tugevaid ja nõrku kohti, koguma andmeid vastastegelaste elu ja töö kohta ja kui tarvis, tooma nende vääratused avalikkuse ette, et neid poliitiliselt areenilt eemaldada. Mul pole sellist võitleja iseloomu ja sellepärast loobusin ettepanekust.

Minu lahkumisel korraldas Haridusministeeriumi ametkond jumalagajātu koosviibimise, kus mulle anneti mälestuseks kulduur. «Postimehes» ilmus selle koosviibimise puhul följeton, milles aeti segi mõisted «kultuur» ja «kulduur». Ma ise naersin följetoni kirjutaja teravmeelsuse üle.

Igatahes oli följeton, millega mind austas «Postimehes» Fr. Tuglas minu haridusministri kohale astumise puhul, palju kibedam. Selle följetoni aluseks oli jutuajamine spordiorganisatsioonide esindajaga, milles ma lubasin ka füüsilist kultuuri toetada. Selles följetonis mainis Tuglas, et nüüd algab hobuste võiduajamise ajajärk või midagi sellelaadist. Üldse püüdis «Postimees» mind nõökida, kui vähegi oli selleks põhjust. Kui apostliku õigeusu kirikupeaks seati metropoliit Paulus, siis saadeti mind valitsuse esindajana tema pühitsemise jumalateenistusele Tallinna Toompea katedraalis. Ma sain hurjutada «Postimehes», nagu oleksin ma selleks sinna läinud, et demonstreerida oma poolehoidu apostlikule õigeusule. Saatsin küll väikese seletuse «Postimehele», kuid vastu pead olin siiski saanud.

Eesti hariduselu juhtisin ma paar kuud üle aasta. Püüdsin seal vagusid ajada nii palju kui suutsin. Mul oli mitu korda tunne, et mul puudub küllaldane kindlus mitmesuguste keeruliste küsimuste otsustamisel. Selline kindlus tuleb pikaajalise administratiivse ko-

⁶⁰ Rudolf Georg Gabrel (Gabriel) (1871—?), jurist, kohtuminister K. Pätsi, Fr. Akeli ja J. Jaaksoni valitsuses 1923—1925, seejärel Tartu-Võru Rahukogu esimees, alates 1933 riigikohtunik.

gemuse tulemusena. Mul puudus see pikaajaline kogemus. Kuid arvan siiski, et ma polnud kõige halvem haridusminister tolleaegses Eestis. Oli ju tol ajal ministreid, kes polnud hariduse ja kultuuri küsimustega tegelnud ei enne ministritoolile asumist ega ka pärast sealt lahkumist.

Mitmete asjade üle olen ma hiljem mõelnud, et oleksin võinud neid teisiti lahendada. Kuid eksimatu on vaid see, kes midagi ei tee; kes teeb, võib eksida, ilma et ta seda tahaks.

Kirjeldatud tegevusperioodi langeb kurb sündmus mu perekonnas — mu naise Herta surm. 1924. aastal abiellusin Magdalena Vihalemiga, Paide notari Johannes Vihalemi tütreaga, kes oli sellal Tallinna I Tütarlaste Gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Sellest abielust oli mul neli poega⁶¹ — Jaan-Ülo (sündinud 1925), Aleksander-Heino (1927), Mihkel-Märt (1929), Jüri-Rein (1938). Nendest Mihkel-Märt jätkas mu tööd hariduse vallas, sedapuhku Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõuna.

Paljude Eesti Vabariigi aegsete silmapaistvate ühiskonna-, kultuuri- ja haridustegelaste elutöö ning tegevus on praegu laiemale üldsusele tundmatu. Üks selliseid rahvuslikke haridus- ja kultuuritegelasi on novembri lõpust 1922 kuni 19. veebruarini 1924 algul Juhan Kuke, alates 2. augustist 1923 Konstantin Pätsi valitsuses haridusministriks olnud tööerakondlane Aleksander August Veiderma (nime eestistamiseni 1935. a. Veiderman[n]).

Aleksander Veiderma sündis 7. aprillil 1888 Läänemaal Vaikna vallas Üdrumaa külakooli õpetaja, C. R. Jakobsoni «Sakalale» ning «Virulasele» Lääne Jaagu varjunime all kaastööd teinud, C. R. Jakobsoni ja J. Hurdaga kirjavahetuses olnud aktiivse Läänemaa ühiskonnategelase Jaan Veidermanni (1853—1932) pojana. Algõpetust sai ta isa juures Üdrumaa koolis, seejärel õppis Haapsalu linnakoolis (1899—1904) ja erateel Haapsalus (1904—1905). Heatasemelise keskhariduse omandas ta Tallinna Peetri Reaalkoolis, praeguses Tallinna Reaalkoolis 1906—1909, kõrghariduse Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas, mille lõpetas 1914 I järgu diplomiga. Ligikaudu kolm ja pool aastakümnet kestnud pedagoogitööd alustas ta Läänemaal Liivi valla koolis 1905. aastal. Pärast ülikooli lõpetamist mobiliseeriti A. Veiderma Esimese maailmasõja puhkedes sõjaväkke. Ta lõpetas lipnikekooli ja määrati teenistusse Ida-Siberisse Harbiini, kus teenis ohvitserina kuni 1917. aastani, olles samal ajal raudteetelegrafistide klassi juhataja ja sealse gümnaasiumi õpetaja. Veebruarirevolutsiooni järel 1917 pääses A. Veiderma kodumaale, teenis ohvitserina Peeter I nimelise merekindluse raudteepataljonis Tallinnas kuni 1918. aasta lõpuni, olles ühtlasi reaalkoolis ja poeglaste kaubanduskoolis õpetaja. 1918. aasta lõpust kuni aprillini 1919 võttis ta õpetajate roodu komandöri osa Vabadussõjast. Olles valitud Eesti Asutava Kogu liikmeks, saabus A. Veiderma rindelt tagasi Tallinna, kus aktiivselt osales Eesti Tööerakonna (1919—1932) liikmena selle rahvaesinduse töös 1919—1920.

A. Veiderma oli Tallinna linnanõunik ja koolivalitsuse (ajutiselt tervishoiuosakonna) juhataja 1919—1928, välja arvatud aeg, mil oli haridusminister. Aastail 1928—1944 (vaheajaga esimene Nõukogude okupatsioo-

⁶¹ A. Veidermal oli kokku kuus last. Esimesest abielust sündinud tütar Hilja Veiderma (abielludes Taska, sünd. 1913) elab Lundis, poeg Ants (sünd. 1918) võitles Soome Jätkusõjas 200. jalaväerügemendis ja 1944. aastal Eestis Narva rindel, langes Saksamaal Punaarmee kätte vangi ja suri sõjavangide laagris Venemaal 1945. Teisest abielust sündinud Jaan (1925) läks sõja ajal Soome, teenis Soome mereväes, siirdus sõja lõppedes Rootsi ja sealt hiljem Kanadasse, kus töötas insenerina, nüüd pensionil. Poeg Heino (1927—1968) elas ja töötas Eestis; Mihkel Veiderma lõpetas Tallinna Reaalkooli (tol ajal Tallinna 2. Keskkooli) nagu isagi ning seejärel Tallinna Polütehnilise Instituudi keemia erialal (1953), tehnikadoktor (1972), professor (1973), Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik (1975), asepresident (1988); aastast 1960 on ta Tallinna Tehnikaülikooli (end. TPI) õppejõud, praegu anorgaanilise ja analüütilise keemia kateedri, nüüdse õppetooli juhataja-professor. Poeg Jüri (1938), elukutselt insener, asus 1984. aastal elama Rootsi, kus töötab insenerina.

niaasta) oli A. Veiderma Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi ja Kaubanduskooli direktor. Novembris 1944 A. Veiderma arreteeriti süüdistatuna osavõtus Vabadussõjast, Eesti Vabariigi haridusministriks ja Omakaitse olemises ning 1944. aastal «Eesti Sõna» teatavaks saanud mõtteavalduse pärast, et «iga rahvas omab õigust end kaitsta». Ta saadeti Mordva ANSV-sse, kust naasis novembris 1954. Kõju jõudnud, leidis A. Veiderma algul tööd Harjumaal Jüris Sommerlingi-nim. sovhoosis aednikuna, hiljem Maardu keemiakombinaadis tehnilise raamatukogu juhatajana.

Jäädes 1963. aastal pensionile, pühendas A. Veiderma end mälestuste kirjutamisele, kogus Tallinna Linnarhiivist Peetri Reaalkooli kohta materjali ning ka isiklikele mälestustele tuginedes koostas selle kooli varasemast ajaloost (1881—1918) tuumaka käsikirja, mida säilitatakse Eesti TA Teadusliku Raamatukogus ning mis on lühendatult ilmunud raamatus «Mehed Vabaduse Puiesteelt» (toim. J. Rimmelgas, Uppsala, 1972).

A. Veiderma suri Tallinnas 23. veebruaril 1972 ja on maetud Metsakalmistule.

Vähe on neid inimesi, kes suudaksid nii palju korda saata ühiskondlikus tegevuses kui A. Veiderma. Ta oli aktiivselt tegev Tallinna Õpetajate Seltsis, Eesti Õpetajate Liidus (a. 1933—1934 ka esimehena), Tallinna Gümnaasiumide ja Keskkoolide Direktorite Kogu esimees aastast 1934, Eesti Kutsekoolide Õpetajate Ühingu esimees aastast 1938. A. Veiderma käis korduvalt tutvumas teiste riikide koolikorraldusega ning võttis osa mitmesugustest rahvusvahelistest kongressidest. Ta oli Rahvusvahelise Kasvatusbüroo (Genfis) ja Rahvusvahelise Kaubandushariduseltsi kirjavahetajaliige. Tema sulest pärineb rohkesti hariduspoliitilisi ja kooliküsimusi käsitlevaid kirjutisi. Ta on koostanud kauemat aega käibinud õpiku; tema kaastegevusel on Tallinnas avatud lasteaedu, J. Poska nim. lastekodu, koole, avalikke raamatukogusid jt. haridusasutusi.

A. Veiderma oli hõimuliikumise juhtivaid tegelasi. Ta oli sihtasutuse Fenno-Ugria esimees aastast 1927, Eesti-Soome-Ungari Liidu (a-st 1939 Ühingu) juhatuse teine esimees 1925—1935 ja seejärel juhatuse liige, Budapestis 1928 toimunud III ja Helsingis 1931 toimunud IV soome-ugri kultuurikongressi Eesti toimkonna esimees ning Tallinnas 1936. aastal peetud V kongressi peatoimkonna esimees. Veel 1940. aasta kevadel käis ta Soomes arutamas, kuidas eestlased saaksid abistada Talvesõja läbiteinud hõimurahvast.

Ladusa sõnaga haridus- ja kultuuritegelane A. Veiderma pani oma mälestused kirja elu viimasel aastakümnel (1962—1972). Nende pealkirjaks sai «Mõnda endistest aegadest. Käidud elutee mälestusi». Meenutuste kaks algusosa (käsitlus tsaariaja lõpuni) andis A. Veiderma 1967. ja 1969. aastal ositi hoiule Eesti TA Teadusliku Raamatukogu *baltica* osakonda. Et järgnevalt kirjapandus oli palju seda, mida nõukogude võimu esindajad ei tohtinud mingil juhul näha, siis jäid mälestused aastaist 1918—1944 poeg Mihkel Veiderma kätte. Tema andis need 1991—1992 üle samale raamatukogule ning on valmis seda tegema ka mälestuste käsikirjaga «Kannatuste aastad», mis kirjeldab isa külmale maale saatmist ja seal üleelatud.

A. Veiderma mälestused kujutavad endast võrdlemisi suurt ja ühtset tervikut. Nad haaravad ligikaudu 500 masinakirjalchekülge (peale selle 80 fotot), mille ajaline ulatus on harvane nähtavalt pikk (19. saj. lõpust kuni 1954. a.). Neis kajastub autori elukäigu taustal haruldaselt lai ning sügavuti nähtud haridus- ja kultuurilooline, aga ka ühiskondlik panoraam. A. Veiderma mälestuste käsikiri on põhjendatult äratanud tähelepanu ja see väärriks tervikuna avaldamist. Seni on sellest ilmunud peatükk «Õpetajate rool Vabadussõjas» (vt. «Õpetajate Leht» 27. juuni 1992, nr. 26; 1. juuli, nr. 27; 11. juuli, nr. 28; 1. aug., nr. 29) ja peatükk «Eesti Asutavas Kogus» («Päevalt» 24. september 1992, nr. 201; 25. september, nr. 202).

A. Veiderma sai haridusministriks Eesti omariikluse arengu seisukohalt väga olulistel aastatel. Võrdlemisi kaua — aasta ja kümme kuud (jaan. 1921 kuni nov. 1922) — võimul püsinud ja tugev K. Pätsi valitsus, mis suutis omariikluse aluste rajamisel ja kindlustamisel ühiskondlik-poliitiliselt ning majanduslikult palju ära teha, sattus sügisel 1922 tugeva kriitika alla (eriti valitsuse hariduspoliitika pärast, kuigi minister Heinrich Bauer oli üks paremaid hariduselu juhte, kes ajas ettevaatlikku, tasakaalukat hariduspoliitikat). Ägedalt ründas haridusministrit Tartu radikaalne pahempoolne kirjanikkond eesotsas Fr. Tuglasega, süüdistades teda tagurluses ja hoolimatuses kirjanduse ning kultuuri vastu. Eesti Õpetajate Liidus oli etteotsa pääsenud õpetajate pahempoolne rühmitus (end. haridusminister Jüri Annusson jt.), kes nõudis radikaalset hariduspoliitikat. Kõige selle tagajärjel pidi K. Pätsi valitsus lahkuma. Pärast pikki läbirääkimisi suudeti moodustada uus valitsus, kus riigivanemaks sai tööerakondlane Juhan Kukk ja «haridusministriks rahulik ning leplik tööerakondlane A. Veiderman», nagu teda on iseloomustanud seda ajastut ja poliitilisi tagamaid väga hästi tundnud ajakirjanik ning pedagoog Märt Raud (vt.: M. R a u d, Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn, «Olion» 1991, lk. 166, esmatrükk Torontos 1953).

Käesolevas avaldatud A. Veiderma mälestuste peatükk toob lugeja ette õige rohkesti uusi haridus- ja kultuuriloolisi fakte, mis kusagil mujal ei kajastu. Lugeja võib veenduda selles, kuidas A. Veiderma ministriksoleku ajal tema poolt ettevalmistatud ja otsustatud suured põhimõttelised haridus- ja kultuuriprobleemid osutusid

pikemaks ajaks riiklikult lahendatuks. Sellega oli A. Veiderma haridusministrina Eesti omariikluse aluste üks rajajaid hariduse- ja kultuuri valdkonnas.

Ladusat ja selgemõttelist teksti on keeleliselt korrigeeritud vaid pisut — piirides, nagu seda oleks teinud autor ise, kui ta oleks oma käsikirja trükki toimetanud meie päevil.

Siinjuures olgu öeldud palju tänu akadeemik M. Veidermale isa mälestuste avaldamiseks nõusoleku andmise ja nendega ühenduses olevate perekonnalooliste selgituste eest, samuti neile, kes aitasid välja selgitada kommenteerimisel vajalikuks osutunud andmestikku.

Kommenteerinud ja saatesõna kirjutanud
ENDEL LAUL

Uuenduste strateegiad ja Tartu Ülikool

TARTU ÜLIKOOLI STRUKTUURID

Kahtlemata olid kuni kolm ja pool aastat tagasi Tartu Ülikooli struktuurid politrukikesked. Peapolitrukiks oli mäletatavasti tolleaegne rektor ise. Kuidas kõik täpselt oli, võiks lähemalt rääkida Eesti üks silmapaistvamaid luuletajaid Doris Kareva, kes selle all kannatas, tolleaegsete ülemuste poolelt aga näiteks praegune Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe nõunik Advig Kiris.¹

Tänaseks on ülikooli struktuurid muutunud. Nad näivad keskenduvat vananevate professorite murede ümber — ja see on juba palju parem. Kuid ikkagi tuleb Tartu Ülikooli praegune rektor Jüri Kärner vajalike reformide aegluse puhul meelde «okupatsiooni all kannatanu aju psüühikat». Samas viitab ta meelsasti ja korduvalt Uku Masingu ütlusele «rahva sisemisest orjusest».² Järelikult näib, nagu oleks ülikoolil arenguruumi veelgi. Küsimus on ennekõike, mis sektoreis.

Selle üle on ka Tallinnas ja koguni kaugel Washington D. C-s mõeldud. USA Välisministeerium avaldas hiljuti oma eriülesannetega meeskonna Balti abi prioriteetide pingerea. Refereeriti Eesti Vabariigi haridusministri seisukohti, kes on skitseerinud neli olulisemat ala ületamaks viimase 50 aasta hariduse äpardusi. Üle kõige tahtis minister prioriteerida üldist hariduskäiku (*curriculum*'i) kõikidel tasanditel, inglise keelt, ühiskonnateadusi ja ajalugu.³

Jah, Tartu Ülikooli tegevust tuleb jõudsalt moderniseerida, see tähendab normaliseerida, keskendudes üliõpilaste väljaõppele ja eesti ühiskonna vajadustele. Eriti tähtsaks peab haridusminister rahvusvahelisust (inglise keelt) ja ühiskonnateadusi, mille juurde kuulub ka moodne ajalugu.

On loomulik, et Eesti ainsas rahvusülikoolis tõstetakse esile nn. rahvusteadusi. Need defineerivad ja tugevdavad eesti natsiooni identisust. Aga sama enesestmõistetavalt peavad meie üliõpilased saama kätte ka maailmateaduse. Nii ongi kõik korralikud ülikoolid mitusada aastat kasu saanud lokaalse, regionaalse ja rahvusvahelisuse pingete omavaheelisest dialektikast. Teadus on viljastanud õppetegevust, mis on omakorda inspireerinud uurimissuundi ja tegelikku teaduslikku tööd.

Kahtlemata on Tartu Ülikoolil strateegiline tähtsus. Ta on ja jääb eesti intelligentsi sepikojaks. Ülikoolis arendatakse eesti rahva üht kallimat põhikapitali, nimelt meie järeltulijate ajude võimekust. Vananevad professorid kipuvad nagu unustama, et üliõpilas-

* Ettekanne peetud Tartus Õpetatud Eesti Seltsis märtsis ja ette loetud Vabaduse Raadios juulis ning inglise keeles AABS-i teaduslikul konverentsil Torontos juunis 1992

¹ Vt. D. Kareva osas näiteks: A. P e s t i, Poolpäevalehe lugu. «Vikerkaar» 1990, nr. 11, lk. 81 jj.; tollal töötas A. Kiris Tartu Riikliku Ülikooli eesrindliku partorgina.

² J. K ä r n e r, Tartu University Policy and the Independence Process. AABS Newsletter, XV k., nr. 4 (60), detsember 1991, lk. 6—7; J. K ä r n e r, On University Education. AABS Newsletter, XVI k., nr. 2 (62), juuni 1992, lk. 1—3.

³ The Department of State's Report of the U. S. Government Assessment Team on Baltics Assistance Priorities. AABS Newsletter, XVI k., nr. 1 (61), lk. 11—15.

te teadmistest ja leidlikkusest, tähendab tudengite süstemaatilisel treenitud ajupotent-
siaalset, sõltub lõppude lõpuks ka lugupeetud vanahärrade üha valusama pensioniküsi-
mise lahendamine.

Möödunud 1991/92. akadeemilise õppeaasta jooksul arutati eesti massimeediumides
ja avalikel koosolekutel pidevalt haridussüsteemi hädavajalikku uuendamist.⁴ Piinlikku-
sega pean nentima, et pole siiani kuulnud argumenti, mis kõlanuks umbes nõnda:

«Armsad kolleegid, teatavasti on meie pärast augustikuu pöördelisi sündmusi antud
ainulaadne võimalus luua meie taas vabale noorsoole optimaalne väljaõppe süsteem. Sel
puhul võtkem juhtnööriks rahvusvaheliselt aktsepteeritav teadus, organisatsioon ja õpe-
tus värskendatult üliõpilaskeskses miljöös!»

Ei midagi säärast. Selle asemel aga küll ja küll innukat intriigitsemist ühe või teise
assistendi või laborandi või kes mäletab enam mis ülitähtsa koha tõttu. Lisaks löödi veel
paar korda vägevalt lokku omaenda mingisuguse saadud, mittesaadud või saadaval oleva
akadeemilise tiitli pärast. Säärast deklasseerivat rahmeldamist kõrvalt jälgides hakkas
kahju — esiteks muidugi üliõpilastest, aga teiseks rahvast, kes peab oma haritlaste vas-
tutustundetu jõuvõimlemise välja lunastama üha rängemate tulumaksudega. Ülikool
üliõpilastele! Struktuurid teadus- ja üliõpilaskeskseks!

UUTMISE STRATEEGIAD

Küsimine juba asjalikumalt edasi: kuidas võiks arendada teadust rahvusvahelisuse suunas
ja samas reorganiseerida ülikooli ühiskonnateadusi tänapäeva Eestis? Ehk kuidas tuleks
Tartu rektori sõnutsi ometi lõpetada «ikka veel valitsev nõukogulik akadeemiline orjat-
semine»?

Kindlasti võiks selleks rakendada mitut eri mudelit. Kuid põhiliseks jääb uurimistöö
ja õpetamise integreerimine ja uurimise vabadus vana preisi akadeemiku Wilhelm von
Humboldti juhtnööri järgi: *die Freiheit von Forschung und Lehre*. Seda Tartus juba
üritatakse. Taastatakse ja luuakse ka uusi fakulteete. Tegutsevad jälle teoloogia- (sügis
1991) ja filosoofiateaduskond (talv 1991/92) ning sügisel 1992 avatakse ka amerikasi-
seeritud ühiskonnateaduskond. See on kõik väga hea. Edasi tuleks, nagu raagusvanud
metsõunapuud lõigates, otsustavalt vähendada professuure, neid see-eest jõulisemaks ja
jõukamaks teha. Siis muutuksid nad ligitõmbavamaks. See omakorda tõstaks õpetuse ja
pikapeale ka üliõpilaste taset. Vahetevahel tuleks sellele õunapuule ka mõni värsk oks
külge pookida, nagu Tartus juba tehaksegi. Alles niimoodi trimmis õppetoolide puhul on
loomulik loota tippulemusi. Seda peaks aga maksumaksja, Eesti Riigikogu valija, mitte
ainult tagasihoidlikult paluma, vaid lausa nõudma.

Eesti haridustegelastele võiks olla õpetlik jälgida teaduse dekomunistiseerimist en-
dises Saksa DV-s. Teatavasti rakendatakse sel puhul sakslaste varasemaid kogemusi de-
natsifitseerimise alal. Näiteks konkureerisid Sachseni liidumaa haridus- ja
teaduspoliitikas veel 1991. aasta suvel kaks diametraalselt vastandlikku põhiarusaama.
Need olid vananevate professorite venitav reaktsioonilisus *contra* noorte vihaste dotsen-
tide kannatamatu radikaalsus. Üritaski Sachseni liidumaa viimane SED⁵-lasest haridus-
minister Meyer möödapääsmatute uuenduste puhul tugineda nn. juustuhöövli kasutamise
taktikale. Hööveldati vaid häbelikult sealt, kus teisiti lihtsalt enam edasi ei saadud, kõige
pealmine õhuke kiht ära. Sealsamas jäeti tuumik ja põhi, tähendab peakoosseis ja õpetus,

⁴ Rektor J. Kämer kirjutab sealsamas: «Previously, university education in Estonia was, in fact, postsecondary
higher education, which culminated in awarding qualification at the end of the studies.»

⁵ S. o. Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, s. t. kommunistid.

üldiselt endiseks. Enamikul juhtudel tähendas see vaid mõne üksiku isiku, labori või õpetooli ümberpaigutamist, muud midagi. Eeldati, et süsteem saneerib end uues poliitilises olukorras pikapeale kuidagimoodi ise.⁶

Vastandlik kontseptsioon sõnastati reorganiseeritud Sachseni liidumaa CDU⁷ parlamendifraktsiooni programmis. Nagu aimata võib, mindi seal täieliku *tabula rasa* peale, tähendab, sajaprotsendiliselt puhtaks pühitud laua peale välja. Mitte kuidagimoodi ei raatsitud pikemalt oodata. Nii tulnuks ülikoolides viimane kui üks õppejõu koht otsekohe vabaks kuulutada ja alles pärast rahvusvahelist (enamikus ikka läänesaksa) arbitraaži jälle mehitada.⁸ Vahest mäletame, et just selle järjekindla kontseptsiooni kohaselt likvideeritigi Saksa DV Teaduste Akadeemia. Üle saja tuhande teadlase (või pseudoteadlase) tõsteti piltlikult öeldes tänavale.

Missugune neist äärmuslikest strateegiatest sobiks tänapäeva Eestile? Vastame kohe, et ei kumbki. Eesti palju kitsamas olustikus, mis puudutab inimvõimeid ja majandusliku kandepinda, tuleb leida cestipärane lahendus. Otsida tuleb konstruktiivsemaid ja inimlikumaid uutmisvõimalusi kui endises Saksa DV-s. Kuid, nagu väitis alles märtsis 1992 värskest valitud Eesti Üliõpilaskondade Liidu esimees Sulev Alajõe:

«Poliitikas puudub EV-l selge haridus- ja teaduspoliitika. Tegeldakse vaid pakiliste probleemidega. Kompetentseid poliitikuid on alla kriitilise hulga. Väljakujunevaid erakondadel pole tulevikku suunatud korralikku hariduspoliitikat.»⁹

Tõepoolest on siiani jäänud selgusetuks, missugust uuendusprogrammi Eesti Vabariigi haridusministeerium tegelikult rakendab. Seepärast julgeksin järgnevalt välja pakuda rulluvate interdistsiplinaarsete uurimisprojektide süsteemi. Mida see endast kujutaks?

PROJEKTUURIMINE

Õnnestunud võrdluseks võiks tuua Rootsi ja Põhjala ühisel taustal 1960. aastail alustatud suuri ühiskonnateaduste projekte, mis käsitlesid näiteks möödunud sajandi emigratsiooni (väljarännet peamiselt Ameerikasse), suuri rahvalikumisi möödunud sajandivahetusel kui demokraatia põhikooli ning Rootsi ja teiste Põhjala riikide saatust Teises maailmasõjas. Neid projekte toetati suurepärase riiklike dotatsioonide ja erasummadega, mh. Rootsi Riigipanga 300. aasta juubeli fondist. Antud teemadel avaldati rida dissertatsioone, eksamitöid, hulganisti teaduslikke artikleid. Sääraste interdistsiplinaarsete uuringutega tegelesid 5—20 aasta jooksul arvukad Rootsi ja Põhjala teadlaste grupid, nii noored kui ka vanad. Kirjutati, käidi, mindi, vaieldi, reisiti koos, loodi rahvusvahelisi seminarigruppe, laiendati ja arendati teemade ringe, leiti tulemuste soliidseid avaldamisvõimalusi, ka n.-õ. maailma taustal.¹⁰ Need projektid määratlesid ühelt poolt terve teadlaste generatsiooni teadusliku palge, teiselt poolt tutvustasid skandinaavlaste teadustaset maailma foonil. Kasu oli sellest kõigil. Tore oli vähemalt teadlastel.

Pealegi, kui keegi ajaloolane nimetatud projektides ka ise otseselt ei osalenud, pidi ta tahes-tahmata — ja päris püüdlikult — süvenema vastavatesse publikatsioonidesse. Sest

⁶ Artiklid 1991. a. suvistest «Spiegelitest», mis on üle antud Tartu Ülikoolile.

⁷ Christlich-Demokratische Union, nn. kristlikud demokraadid, s.o. konservatiivid.

⁸ Sachsenist saadud CDU-materjal, edasi antud Tartu Ülikoolile.

⁹ Intervjuu: V. S o o t a k, Kes võimul on, peavad alati kerge hingeõhku kukla tagant tundma. «Universitas Tartuensis», nr. 6 (1666), märts 1992 (Tartu), lk. 2.

¹⁰ Vt. näiteks Comité International des Sciences Historiques' kokkutulekuid San Francisco 1975 ja Moskvas 1980, kus üheks peateemaks oli Euroopa väljaränne Põhja-Ameerikasse; Rootsi-poolne kokkuvõtlik publikatsioon: From Sweden to America. Toim. H. Norman, H. Runblom. Uppsala, 1976.

neis toimus selle aja relevantne teaduslik debatt, vähemalt see, millest kõnelesid intellektuaalid ülikoolide seminarides, kohvikutes; lisaks veel see, mida järjest tutvustati üleriigilistes massimeediumides. Võin isiklikult kinnitada, et mitteosalisel võis tekkida tunne, nagu olnuksid teised uurimisettevõtmised, näiteks Baltikumi-suunalised, niisuguse avaliku tähelepanu taustal teise-, kolmanda- või koguni kuuendajärgulise väärtusega.

Põhjala kogemused ütlevad, et mõeldavate projektide teemad peavad, esiteks, olema aktuaalsed ja koguni käegakatsutavalt kasulikud, s.t. rahvale kui maksumaksjale majanduslikult raskel ajal selgesti motiveeritavad.

Teiseks peavad teemad olema interdistsiplinaarsed stimuleerimaks loovat intellektuaalset koostööd eri alade esindajate vahel. Nad peavad olema ka rahvusvaheliselt huvipakkuvad ja arendavad. On nimelt tähtis, et Eesti puhul saaks kiiremas korras kaasa tõmmata balti, vene, Põhjala, saksa ja teisi kolleege, kel hea metoodiline väljaõpe, lai eruditsioon ja parimad isiklikud suhted oma riigi teaduslikes ringkondades.

Jah, tõsi, Eestis on ka varem läbi viidud projekteerimisi, kuid kaugelt mitte niisuguseid nagu kõne all olevad.

Suurte, ikka edasirulluvate projektide peamine eelis, mis puutub Eestisse, oleks ainulaadne võimalus saneerida eesti teadust inimlikul ja konstruktiivsel viisil, ja see ongi kõige tähtsam.

Asjade edaspidine käik oleks järgmine: riiklike rahadega luuakse Tartu Ülikooli ja Teaduste Akadeemia suuri ühisprojekte. Saadaval olevad inim- ja materiaalsed ressursid suunatakse sinna. Kõiki asjahuvilisi (vaatamata vanusele, akadeemilisele staatusele ja võimalikule poliitiliselt diskrediteerivale tagapõhjale) kutsutakse põhimõtteliselt kaasa. Aga töökohtade, honoraride, uurimis- ja konverentsireiside ning avaldamiskulude osas saab edaspidi toetada ainult neid, kes järjekindlalt, iseseisvalt ja aktiivselt suudavad kaasa töötada, töid publitseerida, ennast täiendada ja projekti sisuliselt arendada. Tõsine teaduslik töö ei ole meelakkumine.

«Eesmärk,» ütleb Üliõpilaskondade Liidu esimees Sulev Alajõe õigesti, «ei ole vahet teha noore ja keskmise või vana generatsiooni vahel, vaid teha vahet arenemis- ja õppimisvõimeliste, teotahteliste ning mugandunud ja piiratud mõtlemisraadiusega inimeste vahel.»¹¹

Eemalejääjad peavad leidma endale muid tegevusvälju. Küllap neidki leidub. Kuid niiviisi saaks 5—10 aastaga, ajal, mil õppetooli ja kohti on ülikoolis ikka vähevoitu, läbi viia sujuva, suhteliselt ebadramaatilise ning isegi stimuleeriva paradigmade ja generatsioonide vahetuse. Seda vajab eesti teadus üle kõige. Tuleb vaid leida vastavad projektiteemad.

«1940. AASTAD»

Ahvatlevaid töösuundi võib kindlasti visandada mitmeid, eri raskuspunkti ja kandepinnaga. Järgnevalt tahan soovitada konkreetset ja igapidi aktuaalset teemat: «1940. aastate migratsioonid Eestis. Põhjused ja tulemused».

Nagu teaduse puhul ikka, tuleb ka seda teemat põhjendada käegakatsutava aktuaalsusega, silmanähtava lüngaga uurimistöös ja vähemalt mõneti revolutsioneeriva uurimisperspektiiviga.

Migratsioonide mitmekülgsede uuringute poolt kõneleb jõulise rahuga nende juba saja-aastane aktuaalsus Euroopas ja Ameerikas. Näiteks peeti suur, 9 *workshop*'iga rah-

¹¹ Intervjuu: V. Sootak, Kes võimul on, peavad alati kergelt hingeõhku kukla tagant tundma, lk. 2.

vusvaheline ja väga esinduslik migratsiooniseminar k.a. märtsis Viinis¹². Muide, *workshop*'i nr. 7 — *Cultural and Economic Aspects of Migration* — avas professor Tõnu Puu Umeå ülikoolist loenguga «The Dynamics of Migrations». Ka on 1993. aasta augustis kokkutulev heade traditsioonidega rahvusvaheline ja interdistsiplinaarne IX Visby-sümposium Gotlandil oma peateemaks võtnud ajaloolised ränded Läänemere ruumis viikingite ajastust alates.¹³ Edasise migratsioonihuvi poolt kõneleb fakt, et ollakse ju Euroopas üha enam pinevil lähenevate inimlainete pärast nii idast (endine N. Liit) kui ka lõunast (Aafrika). Lisaks käib migratsioonide üle kuulsa ameerika sotsioloogi E. G. Ravensteini¹⁴ ajast peale lai teoreetiline diskussioon, milles jõudumööda osalevad nii sotsioloogid, majandusteadlased, demograafid kui ka ajaloolased.¹⁵

Eesti kohta võib vabalt väita, et 40. aastate rännet, tema tagapõhju ja tulemusi pole peaaegu üldse problematiseeritud, rääkimata uurimisest. Vähemalt pole tulemused — avaldatud bibliograafia (1969) lõpeb aastaga 1939¹⁶ — rahvusvahelisse teadvusse jõudnud. Uuemate uuringute kohaselt elas juba enne Teist maailmasõda umbes 20 % eesti rahvast väljaspool Eestit¹⁷, mida ei arvestata vist kusagil. Aga just kõiki neid mahavaikitud fakte välja- ja sisserände osas alates oktoobrist 1939, kui läksid baltisakslased, kuni 1949. aasta märtsiküüditamiste tagajärgedeni, peaks saama kasutada ka poliitilistel läbi-rääkimistel Vene riigi esindajatega. Nagu on näha Molotovi-Ribbentropi pakti salaklauslite avaldamisest Moskva rahvasaadikute kongressil 1989, löövad tänapäeval teaduslikult kindlaks tehtud faktid lõppude lõpuks läbi isegi kõige juhmimas seltskonnas. See perspektiiv annab loodavale projektile väga omapärase ja praktilise osatähtsuse. Ka Saksamaaga kui Teise maailmasõja tegeliku alustaja ja Eestit rängalt okupeerinud Hitleri Kolmanda Riigi õigusjärglasega tuleb kunagi hakata väga täpselt rääkima, eriti majanduslikes terminites. Et me selgi puhul vajame teaduslikult tuvastatud andmestikku, sellest peaks saama aru iga minister, haridustegelane ja maksumaksja. Eesti rahvas koguni vajab ettepanevat projekti.

EELTÖÖD

Õnneks ei pea loodav ettevõtte startima null-punktist. Ettevalmistusi on tehtud mitmel pool, mitmes eri voores. Euroopas ja nn. Välis-Eestis on juba varakult avaldatud välislepingute ja dokumentide kogusid, ka mälestusi.¹⁸ Ülevaatelistest uuringutest tuleks rahvusvahelises osas nimetada peamiselt Rein Taagepera demograafilisi analüüse ja arvustusi (1983)¹⁹ ning Solothurni Historiograafilise Instituudi demograafilisi tabeleid (1989)²⁰, mis aga omavahel sisuliselt alati ei klapi.

¹² Mass Migration in Europe. Implications in East and West. Seminari korraldasid *Institute for Advanced Studies* Viinis, *Institute for Applied Systems Analysis* Laxenburgis ja *Institute for Future Studies* Stockholmis.

¹³ IX. Visby-symposiet för historiska vetenskaper.

¹⁴ E. G. Ravenstein, The Laws of Migration. «*Journal of Royal Statistical Society*», 48 (1885), 52 (1889), London.

¹⁵ Vt. näiteks: S. Åkerman, Theories and Methods of Migration Research. From Sweden to America. Uppsala, 1976; B. Odén, Ekonomiska emigrationsmodeller. Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i ett historiskt perspektiv. Stockholm, 1973.

¹⁶ Eesti ajaloolise demograafia bibliograafia. ENSV TA Ajaloo Instituut. Töid ajaloolise demograafia alalt. Tallinn, 1969.

¹⁷ K. Katus, Migratsioon ja selle mõju demograafilisele olukorrale Eestis. RU 12. Tallinn, 1991.

¹⁸ Mis puutub bibliograafiasse, vt. lähemalt: H. Rebas, Vor 50 Jahren und heute: Estland zwischen Deutschland und der Sowjetunion. Neutralität und totalitäre Aggression. Nordeuropa und die Großmächte im Zweiten Weltkrieg. Stuttgart, 1991, lk. 25—46.

¹⁹ R. Misiunas, R. Taagepera, The Years of Dependence. The Baltic States 1940—1980. Berkeley, 1983, eriti tabel 2, lk. 274—275.

²⁰ H. Meyer, Die Geschichte der baltischen Länder Estland, Lettland, Litauen, I—IV. Künacht—Zürich, nr. 88/89, lk. 37.

Osaliselt kasutatavad, kuid erineval põhjusel, viisil ja ulatuses rohkem või vähem lünklikud, on kõik siiani väljaantud ülevaatlilikud teosed, olgu nad siis ilmunud N. Liidu või Hitleri-Saksa totalitaarsete okupatsioonide ajal või allikmaterjalivaeses paguluses.²¹ Nii ongi Saksa okupatsiooni aega käsitlevaks standardteoseks jäänud Seppo Myllyniemi varsti juba 20-aastane ülevaatlilik väitekiri²², kuigi eriti arhiivaar Tim Mulligan Washington D. C-s on korduvalt juhtinud tähelepanu sealsete *National Archives*'i kasutamata materjalidele *Reichskommissariat Ostland*'i asjus.²³

Tänapäeva Eesti osas võiks lähtuda EV valitsuses ja Ülemnõukogus *ad hoc* korjatud andmestikust, Eesti Muinsuskaitse Seltsi üle-eesilise mälestuste korjamisaktsioonist ajaloolase Mart Laari juhtimisel²⁴, Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liidu «Memento» ja Tööpataljonlaste Ühenduse eeltöödest, Tartu ajaloolaste professor Herbert Ligi²⁵ ja tema õpilase, dotsent Aadu Musta kogutud ja Tartu Ülikooli ajaloo ja rahvastiku labori arvutites talletatud materjalidest, tallinlase Evald Laasi 1989. a. artiklitest²⁶, torontolaste Tõnu Parmingu²⁷, Vello Salo²⁸ ning Tallinna demograafide Kalev Katuse ja Luule Sakkeuse eeltöödest vastloodud *Estonian Interuniversity Population Research Centre* raamides.²⁹

Vahepeal on endised Suure Oktoobrirevolutsiooni (ENSV ORKA) ja kompartei (EKP) arhiivid Tallinnas antud enam-vähem vabaks. Isegi mõnele Julgeoleku arhiivile pääsetakse tänapäeval lähemale. Ka laial Venemaal on arhiivindus märgatavalt liberaalsemaks läinud. Jätkub mäletajaidki. Konkreetseid eeldusi tõhusaks uurimistöökaks Eestis järelikult on.

MIDA UURIDA?

Milles siis on asi? Mida täpsemalt endast kujutab see, mida nii korralikult tuleks läbi valgustada? Lühidalt: see on Eesti Vabariigi rahvaste lähiajalugu, nimelt see, mida on meil nii jämedalt võltsitud ja toorelt maha vaikitud. Antud kontekstis mõeldakse eeskätt järgmisi sündmusi koos tagapõhjade ja tulemustega:

— baltisakslaste väljarändamine 1939 ja 1941—1944³⁰;

²¹ VL: Eesti rahva kannatuste aasta. Tallinn, 1943; Saksa fašistlik okupatsioon Eestis. Tallinn, 1947; Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas, I—X. Stockholm, 1954—1960; Eesti rahva saatusaastad 1946—60. Stockholm, 1960—1966; Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas, I—II. Tallinn, 1971, 1977; P. L a r i n, Eesti Laskurkorpus Suures Isamaasõjas. Tallinn, 1962; E. U u s t a l u, For Freedom Only. Toronto, 1975; Eesti Vabadusvõitlejad Teises Maailmasõjas. Koost. A. Jurs. Toronto, 1987.

²² S. M y l l y n i e m i, Die Neuordnung der baltischen Länder (1941—1944). Helsingi, 1973.

²³ T. P. M u l l i g a n, Source Materials of the German Occupation of the Baltic States 1941—1944. — Problems and Possibilities. «Journal of Baltic Studies». XXI k., nr. 4, talv 1990. New York, lk. 319—334.

²⁴ 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koost. M. Laar. Tallinn, 1990.

²⁵ H. L i g i, Ääremärkusi küüditamiste ajaloole. «Kleio» nr. 1, 2 (1989), nr. 3 (1992).

²⁶ E. L a a s i, Mõnede lünkade täitcks. «Sirp ja Vasar» 27. 11. 1989.

²⁷ T. P a r m i n g, Population Changes and Process. A Case Study of a Soviet Republic. The Estonian SSR. Boulder, Colo. 1978, lk. 21—74.

²⁸ V. S a l o, Population Losses in Estonia, June 1940 — August 1941. I k. Studia Estonica Fennica Baltica, IV k. Toronto, 1989.

²⁹ VL: L. S a k k e u s, Migration Trends in Estonia: Formation of the Foreign-born Population. Manuskript. Viin, 5.—7. märts 1992.

³⁰ VL: D. A. L o e b e r, Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutschbalten aus Estland und Lettland 1939 bis 1941. Neumünster, 1972; J. v o n H e h n, Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte. Marburg/Lahn, 1982; O. A n g e l u s, Ümberasumine Saksamaale. Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas, II. Stockholm, 1955, lk. 121—126.

— 1941 juuniküüditamised, mille ohvrite arv kirjanduses kõigub 5978³¹ ja 11 102³² inimese vahel³³, celdusel muidugi, et neid küüditamisi Eesti NSV ajalugudes üldse nimetatakse³⁴;

— teised 1940—1941 pealesunnitud liikumised, mobilisatsioon, põgenemised, rahvuslaste ja ohvitseride tapmised, poliitilise ja sõjaväe juhtkonna äraviimine, kadumised;

— 1941—1944 Saksa okupatsiooni aegsed küüditamised, tapmised, põgenemised, mobilisatsioonid; peamiselt juutide, kommunistide, mustlaste ja rahvuslaste koonduslaagritesse viimine ja likvideerimine;

— metsavendluse kolm lainet 1941, 1944 ja 1949 ning sellega seoses olevad kaotused³⁵;

— Eesti rootslaste ümberasumine Rootsi 1943—1944. Alles jäi siiski 1200+350 rootsi päritoluga EW kodanikku, kes küüditatuna, kes sundmobiliseerituna³⁶;

— suur põgenemine 1944. a. sügisel Soome, Rootsi, Saksamaale;

— naasmised rinnetelt, koondus- ja muudest laagritest;

— Vene NFSV poolt 1944—1945 annekteeritud Narva-taguse ja Petsrimaa rahva, s.o. setude, Eesti ingerlaste ja Eesti Vabariigi vene päritoluga kodanike (kokku umbes 9 % Eesti rahvastikust!) saatus. See on osa Eesti lähiajaloost, mille vastu pole siiani keegi professionaalset huvi üles näidanud;

— 1945 — Venemaa eestlaste, venelaste ja teiste N. Liidu rahvaste sisseränne ja asumine Eestisse, maale ja linnadesse;

— 1949. a. märtsiküüditamised; samaaegsed ränded Saksamaa DP-laagritest Inglismaale, Ameerikasse, Kanadasse ja Rootsi; Rootsi eestlaste samaaegne väljaränne Kanadasse ja Ameerikasse;

— lõppeda võiks see lugu EKP 1950. a. kurikuulsa VIII pleenumiga, millega kulmineerus Stalini-aegne terror mitte ainult nn. kodanlike natsionalistide, vaid ka ustavate juunikommunistide ja teiste tublide EKP-lastega vastu.

Enam-vähem läbi uuritud, kuid kaugeltki mitte täielikult, on baltisakslaste, Rootsi eestlaste³⁷ ja Kanada eestlaste³⁸ saatus.

Kõigele vaatamata tunneme ikka veel halvasti 1944. a. sügise põgenemisi³⁹, Saksamaale, Inglismaale ja Soomesse jäänute käekäiku. Üsna teadmata on Eesti Vabariigi kul-

³¹ Selle arvu pakkusid 1988. a. välja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ministrite Nõukogu ja justiitsorganid esotsas Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi direktori Erich Kaubaga artiklis «Klassivõitlus Eestis 1940—1950-ndail aastail». «Rahva Hääle» 16.03.1988. — Tuleb muidugi küsida, mida mõeldakse ähmase mõiste «justiitsorganid» all.

³² Selle arvuni jõuti koguteoses «Eesti rahva kannatuste aasta». Tallinn, 1943.

³³ Ülejäänud, vahepealsete arvude kohta vt.: H. R e b a s, Pool sajandit hiljem: 14. juuni 1941. a. Massküüditamine Eestis. «Tulimuld» nr. 3, 1991 (Lund), lk. 114-121.

³⁴ See ta ei tehta näiteks akadeemikute G. Naani ja V. Maamäe poolt väljaantud ENSV ajalugudes, mis on ilmunud Tallinnas 1952 ja 1957.

³⁵ Vt. näiteks: E. K i v i m a a, EKP tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimise aastail 1944—1950. Mitteenvaldatud kandidaaditöö, Tartu, 1970; ilmub lähemal ajal: M. L a a r, War in the Woods. Estonia's Struggle for Survival 1944—1956. Compass Press, USA.

³⁶ V. A m a n, Överflytningen till Sverige. En bok om Estlands svenskar, I. Stockholm, 1961; E. N y m a n, En minoritet i minoriteten — estlandsvenskarna i Sverige. De första båtflyktningarna. En antologi om balterna i Sverige. SIV-pocket, lk. 90—108.

³⁷ B. K a n g r o, Eesti Rootsis. Lund, 1976; H. R e b a s, En minoritet organiserar sig — esternas i Sverige arbete för att bevara och vidareutveckla sin kultur. De första båtflyktningarna. . . , lk. 194—228; S e a l s a m a s, Sverigeesternas politiska verksamhet. Est ländare i Sverige. Uppsala multiethnic Papers, 12. Uppsala, 1988, lk. 95—114; V. ja R. R a a g, Över stormande hav/ Üle tormise mere. Eesti elu-olu Rootsi väikelinnas Kumla 1944—1991. Örebro, 1992.

³⁸ Eestlased Kanadas, I—II. Toronto, 1975, 1985; K. A u n, The Political Refugees. The Estonians in Canada. Toronto, 1985.

³⁹ Vt.: Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas, II ja B. K a n g r o, Eesti Rootsis, 1976.

tuurautonoomiaga juutide saatus⁴⁰. Kuidas oli näiteks võimalik, et saksa võimud võisid vaid pärast mõnekuulist okupatsiooni kurikuulsal Wannsee-konverentsil jaanuaris 1942 teatada, et Eesti on *Judenrein*?⁴¹ Millega oli siin tegemist? Kas üliagara Eesti- (nagu väidab rootsieesti kirjanik Peeter Puide⁴²) või/ja Saksa-poolse antisemiitliku ettevõtlikkusega? Või sarnanes olukord hoopis okupeeritud Taaniga — kohalikud võimud, s.o. Eesti *Selbstverwaltung*, pigistasid silma kinni ja teatasid autoritaativselt saksa ülemustele Toompeal, et tagaetatavaid enam ei ole ja seetõttu pole ka põhjust enam nii väga pingutada? Seda hüpoteesi tuleb vähemalt katsetada.

Täiesti tundmata on meile EV venelaste, Venemaa eestlaste, ingerlaste ja mitmekümne tuhande eestlase saatus sellel pööraselt laastanud aastakümnel.

EESTI JA VÄLIS-EESTI PERSPEKTIIVID

Kuidas projekti alustada ja ellu viia? Üldiseks eelduseks on projekti mõtte omaksvõtmine eesti teadlaskonna poolt. Edasi peaks ta mahtuma EV haridusministri, Tartu Ülikooli ja Teaduste Akadeemia ajaloo instituutide tegevusraamidesse ja eelarveisse. Ilma selleta ei juhtu midagi.

Projektis osaleksid vabalt demograafid, sotsioloogid, ajaloolased, arhivaarid, politoloogid, sotsiaalpsühholoogid, arstid, kirjandusloolased, juristid, kriminoloogid, geograafid, aga samuti mitmed teised, nii professionaalid kui ka huvitatud amatöörid. Muidugi ilu- ja ajakirjanikud.

Projekti tase võiks küündida rahvusvahelisest metoodilisest professionalismist külaja kohauuringuteni, inglise-, saksa- ja veneeelsetest monograafiatest maakonnalehe veerudeni. Ta peaks olema riigi- ja kodanikukeskne, igal juhul aga mitte etnotsentriline.

Projekti peaks juhatama isiklike kogemustega 1940. aastaist, vankumatu poliitilise integriteediga, demograafia ja ajaloo metoodikas kogenud ülikooliprofessor. Raske on sellele kohale peal kedagi teist ette kujutada kui Tartu Ülikooli Eesti ajaloo kateedri juhatajat, professor Sulev Vahret.

Nüüd tuleb aga meele pidada, et eestlastel on ka välismaa ülikoolides aktiivseid ja asjatundlikke sotsiolooge, politolooge, majandusteadlasi, ajaloolasi ja õigusajaloolasi.⁴³ Visandatava projekti tulemused on nendegi huvides. Projekti käendajateks välismaal võiksid vabalt olla väliseestlaste teaduslikud organisatsioonid, Eesti Teaduslik Selts Rootsis eriharudega Stockholmis ja Lundis, Tartu Instituut ja *Chair of Estonian Studies* Torontos ning Eesti Teaduslik Ühing USA-s. Niimoodi saaksid nad omavahel ka esimest korda teha tõsist koostööd, pealegi koos Tallinna ja Tartu kolleegidega. Mis võiks olla väliseesti teadlasele meeltülendavam?

ÜLDBALTI ASPEKT

Teatavasti on Eesti väike, meie rahvaste saatuse rahvusvaheline kõlapind paremal juhul keskmise amplituudiga. Seepärast tuleks «1940. aastate projekti» esiteks laiendada ja

⁴⁰ Vt. ka: R. Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden. Die Gesamtgeschichte der Holocaust*. Berlin, 1982 (originaal inglise keeles, Chicago, 1961); D. Levin, *Estonian Jews in the USSR (1941—45)*. Yad Vashem Studies, XI. Jeruusalemm, 1976; E. Nodel, *Life and Death of Estonian Jewry*. Baltic History. Columbus, Ohio, 1974, lk. 227—236; E. Amitan-Wilensky, T. Parming, *The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia 1918—1940*. Journal of Baltic Studies, X k., nr. 3, 1979.

⁴¹ Vt.: H. Rebas, *Vor 50 Jahren und heute...*, lk. 43—44.

⁴² P. Puide, «Svenska Dagbladet» (Stockholm), 29.11.1991.

⁴³ Nimetagem siin vaid Tõnu Parmingut Torontos, Ain Haasa Indianapolises; Rein Taagepera Kalifornias, Toivo Miljanit Waterloo/Torontos; Toomas Palmi Oregonis, Ardo Hansonit Vancouver/Helsingis, Olavi Arensit Savannahs, Toivo Rauna Indianas; Henn-Jüri Uibopuud Salzburgis.

teiseks integreerida Lääne jooksvaisse migratsiooni, demograafia ja Teise maailmasõja uuringutesse.⁴⁴ Balti sektor puudub seal siiani täielikult. Meile aga lisaks tugevalt võrdlev aspekt, mille ta teaduses ju naba uurimisest kaugemale ei jõuta, professionaalsust ja üldist aktseptantsi hulganisti juurde. See tähendab, et meie ettevõtteks oleks rahvusvahelisel pinnal parem minek, kui teemat *mutatis mutandis* laiendatakse üldbalti taustale, nii siis — «1940. aastad Baltikumis». Kaasa tõmmata lätlasi ja leedulasi Riias, Kaunases ja Vilniuses! Sel puhul oleks loomulik, et ettevõttesse lülituksid ilma pikemata ka *Baltische Historische Kommission* Göttingenis, *Baltiskt Forskningscentrum* Stockholmis, *Yad Vashem Institute* Iisraelis ja *Association for Advancement of Baltic Studies* (AABS) New Yorgis ning kasutaksid oma kontakte — ka finantseerimise ja avaldamise osas —, et püstitada ja garanteerida projekti realiseerimist. On nad ju kõige tihedamalt seotud oma riikide uurimisasutuste ja -nõukogudega.⁴⁵

Parajasti taotleb AABS Balti uurimistöö tõhustamiseks 35 miljonit USA dollarit. Milleks, pole täpsemalt teada. Ent kas poleks äärmiselt sobiv panna neid summasid just ühe üldbalti interdistsiplinaarse, aktuaalse, hädavajaliku ja teadust saneeriva ühiskonnateadusliku projekti aluskiviks? Mida USA Välisministeerium, keda alguses refereerisime, siis veel tahaks? Ka Saksamaa ja Rootsi toetavad juba praegu igapidi arvestatavate summade näol balti ühiskonnateaduste evaluateerimist ja normaliseerimist. Kõiki neid rahasid, inimressursse ja plaane tuleks koondada ja integreerida tulude maksimeerimiseks. Lahendus on: ühisprojekt. Pangem tähele, et niikuinii, ükskõik kas balti teadlased võtavad sellest osa või mitte, hakatakse Läänes nüüd üha enam tegelema Ida-Euroopa viimase poole sajandi ajalooaga. Baltikumi teadlastel oleks sel puhul loomulik juhendav osatähtsus.

Oleks soovitatav, et eeskätt ambitsioonikas AABS — aktiivses koostöös Balti ülikoolide, akadeemiate ja teiste, välisbalti teadlaste organisatsioonidega — võtaks selle projekti oma koordineeriva egiidi alla. Ka AABS vajaks pärast 25-aastast tegevust uusi ja ajakohastatud tegevusvälju. Pikkadest ning kallitest üle-Atlandi lendudest, suursugustest ja äärmiselt täpselt protokollitud, väliseesti lehtedes ja «AABS Newsletteris» kahes keeles avaldatud intervjuudest kõiksugu täis- ja poolministritega ning mingisuguse ameerikapärase kontorihakatise loomisest Riiga ei piisa, et jääda tõsiseltvõetavaks teguriks ja mooturiks balti teaduse uutmise teel. AABS võiks üles näidata palju rohkem initsiatiivi ja ettevõtlikkust. Kindlasti oleks tal loomulikum sinna jõuda, kui tema (vähemalt Eesti-poolne) juhtkond liiguks Eestis vähem kompromiteeritud seltskonnas.

«1940. aastate» projekti rahvusvaheline konstitueeriv kokkutulek võiks aset leida järgmisel korralisel Stockholmi Balti Uurimiskeskuse ja Balti Instituudi konverentsil 1993. a. juunis. Edasi tuleks võtta plaani ühisprojekti *Baltic Migrations in the 1940's. Causes and Results* esialgne esitamine ajaloolaste järgmisel maailmakonverentsil 1995. a. Montrealis. Esialgseid tulemusi võiksid seal tutvustada Eesti, Läti ja Leedu noored teadlased. Olen veendunud, et säärane ühisprojekt pälviks suurt rahvusvahelist huvi, tuge ja sooja sümpaatiat.

TULEM

Mis oleks ettepanek projekti tulem? Mida võidaksime selle raske ja mitmeaastase tööga?

⁴⁴ Maailma ajaloolaste katusorganisatsiooni Comité International des Sciences Historiques' alla kuuluvad näiteks järgmised huviala katusorganisatsioonid: International Commissions on Historical Demography, European Association of Contemporary History, International Committee on the History of the Second World War.

⁴⁵ Näiteks Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR), American Council of Learned Societies.

Meile endale annaks ühisprojekt tagasi meie rahva ja riigi lähimineviku. Ta tooks arsenalis argumente poliitilisteks läbirääkimisteks N. Liidu järglastega, majanduslikeks läbirääkimisteks Saksamaaga. Ta värskendaks Baltikumi teadlaskonna verd, aidates sujuvalt välja vahetada väsinud ja korrumppeerunud paradigmasid. Jõuaksimegi niimoodi, vähemalt ühiskonnateadustes, olukorrani, mida soovitab Eesti Üliõpilaskondade Liidu esimees, nimelt: «. . . kus Eestimaa on teinud läbi noorenduskuuri, reformid on haaranud kõiki regioone ning tegevus on koordineeritud».

Ühisprojekti kasumit naudiksid aga ka teised. Lääne idealistlikele kolleegidele annaks ta kauni võimaluse konstruktiivseks intellektuaalseks ja majanduslikuks abistamiseks. Maailmale pakuks ta mosaiigitükke süngest lähiajaloost, millest tal polnud õndsat aimugi ja mida ta võibolla koguni meelega oli tahtnud unustada.

Ning eesti ja balti tärkavad ühiskonnateadused viiks see projekt, johtuvalt balti, vene, Põhjala, saksa ja ameerika kolleegide koostööst, taas maailma teadlaste teadvusse. Seda ei ole vähe. Aga me saaksime sellega hakkama.

Mineviku varjud

MÄLESTUSI KIRJANDUSTEADUSEST

«Loomingus» nr. 6 ilmunud Heino Puhveli kirjandusteadlasemõtted kandsid pealkirja «Heitlused minevikuga». Ilus ja dramaatiline. Aga kas sobib kirjandusteadusel olla ilus ja dramaatiline? Raamat, millest Puhveli ja minugi järgnevad mõtted tuule tiibade alla saavad, kannab hoopiski asjalikumat, hoopiski teaduslikumat (!) pealkirja: «Eesti kirjanduse ajalugu» V köide, 2. raamat. See on ühe epopöa lõpuköide, mis ei ole ometi ühte teise ja suuremasse epopöasse ära mahtunud ning on juba ilmudes osutunud hääleks minevikust. Mõtlesingi, kas panna loo pealkirjaks «Hääl minevikust» või «Mineviku varjud», kuni otsustasin viimase kasuks, sest mulle meenus kauni nostalgilise mälestusena kunagi «Rahvalehe» maksuta kaasandest loetud sellenimeline romaan. Selles on juttu ühest õrnast ja õilsast naisterahvast, kelle ellu sekkub äkitselt nooruspäevade kurikaval võrgutaja, ähvardades daami heausksele abikaasale teatada, et nende pruudieas tütar on tema looming. Kas seda kurba lugu saab kuidagi üle kanda ka eesti kirjanduse loole? Ma ei tea. Mõtlen lihtsalt heldimusega tolele kaugele ajale, kui minu suhe kirjandusega ei olnud veel professionaalne ja ma võisin kilode kaupa nautida head eestiaegset sopakirjandust. Olen seda naudingut üritanud hiljemgi, kuid nende tekstide võlu on kadunud, nõidus lahtunud. Ja mitte vähem ilusad ei olnud need ajad, kui me Mart Barbaruse ja Tiit Hennostega õõ läbi likööripudeli juures istusime ja mägesid kõigutava kriitilise paatosega kõnelesime kirjandusloo vastilmunud (IV, 1.) köitest. Nüüd on need kaks üsna erinevat teksti muutunud minu jaoks üpris sarnasteks mälupiltideks. Pildid on ilusad, tekstid ise aga kaotanud oma sära ja tähenduse.

Niisiis ei taha ma minevikuga heidelda, vaid seda üksnes meenutada, hillitsetult meeliskleda kadunud kaunite aastate seas. Ma ei taha mõista kohut kirjandusteaduse üle, pigem ehk mõista selle kummalise institutsiooni olemust, seletada enesele seda kroonumeele ja humanismi paarisrakendit, mis tänaseks oma sõidu lõpetanud. Tõsis arvestust ei saa ma juba selgi põhjusel kirjutada, et minu õpetatud sõbrad ei ole veel kirjandusteadusest nii väsinud kui mina. Nad on avaldanud «Kostabis» ja «Vikerkaares» nii lõõvad retsensioonid, et mul pole neile õigupoolest palju lisada. Kui eesti kirjandusteadus oleks suutnud need vintsked vennad omal ajal angažeerida, oleks tema seis ehk praegu parem. Või mine tea.

Oma kriitilist hoiakut tahaksin täiel häälel kõlada lasta teose keelelise väljendusviisi suhtes. Kirjanduslugu on halvasti kirjutatud, halvasti toimetatud, keeliseliselt lihvimata. Inimesele, kes on kümme-viisteist aastat lugenud eesti kirjandusajakirju, peab teose lohi-sev ja keeruline lause paratamatult silma lõikama. Millest selline tasemelangus, kuhu on kadunud sõnatäpsus ja vaimukus? Esseistika kunstikavatsuslikust irooniast on saanud siin kohati tahtmatu iroonia. Kuid kirjutajad on ju enam-vähem needsamad kes ikka, mis on nendega kõvade hallide kaante vahel korraga juhtunud? Vahest on neid rõhunud teaduse paine — püüd väljenduda kõikehõlmavalt, kohtuniku erapooletusega, soov tabada ühtlasi põhimat tõde? Ma mõistan, et mu norijalikkuses kõneleb kaasa entsüklopeedia-toimetaja professionaalne kretinism, aga lühem ja ladusam oleks see raamat võinud küll olla. Kui palju liigset üleloomdamist, üleseletamist, ümberütlemist. Eriti käib celõeldu üle-vaatepeatükkide kohta. Vahelduseks mõned näited. «Tartu põliselanikeks jäänud kirjani- kud ja kirjandusteadlased rõhutavad oma lokaalpatriotismi otsesõnaliselt ning see on ka

tihti lisanud vastava kujundikihistuse nende loomingusse» (lk. 25). Naljakas vastuoluline väide — öeldakse, et «otsesõnaline» ja «kujundikihistus» ning seatakse tartlased samas üsna kahtlasse valgusse. Vahel on kirjanduse hirmus koorem kirjandusteadlase õlul sünnitanud lauseid, millega tahetakse ära öelda nii palju, et ei öelda lõpuks suurt midagi. Lk. 132: «Enn Tihuga seotud arutlused elu mõttest kasvavad üldistusjõulisteks arutlusteks väikerahva saatusest: pidalitõve motiiv sünnitab sotsiaalse ebaõigluse võrdkuju sotsiaalse pidalitõve näol, mida omalt poolt konkretiseerivad filosoofilised kõrvalepõiked ettemääratusest ja vabast tahtest nagu ka Mare ja Tõnis Tihu monumentaalsed karakterid.» Vaat milleni viib toimetaja liigne liberaalsus!

Mõttetult palju hirmutatakse lugejat võõrsõnadega, olgu siis kõne all «semantilised väljad» või «nägelike detailide ja rakursside artistlik nüansseeritus». Keerulise väljendusviisiga paistab silma luule ülevaatepeatükk. Lk. 103 on näiteks kirjutatud, et eelistama hakati «selliseid kõne- või lausekujundeid, mis võimaldavad maksimaalselt avardada kujundi või kujundpildi semantilist mahtu (ülekanded, võrdlused, sümbolid jm.) ning suurendada nende struktureerivat koormust. Eriti soosituks said ülekandelised kujundid, mille intensiivsus ja assotsiatsioon loov jõud sõltub põhi- ja variobjekti seostamise uudisusest ning lõikumise pinnast.» Lk. 113: «Groteskis, absurdi- ja koomikavahendeis leidsid luuletajad, ilmekaimalt J. Üdi, H. Runnel ja A. Ehin («uks legendikul», 1971), võimaluse nii sotsiaalsfääris konkureerivate mentaliteetide kui ka üldnimlik-isiklike suhtevärrastuste peegeldamiseks.» Küllap on see kõik tõsi, aga keerulisevõitu.

Kõige enam sunnib küsi- ja hüüumärkidega sodima raamatuserva ENSV proosakirjanduse ülevaade. Teosele tunnuslik kirjanduse- ja elukäsitlus ilmneb siin kõige väljendusrikkamalt. Tekstil on teatud omamütoloogiline aluspõhi, lõputult korduvad väljendid ja nimed annavad sellele loitsulise või liturgilise iseloomu. See omamütoloogia koosneb hulgast nõuk. kirjandusteaduslikes tekstides automatiseerunud, enamasti eufemistliku sisuga või sisuta väljendest ja eneseõigustuslikust «teooriast». Sellised kirjandusteaduslikud peitsõnad on «illustratiivsus» ja «skematism». Praegu võiks ometi kirjandusteadlaste tsunftisõnavara mittetundvale lugejale otse ära öelda, et nendega märgitakse stalinistliku tellimuskirjanduse kõige rutiinsemaid vorme. «Sotsiaalne» ja «humanism» on aga siinses tekstis lihtsalt parasiitsõnad, igatahes võttis kirjandusloo läbinärimine tükiks ajaks tahtmise neid kasutada. Muide, ei tule meelde, et keegi noorema põlve eesti kirjandusekäsitlejatest (kui ehk Rein Veidemann maha arvata) armastaks kasutada sõna «humanism». Huvitav, kas on see mõiste meile tõesti nii võõras või sobib ta paremini sinna aega, mil kirjandusteaduslikku lööksõnavarra kuulus väljend «meile võõras». Oleks eelistanud erialalis-omamütoloogilisele krüptilisusele üldarusaadavamalt, «humanistlikumat» seletust. Proosaülevaate keskne omamütoloogiline termin on «sotsiaal-eetiline». Mina sain aru nii, et sellega tähistatakse 1950. aastate lõpus tekkinud proosaloomingut, mis vastandina varasemale sotsiologiseerivale, «skemaatilisele» elukujutusele tõstatab ka eetilisi küsimusi. Püüdis sotsialistlikku paratamatust ühendada eetiliste valikutega. Ma arvatavasti aiman, mida autorid siin ühe või teise terminiga silmas peavad, kuid nende selgem lahtimõtestamine oleks kasuks tulnud. Seevastu on nämmutamiseni ümber öeldud 1960. aastate kirjanduse põhiteemat: «soovitu ja oleva vastuolu», mida on peenemalt nimetatud ka «objektiivsete tingimuste ja indiviidi subjektiivsete pürgimuste dialektikaks» (lk. 128, sama on öeldud ka lk. 130 ja mujalgi). Eestis valitsenud režiimi «antihumaansed aspektid» olevat olnud «inimõiguste rikkumine, dogmatism ja tähenärimine [---]» (lk. 128). «Dogmatism ja tähenärimine» näib üldse olevat autori (Pärt Lias) poeetilisi lemmikkõnekaande. Liase poeetilises triviaalsüsteemis on kordustel täiesti eriline koht: Arvo Valtoni käsitluses kasutab ta kolm korda väljendit «murrangulised 1960-ndad», justkui sest murrangust poleks eespool veel küllalt kõnelnud. Esseistikas oleks see ju mõeldav, akadeemilisusele ja asjalikkusele pürgivas tekstis kisub asi koomiliseks.

Üle igasuguse mõistliku piiri korratakse ka kirjanike nimesid ja nende rahvale nii armsaid teoseid. Proosaülevaates on Hans Leberechti romaani «Vassarite paleed» nime-

tatud neli korda, Krusteni «Noorte südameid», Sirge «Maad ja rahvast» ja Hindi «Tuulist randa» kirja pandud nii korduvalt, et ei jaksanud loendadaagi. Küsisin Jaan Unduskilt, et mida niisugune asi peaks tähendama, kas see ongi kirjandusteadus, ning Jaan arvas oma leebel moel, et «Vassarite paleedel» ei olnud kaasaegse kirjandusliku mõtte arengus küll mingit rolli, aga ülejäänutel siiski oli.

Tekib paratamatult küsimus: missugune on autorite vaatepunkt? Tundub, et hästi historistlik. Muidugi tuleb teost vaadelda oma aja kontekstis, aga puhuti jääb mulje, et autorid on unustanud 1940. aasta eelse kirjanduskogemuse. 1950. aastate kirjanikud pidid tõepoolest tegema näo, et nad sellest midagi ei mäleta, võibolla oma nõukogudeaegse loomingu eelnevat eitadeski. Aga tänane kirjandusteadlane võiks oma esteetilise hinnangu langetamisel arvestada siiski kogu eesti kirjandust. Lugeja tahaks lõpuks ometi teada saada, milline käsitletavaist teostest võiks praeguselgi vaateveerult huvi pakkuda ja mis poolest, aga kangekaelne kirjandusteadlane peab saladust lõpuni enda teada. Tuleb arvata, et vähemasti ülevaatepeatükkide kirjutajate vaatepunkt on jäänud kinni sotsialistliku realismi, sotsialistliku tegelikkuse ja kirjandusteaduse kui kirjandust õigustava institutsiooni raudsesse haardesse. Aga arvestades, et need tekstid on loodud veel nõukogude tegelikkuses, on säherdune vaatepunkt paratamatu. Armsad lugejad, olgem historistid!

Siinkohal võiks dramaatiliselt ohata: vaadake, mida tegi kommunistlik vägivallarežiim kirjandusteadusega (kui mõnusalt kukub meil ikka veel välja see hästi kätteõpitud vägisõnalisus), aga paraku me ei tea, mida kavatses kirjandusteadusega ette võtta kodanlik kurnamissüsteem ja kas seal seda enam ongi.

Institutsiooniomane komme kirjandust õigustada, võimu ees kaitsta, on toonud raamatuisse väiteid, millega kuidagi nõustuda ei saa. «Elu mõtte otsimine, nähtuste väärtustamine toob endaga kaasa eksistentsiaalse problemaatika, milles alalhoidlik tagasikiskuv arvustus peagi nägi eksistentsialismi mõjusid, muidugi alusetult» (lk. 129). Mina arvan küll, et nägi alusega. Lk. 466 on ometi ära toodud Mati Undi ülestunnistus, et «kuidas mitte alluda sellele, mis mõjub». Eksistentsialismisõda on jäänud ju aastakümnete taha ja isegi viis aastat tagasi polnud enam mingit vajadust sõjaaegsetest taktikalistest positsioonidest kinni hoida. Muide, ka Valtoni-peatükis on väidetud, et tema on eksistentsialismist puhas. Isegi kui eesti kirjanike panus maailma modernismi teab kui oluline ei ole, ei maksaks meid päris pimedate ja kurtidena ka näidata. Lk. 135 leiamegi vastupidise väite: «Eksistentsiaalse problemaatika läbisõelumist on inspireerinud maailmakirjanduse eeskujud.»

Pikk ja bürookraatlik on kirjanduselu ja kirjandusprotsessi käsitlus. «Töö järelkasvuga korraldati ümber pärast KL-i IV kongressi» (lk. 25). Parteiajalugu põhiliselt pakubki kongressijärgseid ümberkorraldusi, aga kas sel oli ka mingit reaalset mõju kirjanduse käekäigule? Üsna pingutatult kõlavad «kirjanduslikud hinnangud», mida on üritatud langetada kõikide perioodiliste väljaannete kohta: ««Noorte Hääl» püüab oma lugejaid informeerida ja arendada, kuid teeb seda sporaadiliselt. Autoritena eelistatakse kirjanikke ja kirjandusteadlasi, harvemini antakse sõna noortele kirjanduskriitikutele» (lk. 41). «Sirp ja Vasar» seevastu refereerib sporaadiliselt Moskva kirjandusajakirju ning «rohkesti antakse eelinformatsiooni kirjandusuudiste kohta ka intervjuuvormis kirjastustöötajate ja kirjanikega» (lk. 46).

Mõndagi huvipakkuvat leidub ka kirjandussotsioloogia käsitluses. Näiteks öeldakse seal, et «linnastumisega on kaasnenud meelelahutuslektüüri väärtustamine» (lk. 73). Kas seda tuleb mõista nii, et maaimimine loeb aina klassikat ja linlane sopakat? «Sotsioloogid on kindlaks teinud, et mistahes haridustasemega naislugejail domineerib sugestioonitarve, kuna meestel on esiplaanil tunnetuslikud eesmärgid» (lk. 73). Vaat see mulle meeldib! «Hinnaliste olmeasjadega varustatud kodudes on kunstilembus nõrgem kui neis, kus on palju kultuuriesemeid» (lk. 73). Kas seda oligi tarvis tõestada?

Kokku võttes on maalitud eesti kirjandusest (eesti kirjandusest kui žanrist, nagu ütleb Märt Väljataga) nukravõitu pilt. Ent küsigem koos Kaugveriga: kes on süüdi? Lk-lt 129

leiamegi vaenlaste enam-vähem täieliku loendi: «Bürokraatia ja konjunktuurlus, karjerrism, aegunud käibetõed ja iganenud eeskirjad, dogmatism, tähenärimine, silmakirjalikkus ja paraadlik sõnadetegemine, hoolimatu suhtumine inimesesse ja moonakamentaliteet.» Ons seda veel vähe? Hiobigi saatus polnud hirmsam. Selge, et kui eesti kirjandus on pidanud aastakümneid säherduse lohega võitlema ja kirjandusteadus teda seejuures kaitsma, ei saa ka nende relvad vaenlase kihvtist päris puutumata olla. Üht-teist õpiti vaenlaseltki. Muide, kas mäletate, ühes eeltoodud tsitaadis lisandus dogmatismile ja tähenärimisele veel «inimõiguste rikkumine». Kui eelnev loend kuulub kirjandusteaduse võitlusvarra juba oma paarkümmend aastat, siis viimane sõnapaar peab pärinema värskeimast kihistusest, kümne aasta eest kasutasid selliseid väljendeid dissidendid. Käsitletavas teoses tundub too värskeim kihistis, mis ajaloopeatüki ning J. Kaplinski ja J. Alliku tsitaatidena raamatu algusse paigutatud, küll üsna asjatu, aga trükkimineku hetke arvestades on see ajastuomane piiratus mõistetav.

Nüüd, kui kirjandusteadus on lakanud olemast riiklik-parteiline institutsioon, tuleks korrigeerida ka tema adresseeritust. Kirjanduslooline hinnang ei ole võimule enam eriti oluline, kolleegidega polemiseerimine võiks jääda erialase ajakirjanduse (mis meil — jumal tänatud — ikka veel ilmub) veergudele. Kirjanduslugu peaks olema mõeldud lugejale, arusaadav igale intelligentsele huvilisele. Kõnealuses raamatus on mõningaid teoseid käsitletud celdusel, et need on lugejalegi tuttavad. Seda ei saa kirjandusteadlane teabehankijalt nõuda. Tuleb õppida uus hoiak, mida võib nimetada nii viisakuseks kui ka alandlikkuseks. Lk. 47 on kirjas: «kibekiiresti eestindatud V. Ovetškini järjekordsed otšerkid». Kes on Ovetškin ja mis on *otšerk*? Siin avaldub jällegi kirjandusteadlaste iseenesestmõistetav kildkondlikkus. Keegi ei keela nii väljendumast esseistikas, aga akadeemiliste kaante vahel tuleks siiski öelda «olukirjeldus», arvan ma tähenärijalikult. Mis puutub aga esseistikasse, siis siin tuleb vist ühineda raamatu autorite eneskriitilise tõdemusega: «Tõlkijate esseistivõimed on üldiselt suuremad kui eesti kirjanduse arvustajail, nende kirjutised toovad kriitika mornivõitu üldtonaalsusse värvikamat sõna ja lahedamat sallivust» (lk. 66).

Ausalt öelda on mul raamatuservale soditud veel üht ja teist, aga aitab virisemisest. Teoses on palju naljakaid lauseid ja väiteid, aga las armas lugeja lõbutseb nendega ise. Juhul, kui ta selle raamatu kusagilt peaks saama, sest mingil müstilisel viisil on ahjualune (riiulialune?) mehike raamatupoed kirjandusloost tühendanud. Ütlen vaid nii palju, et monograafilised käsitlused tekitasid ülevaatepeatükkidega võrreldes vähem küsitavusi ja üks halvem, teine parem, on nad kokku võttes täiesti kasutatavad. Nendest saab igatahes kätte mingi aimu kirjaniku ja tema loomingu kohta. (Mis iseenesest ei tähenda, et ma Mati Undist sama hästi aru saaksin kui Ülo Tont.) Nende põhjal on võimalik kirjutada entsüklopeedia artikkel. Muidugi võinuksid nad lühemad olla. Neist kõige lühemad ongi juba päris head. Aga pikkadel on lõpus jällegi väike esseistlik kokkuvõte. Tõsi küll, puhuti üsna mõõdutundetult esseistlik: «Paul Kuusberg on teosest teosesse võtnud arutluse alla nõukogude võimu valgusekartlikke tegusid ja toimemehhanisme» (lk. 297). Siin on vist küll Solženitsõnit mõeldud.

Õigust öelda ei tahtnud ma minevikuga hoopiski heidelda, vaid seda üksnes meenutada. Ma ei taha oma eelõeldud kriitilisi sõnu tagasi võtta, küll aga kinnitada, et tegelikult pole see ju teab kui tähtis, mis ja mil viisil selles raamatus eesti kirjanduse lugu kirja pandud. See on kõigest üks raamat ja küllap kirjutatakse noid lugusid veel. Millest minu kriitiline paatos siis nõnda paisus? Kõige lihtsam vastus kõlab nii: see on hää! minevikust. See raamat on kirjutatud keeles, millega meie tänane kirjandussõber pole enam harjunud. Ta on kirjutatud nõukogude võimu keeles, ütleks ehk Hasso Krull. Õigupoolest ei ole meie kirjanduskriitika sellist väljendusviisi enam viimasel kümnelt aastal kasutanud. See raamat meenutab meile vanu ja viletsaid aegu, nüüd, kui me oleme nendega hüvasti jätnud ja peame hakkama harjuma uute ja viletsatega. Kas tolle kirjandusloo hädades on süüdi autorid? Ma arvan, et pigem saatus, mineviku vari. Selle raamatu autorid on ju kirjutanud tabavaid artikleid ja vaimukaid esseid. Nad on targad

inimesed, professionaalid, kes südamelähedasest aimest on võimelised kindlasti hästi kirjutama. Ma arvan, et neid on selle teose näol tabanud süsteemi needus ja kättemaks. Kirjandusteadlased on aastaid olnud saatanliku võimu teenistuses, püüdes teda kogu aeg petta ja üle kavaldada. Nüüd on Kurja Impeerium lagunenu, aga selle raamatu keel veel ometi tema käes vangis.

Maailmakirjandus tunneb nii mõndagi teost, mille ilu ja tõde ületab kaugelt oma looja elulise ja eetilise olemise. Eesti kirjandusteadlased on hakkama saanud vastupidisega: nad ise on inimeste ja teadlastena kahtlemata suuremad kui nende kõnealune looming. Võibolla on selle hülbe põhjuseks diktatuur, kus oma hinge ja tarkust tuli varjata, aga vahest on see eesti fenomen: sündinud vana rahva sügava hinge ja õhukese kultuurikihi ebakõlast.

Olen juba palju rääkinud kirjandusteaduse viletsusest ja oleks väga ülekohtune lõpetada kõnelemata tema suurusest. Seitse paksu köidet on ometi ka monument eesti kirjandusele, sammas, millesarnast enam ei püstitata. See on enam kui kolm aastakümnet kannatuse ja armastusega tehtud tööd. «Kirjandust populariseerivad institutsioonid on vaadeldavail aastakümneil tegutsenud tähelepanuväärse aktiivsuse ja massilisusega» (lk. 73). See on tõsi. Mitte kunagi enam ei hakka kirjandus ja kirjandusteadus omama sellist tähendust nagu läinud surveaastail. Ta on taandunud institutsioonist arvamuseks, eraõpetlaste esoteeriliseks mängumaaks. Ning meile jääb vaid mälestus ajast, kus kirjandusteadus oli nii suur, et heitles võimugagi. Samavõrd, kui kirjandusteaduses oli alalhoidlikkust, oli seal ka vastupanu.

Ma arvan, et seda seitsmendat ega ka kõike seitset köidet kirjanduslugu ei hakka keegi ümber lükkama. Esiteks on temagi vaid arvamus, teiseks jääb järjest vähemaks neid, kes tahavad kirjandusteadusest midagi arvata, ja kolmandaks pole see ju ka teab kui tähtis. Kas kirjandusteaduse võimuses on muuta maailma? Või seletada? Või otsida kirjanduse leidmata jäänud kadunud aega?

Ma vaatan hellusega seitset halli köidet oma riulis. See on mälestus neist, kes kirjutanud eesti kirjandust ja meist seda lugemas. Hea, et see mälestus on materialiseerunud. See on tükk elatud elu, mida kaduvuse võlu muudab järjest kaunimaks.

Valter Rand

Kirjutan, avaldan!

KEELELINE KOOSTÖÖ:

Midagi tuleb mõttesse ja ütlen välja. Vaikus, pole kuulajat! On aga hea mõte, tahaksin kellegagi jagada. Leian sobiva isiku ja ütlen talle oma arvamise. See reageerib. Vastab: «Ma ei taha kuulda selliseid häbematusi!» Ongi keeleline koostöö.

Kuulaja on minu väljenduse hindaja. Isegi kui ta mind kuulda ei tahtnud, koostööst ta ei keeldu. Vastab! Ta on arvustaja, aga tsensor ta mulle olla ei saa. Kuulis ikkagi ära, mida ei soovinud.

Siin kohal muutub mu keeleline korrektor rahutuks. Mis mõiste see on, keeleline koostöö? Parem ehk oleks kirjanduslik koostöö? Ent palun kannatlikkust: toimetajalt, korrektorilt, arvustajalt ja tsensorilt. Lugege lihtsalt edasi nagu iga tavaline lugeja, küll varsti selgub.

Keeleline koostöö võib mitmeti laieneda. Näiteks kõneleja ja kuulajad. Kõneleja räägib, kuulajad reageerivad: plaksutavad, vilistavad välja, hüüavad ka vahele. Elukutseline arvustaja kritseldab vaikselt oma märknikku. Ongi keeleline koostöö (ent mitte neilt, kes koostöö pooleli jätavad ja kõne ajal vaikselt välja kõnnivad). Tsensuuri pole. Kõneleja kui autor vastutab i s e oma sõnade eest, mõnikord kohtus.

Kuid kui on kirjutaja ja lugeja? Noormees kirjutab omateada armastuskirja. Neiu loeb ja punastub. Aga see on pahameele puna. Ta ei vastagi. Ent ta töötab siiski keeleliselt kaasa. Ta teeb seda lugejana ja ka arvustajana, ta «vaikib autori surnuks».

Mõnel on midagi tähtsat paljudele ütelda. Paneb oma mõtted kirja, laseb trükkida t ä p s e l t nagu soovib ja levitab. Tulebki vastukaja. Tuttavad tänavad saadetise eest, isegi kirjalikult. Kohalikust ajalehest loeme, et jälle ilmus kellegi omaenda kirjastatud raamat, mis ei vääri arvustust. Suurt keelelist koostööd ei arene. Ka tsensuuri pole, kuid autor vastutab i s e oma mõtete eest, kas või kohtus.

Kõigil eelnenuid juhtudel esineb otseside rääkijakirjutaja ja kuulaja/lugeja vahel. Saade toimub ja võetakse vastu samas keeles. See ongi keeleline koostöö. Vastuvõttust ei keelduta. See pole kirjanduslik koostöö, sest läkitust ei looda ühiselt. Ka pole see alati mõtteline koostöö, sest kuulaja/lugeja ei pruugi esitatut omaks võtta või sellest isegi õieti aru saada. Kuid osa ta reaktsioonist on keeleline, lisaks vaimustusele, vihastumisele ja muule. Ta sõnastab oma mõtted, kuigi need jäävad ehk välja ütlemata.

Väga laia keelelist koostööd saab luua ainult massiteabevahendite nagu raadio, televisioon ja kirjastused abil. Keskendun ainult viimasele võimalusele. Sel teel võib koostöö kujuneda väga ulatuslikuks. On miljoneid lugejaid, arvurikkalt arvustajaid ja pikapeale kasvab kommentaaride kogum ulatuslikumaks autori seda kõike põhjustanud teosest.

Autor saab kuulsaks. Lugejal on kindlasti oma näiteid selle kohta. Ent kirjastuse abi kasutades kaotab autor vahetu keelelise koostöö lugejatega. Vahele astuvad toimetaja, keeleline korrektor ja mõnedes maades ka tsensor. Need isikud arvustavad teost e n n e selle ilmumist ja teevad selles oma muudatused.

Nende osa võib piirduda vaid autori keele õigekirja reeglitele kohandamisega, kuid võib laieneda ka kompositsiooni ja stiili muutmisele, ning nõudmisele, et teos kohanduks

kirjastuse seisukohtadele avaliku arvamise, ühiskondliku moraali ja poliitilise lubatavuse suhtes. Seega jätkub teose loomine lugejale anonüümsete kaasautorite poolt, kuigi see ilmub vaid autori nimel.

On muidugi tõsi, et vastutust avaldatu eest peab kirjastus mõnikord autoriga jagama, kas või kohtus. Ka ei jää lugejate reaktsioon alati minu keelelise koostöö mõiste raamidesse. Sellele võib lisanduda näiteks kirjastuse põlemapanemine.

Lugeja peab harilikult autori nime all ilmunud kirjuisi täiesti selle tahte väljendus- teks. Tõde on teine. Autor ise ei tunne oma tööd trükkis mõnikord enam ära, eriti kui seda on avaldanud mõni ajaleht. On muudetud rõhuseadeid, mõndagi on välja jäetud, teist li- satud või ümber jutustatud, ent kõik avaldatu kannab ainult autori nime.

Võib ju juhtuda, et autor sellest isegi rõõmu tunneb. Algaja luuletaja salmid on talle trükituina päris võõrad, kuid ta on tänulik toimetajale, et see kõike on palju paremini paika pannud. Sellest on kirjanduses näiteid. Ent selline toimetaja kaastöö, isegi kui heatahlik, pole eetilisel õigustatud. Veel halvem on, kui surnud kirjanikele peale suru- takse tema poolt palumata kaastööd. Kaplinski järgi on Tammsaare keele parandamine uustrükkides mõnikord nii ulatuslik, et tekib küsimus, kas ongi enam tegu autori tekstiga («Sirp ja Vasar» nr. 4, 1979).

Kõik eelnenu põhjustab mind analüüsima, milline peaks õieti olema nende roll, kes astuvad autori ja lugeja vahele ja mõjutavad nende keelelist koostööd. Algul aga auto- rist kui kõige algatajast.

AUTOR:

Autoril on legaalsed ja moraalsed õigused ja kohustused. Algan mõnede kohustustega. Autor ei tohi oma loomingus kasutada kellegi teise mõtteid, uurimistulemusi või teksti ilma seda kuidagi ära märkimata (viidetega, eessõnas jne.). Teaduslikus kirjanduses on kombeks, et olulise keelelise abi eest tänatakse abiandjat eessõnas. Ilukirjanduslike teos- te puhul tuleb vähemalt keeleline korrektor kuidagi ära märkida. Eetiliselt on nõuetav, et autor ei kasutaks ulatuslikku anonüümset abi oma loomingus, ka keelelist mitte, isegi kui abiandjad, nende seas toimetaja, sellega nõustuvad.

Alati neid nõudeid ei täideta, ka mitte eestluse globaalse ühiskonna kirjanduses. Il- mub autori allkirjaga kirjutisi, eriti ajalehtedes, kus laenatud mõtteid esitatakse origi- naal-ideedena, seda isegi õpetlaste poolt. Ka on meil puuduliku eesti keele oskusega autoreid, kel on midagi väärtuslikku ütelda. Väline abi, eriti toimetaja poolt, võib sel ju- hul kujuneda ulatuslikuks. Selline keeleline ümbertöötamine tuleb kuidagi ära märkida. Õigem oleks, kui need, kel on midagi eesti keeles sageli üelda, oma keeleoskuse taseme tasapisi kõrgemale tõstaksid. Toimetajad märkaksid seda ja rõõmustuksid. Autorite eest- luse määr aga tõuseks.

Autoril on õigusi. Paljude maade põhiseadused tagavad talle sõnaõiguse ja mõtteva- baduse. Tal on moraalne õigus avaldada oma arvamist ühiskondlike nähete kohta. Auto- ril on kindlasti õigus nõuda, et tema nime all avaldatu on t ä p s e l t see, mida ta esitas oma käsikirjas, ning seda sõnavaralt, stiililt, sisult ja igas muus võimalikus mõttes. Toi- metusel on oma muudatusteks vajalik autori nõusolek.

Autori õigused kestavad ka peale ta surma. Uustrükkides on lubamatu muuta sisu ja ideesid, ning kõiki muid muudatusi peab toimetaja põhjendama ja selgitama ees- või jä- relsõnas.

TOIMETAJA:

Nagu autor, nii on ka toimetaja loov isik. Tema loominguks on kirjastuse toote, ajalehe, ajakirja või raamatute kujundus, sihid, ainevalikud ja kõik sellega seotu. Ta soovib toi-

metajana olla uhke oma loomingule ja selleks on tal õigus. Tavaliselt taotleb toimetaja ka avaldatu kõrget keelelist taset ja teeb selleks oma panuse. Vaatlen järgmisena, kuidas ta seda tehes, peaks ise suhtuma oma rolli.

Toimetaja peab esijoones mõistma, et ta muudab kaudseks autori ja lugeja vahelise keelelise koostöö. Lugejani ei jõua autori poolt välja saadetud läkitus. Teel toimub muudatusi, kas autori nõusolekul või mitte. See pole mitte endastmõistetav kõigil loomingualadel. Kunstigaleriides ei parandata müügile toodud maalide värve, noodikirjastajad ei muuda noote helilooja töös. Miks tehakse seda loominguga sõnakunstis?

Jätan selle analoogia võibolla küsitavaks, kuid see viitab siiski ühele järeldusele. Hea toimetaja on see, kes oskab saavutada toimetatus küllalt kõrge taseme koostöös autoriga, ilma et see tunneks end olevat surveolukorras. Veel selgemalt, toimetaja peab toetama autori õigusi, kuid viimasele selgeks tegema ka selle kohustusi.

Toimetaja ei tohi püüda töid kohandada oma keelele ja stiilile, kas või ühtlaselt kõrge taseme nõudest. Sellest tulenev igav ühilus on isegi vähem väärtuslik ja huvitav kui erinevate autorite omapärased ja varieeruvad väljendusvormid.

Toimetaja peab püüdma valvata, et avaldamisel ei tuleks plagiaate ja et sisus vajalik võõras materjal oleks viidetega tunnustatud. Ta peab tööd avaldama sellistena, nagu seda autor õigeks peab peale kõiki muudatusettepanekuid. On ebaeetiline ja lubamatu avaldada midagi autori nime all, millest see pole teadlik.

Ajalehtede toimetajad ei täida alati viimast nõuet mitmetel põhjustel. Ta peaks aga sel juhul märkima, et ta autori käsikirja ise ümber töötas ja olema heatahtlikult valmis avaldama hiljem autori lisaseletused, kui see seda nõuab. Ta ei saa loota, et ta alati oskaks autori mõtteid ja rõhutusi paremini väljendada kui autor ise.

Toimetaja peab valvama, et autori töö poleks muudetud või mõjutatud anonüümseks jäävatest kaasautoritest, isegi kui autor seda soovib. See oleks ebaeetiline ja lugejat eksitav. Ta ei tohi lubada ka oma keelelist korrektorit hakata selliseks autori kaasaaitajaks, ning sellega jõuangi järgmise vahelüli, korrektori juurde.

KEELELINE KORREKTOR:

Korrektor on toimetaja abistaja. Ta õigused ja kohustused on sellest määritletud ja küllaltki selgepiirilised. Ta peab avaldamisele tulevas kirjutises ära parandama õigekirjutuse reeglite vastased väljendid. (Õigekirjutuse v e a k s nimetaksin ma seda, kui mingi õigekirjutuse reegel nõuab midagi, mis pole tegelikule keelele kohane ja on seega lubamatu ning vale. Tutvuge meie õigekirjutuse reeglite ajalooaga).

Hea korrektor on see, kes end pidurdab ja piirdub vaid hädavajalikkuga. Ta ei tohi hakata hävitama autori omapära ja sõnavalikuid. Õigekirjutuslike valikvormide puhul peab ta andma autorile valikuõiguse. Ta keelehoolde instinkt võib olla tugev, kuid sellest tingitult kaasautoriks muutumine pole siiski lubatav.

Põhjusi korrektori endapiiramiseks on mitmeid. Ta on kindlasti hea keeletundja, kuid ta pole mitte asjatundja kõigil aladel ja ta pole alati võimeline mõistma ja kritiseerima autori uusi mõtteid ja esitatud materjale. Igasugune ümberjutustamise katse võib seetõttu ebaõnnestuda.

Korrektoril võivad olla oma eelistused keelelise stiili ja lauseehituse suhtes. Ta võib eelistada lühivorme, tükeldada lauseid ja muuta sõnade järjekorda. Seda tehes võib ta aga lahutada seotud mõtteid, muuta rõhuseadeid ja hävitada autori stiili ja omapära.

Õigekirjutuses on korrektor teinud oma ranged valikud ja ta püüab kinni pidada igast normist. Tihhi on aga normid ebakindlad ja paralleelvormid on lubatavad. Nagu ütleb Tiiu Erelt 1971: «Eesti keelt on seni küllalt rangelt normitud. Praegune keel ei vaja enam nii ranget normimist» («Keel ja Kirjandus» 1971, lk. 446).

Korrektor ei tohi kergekäeliselt asendada autori sõnu teistega, sest igal sõnal on oma varjundid ja isegi sünonüümid pole täiesti kattuvate mõistetega. Ka võib meie põhi-

murde sõnade asendamine lõunamurde omadega (või vastupidi) ebahühtlustada autori stiili, kuigi näiteks lühiduse saavutamise võiks seda õigustada.

Eriti ettevaatlik peab korrektor olema võõr- ja laensõnade asendamisega eestipärasematega. Neil juhtudel on mõnikord sõnamõistete laiemad piirid täieti erinevad ja arusaamatused kujunevad möödapääsmatuks. Ainult autor võib sel juhul leida sobiva eestipärase vaste, kui see üldse on võimalik (leian näiteks, et minu poolt eestindatud sõna, diversiteet, ei oma täiesti sobivat eestikeelset vastet)..

Ning lõpuks, kui korrektori töö polnud päris tühine ja ei piirdunud mõnede kirjavahemärkidega või masinakirja vigade avastamisega, on tal õigus ja kohustus oma nimi mingil viisil ära märkida avaldatud töös. Kui ta seda ei tee, jääb autorile võimalus uhke olla oma heale keeleoskusele. Piiri tõmbamine on muudugi raske ja tagasihoidlikud ja heatahtlikud korrektorid eelistavad tihti anonüümseteks jääda. Jah, värvide, helide ja sõnade kasutamise kohta ei kehti samad reeglid.

ARVUSTAJA JA TSENSOR:

Ka need kaks mõjutavad ja muudavad autori ja lugeja keelelist koostööd. Arvustaja on ise üks lugejaist, kuid seejärel mõjutab ta paljude teiste lugejate suhtumist autori töösse. Tsensor muudab aga autori loomingut enne selle ilmumist lugejale teadmatuks jääval viisil. Kuidas rakendatakse tsensuuri loomingule, mis toimub värvides ja helides?

JA LÕPUKS:

Mu mõtetes polnud ju midagi uut. Autori kohta ja kaitseks on ilmunud lugematuid sõnavõtte. Hiljuti avaldati Nobeli kirjandusauhinna komitee hukkamõist sõnavabaduse piiramisele ükskõik milliste vahenditega. Eestluse globaalses kultuurikehas on aga just nüüd märgata kultuurivoolu tugevnemist ja üheks teguriks selles on kirjasõna levik. Püüdsin lühidalt visandada, kuidas see peaks toimuma, et selles ei kannataks autori ja lugeja keeleline koostöö. See mõiste on ehk uus, aga kasutan seda, et kogu probleemile heita eredamat valgust.

New Yorgis,
14. märtsil 1983

LÄHEB JA TULEB

Mati Unt: «Tere, kollane kass!».
«Kupar», Tallinn, 1992. 142 lk.

Lugesin Mati Undi esikromaanil «Hüvasti, kollane kass» 19—20-aastasena. Tollane mulje oli üsna tugev ja raske on praegu «Tere, kollast kassi!» võtta puhtalt kirjandusliku tekstina, lihtsalt kui uut raamatut. Kardan, et seetõttu ei tulegi arvustusest midagi mõistlikku välja ja kirjutamise tulemus kuulub pigem sotsiaal- psühholoogia valdkonda.* Teen siiski katsed.

Niisiis — Mati Unt on meie keskel lahkunud, et kohe jälle tagasi tulla. Läbi «Võla», «Elu võimalikkusest kosmoses», läbi lühijuttude «Ratsa üle Bodeni järve», «Must mootorrattur», «Kranich!» (neid on veel palju), läbi «Tühiranna», «Sügisballi», «Kuuvarjutuse», «Räägivad ja vaikivad»...

Unt läheb ja tuleb tagasi, kaasas täiendatud ja parandatud noorpõlv. Tulles jätab Unt aja sisse augu. Tunneli, mille kummaski otsas valgus murdub hoopis erinevalt. See Undi tekitatud tunnel tõmbab vastupandamatu jõuga enda sisse — aega, kus romantilisel noormehel ei kõlvanud oma daami kehavormidest rääkida (aga uues kassiraamatus on Maial, Aarne tüdrukul, juba paksuvõitu jalad). Pedagoogidel puudusid tollal inimlikud iseärasused (uues raamatus on Kornelil kahtlasi meeldumusi, kuigi päris täpselt ei saa aru, kas nad on olemas ka tegelikult või ainult Aarne kujutluses). Siis olid liigsed emotsioonid üldiselt põlu all — koolimajas ei nuteta (uues raamatus aga lõristavad noormehedki nutta üsna mitmel korral ja võrdlemisi ebaesteetiliselt).

See oli aeg, kus paljudest asjadest avalikult ei räägitud ja mis nüüd on saanud ka oma palga — temast endast (tollest ajast) ei sobi eriti avalikult rääkida. Kuid Mati Undi romaan «Tere, kollane kass!» pani lehitsema eelmise kassiraamatu aegseid ajalehti ja ajakirju. Neis olid nii kiri kui ka pilt rõõmsameelsed ja ühesuunalised: naeratavad noored näod, kraananokad, tehased, suured uued hooned — mis hooned, terved linnad! —, uudismaa, päevitunud, mehised ja romantilised ettepoole vaatajad. Ilma ajalehetagi meenus, et Tartu Riikliku Ülikooli söökla sai salatit ja leiba ilma rahata.

Mati Undi esikromaanile reageeriti ela-

valt, tekkis poleemikagi. Oli nii arukat ja heatahtlikku analüüsi kui ka ajakohast lahmimist, sest romaani peategelane Aarne Veenpere ei olnud piisavalt optimistlik ega olnud tema ideaalidki teab mis välja kujunenud. Kuigi ta vajas küll ideaale.

Tõstaksin paljude teiste (ja ilmselt ka olulisemate) hulgast siiski esile vaid ühe Undi analüüsi. «Naivse romaani» «Hüvasti, kollane kass» venekelse väljaande eessõnas kirjutab V. Arhipov sellest, kuidas kollane kass on Aarne vaenlane, sümboliseerides väikekodanlust, eraomanduslikku eluvaadet ja asjade kultust. V. Arhipov ütleb, et Mati Unt näitab seda lugejale Aarne kaudu väga selgesti. Ja kui Aarne tädi Ida majast lahkub, öeldes päikese käes peesitavale kassile «Hüvasti!», siis ei vasta kass talle midagi.

«Aga kui ta (kass — M. M.) äkki rääkima hakkaks? Meile tundub, et kass ütleks teatava tagamõttega:

«Nägemiseni!»»

Sest vaadake, sletab V. Arhipov, Aarne on selle võitluse küll võitnud, kuid uuemad ja raskemad võitlused ootavad teda alles ees. Tema vaenlast või vaenlasi aga sümboliseerib kass. Kass on väga visa ja jälitab Undi noort tegelast (*resp.* Unti ennast) veel kaua.**

Eks ta jälitagi. Mitte just sel viisil, nagu V. Arhipov ennustas, kuid siiski. Kassidega on Undil ühtelugu tegemist ja «Tere, kollane kass!» pole selles suhtes erand. Kass Undi tekstides pole ehk nii sundiv ja monumentaalne kujund nagu näiteks Rubensil priskend naised, kuid piisavalt sagedane külaline, et temast eraldi rääkida.

Nüüd, romaanis «Tere, kollane kass!» saab rääkida nii, nagu vanasti vaikuti. Seda Unt teebki, selitades aega, deheroiseerides tegelasi. Ja tõmbab samas pehme käpalöögiga ühe uue niisi, voolib paari kiire tõmbega mõnusa orva. Seal on kass, teistsugune kui varasem. Aarne partnerina on kassil nüüd iseloom ja sõnaõigus ja ta sekkubki Aarne ellu ning lõpetab raamatu sulni elegantsiga, tühistades nii 1963. kui ka 1992. aasta liigtõsised pingutused võrrelda, registreerida, võidelda või vaielda. Nii elus kui ka Mati Undi kassiraamatute puhul.

«Oled unenägu, kes sündis maailma, mis on samuti unenägu. Vaata, et sa maailma üles

ei ärata, ja ise katsu ka magada nii kaua kui võimalik. Arvesta, et kass ja kahvel on samad asjad, koer ja kõrvits aga erinevad neist tunduvalt. Kui oled korra valetama hakanud, siis valeta edasi.» (Lk. 142.)

Unenäoline on ka romaan ise. Hoolimata süžeeilisest selgusest ning traditsioonilisest jutustamisest on «Tere, kollane kass!» tegelasi raske fokuseerida. Tegelased topelduvad nagu algaja fotograafi pildil, mõnikord räägiks justkui kaks häält korraga. Üldse tundub, et nüüd on lavastaja Unt kirjanik Undi otsustavalt üle mänginud — või oleneb see ikkagi rohkem lugejast. Kord kuulduv monoloog, kord dialoog. Üks tekst kõneleb s e a l t, ajas kinni, aja kaanonite vangis, teine tekst on vabam, täpsem, ausam.

Bernardo Bertolucci filmis «Viimane keiser» on stseen, kus viimase Hiina keisri inglasest õpetaja lahkub oma õpilasest, naastes Inglismaale. Lahkumine on kurb, eriti löödud paistab olevat keiser, see lapsikuohtu *playboy*. Lahkuvale õpetajale mängivad hiina moosekandid hüvastijätkuks inglise lahkumislaulu — natuke valesti ja veidralt hiina meele.

ÜKS LÕUNA-EESTI SAAGA

Rein Pöder: «Jahedad varjud. Romaan». — «Eesti Raamat», Tallinn, 1992. 271 lk.

Rein Pöder ei ole lasknud end heidutada paberipuudusest ega kesisest honorarist, vaid saanud lugejate käite paksu romaani, mis ei sekku närvlikku tänapäeva ja jutustab saagaliku rahuga eelnenud põlvkondadest. Pealkirjas deklareeritud jahedusega tegu siiski pole, kirjanik elab sügavalt kaasa oma tegelastele nagu eelmisteski raamatutes. Heale traditsioonile vastavalt õigustab ja kaitseb R. Pöder oma tegelasi — vastupidi uuele moele, kus raamatukangelased seatakse piinlikesse olukordadesse ning autor irvitab nende üle.

«Jahedates varjudes» leidub koguni midagi memuaare meenutavat, kuigi autor ise ei ole saanud olla kujutatud ajajärgude tunnismees ning õigupoolest on tegemist ajaloolise romaaniga. «Jahedate varjude» tegevusajaks on ju aastad 1918—1949, Rein Pöder aga on sündinud 1943. Ühte romaani ära mahutada kolme vastuolulise aastakümne sündmused ja miljöö, kahe sugupõlve kogemused pole kerge ülesanne. Rein Pöder on toiminud nagu Mats Traat romaanis «Tants aurukatla ümber», valinud kujutatavatest ajajärgudest mõned olulised kitsamad ajalõigud ning neid täpsemini kujutanud koos väheste kõrvalehaartega minevikku ja tulevikku. Ta on jälginud aastaid 1918—1919, 1931—1932, 1939—1941, 1941—1942 ja 1942—1949, epiloogilise ilmega osa pakub kolmanda sugupõlve esindaja Enno varaseid

Ka Mati Unt lahkub. Romaaniga «Tere, kollane kass!» lahkub meister MU õpilasest MU-st. Jätab ta sinna ajatunneli teise otsa, koos kõige, mis oli rohkem või vähem vale ja veidralt võõras (samas ka kohustuslik, tundudes vankumatu ja lõppematu). Nüüd nimetab Unt asju õige(ma)te nimedega, ei võitle, vaid vaatleb, on küpsem ja jahedam. Unt enustab oma kirjas Mihkel Mutile jumala õigesti, et tema väikesearvulises, kuid kindlas austajate ringis on mõni, kes hakkab kaht teost omavahel võrdlema. Mõni ongi. Ja kui ta juba võrdlema hakkab, siis pole midagi parata, et õhus on eneseiroonilise tagantjärele-tarkuse kõrval äkki midagi liigutavalt nukrat. Nagu muusikas, mida mängitakse võõras helivõtmes ja natuke valesti, kuid südamest.

Marika Mikli

* Vt.: M. U n t, Kiri Mihkel Mutile. Rmt.: M. U n t, Tere, kollane kass!, lk. 5.

** V. A r h i p o v, Võigrannoje sražnije. Rmt.: M. U n t, Prošičai, rōži kot. Moskva, 1967, lk. 207—208.

lapsepõlvemälestusi. Neid ei ole sellesse romaani enam tingimata tarvis, kuid oma teraste tähelepanekute ning lüürikaga on romaani viimasedki leheküljed meeldivad.

Esitatud aastaarvudest nähtub, et ka R. Pöder on valinud kujutamiseks ühiskondlikke murranguperioode, ehkki ta ei ole oma ülesandeks seadnud panoramaromaani loomist. Ta ei ole roninud Suure Munamäe torni avara vaatevälja haaramiseks, vaid vaatleb ajasündmusi Mustjõe kaldal asuva talumaja madalalt horisondilt. Kuid sellelgi tasandil on nähtavad ajajärgudele iseloomulikud sündmused ja protsessid — ajaloo ei osale ainult väepealikud ja riigijuhid, vaid ka igapäevainimesed.

Romaani tegevuskoht on samuti piiratud. See on Kagu-Eesti serv vastu Lätimaad — Mõniste ja Saru kant, kus maastikule annab tooni Mustjõgi. Selle paikkonna on tuntuks teinud Sarust pärinev Raimond Kolk oma memuaarides ning nendega võrreldes on ka R. Pöder sellest maastikust midagi iseloomulikku edasi andnud, kuigi ta reaalseid kohanimedid peale Mustjõe väldib. Üks peamisi tegevuskohti — Melliste mõis — on nii sugestiivselt kirjeldatud, et hakkasin meenutama, kas olen oma rännuteedel kunagi sinna juhtunud. Kaart näitab Melliste-nimelist kohta Tartumaal Emajõe lõunas ning seal pole ma käinud. Ja R. Pöder on Melliste nime all kujutanud hoopis oma kodupaika Mõnistet, kus ka omaaegne mõis on hävinud.

Romaani viis osa ei ole novellid, vaid juh-

ARVUSTUSED

tumuste tsüklid erinevate peategelastega, kelle positsioonilt kirjanik sündmusi jälgib. Esimeses osas «Umbkeelne» on sääraseks tegelaseks assimileeruv vene soldat Misha, teises, «Teenija»-nimelises osas eestlanna Minna, kolmandas («Lapsnaine») ja viiendas («Elutüksik») nende tütar Elvi, neljandas («Püssialune») poeg Bernard ning viimases, lüürilises epiloogis Elvi poeg Enno.

Eluseikade ahelas on tegelased detailselt karakteriseeritud. Ja üldse on «Jahedad varjud» asjalikult kirjutatud realistlik romaan täpse ajajärgu- ning miljöökujutusega.

Mõned lõigud suudavad lisada ka midagi uut eesti kirjanduse üldpilti, näiteks Minna kohtumine paruniproua Betsyga ning Melliste mõisa häärberi lammutamine. Melliste mõisa hävingu kujutus võiks kadedust tekitada isegi Pedro Krustenise, kes pärast Eduard Vildet on ulatuslikult eesti mõisaclu kujutanud oma Kaldametsa-triloogias, mille teine trükk äsja Tallinnas avaldatud. Kuigi R. Põdra hoiak on leebe ning ta hoidub otse süüdistamast, näitab lugu Melliste mõisast eesti talupoeglikku mentaliteeti halvast küljest. Siin on olemas isegi novellile sobiv puänt piiritusevaatide leidmisega. Autor valmistab selles episoodis lugejale ometi pettumuse, jättes kirjeldamata teise päeva hommiku pärast Minna kättemaksu. Romaani lugejal tekib siin samasugune tunne kui jälgides filmi, kus näidatakse õngekorgi hüplemist, mitte aga enam kala välja-tõmbamist.

«Jahedate varjude» tegelased ei ole kangelased, nende missioon ei ole elu paremaks muuta, vaid ainult hoolitseda elu ja eesti rahva edasikestmise eest. Autor ei ole selle idee arendamisel sugugi pateetiline, ta lepib asjalikult kõigeaga. Kui ajalootormid järjest rahvast laasivad, siis ei saa pahaks panna ka täiendamist teiste rahvuste abiga. Venelasele Mishale ja tema rahvusele ei anta küll kiitvat hinnangut, viidatakse rohkem puudujääkidele. Kuid Mishagi kulub ära kujutatud suguvõsa edasikestmiseks. Üks tegelane (Bernardi pruudi Luule õde Viive) saab lapse sakslasega; suguvõssa kuulub ka lätlanne Inessa, kes saadetakse oma eestlasest mehe asemel Siberisse. Jutustamata on jäänud, kas suguvõssa on põimunud laplasi või muid Kaug-Põhja rahvuste esindajaid: igatahes näitab autor oma tegelasi ka külmal ajal jõgedes sumamas, ilma et keegi saaks kopsupõletikku. Misha on muidugi kuumaverelisem eestlastest, kuid lk. 60 astub ta välja usutavuse piiridest: külmumise-celsesse jõkke libisenuna ei otsi ta koduski kuiva ega sooja, vaid valmistub märgi rõivaid vahetamata Venemaal lahkuma. Mis liig, see liig!

See on romaani kõige suurem iludusviga, teistest tuleks mainida seda, et mõnigi kord ei ole näidatud otsustavat sammu tegema sundivat konkreetset ajendit. Seegi viitab perekond-

like pärimuste edasiandmisele: jutustatakse ju edasi sündmusi, mitte nende konkreetseid ajendeid. Näiteks Misha on sõjaväes heas kooremis ning tema deserteerimine vajaks mingit otsest tõuget — juhusliku kaaslane Minna järele igatsemisest selles seisukorras ei piisa.

Deserteerimine, peitumine, enda varjamine on romaani üks juhtmotive. Ka teise põlvkonna esindajad Teise maailmasõja ajal poevad peitu: Bernard Omakaitse teenimise, Elvi Saksamaale saatmise eest. Neid ei saa metsavendadeks pidada, nad ei näita üles mingit võitlusvalmidust ega osale üheski aktsioonis, nad lihtsalt hoiavad kõrvale. R. Põdra tegelased on küll relvadega tuttavad, kuid nad ei taha sõjariistu pruukida — edukas laskur Otto isegi hukkub, Bernard peidab oma püssi kinnimüüritavasse ukseavasse ning sinna see jääbki. «Jahedate varjude» tegelastel on tähtis ellu jääda, elu edasi anda ning selle lihtsa missiooniga nad tulevadki toime. Kõigi vahenditega ellujäämise ideed väljendab ka motiiv, kus Elvi õmbleb peidetud Eesti trikoloorist lapsekleidi. Küllap seda on tegelikus eluski tehtud, Rein Põder on nüüd selle iseloomuliku seiga taibanud raamatusse kirjutada.

Armastust on «Jahedate varjude» tegelastele jagunud napilt ja harva, enamasti peavad nad oma eluteed üksikuna astuma. Kuid autor on sõندانud avameelselt kujutada erootilisi elamusi ja seksstseene. Kuigi mõned eesti puritaanlikud naiskriitikud on mõne teise autori puhul kippunud säärase episoodide puhul hurjutama. Eks näe, millise mõõdupuuga nad «Jahedaid varje» mõõdavad.

Vajalik on osutada, et «Jahedad varjud» moodustavad koos 1984. aastal avaldatud «Hiliste astritega» dioloog, viimane oma hilisema tegevusajaga (kolhooside ajajärgul) on nüüdse teose järg. Kahte romaani seob peamiselt nooruke tegelane Enno, kes varakult kaotab oma isa ning antakse kasulapseks. Peamised tegevuskohad ja tegelased aga on romaanides erinevad, «Jahedates varjudes» kujutatud Uibomäe talu ja Melliste mõisa asemel astub «Hilistes astrites» Andrusse talu. «Hiliste astrite» puhul on Pärt Lias kiitnud selle teose kompositsiooni, vaatepunkti kindlakäelist rakendamist ning toonitanud, et ««Hiliste astrite» raskuskeskmeks on ruum, elukeskkond, eluviis ja -laad selle püsimises ja muutumises» («Keel ja Kirjandus» 1985, nr. 11). Sedasama võiks öelda ka «Jahedate varjude» puhul. Jutustajana on «Jahedates varjudes» R. Põder märgatava sammu edasi astunud, tugevdades eepilist elementi ning vähendades lüürlist meeleolustemist. Kuigi ka siin võib märgata, et Rein Põdra puhul on tegemist kaotsiläänud luuletajaga.

Oskar Kruus

Jutta Zilliacus: «Toisenlainen lapsuus».

«Tammi», Helsingi, 1989. 256 lk.

Jutta Zilliacus: «Rajanylityksiä».

«Tammi», Helsingi, 1992. 176 lk.

Venemaa kaudu Soome jõudnud, kuid Eestist pärit vanemate Johann Kingo ja Eugenie (Jenny) Pihlaku lapsena sündinud Jutta Zilliacuse elusaatus on olnud mitmes mõttes erakorraline ja erandlik.

Kodus Helsingis räägiti eesti keelt, mängukaaslastel olid niihästi soome- kui ka rootsikeelsed, õppis ta aga Helsingi saksa koolis. Ta on studeerinud Helsingi Ülikooli keeli ja Sibelius Akadeemias klaverimängu, tegutsenud ajakirjaniku, mannekeeni ja näitlejana. Abielus soomerootsi kirjaniku Benedict Zilliacusega. Pikka aega olnud Helsingi linnavolikogu liige ning aastatel 1975—1987 Rootsi Rahvapäritei rahvasaadik Soome Eduskunnas. Soomerootsi Kirjanike Liidu liikmete hulka kuulub aastast 1975.

Seetõttu on loomulik, et on palju, mida mäletada ja tagantjärele hinnata. Õigupoolest on kogu Jutta Zilliacuse looming suurelt osalt autobiograafiline. Ja eriti huvipakkuvad selles mõttes on kaks viimast raamatut: 1989. aastal rootsi ja soome keeles ilmunud «Teistsugune lapsepõlv» ning nüüd sellele järgnenud «Piiriületamised», mida tuleks õieti võtta kui eelmise järge, kuigi autor raamatu sissejuhatuses rõhutab, et viimases on ta varasemateski raamatutes käsitlemist leidnud asju näinud uuest vaatenurgast. See näib kehtivat siiski rohkem ta esimese nelja teose ja vähem «Teistsuguse lapsepõlve» kohta. Juhul kui neid raamatuid tahetakse eestigi keelde tõlkida, ja seda võiks täiesti tõsiselt kaaluda, siis näeksin neid teoseid küll ühiste kaante vahel. Tõsi, «Teistsugune lapsepõlv» ja «Piiriületamised» tuleks sel juhul uueks, ühtseks raamatuks ümber komponeerida, samuti üht-teist eesti lugejale vähem olulist ehk välja jätta ja selle asemel midagi selgitavat ja kommenteerivat lisada.

Mõlemas raamatus on rohkesti isiku- ja kultuuriloolist ainet. Esimeses raamatus on pikemalt juttu autori Vasalemmast pärit emast ja Viljandis sündinud isast, nende sugulastest ja tuttavatest, perekonnasuhetest. Selle kaudu avaneb aga vähehaaval sõjaeelne eestlaste elu Helsingis laiemaski plaanis, muu hulgas selleaegne tegevus Eesti Seltsis, millest oleks tahtnud veel enam teada. Põhjalikumalt on räägitud kirjutaja õpingutest Helsingi saksa koolis ja suvede veetmisest Eestis, põhiliselt Haapsalus.

Teise raamatu mälestused ja meenutused kuuluvad valdavalt sõjajärgsetesse aastatesse. Seal tuleb juttu Jutta Zilliacuse üliõpilasaastatest, tööst pangas ja Mannerheimi Lastekaitse Liidus, mannekeenina «Marimekkos» ja «Lil-

la Teaternis», ka on seal portreevisandeid neil aegadel talle lähedal seisnud kolleegidest ja lapsepõlvekaaslaste hilisematest saatuseteedest. Kahtlemata pakuvad raamatu mitmed kultuuriloolised tagasivaated suuremat huvi siiski soome lugejatele, mis aga omakorda meid rohkem köidab, on teema, mille juurde Jutta Zilliacus oma loomingus ikka ja jälle tagasi tuleb — kes ta siis ikkagi lõpuks on: eestlane, soomlane või soomerootslane?

Ta püüab ennast määrata eelkõige oma ja oma vanemate saatuse kaudu ning leiab, et õigupoolest olid juba ta vanemad kaotanud oma algupärase identiteedi. Ema tahtmisel tuli tal minna Helsingis saksakeelses kooli. Balti parunite ja hiljem vene aristokraatia maailmast, kus ta oli üles kasvanud, sai ta enda maailm. Vähemalt ideaalides.

Enda määratlemisel, arutledes, miks kõik läks nii nagu läks, keskendub Jutta Zilliacus eriti «Piiriületamistes» mitmes tähenduses sellele, missugused on olnud ja on Soomes soomlaste, soomerootslaste ja eestlaste suhted, missugune on nende erinevus eluhoiakus ja traditsioonides.

Muu hulgas leiab ta, et üks põhjus, miks ta võib-olla kaldus soomerootsluse suunda, oli soomlaste üleolevavõitu, suurvenalik suhtumine oma väiksematesse sugulastesse, millest talle omal ajal Helsingis mitmel moel märku anti, ja see, et soomerootsi ümbrus tundus talle vähem maavillane kui soomekeelne. Aga et paljus juhtus see ka mitmesuguste juhuste kokkulangemisest.

Selles tähenduses on huvitav teada saada, missugune on Jutta Zilliacuse hinnang eestlastele kui rahvusele. Raamatus «Teistsugune lapsepõlv» toodud määratluse kohaselt on eestlane «eurooplane, elav, vastuvõtlik mõjudele ja teadlik ka maailmast, mis on natuke kaugemal kui ta enda eeskoda. Ta ei taha elada suletud ühiskonnas, kuid pole ka nõus assimileeruma.» Ta peab eestlast rahvuslaseks, kuid mitte marurahvuslaseks, rahvuseks, kes on kannatanud mitmesuguse rõhumise all, kuid säilitanud oma inimväärikuse.

Seda kõike on ju üsna meeldiv lugeda ja tahaks loota, et selles on ka terake tõtt. Ise peab Jutta Zilliacus oma nägemust eestlastest subjektiivseks ja eemalt nähtuks, kuid antud juhul on hoopiski olulisem, et siit selgub, kes ta ise on tahtnud ja tahab olla. Just rahvusvahelisus, mida ta siin eriliselt rõhutab, ongi olnud nähtavalt läbi ta teadliku elu tema taotluslik ideaal.

«Piiriületamistes», seega oma siiani viimases raamatus, ütleb Zilliacus, et tunneb end olevat «rootsi keelt kõnelev soomlane, kelle emakeel on eesti keel. Mu isamaa on Soome; Eesti on ainult mu vanemate maa, mitte isamaa.» Ühelt poolt tõmbab teda küll (taas) oma

vanemate sünnimaa, aga teiselt poolt ei saa ta unustada, et kunagi tiivustas teda kindel ka-vatsus lahkuda Soomestki hoopis laiemasse maailma. Mõjub väga siirana, kui ta sellesa-mas raamatus pihib: «Mind ei ole kunagi ni-metamisväärselt vaevanud tõeliste juurte puudumine, aga aeg-ajalt on see kaheks jagu-nemine küll tundunud pisut häiriv.» Ja natuke hiljem, et just «see kaheks jagunemine on rõ-hunud mind kogu mu elu, ükskõik kuidas ma ka oleksin sellest lahtisaamiseks pingutanud».

Jutta Zilliacuse raamatud avavad meile ühe võimaliku ja mitmekülgse inimese siin inimeste maal. Neil raamatutel on kaasa võtta minevik, kuid neil ei puudu ka oma aktuaal-sus.

Eestist alguse saanud saatuseeed on kaju-

nenud Soomes mitmeti. Hella Wuolijoen eri-nevalt, Eeva Niinivaaral erinevalt, Jutta Zillia-cusel erinevalt. Viimase raamatud on eelkõige pihtimused identiteedi kaotamisest, selle otsi-misest ja osaliselt taasleidmisest. Loomulikult on uuesti leitud identiteet teistsugune kui al-gupärane. Tundub, et Jutta Zilliacuse lähim hingesugulane ta kahestumises on Aino Kal-las, kelle 1908. aastal Gustav Suitsule kirjutat-ud kirja on «Piiriületamistes» tsiteeritud. Siin on Aino Kallas nimelt öelnud: «Nii et kui ma nüüd võiksin vabalt valida, ei paluks ma enam endale juuri ei Soomes ega Eestis, vaid selles suures inimkonnas, milles me igaüks võime juurduda ja seal kasvada.»

Endel Mallene

TEEKOND ÜLE AJA

Lauri Vahre: «Teekond läbi aja. Sugemeid eestlaste kultuuri ajaloo».

Sõltumatu Infokeskus, Tallinn, 1992. 110 lk.

Seda raamatut pani mind retsenseerima õigu-poollest enne kõike tagakaanel leiduv lühike, kuid tähendusrikas märges autori kohta: «Käes-olev raamatuke on omamoodi kokkuvõtteks varem kirjutatust, mis kõik nii või teisiti puu-dutab eesti kultuuri ja selle ajalugu.» Usun küll teadvat suurt osa autori kirjutisi, ent kui noor mees — aga seda Vahre (s. 1960) kaht-lemata on — teeb oma senisest tööst vahekok-kuvõtet (julgen siiski loota, et uurimistööd kokku võtta on tal liiga vara, kui ta just ei pü-hendu edaspidi muudele tegevusaladele, näit. poliitikal), siis on raske hoiduda kiusatusest oma arvamust avaldada.

Kõigepealt tahaks nimetada autori süm-paatset hoiakut nii lugeja kui ka võimalike ret-sensentide suhtes, kui ta tõdeb, et ilmselt leidub teisigi võimalusi käsitletud aine-st vaadelda, ega keela kellelgi endale vastu vaielda. Aga just vastu vaielda antud juhul võib-olla ei tahakski — kes see ikka tihkab väita, et ühte nähtust, olgu see siis kas või eesti kultuur, ei saa mitmest vaatepunktist käsitleda; vahest oleks otstarbekas üritada hoopis liikuda autori mõttekäikude järgedes ning püüda leida seda eriomast, mis eristab Lauri Vahret teistest aja-lookirjutajatest. Seetõttu vabandatagu, kui ma ei järgi täpselt raamatu kronoloogilist esitus-laadi, vaid üritan leida autori ehk kõige origi-naalsemaid mõtteavaldusi. Ja neid leidub igas peatükis. Võtame näiteks viimase — «Laulu-peod punalippude all» — või sellise ilusa me-tafoorse pealkirjaga osa nagu «Mägra maja», mis on pühendatud eelmise vabariigi ajale.

Ent alustada tahaks autori üldisemast sei-sukohast, mis tegelikult ületab kaugelt ajaloo-

teaduse raame, olles sellega küll lahutamatu-lt seotud, ning puudutab terve meie rahvuse ek-sistentsi aluseid. Nimelt leiab autor, ja seda võib pidada ka kogu tema ajalookontseptsioo-ni aluseks, et «tänapäeval on ajalooline tõde ja ajalooline õiglus peaaegu ainsad asjad, millele eesti rahvas võib kindel olla» (lk. 105—106). Oletatavasti tuleb sellele teadmisele toetudes vaadelda ka muid esitatud seisukohti.

Viimases peatükis annavad sellisele kont-septuaalsele alusele tuge paljud autori seisuko-had. Käsitledes nõukogude võimu kuritegusid eesti rahva vastu (eriti kultuurivastaseid kuri-tegusid, nagu raamatupõletamine, koolide ideologiseerimine, ausammaste õhkulaskmine jne.), leiab Vahre, et «pikemas perspektiivis pole see nii oluline — nagu massimõrvadki — kui majanduse hävitamine. Nii oli natsionali-seerimine suuremgi kuritegu kui tuhanded tapmised kokku» (lk. 95). Sellest tuleb selge ja loogilise järeldusena aktsepteerida tõsiasi, et «ka meierei riigistamine oli genotsiidi teadlik komponent» (lk. 96). Nõukogude genotsiidi-poliitika rafineerituse elementideks oli teadlik segaduse külvamine, mis väljendus absurdi-elementide paiskamises igapäevaelu (näiteks ilmusid raamatukauplustesse müügile pudru-nuiad, viinavõtmise kuulutati peaaegu riikli-kuks ülesandeks jne.), «et lihtinimese mõistus enam elust üle ei käiks» (lk. 96—97).

Ka sõjajärgsete aastakümnete ajaloole on autor leidnud omapoolse periodiseeringu, mil-lel ehk tasuks pikemalt peatuda, kuid olles autoriga päri selleski, et seda võib teha mitme-ti, vaatame lühidalt vaid karakterseid jooni. Kui 1970. aastaid iseloomustatakse resignat-siooniga, siis 1980. aastail «on tunnetatud nõukoguliku taaga raskust, ühekorraga püü-takse vaadata tulevikku ja minevikku, ees-tiaegsete traditsioonide elustamiskatsed põimuvad pomovideotega, valitseb kultuurili-

ne segadus, milles on suur osa kultuuritusel ja moraalitusel» (lk. 99). Veel originaalsema mõttekäiguna tuleks esile tuua arutus selle kohta, et «suhtelise lootusetuse ja brežnevliku arulageduse perioodil süvenes üks eesti rahvuskultuurile niigi tüüpiline joon — ironilisus, pilge», mis 1970. aastatel «vormus üha sagedamini absurdihuumoriks». Selle näitena tuuakse anekdoot kolmest puu otsas istuvast ning heegeldavast lehmast ja lendavatest hobustest. Huvitavam kui see anekdoot ise on tõlgendus: «Kuid absurd, mida igatüks iga päev ühiskonnas kohtas, oli juba niivõrd absurdne, et selle otsesõnaline väljajaermine ei vajanud enam erilist teravmeelsust. Seepärast vastati mõttetutele mõttetustega ja lehmahobuste lood on vaadeldavad kultuurilise enesekaitse vormina, seega poliitilise protestina.» (Lk. 99.) Leidub ka üks räme näide perestroikaegade pilkest, ent selle võib lugeja ise leida 100. leheküljelt.

Omapärane arusaam on autoril ka eestlaste kultuurilisest identiteedist: «Eestlased on kaotamas oma kultuurilise identiteedi riismeid, soomestumas, päitumas, laiali jooksmas. Juba tõstetakse abielusõrmust paremast käest vasakusse, juba öeldakse Kopenhaageni asemel København, juba nimetatakse abielunaisi «cesti piigadeks». Ja kogu selle masendava pildi taustal — «praegune eesti ühiskond [on] küllaltki reserveeritud naisõiguslaste suhtes [- -], sest veel on liiga palju naisi traktoriroolis. Ka ollakse konservatiivsed rahvusküsimuses ega mõisteta Läänes kultiveeritavat neegriarmastust. Lääs on kolmanda maailma rahvaile kaua kurja teinud ja nüüd ülekompensatsiooni langenud, aga miks peaks see eestlasi huvitama?» — kumab ka midagi helgemat. Selleks «on poliitilise iseseisvuse loosungi kombineerumine kultuurilise taastünni loosungiga, poliitilise mässumeelsuse liit kultuurilise konservatiivsusega. «Härra» ja «proua» rehabiliteerimine on pisike samm sellel teel.» Jne. (Lk. 106—108.)

Suutmata küll esitada kõiki Vahtre huvitavaid mõttekäike, tahaksin nimetada veel mõningaid, mis võiksid tiivustada ka ajaloo uurijaid ja -huvilisi kaasa mõtlema. Näiteks peaks pakkuma ilus kujundlik väide, et

«Päts oli võimekas riigimees, kelle kindel ja arukas käsi riigitüüril võõrutas kodanikke kaasa mõtlemast» (lk. 91), arutlusainet nii Pätsi biograafidele kui ka psühholoogidele. Sama julgeks soovitada ka (luterlikele) kirikuajaloolastele ning praktiseerivatele pastoritele, sest autori seisukoht luterliku kiriku osast eelmise vabariigi ajal on kahtlemata kontseptuaalse tähendusega: «Ka luterlik kirik leidis oma loomuliku koha. [- -] Eestlase suhe kirikusse oli suhteliselt passiivne, aga lojaalne. Usk ja kirik ei olnud niivõrd religioosse elamuse allikas, kuivõrd kogu kultuuriteraviku stabilisaator, mille peatülesanne on kaitsta inimest tema enda eest — tõkestada ohjeldamatus, moraaliitus, nihilism.» (Lk. 94.) Normaalne suhe kirikuga kadus eestlastel 1950. aastate lõpus ja praegu on küsimus selles, kuidas seda taastada. Siin oleme tõesti raskes situatsioonis: «Elava kultuurisideme läbilõikamine on tänaseks tekitanud olukorra, kus kirikuni jõudmine eeldab tahtlikku akti, teadvustamist. Kui tegevust on tõelise usuliselt ärganuga, pole katki midagi [- -], aga kui see on vaid protest või mood, võib siit kiriku prestiižile ja sisemisele tugevusele üksnes kahju tulla. Mõõdupuuks jääb küsimus, kas Jumal vastsete kirikuliste maailmapilti ka tegelikult siseneb ja nende käitumist mõjutab. See tähendab: kas luterlik kirik suudab taastada oma ühiskonda stabiliseeriva mõju.» (Lk. 99.)

Paraku ei võimalda arvustuse piiratud maht esitada autori kõiki originaalseid seisukohti, aga küllap leiab pädev lugeja need isegi. Arvan, et see raamat jääb meie kultuuriajaloo historiograafiasse isegi omamoodi teetähisena, pakkudes huvi mitte ainult ajalootõlgenduse, vaid ka keele poolest, olles väga isikupärase stiili näiteks.

Neile, kel aga ei õnnestu seda raamatut osta, olgu lohutuseks öeldud autori sõnadega: «Tegelikkuses on Eesti palju mitmekesisem kui see seltskond, kes Eestist kirjutab. Eestit ega eestlasi ei õpi tundma ükskõik kui paljude raamatute läbilugemisega, tuleb sõita koha-peale. . . » (Lk. 108.)

Tee Veispaik

KROONIKAT

2.—5. juulini korraldati Norras Seli kirjanduspäevad «Kristiina Lauritsatütre riigis». Kirjanduspäevade lõpul anti nendest osavõtnud tõlkijale Elvi Lumetile teenete eest norra kirjanduse eestindamisel üle Püha Olavi medal, mille saavad välisriikide kodanikud Norra huvide edendamise eest välismaal.

5.—11. juulini toimus Norras Molde linna 250. aastapäeva pidustustega ühenduses esimene Bjørnstjerne Bjørnsonile pühendatud rahvusvaheline kirjandusfestival, kus Eestit esindasid Doris Kareva ja Hilve Rebane. Esimene esines luuleõhtul, teine festivalil ettekandega eesti kultuuri suhetest B. Bjørnsoniga.

18. augustist viibis Kirjanike Liidu kutsel kuu aega Eestis eesti kirjanduse huviline Holger Fliessbach Saksamaalt.

21. augustil andis Ungari Vabariigi suursaadik Eestis Béla Jávorszky Tallinna Mustpeade

Majas üle Ungari riiklikud preemiad Eesti kirjanikele ja ungari kirjanduse tõlkijatele. Ungari Vabariigi II järgu teeneteristi vääriliseks oli tunnustatud Jaan Kross, riikliku preemia «Pro Cultura Hungarica» pälvisid Ellen Niit, Aino Pervik ja Edvin Hiedel.

3. septembril korraldas kirjastus «Tiritamm» kultuuriministeeriumi saalis raamatupäeva, millega tähistati Jüri Parijõe 100. sünniaastapäeva. Päevakohaste ettekannetega esinesid Reet Krusten, Anu Kehman, Katrin Penu, Holger Pukk ja Andres Jaaksoo. Laste Loomingu Majas avati näitus «Jüri Parijõgi 100».

4. septembril saabus kuuajalisele kodumaakülaskäigule Ameerika Ühendriikides elav kirjanik Elin Toona.

ÖNNITLEME

21. oktoober — Salme Ekbaum 80
30. oktoober — Minni Nurme 75

SALME EKBAUM, MITMEKÜLGNE KIRJANIK

Kanadas elav viljakas ja loetav kirjanik Salme Ekbaum pühitseb 21. oktoobril oma kaheksakümne aastapäeva. Tema sulest on ilmunud 14 romaani, 7 luuletuskogu, 2 mälestusteraamatut, lühiproosa kogu, rambivalgust on näinud viis näidendit.

Salme Ekbaum on sündinud Viljandimaal Aidu vallas Kiini talus. Samas peres ja talus sündis viis aastat hiljem teinegi kirjanik, tuntud luuletaja Minni Nurme. Kodukoht ja selle ümbrus on andnud hiljem inspiratsiooni mõlemale õele.

Salme Ekbaum õppis Suure-Kõpu algkoolis ja Viljandi Eesti Haridusseltsi Tütarlaste Gümnaasiumis, mille lõpetas 1931. Autori sõnutsi oli edaspidise tegevuse jaoks oluline gümnaasiumi lõpukirjand A. H. Tammsaare «Juudit» piibli ja F. Hebbeli «Judithi» võrdleval taustal, mis ainsana säilitati kooli arhiivis. Järgnesid farmaatsiaõpingud Tartu ülikoolis, mille ta lõpetas 1936, siis töö mitmes apteegis ja võitlus raske haigusega.

1944. aasta sõjasuvel lahkus Salme Ekbaum koos agronomist abikaasa Artur Ekbaumiga Rootsi, kus töötas 1945—1949 Stockholms farmatseudina. Seejärel asusid Ekbaumid Kanadasse Torontosse, kus Salme töötas aastaid apteekides, Arturist sai tuntud ühistegelane ja Toronto Eesti Ühispaniga direktor.

Salme Ekbaumi esimene, käsikirja jäänud pikem proosateos «Maduliilia» on paberile pandud tudengipõlves. Aastail 1943—1944 valmis tal Tallinnas autobiograafilise koega romaani «Valge maja» esialgne variant. Teos, mille tegevus toimub iseseisvusaja lõpul haiglamiljööds, ilmus Rootsis Vadstenas 1946 ja kujunes kirjanduslikuks sündmuseks. Autor kirjutas 9.II 1990 allakirjutanule oma esikraamatu kohta: «Igal juhul sai selle teosega kirjastus «Orto» omal ajal jalad alla ja on praegugi üks tagaetatavamaid raamatuid siinmail, kuna teda on nii vähe järel.» Haiglamiljööds, elust ühes Kanada sanatooriumis

RINGVAADE

kõneleb teinegi mälestusliku koega raamat «Varjude maja» (Lund, 1959), mis on psühholoogiliselt märksa sügavam ja meisterlikum.

Romaanitriloogias «Ilmapõllu inimesed» (Vadstena, 1948), «Lindprii talu» (Göteborg, 1951) ja «Külaliseks on ootus» (Toronto, 1952) vaatleb kirjanik Ilmapõllu suurtalu ja sealt pärit inimeste saatust keerulistel aegadel alates omariikluse lõpust ja okupatsiooniaegadest kuni eluni paguluses. Oluliseks saavutuseks on ka mälestuslike sugemetega romaanid omaaegsest Viljandimaast «Süteoja» (Lund, 1957) ja «Õigusenõudja» (Lund, 1962). Neist nähtud kiindumus maaelu vastu, leidub meeldejäävaid karaktereid ja rahvapärast keelt.

Hiljem on Salme Ekbaum oma proosas peamiselt käsitletud pagulaselu probleeme. Näiteks psühholoogilises romaanis «Kärestik» (Lund, 1966) kajastub sügav pettumus pagulaselus. Romaanis «Kontvõõras» (Lund, 1966) kujutab ta meie pagulaste ettevõtmisi ja argielu ning esitab tagasiivaateid tegelaste minevikule kodumaal. Siinseile lugejaile peaks erilist huvi pakkuma romaan «Ristitants» (Lund, 1970), milles on käsitletud Rudolf Sirge jt. kultuuritegelaste külaskäiku Kanadasse ja sellest tekkinud pingeid ja konflikte pagulaste vanameelsete juhtide hulgas. Viimased kutsusid boikoteerima Sirget ja alustasid laimukampaaniat Ekbaumide, K. Eerme, H. Oja jt. vastu, kes olid kohtunud Sirgega. Teoses leidub huvipakkuvaid arutlusi, mõtisklusi ja tsitaate ajakirjandusest mainitud sündmuse puhul.

Salme Ekbaum on avaldanud lüürilise koega lühiproosa kogu «Jälgkiri tormiuksel»

(Lund, 1987), mille üheks oluliseks probleemiks on rahvuse säilimise küsimus.

Tähelepanuvääriva kirjandusliku taseme-ga on mälestusteraamatud «Veimevakk» (Lund, 1964) ja «Ühistegevus on päike» (Toronto, 1977). Esimeses leidub elamuslikke lehekülgi perekonnast, lapsepõlvest, koolikaaslastest, ülikoolistuudiumist, esimes-test kirjanduslikest katsetustest ja kokkupuudetest kirjanikega (H. Raudsepp, K. A. Hindrey); teises on meenutusi abikaasast ja tema elutööst. On lisatud ka E. Järvesoo, K. Inno jt. mälestusi A. Ekbaumist.

Salme Ekbaum on ka omanäoline luuletaja, kes oma kogudes («Indiaani suvel», «Kivi kiljatas aknasse», «Lupiinid, lupiinid», «Tallioras» jt.) on viljelnud peamiselt südamlikku koduluulet, karget looduslüürikat ja filosoofilist mõtteluulet. Ta poeesia omapära on analüüsinud A. Oja («Looming» 1989, nr. 6). Kirjaniku juubeliks ilmus Torontos Rutt Tulvingu poolt rikkalikult illustreeritud kogu «Õhtu tiiva all».

Kirjaniku mitmekülgust kinnitab ka tõik, et viit tema käsikirjalist näidendit («Laenatud laulatusõrmus», «Võõrasema», «Suitsupääsuke» jt.) on lavastatud Austraalia, Kanada ja Rootsi eesti taidlusteatris.

Salme Ekbaumi loomingul on oluline koht meie uuemas kirjanduses. Ta romaanidest on «Ilmapõllu inimesed» tõlgitud inglise ja «Kontvõõras» läti keelde. Jääme huviga ootama juubilari raamatute uustrükke kodumaal.

Eerik Teder

JUKOLA — JAKOMÄKI — BRÜSSEL

Soome Vabariigi 75. aastapäevale pühendatud supernäituse (või ajaloo supermarketi — nagu väljendus üks näituse korraldaja) sümboolne pealkiri annaks eesti keelde tõlkida vahest PÕRGUPÕHJA — LASNAMÄE — EUROOPA OOTAB MEID. Näitus, mille peale Tikkurila Heureka-keskuses oli algul kavas kulutada 11 miljonit marka, mis aga lama käigus kahanes kolmeks miljoniks, väärib sellest koledast kokkuhoiust hoolimata siiski superlatiive. Peaaegu käegakatsutaval kujul oli näha kõik, mis jääb Jukola ja Brüsseli vahelisele teele. Võis kaasa elada 1868. aasta näljahädaliste masendavale teekonnale läbi Soome, istuda peaaegu ehtsas pommivarjendis, mida pöruatasid vene lennukipommid, ning astuda sisse muldonni, kus raadio edastas autentseid rindeteateid ja naril lamas peaaegu ehtne sõdur (võibolla eesti soomepoiss?), kelle teki alt väljaulatuvad sokid jäid sisseastuja nina kõrgusele (ainult *korsu's* leviv lehk tuli juurde kujutleda). Sõjaveteranidest giidid oleksid või-

nud lisaks veel tundide kaupa jutustada üksikasju. Karmist ajaloost tänapäeva juhataas südamlik sahvrite rivi, mis näitasis oma sisu 1920 kuni 1990. Kuidagi eriti kodune tundus kapp aastast 1930 oma vekkpurkide ja pärgamenti pakitud võitükiga. (Ameeriklannast kolleeg avaldas kibedat kahetsust, et vanaema kunstid on tema peres nii lootusetult ununenud.)

Ameeriklannast kolleeg oli muide endine soomerooslanna, nüüd Kalifornias Türgi armeenlasega abiellunud Stina Kaichadourian, soomerootsi kirjanduse tõlkija. Põhjus, miks me koos veel umbes kuuekümneme inimesega sattusime Heureka supernäitusele, oli sama tähtpäev: Soome Vabariik kutsus augustis 1992 üle 12 aasta kokku soome ja soomerootsi kirjanduse vahendajad Mehhikost kuni Jaapanini. Salapärane Fortuuna Soome Kirjanduse Seltsist, kes Eestist valis ainsana osavõtuau vääriliseks allakirjutanu, jäigi välja selgitamata. Eesti keelega aga on teatavasti võimalik

kogu maailmas toime tulla, seekord sai seda Helsingis rääkida lätlanna Lelde Rozite ja newyorklanna Ritva Poomiga.

Kohtumise ametlikud keeled olid siiski soome ja rootsi keel, kusjuures viimase osa oli ebaproportsionaalselt suur, nii et need rootsi keelest tõlkijad, kes ei teadnud isegi seda, mis maa on *Viro*, said suurepäraselt hakkama, samal ajal kui ainult soome keele oskajad leidsid mitmel puhul põhjust nuriseda. Seda ka näitusejärgsel ligi kolmetunnisel arutelul, kus näituse ideoloog Kerstin Smeds valgustas kujunduse tagamõtteid ning sõna võtsid teisedki kultuuriteoreetikud. Ehkki pidustuste kunstipärane rohe-sini-lilla logo kujutas tegijate meelest kolme tähtsat asja: puude lehestikku, fagotiheli ja heaolu trepiastmeid, mis seatud ülistama Soome loodust, kultuuri ja heaolühistikonda, osutus Soome hirmude ja unelmate analüüsimine ülimalt enesekriitiliseks ja perspektiivide isegi süngeks («Soome on muutunud Euroopa Jaapanist Euroopa Albaaniaks»), võrdluses lähemate naabrite rootslaste ja venelastega kiputi lausa enesehaletsusse langema (nemad on tõelised kultuurrahvad, meie ainult vaesed Jukola vennad). Brüssel hirmutavat soomlast sedavõrd, et tema enesetunne on tõsiselt häiritud. Kui Euroopa Ühendus hävitab soomlase omapära ja Skandinaaviasse ta õieti ka nagu ei kuulu, kelle peale siis veel loota? — Kui arutus oli jõudnud pessimismi viimaste konsekventsideni, ei pidanud tõlkijad, soome kirjanduse sõbrad, enam vastu. Slovakk Pavol Tvarožek imestas tõsiselt soomlaste kultuurilise alaväärsuskompleksi üle, samal ajal kui kogu maailm tunnustab nende üleolekut tehnika alal (slovakkide enesetundega on lugu pigem vastupi-

dine). Toni de Gerez, kes jutustab Mehhiko lastele ümber Kalevala-lugusid, tuletas lugupeetud kurtjatele meelde, et mehhiklastel pole aega identiteedi üle keskustella, sest aeg kulub ülalpidamise hankimiseks. Ja Rootsi kolinud endine soomlane Antti Jalava hüüdis üle saali vana Jukola mahlakusega, et kui kõik on nii halvasti, siis ei jää muud üle kui osta endale sealt Austraalia kandist üks saar ja kolida kogu rahvaga sinna, «että pääsis koko paskasta eroon!». Selle elevust tekitanud nendinguga oli arutelu läbi.

Kirjandusega seotud üritused olid kõigest hoolimata optimistlikumad. Tõlkijad püüdsid võõrustajaid lohutada, lubades tõlkida aina rohkem ja paremaid teoseid. Soome uemat kirjandust tutvustasid nii kirjastajad, kirjaniikud kui ka kirjandusteadlased, tõlkijad kohtusid «oma» autoritega ja lasksid end kiita pidustuste toimkonna esimehel Kalevi Sorsal. Hanasaare kultuurikeskuses toimus pidulik tõlkeauhinna ja stipendiumide jagamine. Seekord sai peaaühinna (40 000 marka) Herbert Lomas Inglismaalt kapitaalset «Contemporary Finnish Poetry» koostamise ja tõlkimise eest, 8 tõlkestipendiumi (à 30 000 marka) läksid peamiselt «suurtele» keeltele: Prantsusmaale, USA-sse, Saksamaale ja Venemaale (kus olivat tõlgitud üks Tove Janssoni teos). Tšehhid, slovakiid, sloveeniid, bulgaarlased, poolakad, kreeklane, lätlane, eestlane jne. tõlgivad edasi niikuinii.

Väide, et Eestil ja Sloveenial on midagi ühist, leidis veel kord kinnitust: nii seal kui ka siin ilmus 1992. aasta kevadel Daniel Katzi romaan «Kui vanaisa Soome suusatas».

Anu Saluäär

VEAPARANDUS

Nagu arukas lugeja on ehk juba ise mõistnud, peab «Loomingus» nr. 9 lk. 1287 parempoolse veeru ülalt 31. reas Lev Tolstoi asemel olema Lev Trotski.

LEMBIT REMMELGAS

Lembit Remmelgat on kaua aega nähtud eesti kirjanduselu tulipunktides ikka midagi korraldamas, juhtimas või propageerimas, tihti ka innukalt vaidlemas. See kuulub nüüd minevikku: 25. juulil lahkus ta jäädavalt.

Lembit Remmelgas sündis 4. veebruaril 1921 Jamburgi lähedal. Tema noorpõlv möödus Narvas, kus ta lõpetas 1938 gümnaasiumi. Siis algas ajakirjanikutöö Narva ajalehes «Põhja Kodu», pärast sõda oli ta juhtivatel kohtadel «Õhtulehe», «Noorte Hääle», «Pildi ja Sõna» ning «Rahva Hääle» toimetuses, 1950—1953 toimetas «Sirpi ja Vasarat». NLKP liikmeks astunud 1943, hakkas ta 1953 bolševistlikelt positsioonidelt juhtima Eesti Kirjanike Liidu tegevust juhataja sekretärina ja 1981—1983 esimehe asetäitjana. Kuid erinevalt jäiga suuna ideoloogiajuhtidest oli Remmelgas võimeline kohanema aja muutustega ning ümber hindama ka oma varasemaid seisukohti. Oma juhtimistegevuse tippajal rajas ta teed mõistlikumale kirjanduspoliitikale reisikirjas «Meil ja mujal» (1954), artiklis «Vigadest ja väärhinnangutest» (1956) ning juubelikirjutistes A. Kitzbergi ja Fr. Tuglase kohta. L. Remmelga kirjanduskriitilistest töödest on ilmunud valimik «Palun sõna!» (1964). 1980 anti talle ENSV teenelise kirjaniku nimetus.

«Tallinnfilmi» peatoimetajana 1963—1964 andis ta panuse ka eesti filmindusse, võttes osa nii dokumentaalkui ka mängufilmide stsenaariumide kirjutamisest.

Lembit Remmelgas oli virk ja asjatundlik tõlkija slaavi (vene, tšehhi ja slovaki) keeltest. Tema sellealase töö tippudeks on J. Hašeki «Vahva sõduri Švejki juhtumised maailmasõja päevil» ja K. Čapeki teoste eestindused, mille eest talle 1980 määrati J. Smuuli nimeline preemia. Lembit Remmelgat kui innukat tšehhi kirjanduse propageerijat tunnustati ka Prahast.

Eesti Kirjanike Liit

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, J. KROSS,
A. LANGEMETS,
T. LIIV, M. LOODUS,
P. OLESK, P.-E. RUMMO,
T. TOOMET, M. TRAAAT,
U. UIBO, E. VETEMAA

Peatoimetaja:
ANDRES LANGEMETS
tel. 44 32 62

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 44 13 65

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 81

Ilukirjanduse osakond
MART MÄGER
ASTA PÖLDMÄE
tel. 44 07 82

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
UBO UIBO
tel. 44 13 65

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 44 07 80

Korrektor
INNA LUSTI
Sekretär
BRITT PERENS
tel. 44 13 65

Toimetus: EE0090, Tallinn, pk. 66,
Harju tn. 1.

Kirjastus "Perioodika",
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 27. 08. 1992.
Trükkimisele antud 02. 10. 1992.

Trükiarv 5200.
Ofsetpaber, 60x7/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspooznaid 13,66.
Tellimise nr. 3300.

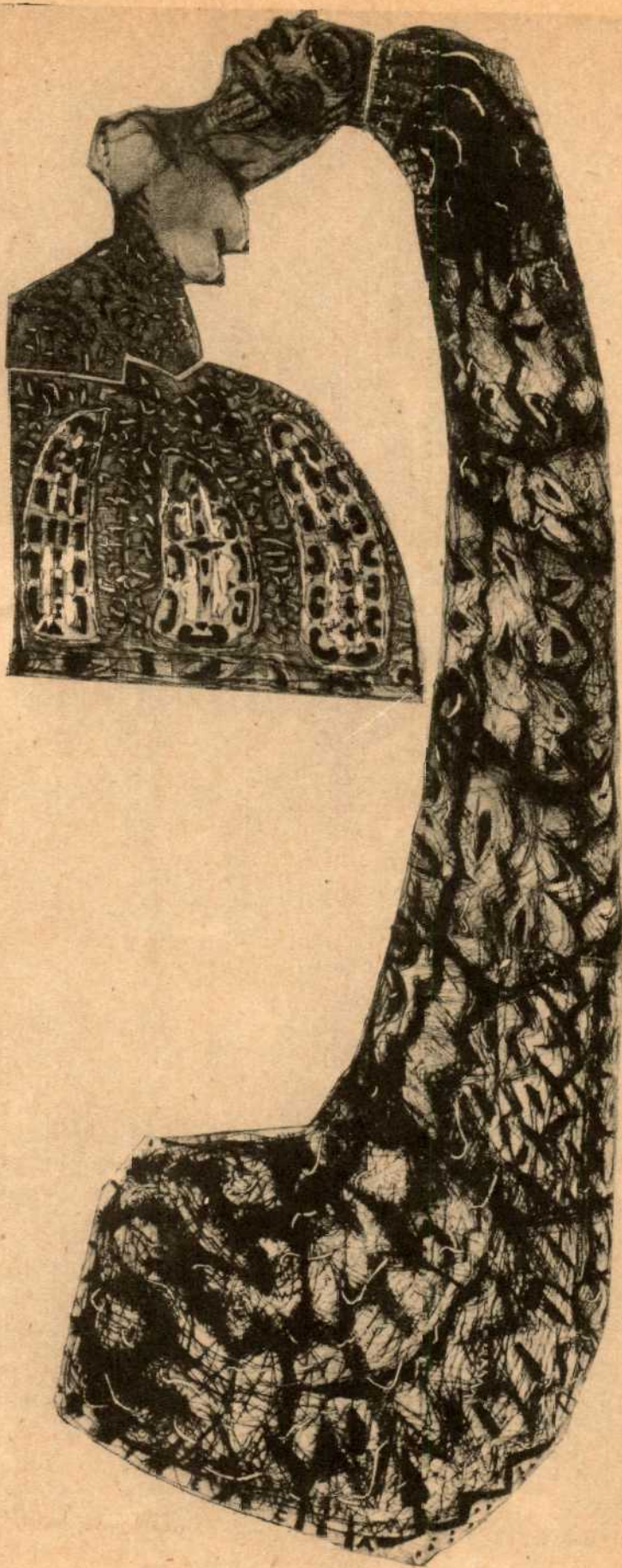
Ajakirjandustrükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

"Looming" nr. 10,
oktoober 1992.

Hind 3 krooni

Praaeksemplari korral
pöörduda TKO-sse Pärnu
mnt. 67-a, tel. 68 14 11.

- 1299 M. VALLISOO
Elulugu
*õhtu jõudnud, päike veerenud jt. luuletusi
- 1303 A. VANAPA
Riulid
- 1331 O. RAUN
*Ma nägin und
*Naine kes jagas armastust ja surma
jt. luuletusi
- 1335 K. KÄSPER
Kolumbuse süda
- 1346 **L. IVASK**
Irimaal kirjutatud laule
- 1348 I. HIRV
* mu elu see on kala elu veeta
*öö läbi minu huulte kohal hingad
jt. luuletusi
- 1351 I. KÜLVET
Turg ja ruupor
- 1370 T. SOOMETS
*käes roheline õun
*Neid õrnu sõrmi murda vastu põlvi
jt. luuletusi
- 1373 V. SHALAMOV.
Luulele
*On ulmad õpetasel üllad
jt. luuletusi
- 1376 I. SÄRG
*Milleks mulle potjomkini küla, jt. luuletusi
- 1377 S. CSOÓRI
Autoportree auruses peeglis
Leegi vari, tühjus
jt. luuletusi
- 1382 I. VENE
Saatuslik ÕIGE
- 1391 A. VEIDERMA
Minu tegevus haridusministrina
- 1411 H. REBAS
Uuenduste strateegiad ja Tartu Ülikool
- 1421 K. KESKÜLA
Mineviku varjud
- 1426 V. RAND
Kirjutan, avaldan!
- 1430 M. MIKLI
Läheb ja tuleb
- 1431 O. KRÜS
Üks Lõuna-Eesti saaga
- 1433 E. MALLENE
Eestlane, soomlane, soomerooslane?
- 1434 T. VEISPAK
Teekond üle aja
- 1436 RINGVADE
- 1330 E. OOTSING. Tõus
(Puulõige-bokashi) 1992
- 1372 E. OOTSING. Sügav kummardus
(Puulõige-bokashi) 1992
- Esikaane siseküljel:
K. PÖLLU. Siinpoolne ja sealpoolne maailm
(Värviline metsotinto)
Tagakaane siseküljel:
U. VIIK. Märjad juuksed
(Kuivnõel) 1991

ISSN 0134—4536

LOOMING

3 kr.

78 174